CENGİZ HAN

Dünyanın Fatihi

LEO DE HARTOG

DOST

Serkan Uzun

1976 yılında İstanbul'da doğdu. ODTÜ'de Siyaset Bilimi eğitimi aldı. Yaptığı birkaç çevirinin yanı sıra Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü'nde de (Bilim ve Sanat Yayınları, 2002) imzası vardır.

Hartog, Leo de
Cengizhan
ISBN 975-298-089-9 / Türkçesi: Serkan Uzun / Dost Kitabevi Yayınları
Eylül 2003, Ankara, 221 sayfa
Tarih-Askeri Tarih-Siyaset-Kozmoloji-Dizin

CENGİZ HAN

Dünyanın Fatihi

Leo de Hartog

DOST
kitabevi

ISBN 975-298-089-9

Genghis Khan
LEO DE HARTOG

© Leo de Hartog, 1989

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Akcalı Telif Ajansı aracılığıyla
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Eylül 2003, Ankara

İngilizceden çeviren, Serkan Uzun

Teknik Hazırlık, Mehmet Dirican
Baskı ve Cilt, Pelin Ofset

Dost Kitabevi Yayınları
Karanfil Sokak, 29/4, Kızılay 06650, Ankara
Tel: (0312) 418 87 72 Fax: (0312) 419 93 97
www.dostyayinevi.com
bilgi@dostyayinevi.com

İçindekiler

Önsöz 9

1 Asya'nın En Büyük Adamının Doğumundan Önce Moğolistan 11
COĞRAFYA VE İKLİM 11
BOYLAR 12
MOĞOL TOPLUMU 16

2 Borciginlerin Genç Önderinin Yükselişi 21
TANINMAYAN BİR BOYUN ORTAYA ÇIKIŞI 21
ELEME SÜRECİNİN BAŞLAMASI 26

3 Keçe Çadırlarda Yaşayan Tüm Boyların Hükümdarı 32
ONG HAN'IN NİHAİ DÜŞÜŞÜ 32
BATI MOĞOLİSTAN YENİ HAKİMİNE BOYUN EĞİYOR 35
İKTİDAR VE KUŞKU 39

4 Yasa: Cengiz Han'ın Kanunlar Bütünü 42

5 Moğol Ordusu 49
DÜZEN 49
MOĞOL ATLILARI VE SAVAŞ YÖNTEMLERİ 52
MOĞOL ORDUSUNUN BÜYÜKLÜĞÜ 58

6 Çin'in Kuzey Sınırındaki Açgözlü Barbarlar 61
SANAT ÂŞIĞI SONGLAR BARIŞI SATIN ALIYOR 61
DİKKATLİ BİR BAŞLANGIÇ: ŞİŞİA'YA SALDIRI 63
SONU GELMEYEN SAVAŞ 66
YENEN VE YENİLEN 78

7 Başlangıç 81
HAREZMŞAHLAR'IN YÜKSELİŞİ 81
BATININ HÜKÜMDARIYLA DOĞUNUN HÜKÜMDARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER 87
DOĞU TÜRKİSTAN'IN 'KURTULUŞU' 89
TAHTIN VARİSİ ÖGEDEY 94

8 Doğudan Esen Kasırga 95
KOF ÇIKAN BİR DEV 95
MAVERAÜNNEHİR SEFERİ 98
SULTAN II. MUHAMMED'İN KAÇIŞI 105
YÜZLERCE YILLIK BİRİKİMİN YIKILIŞI 107

9 Büyük Akın 115
MAHŞERİN ATLILARI 115
MOĞOLLAR'IN İLK RUSYA İSTİLASI 117

10 Fırtına Sonrası 123
DÜNYANIN FATİHİ VE DAĞIN YABANİSİ 123
GERİDE KALAN YIKIK BİR DÜNYA 126

11 Son Sefer 131

12 Dünyanın Fatihi ve İmparatorluğu 137
DÜNYANIN FATİHİ 137
İMPARATORLUK 141

13 Babanın İzinde 146
KALIT 146
YENİ HÜKÜMDAR 147
İRAN VE KAFKASYA'NIN YENİDEN FETHİ 150
ÇİN'DEKİ SAVAŞ DEVAM EDİYOR 153
KORE HALKININ ÇEKTİKLERİ 157

14 Avrupa'da Moğol İstilası **159**
ESKİ RUSYA'NIN ÇÖKÜŞÜ **159**
UÇURUMUN KENARINDAKİ ORTA AVRUPA **163**
MOĞOLİSTAN'A DÖNÜŞ **171**

15 Birliğin Son Evresi **175**
'TÖREGENE ÇOK AKILLI VE GÜÇLÜ BİR KADINDI' **175**
PAPANIN ELÇİSİ **179**
ÖGEDEYLER'İN ÇÖKÜŞÜ **182**

Haritalar **185**

Notlar **195**

Kaynakça **210**

Dizin **217**

Önsöz

Bu kitabın temelini oluşturan çalışmama, 1941 yılında, Colditz'te savaş esiriyken başladım. O yıllarda, Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşunu konu alan böyle bir çalışmayı yapabilmemde Fransız Kızıl Haç Örgütü'nden aldığım yardımın payı büyüktür. Onlardan René Grousset'nin *L'Empire des Steppes* (Bozkır İmparatorluğu) adlı kitabını bana ulaştırmalarını istediğimde kitap şu notla birlikte geldi: "*L'Empire des Steppes de Grousset, actuellement introuvable, il vous est spécialement adressé par l'auteur, par notre entremise.*"* 1944'te, Profesör Grousset, bana *Conquérant du Monde* (Dünyanın Fatihi) adlı kitabını da gönderdi.

Savaş sonrasında ciddi bir tarihsel çalışma için gerekli ortamı bulmak oldukça zor olsa da, 1972 yılından itibaren kendimi Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu'yla ilgili her türlü bilgiyi toplamaya adadım. Çalışmamın ilk döneminde en büyük yardımı Profesör K. E. O. Jahn ile Dr. Th. Raff'tan gördüm. Kendisiyle ilkin 1976 yılında bağlantı kurdu-

* Grousset'nin *Bozkır İmparatorluğu*'nun elde mevcudu olmadığı için, bu kitap size, bizim aracılığımızla, bizzat yazar tarafından gönderilmiştir.

ğum Profesör J. A. Boyle ise sorunlara boğulduğum anlardaki paha biçilmez çözüm önerileriyle bana her zaman destek verdi. 1978'de onun ani ölümüyle ilgili o üzücü haberi aldığımda büyük bir düşkırıklığı yaşadım.

Sonraları, Moğol İmparatorluğu konusunda uzman olan iki önemli kişiyle daha iletişime geçtim: Profesör Denis Sinor ve Profesör Bertold Spuler. Bu iki isim, başlangıçta gözden kaçırdığım kimi kitaplarla makalelere yönelmemde etkili oldu.

Son olarak, çalışmamın son halini gözden geçirerek önerilerde bulunan Dr. R. H. Poelmeijer'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Kitap, öncelikle sıradan okuyucu düşünülerek hazırlandığından, akademik olarak daha doğru olan 'Çingiz' yerine –genelde söylendiği biçimiyle– Cengiz adı tercih edilmiştir.

Mart 1989

Metinde adı geçen başlıca kişilerin soyağacı.

Yesügey

Cengiz Han (Timuçin) Ö. 1227
Kasar
Temüge Ö. ykl. 1247
Cuci Ö. 1256
Çağatay Ö. 1242
Ögedey Ö. 1241
Tuluy Ö. 1232
Orda
Batu Ö. 1256
Berke Ö. 1266

Şeyban

Möngke Ö. 1259
Kubilay Ö. 1294
Hülagü Ö. 1265
Arık Böke
Mötüken Ö. 1221
Baydar
Güyük Ö. 1248
Köten Ö. ykl. 1248
Kadan
Büri Ö. ykl. 1253

1 Asya'nın En Büyük Adamının Doğumundan Önce Moğolistan

COĞRAFYA VE İKLİM

Moğol İmparatorluğu'nun beşiği olan Orta Asya'daki kara parçası, buradaki coğrafyaya boyun eğerek, XIII. yüzyılın başlarına kadar Asya kıtasının geri kalanından kopuk bir biçimde varlığını sürdürmüştür. Batıda Moğolistan'a bu yönden ulaşımı oldukça zorlaştıran iki yüksek dağ topluluğu art arda sıralanmaktaydı: Altaylar ve Tien Şan. Kuzeyde devasa Sibirya ormanları uzanıyordu. Güneydeki en büyük engel ise Gobi Çölü'ydü. Böylelikle, Asya'nın geri kalan kısmından büyük ölçüde ayrılan Moğolistan, yüksekliği 1200 ile 1800 metre arasında değişen bir plato görünümündeydi. Bu plato, Sayan, Hangay, Yablonovy, Büyük Kingan gibi dağ sıralarıyla bölünmüştü.

Bozkırlar ve ormanlarla çevrili bölgenin derin vadileri ve bol yağış alan yamaçları köknar, sedir ve kayın ağaçlarıyla kaplıydı. Kuzeye doğru yoğunlaşan, sınır bölgesinde ise genellikle ırmaklar boyunca ilerlediği görülen bu ormanlar azaldıkça Gobi Çölü'nden gelen sıcak rüzgârlara karşı korunmasız kalan dağlardaki otlaklık alanlar da azalmaktaydı. Bozkırlar her mevsim farklı bir görünüme bürünürdü. Bitkilerin büyümeye başladığı ilkbaharda adeta büyük yeşil bir halıyla kaplıymış gibi

duran bozkırlar, yaza doğru açmaya başlayan çiçeklerle rengârenk bir görünüm alırdı. Temmuz ve ağustos aylarında sıcaklığın artmasıyla bu renk cümbüşü yerini kavruk bozkır görüntüsüne bırakır, ekim ayında ilk karın düşmesiyle birlikte beyaz bir örtüye bürünen dağlarla ovalar, insanlar ve diğer canlılar için yaşamı bir hayli zorlaştırırdı. Kasım ayında tüm dereler ve ırmaklar donar, bozkırdaki hayatın normale dönmesi nisan ayını bulurdu.

İklim hakkında söylenebilecek en genel şey, burada ortalama bir sıcaklıktan söz edilemeyeceğiydi. Yazın 38 derecenin üzerine çıkabilen sıcaklıklar, kışın 42 dereceye kadar düşebiliyordu. Hava sıcaklığında sık sık öngörülemeyen değişiklikler gözleniyordu. Giovanni da Pian del Carpini, 29 Haziran 1246'da, Naymanlar'ın ülkesinde kar yağışı gördüğünü yazmıştı.[1] Sibirya'dan esen soğuk rüzgârların ya da Gobi'deki çöl fırtınalarının bölgeye ulaşmasına engel olabilecek hiçbir şey olmadığından, şiddetli fırtınalar, neden oldukları kızgın kum ya da kar fırtınalarıyla birlikte, yıl boyunca her an kapıyı çalabilirdi.

Sonuç olarak, bu bölgede yaşayan insanların ve hayvanların bu zorlu koşullarla bilendiklerini, bu koşulların onları hayatta kalmak için acımasızca savaşmaya alıştırdığını söyleyebiliriz.

BOYLAR

Moğolistan, Avrasya bozkırlarının en doğudaki kuşağında yer alır. Bu bozkırlar, tarih boyunca Türkler, Moğollar, Tunguzlar ve daha birçok göçebe boylara ev sahipliği yapmıştır. Pek çok ortak özellikleri olan bu boyların tümü dil ve köken açısından Altay ailesinin birer üyesiydi.[2]

Cengiz Han'ın ortaya çıkışına kadar pek tanınmayan Moğolistan'daki boylar hakkında çok az şey bilinmektedir.[3] Moğolların Cengiz Han'dan önceki tarihleri hakkında ise elimizde hemen hiçbir bilgi olmadığı gibi bu konuda bir umut ışığı da görünmemektedir.[4]

Moğol boyları iki grupta toplanmaktadır: Bir bozkır çayırından diğerine gezip duran kırsal göçebeler ve balıkçılıkla da uğraşan orman avcıları.[5] Birbirine taban tabana zıt bu iki yaşam biçimi, Moğol boyları için en önemli bölgenin neden kuzeydeki Sibirya ormanlarıyla güneydeki Gobi Çölü'ne uzanan bozkırlar arasındaki sınır bölgesi olduğunu açıklamaktadır.

Orman avcıları, genel olarak, Baykal Gölü civarı ile Yenisey Irmağı'nın yatağı ve İrtiş Irmağı'nın yüksek kesimlerini kendilerine mesken

edinmişlerdi. Kırsal göçebelerse bu bölgenin güneyinde kalan ve Altaylar'ın eteklerinden Buir Nor'a (Buir Gölü) kadar uzanan yerlerde dolaşırlardı.[6] Ancak bu iki grup arasındaki ayrım, yaşam biçimleri açısından, isimlerinin ortaya koyduğu denli keskin değildi. Orman avcılarının bazı boyları sığır besler, kırsal göçebeler de yaşamlarını sürdürebilmek için avlanırlardı. Aslında, temel olarak, Moğolların hepsi avlanmaktan arı bir haz alırdı.[7] Bireysel olarak avlanmanın yanı sıra, *batu* denilen toplu av partileri düzenlerlerdi. Bu büyük ölçekli toplumsal olaylarda, av, önceden hazırlanmış bir savaş planına göre yürütülürdü. Adeta askeri birer harekat niteliğindeki bu avlarda, vahşi hayvanlar düşman askerlerini temsil ederdi. (*Batu*'ların askeri eğitimdeki rolü beşinci bölümde işlenecektir.)

Daha önce de belirtildiği gibi, sığır yetiştirmek kırsal göçebeler için her şeyin üstünde olsa da, onlar da avlanırdı. Onları sonsuz bozkırlarda okları ve yayları ya da kementleriyle antilopların, yaban domuzlarının ya da yaban eşeklerinin peşinde görmek mümkündü.[8] Bu kırsal boylar, inek, koyun, keçi ve at beslerlerdi. Koyunların etinden, derisinden ve yününden yararlanır, inekleri aynı zamanda yük taşımak için de kullanırlardı. Sonbaharın sonunda ya da kışın başında hayvanlar kesilir ve etleri dondurularak saklanırdı.[9] Kırsal göçebeler, yıl boyunca, bir dağ çayırından diğerine göçüp dururdu; göç yollarının uzunluğuysa sürülerinin ve kendilerinin sayıca çokluğuna göre değişirdi. Hayvanları için yem depolamadıklarından ve özellikle sürülerinin büyük bir kısmını oluşturan atlarla koyunların birbirinden farklı beslenme alışkanlıklarından ötürü, kışın kamp yerlerini çok daha dikkatli seçmeleri gerekirdi.[10] Cengiz Han'dan önceki dönemlerde, özellikle Tola, Onon ve Kerülen ırmaklarının çevresindeki bölgelerde, arazinin çok dağlık olması sebebiyle, az sayıda deve beslendiği de bilinmektedir.[11]

Yaşamın belirsizliklerle dolu olduğu bu bölgelerde yaşayan boyların, kimileyin, geçici bir süre için de olsa, her zamanki alışkanlıklarını terk ederek yenilerine yönelmeleri de şarttı.[12] Genel olarak, bu konuda, ormanların içinde yaşayan boyların, bozkırlarda Uygurlar, Kitanlar ve Curçenler gibi komşu halkların kültürleriyle tanışık olarak yaşayan boylardan daha şanssız oldukları söylenebilir.[13] XIII. yüzyılın başlarında, Moğol İmparatorluğu kurulurken, orman avcıları yerlerini yavaş yavaş kırsal göçebelere bırakmak zorunda kalmışlar, onların ormanlık alanlara yerleşmeye başlamasıyla birlikte giderek daha küçük bir alana sıkışarak kırsal göçebelerin alışkanlıklarını benimsemeye zorlanmışlardır.

XI. ile XIII. yüzyıllar arasında, Moğol toplumu ataerkil bir yapıya sahip olan klanlardan oluşmaktaydı. Kendi içlerinde altklanlara ayrılan klan-

larda, dıştan evlenme (egzogami) kuralına dayalı olarak klan üyelerinin birbirleriyle evlenmelerine izin verilmediğinden, genç erkekler eşlerini diğer klanlardan seçmek zorundaydı.[14]

Çokeşliliğin normal karşılandığı çekirdek aile yapısına karşın, ilk eş daima çeşitli ayrıcalıklara sahip olurdu. Moğol erkeklerinin başka klanlardan birden fazla kadına ihtiyaç duyması kız kaçırma olaylarını da gündeme getirirdi. Bu durum, klanlar arasında sık sık çatışmalara yol açardı.[15] Cengiz Han ve babası Yesügey'in yaşamlarına dair anlatılan öyküler de çokeşliliğin Moğol toplumundaki önemli rolünü açığa vurmaktadır.

Bu topluma özgü geleneklerden biri de babanın ölümü durumunda tüm mal varlığının başeşinden olma en küçük oğluna geçmesiydi. Bu çocuğun aslında klana ait olan şeylerin koruyuculuğunu üstlendiği düşünüldüğünden, ona ocağın, 'od'un bekçisi anlamında *otşigin* denirdi.[16]

Cengiz Han iktidarı ele geçirmeden önce en önemli boylar Karayitler ile Naymanlar'dı. Karayitler'in yerleşik olduğu bölgenin merkezinin Orhon Irmağı'nın yukarı kesimlerinde olduğu, bu bölgenin doğuda Tola ve güneyde Ongin ırmaklarına kadar uzandığı kabul edilir.[17] Türk kökenli oldukları düşünülse de, Moğolların çok fazla etkisi altında kaldıkları açıktır. Süryani vakanüvis Bar Hebraeus, Karayitler'in İ.S. yaklaşık 1000 yılında Nasturi inancını benimsediklerini bildirmektedir.[18] Zamanın en güçlü boyu olan, Moğollaşmış Türkler olarak nitelenebilecek Naymanlar ise Karayitler'in batısında yaşıyordu.[19] Bölgeleri, aşağı yukarı, kuzeyde Ubsa Nor'dan (Ubsa Gölü) güneyde Kara İrtiş Irmağı'na, batıda Zaysan Gölü'nden doğuda Selenga Irmağı'nın yukarı kesimine kadar uzanıyordu.[20] Naymanlar'ın, onların Nasturi inacına geçişlerinde de etkili olduğu düşünülen güney komşuları Uygurlar'ın kültürlerini benimsemiş olması dikkat çekicidir.[21]

XII. yüzyılın sonunda, birbirine eşit güçte olan iki boy da Merkitler ile Tatarlar'dı.[22] Baykal Gölü'nün güneydoğusundaki aşağı Selenga'da yaşayan Merkitler, orman avcılarıydı.[23] Onların doğusunda, Buir Nor'un (Buir Gölü) güneyinde yer alan Tatarlar ise savaşmaktan hoşlanan, zorlu askerlerden oluşan bir Moğol boyuydu. Tatarlar, kavgacı komşularına karşı sık sık onların batısındaki boyları destekleyen Çinliler için uzun süre ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bu destek, Tatarlar'a karşı savaşında Cengiz Han'ın da oldukça işine yaramıştır.

VIII. ile XII. yüzyıllar arasındaki dönemde, Tatarlar, savaşçı kişilikleriyle oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde, özellikle Çinliler'in Moğol dillerinden birini konuşan tüm boylara Tatar adını verdikleri görülmektedir.[24] Tatar adı, Cengiz Han'dan sonra bile Moğollar için kullanıl-

maya devam etmiş[25], Moğollar Moğol İmparatorluğu'na gelen ve kendilerini Tatar olarak bilen Avrupalılar'a[26] Tatarlar'ın boyundurukları altına aldıkları bir boy olduğunu anlatmak durumunda kalmışlardır.

XIII. yüzyılın başında artık fazla bir önemleri kalmamış olsa da, Kırgızlar ile Oyratlar'dan da bahsetmek gerekir. Bir Türk boyu olan Kırgızlar 840'ta Uygurlar'ı Moğolistan'ın dışına sürdü. IX. yüzyıl boyunca acımasız eylemleriyle daha birçok acıya yol açan Kırgızlar, X. yüzyıl başlarında Kitanlar tarafından yurtlarından edilince, yukarı Yenisey civarına yerleştiler.[27] O andan itibaren de Kırgızlar'ın sesi soluğu çıkmadı. Bir Moğol boyu olan Oyratlar ise Baykal Gölü'nün batısındaki ormanlarda yaşıyordu. XII. ve XIII. yüzyıllarda kendilerini pek fazla gösteremeyen Oyratlar, Çin'de Yuan Hanedanlığı'nın 1368'de sona ermesiyle birlikte Batı Moğolistan'a hükmetmeye başladılar.

Onon ve Kerülen ırmaklarının arasındaki bölgede yaşayan ve daha sonra ismini Moğolca konuşan tüm boylara verecek olan Moğol boyu ise Borcigin ile Tayciut klanlarından oluşuyordu.[28] Onon ile Kerülen arasında yaşayan Borciginler, bozkır göçebeleriydi. Cengiz Han'ın ortaya çıkışından önceki en önemli Moğol klanı olan Tayciutlar[29] ise Onon ile İngoda ırmaklarının birleştiği, bozkırların ormanlarla buluştuğu bir bölgede yaşıyorlardı. Kısmen kırsal göçebe, kısmen de orman avcılarıydılar.

Cengiz Han'ın öyküsü için önem taşıyan başka boylar da vardır: Buir Nor'un (Buir Gölü) güneydoğusunda yaşayan göçebe Ongiratlar[30]; Selenga ile Onon ırmakları arasında yaşayan ve muhtemelen bütünüyle Moğol etkisine girmiş bir Türk boyu olan Celayirler[31]; Gobi Çölü'nün güneyinde, Çin'in kuzey kesimine yakın bir yerlerde yaşayan ve az ya da çok Nasturi inancını benimsemiş olan[32], Çinliler'in Beyaz Tatarlar dedikleri[33] Türk göçebeleri Öngütler.

Moğolistan'da yaşamamalarına ve 1200 yılına gelindiğinde pek bir önem arz etmemelerine karşın, Moğol İmparatorluğu üzerinde sonradan oluşan önemsiz sayılamayacak etkileriyle dikkat çeken Uygurları da burada anmak gerekir. 745 yılı civarında, bugün Moğolistan olarak bilinen yere gelen Türk Uygurları, burada, Doğu Türkistan ve Tibet'e kadar uzanan büyük ve güçlü bir devlet kurmuştu. Başkentleri sonradan Karakurum'un kurulduğu yerin oldukça yakınına, Orhon Irmağı üzerine kurulu olan Ordu Balık'tı (Kara Balgasun)[34]. Bulunan kalıntılar, Uygurlar'ın başkentinin Moğollar'ınkinden bile büyük olduğunu göstermektedir.[35] Göçebe bir boy olan Uygurlar, bozkır yaşamını şehir yaşamıyla birleştirmeye çalışmışlardır. Kurdukları büyük devlet yaklaşık 840'ta batı-

dan gelen Kırgızlar tarafından yıkılınca iki küçük devlet ortaya çıkmıştır. Bugünkü Gansu ve Alaşan'da kurulan doğu devleti 1030 yılı civarında Tangutlar tarafından fethedilmiştir. Tarın havzasının kuzeydoğu sınırındaki batı devleti ise, doğrudan, daha önce bu bölgede bulunan şehirler üzerine kurulmuştur. Başındaki kişinin "kutsal önder" anlamına gelen *idikut* unvanını taşıdığı bu devlet, XIII. yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun egemenliği altına girinceye kadar varlığını sürdürmüştür.[36]

Yüksek bir uygarlık düzeyine erişmiş olan batı devleti aracılığıyla, Uygurlar, çevrelerindeki boyları, özellikle de bugünkü Moğolistan'ın bulunduğu bölgede dönemin en gelişmiş boyu haline gelen Naymanlar'ı derinden etkilemiştir.[37] Eskiden beri Mani dinine inanan Uygurlar, 763'te Maniciliği resmi dinleri olarak ilan etmiş[38] ancak X. yüzyılın bitmesiyle beraber Manicilik yerini yavaş yavaş Uygurlar'ın hep hoşgörüyle baktıkları Buda ve Nasturi inancına bırakmıştır. Manicilik, XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra tamamen yok olmuştur.

Uygurlar, alfabelerini Semerkand ve Buhara bölgesinden gelen bir doğu İran halkı olan Soğdaklar'dan almıştır[39]; köken olarak Sâmi dillerine ait olan bu alfabe[40], tarihe Uygurca olarak geçmişti. Halkının yazılı bir dili olmaması, Cengiz Han'ı, bu alfabeyi Moğol İmparatorluğu'nun resmi yazı dili olarak kullanmaya itince, bu yazı yaygın biçimde bilinir hale gelmiştir.

MOĞOL TOPLUMU

Din

Türk ve Moğol boylarının dinsel yaşamlarının ana öğesini oluşturan Şamanlık, Çinliler'den ve Mazdacılık'tan az ya da çok etkilenmiş olan Türk-Moğol dirimciliğine dayanıyordu.[41] İçinde toplu ibadete kesinlikle yer olmayan bu din, kendisini türlü davranış biçimlerinde, kehanetlerde, şeytan kovmalarda ve büyülerde gösteriyordu. İbadete ya da duaya yönelik kamusal bir hizmetin olmaması, Moğolistan'ı ziyaret edenlerde Moğollar'ın dinsiz olduğu yönünde bir izlenim uyandırsa da, aslında, onların da kendilerine ait dinsel öğretileri vardı. Tengri (Ebedi Gök) adını verdikleri tek bir tanrıya inanıyorlardı.

Moğol geleneklerinden bazılarının kökleri dağ zirvelerinin ve su kaynaklarının kutsallığına inanan eski dirimciliğe dayanıyordu. Moğollar, Tengri'ye daha yakın olmak ve ona seslenebilmek için, kutsal saydıkları

dağların zirvelerine tırmanır, ona olan bağlılıklarının bir işareti olarak başlıklarını çıkarıp kemerlerini boyunlarına bağlarlardı. Kaynakların doğaüstü güçleri temsil ettiğine inanıldığından, suları kirletmek kesinlikle yasaktı.[42] Bu nedenle, vücutlarını, giysilerini ya da yemek kaplarını yıkamayan Moğollar'ın hijyenden uzak bir yaşam sürdükleri söylenebilir.[43] Cengiz Han'ın fetihlerinden sonra egemenlikleri altına giren ve suda yıkanmayı bir kuttören olarak gören Müslüman boylarla da bu konuda sık sık tartışmalar yaşamışlardır.

Güneş, özellikle de güneşin doğuşu, Moğollar tarafından bir tapınma olgusu olarak görülüyordu. Bu güneş tapıncağı, güneyin de onların yaşamında önemli bir yer tutması demekti.[44] Güneşe olan bağlılık, yüzü güneye dönük olarak dizler üstüne çökülüp secde edilerek gösteriliyordu. Dinsel anlamı olan başka gelenekleri de vardı. Sözgelimi, yine bir tapınma nesnesi olan ateşe bıçak sokmak yasaktı. Bir bardak dolusu içki birtakım sözler eşliğinde havaya savrularak adakta bulunulurdu. Arkadaşlıkları ya da anlaşmaları resmileştirmek için yapılan ant içme törenlerinde, içinde bir altın parçası olan inek boynuzundan kan içilirdi; bu yeminli kardeşlik ya da kan kardeşliği (*anda*), kimi zaman bir aygır ile bir kısrağa aynı anda binilmesiyle pekiştirilirdi.[45]

Moğollar'ın komşuları olan boylar aracılığıyla Nasturilik (Karayitler, Naymanlar, Öngütler), Budacılık (Uygurlar), Taoculuk (Çinliler) ve Müslümanlık (Güneybatı Asya'dan gelen tacirler) gibi başka dinlerle ilişkiye geçmeleri, onları, Tengri'nin kadirimutlaklığı ve tekliği konusunda şüpheye düşürmüştür. Başka tanrıların da var olabileceğini dikkate almaya başlamaları ise, onları başka dinlere inananların kendi dinsel görevlerini yerine getirmelerini çok fazla engellemenin doğru olmadığını düşünmeye itmiştir. Bu tür toplumlar için önemli sayılabilecek bir hoşgörüyü beraberinde getiren bu alışılmadık bakış açısı, Moğollar'ı benzer halklardan ayıran önde gelen niteliklerden biridir. Ancak imparatorluğun kurulmasından sonra, Moğollar, Tengri'nin kendilerine dünyanın hâkimiyetini bahşettiğini ve Büyük Han'ın da bu hedefi gerçekleştirmekle görevlendirildiğini kabul etmişlerdir.

Ölüm

Kişinin ölümünden hemen önce bütün aile üyeleri yatağının başından ayrılırdı.[46] Ölen kişi, yaşarken sevdiği bir yere gömülürdü. Seçkin Moğollar gömülecekleri yeri yaşarken belirleyebilirdi.

Ölüler değerli eşyalarıyla birlikte gömülürdü. Bu yüzden, mezarlarına ya da naaşlarına bir zarar gelmemesi için, klan önderlerinin ve sonradan Moğol İmparatorluğu'nun ileri gelenlerinin mezar yerleri gizli tutulmuştur.[47] Defin işinde görev yapan kölelerin hemen oracıkta öldürülmesi de bu bilginin gizli kalması için başvurulan yöntemlerden biriydi.[48] Bir başka yöntem ise, defin töreninin gece yapılmasıydı. Genellikle, mezarın bulunduğu bölgedeki izleri yok etmek için, birçok at bölgeye getirilerek sürülür, her yanı bitkilerle kaplanınca da mezarın bulunması olanaksız hale gelirdi. Moğolların mezarların üstünü örtmek için tümsek biçiminde toprak yığmamasının nedenlerinden biri de buydu.[49] Buna karşılık, sıradan Moğollar'ın mezarları gizlenmezdi. Bu tür mezarların üzerine bir sırık dikilir ve ucuna ölen kişinin atının derisi asılırdı.

Moğol-Türk boylarının takvimleri hayvan adlarının verildiği on iki yıllık çevrimlerden oluşuyordu.[50] Her biri bir yıla karşılık gelen bu hayvanlar, sırasıyla, Sıçan, Öküz, Kaplan, Tavşan, Ejderha, Yılan, At, Koyun, Maymun, Tavuk, Köpek ve Domuz'du.

Barınaklar

Orman avcıları ile kırsal göçebeler arasındaki farklılık, barınaklarda da kendini göstermekteydi. Orman avcılarının en ilkel barakaları kayın ağacı kabuğundan yapılmaydı. Kırsal çobanların ve ormanların bozkırlara kavuştuğu yerlerde yaşayan orman avcılarının çadırları ise çok çeşitliydi.[51] Avcılar, ketenden yapılma, basit, alçak çadırlarda yaşıyordu.

Kırsal göçebelerinse *yurt* adı verilen yuvarlak keçe çadırları vardı. Bunların iskeletlerinin çok sayıda ince ağaç kazıktan ve çıtadan oluşuyor olması, bu boyların ormanlara yakın bölgelerde yaşadığını göstermektedir.[52] Yurtların ortasında, işlevinin çok önemli olması nedeniyle, büyük bir dikkatle yerine dikilen ana destek yer alırdı. Bu ana direğin yıkılması, muhtemelen, yurdun tümüyle çökmesi anlamına gelirdi, bu da, içinde yaşayan aile için hiç iyi olmazdı. Duvarlar ve çatı keçedendi. Çatının ortasında üzerinde kısa bir bacanın yükseldiği yuvarlak bir açıklık bulunurdu.[53] Buranın tam altında, ısınmada ve yemekleri pişirmede kullanılan ocak yer alırdı. Çadırların girişi güneye bakardı[54]: Moğollar'ın kendilerini sürekli güneye göre ayarlamaları bir yana, bunun önemli bir sebebi de, kuzeyden gelen soğuk rüzgârlardan korunmaktı.

Önceleri, Moğollar, başka bir yere göç edecekleri zaman yurtlarını bütünüyle yıkar ve gittikleri yerde yeniden kurarlardı. Muhtemelen XIII.

yüzyıl başlarında, yurtları için ağaçtan arabalar yapmaya başlamaları bu durumu değiştirmiş, onları yıkmalarına gerek kalmadığı gibi, yeni yerleşimlerini kurmak için harcadıkları zaman da azalmıştır. Arabalar genellikle yurdun büyüklüğüne göre değişen sayıda öküzle çekilirdi. Moğol İmparatorluğu'nun ilk yıllarında da etkin bir biçimde kullanılan bu taşınma yöntemi imparatorluğun yıkılmasından sonra bütünüyle unutulmuştur.

Yiyecek ve içecekler

Dönemin Avrupalı gezginleriyle Moğollar'ın yeme-içme alışkanlıkları arasında büyük farklar olması bu konuda oldukça geniş bir yazılı kaynak bulunmasına yol açmıştır. Moğollar'ın göçebe yapısı, onları, temel olarak et ve sütten oluşan[55] bir beslenme düzenine itmişti. Onlar, avladıkları hayvanların etleriyle beslenirlerdi[56]: köpekler, kurtlar, tilkiler, sıçanlar, fareler, dağ sıçanları ve tavşanlar. Onlar için et yeme konusunda herhangi bir dinsel sınırlama yoktu. Yalnızca yıldırım düşmesiyle ölen hayvanların eti yenmezdi.[57] İnek ve koyun etini genelde büyük kutlamaların yemeklerinde kullanan Moğollar için en güzel yiyeceklerden biri de at etiydi.

Sadece acil ihtiyaç halinde çiğ olarak yenen etin öncelikle atın semerinin altına konularak iyice yumuşaması sağlanırdı. Ancak bu at sürerek et pişirme işi istisnai bir durumdu; etler genellikle kaynatılarak ya da kızartılarak pişirilirdi.[58] Yemekleri herkes aynı kaptan yerdi; artan yemeklerse deri çantalarda saklanırdı. Hijyene hiç önem verilmediği açıkça belli olan Moğol toplumunun yeme içme alışkanlıkları hakkındaki her şey, büyük ölçüde, suyun kirletilmemesi gerektiği inancının bir sonucu olarak, bizim ölçülerimize göre pistir. Ayrıca, Moğollar'ın zorunluluk halinde insan eti yedikleri de bilinmektedir.[59] Eski Çin yazıları, Moğollar arasında yamyamların varlığına ilişkin kuşkular olduğunu doğrulamaktadır.[60]

Taze süt de içmelerine karşın, Moğollar'ın en sevdiği içecek mayalanmış kısrak sütü olan kımızdı. Kışları pirinç, buğday, darı ve baldan bir tür şarap yaparlardı.[61] Bu içki, hiçbir zaman tartışmalara ya da kavgalara yol açmasa da, onlara hafif bir sarhoşluk verirdi. Çoğu Moğol için yeterli olan bu sarhoşluk, onlar için utanılacak bir şey değil, tam tersine, övünülecek bir şeydi.[62] Cengiz Han'ın ataları da[63] dahil olmak üzere onlar bunu özellikle erkeklik erdeminin bir dışavurumu olarak görüyorlardı[64].

Kadınlar

Moğollar'ın kadınlara karşı tutumları kesinlikle tek bir kalıp içine oturtulacak tarzda değildi. Geleneksel çokeşliliğe karşın, Moğollar'ın toplumsal yaşamında kadınlar önemli rol oynardı.[65] Boylar döneminde önderlerin eşlerinin fikirlerini sorma ve onlardan tavsiyeler alma alışkanlığı, sonraki yöneticiler tarafından, imparatorluk döneminde de sürdürüldü.[66] Öteki klanlara ya da boylara karşı yapılan savaşlarda, eşleri, sıklıkla, önderlerin yanında yer alırdı. Cengiz Han döneminde savaşlar daha uzun ve geniş çaplı olmaya başlayınca, pek çok kadın, erkeklerle birlikte seferlere katıldı. Savaş sürerken, normalde kocaları tarafından yapılan işleri yürütmek kadınlara düşerdi.

Kadınlar, genel olarak, Moğol toplumunda ikinci sınıf bir rol oynamasalar da, başka bir klandan bir erkek tarafından kaçırılmaları durumunda itiraz etme hakları yoktu. Bir kadının, bu şekilde, birden fazla kez kaçırılması olağan bir durumdu. Erkeklerin kendilerine bu yolla eş edinmeleri genel bir yordam olduğundan, kocalar, yeni eşlerinin ilk çocuğunun kendilerinden olmamasına itiraz etmezlerdi.

Kadınlar da erkekler gibi ata binerdi. Hayvanların çektiği arabaları da her zaman onlar kullanırdı. İnekleri ve keçileri onlar sağar, giysileri ve keçe çadırları onlar dikerdi. Okları, yayları, semerleri ve kımızın saklandığı çantaları yapmaksa erkeklerin işiydi. Kısrakları da erkekler sağardı.[67]

Hoşgörüye meyilli olmaları, hijyenden uzak temizlik anlayışları ve sıkça sarhoş olmaları gibi nitelikler dışında, Moğollar'ın birtakım başka kişilik özellikleri de vardı. Orta Asya'daki bütün göçebeler gibi Moğollar da, düzenli işlerden ve süreklilikten uzak yaşam tarzlarının bir sonucu olarak, tüm kaygılardan uzaktı.[68] Buna karşılık, zorluklara direnme güçleri sıradışıydı. Kıtlık dönemlerinde buldukları yiyecekleri adil bir biçimde paylaşırlardı.

İnsan öldürmek, Moğollar'da bir iç huzursuzluğa yol açmıyor gibiydi. Asla birbirlerinin mallarına el uzatmazlardı ancak savaş ganimetleri konusunda taşıyabileceklerinden de fazlasını alacak kadar açgözlüydüler.[69] Savaş olmadığı zaman, Moğol olmayan kimselerin mallarını zorla almaktan da geri durmazlardı. Önderler de yetkelerini egemenlikleri altındaki insanların mallarından yararlanmak için kullanırlardı.[70]

2 Borciginlerin Genç Önderinin Yükselişi

TANINMAYAN BİR BOYUN ORTAYA ÇIKIŞI

Borcigin klanının önderleri içinde en önemlilerinden biri Yesügey olmuştur. Tatarlar'a karşı kahramanca savaşan Yesügey'in bir *bağatur* (bahadır; yiğit) olduğu konusunda kuşku yoktur.[1] Tatarlar'a karşı kazandığı başarılarda ona Moğol ve Türk boyları üzerinde egemenlik kurmayı amaçlayan Karayitler yardım etmiştir. Amaçlarına ulaşabilmek için, Karayitler'in ilk olarak güçlü Tatarları boyunduruk altına almaları şarttı. Ancak, dönüşte Naymanlar'ın saldırısına uğrayan Karayitler'in hanı Tuğrul kaçmak zorunda kalınca, bu kez Yesügey yardıma yetişti ve Tuğrul onun yardımıyla unvanını geri almayı başardı. Bu başarıdan sonra, Tuğrul ve Yesügey ant içerek kan kardeşi (*anda*) oldular.[2]

Yesügey, şahinle avlanmaya çıktığı bir av gezisi sırasında, iki kardeşinin de yardımıyla, Merkitler boyunun önemli bir üyesinin genç karısını kaçırdı. Höelün adındaki bu kadın, Ongiratlar boyundandı.[3] Yesügey, Höelün'ü yurduna götürdü ve onunla evlendi.[4] Bu evlilikten dört oğulları ve bir de kızları oldu. Büyükten küçüğe doğru oğulları sırasıyla Timuçin, Kasar, Kaçiun ve Temüge adlarını taşıyordu.[5] Kızları Temülün ise en küçükleriydi. Yesügey'in Koakçin[6] adında ikinci bir eşi ve bu kadın-

dan Belgütey ile Bekter adlarında iki oğlu daha olduğu da bilinmektedir.[7]

Yesügey'in en büyük oğlu Timuçin'in doğduğu yıl konusunda kaynaklar birbiriyle çelişmektedir. Büyük İranlı tarihçi Reşidüddin (1247-1318) bunun 1155 olduğunu söylerken[8] Çin ve Moğol kaynakları[9] bugünkü Moğolistan'ın da resmi doğum yılı olarak ilan ettiği 1162 tarihini vermektedirler. Fransız doğubilimci Paul Pelliot ise, 1340 yılından kalma Çin kaynaklarına dayanarak, Timuçin'in 1167'de doğduğunu öne sürmüştür.[10] Ne yazık ki, bu varsayımların tümü, kendilerini destekleyecek kesin kanıtlardan yoksundur. Buna karşın, ben de bu kitapta 1162 tarihini esas aldım.

Timuçin'in doğduğu yer, Onon Irmağı'nın sağ yakasındaki, bugünkü Dülün Boldak'tır. 31 Mayıs 1962'de Moğolistan Halk Cumhuriyeti buraya 800 yıl önce doğan büyük Moğol hanının anısına on metre yüksekliğinde bir anıt dikmiştir.[11]

Tıpkı diğer Moğol çocukları gibi, Timuçin'in de, geleneklere göre, adını doğduğu zaman gerçekleşen önemli bir olaydan ya da o zaman için önemli bir kişiden alması gerekiyordu.[12] Höelün en büyük oğlunu doğurduğunda Yesügey Tatarlar'ın ülkesine yaptığı başarılı bir seferden henüz dönmüştü. Bu yüzden, Timuçin'e Yesügey'in bu savaş sırasında öldürdüğü bir Tatar önderinin adının verildiği sanılmaktadır.[13] Timuçin 'demirci' demektir.[14]

Timuçin dokuz yaşındayken bir gelin seçmek üzere babasıyla birlikte annesinin boyu olan Ongiratlar'ı ziyarete gitti[15] ve Ongiratlar'ın önde gelen üyelerinden Dey Seçen'in kendisinden bir yaş büyük kızı Börte'yi seçti.[16] Yesügey, oğlunu Ongiratlar'la bırakarak kendi yurduna dönmek üzere yola koyuldu. Anlatılageldiğine göre, yolculuğu sırasında en büyük düşmanı olan Tatarlar'ın bölgesinden geçen Yesügey, anlaşılması zor bir biçimde, yolda karşılaştığı Tatarlar'ın yemek teklifini kabul etti. Üç gün sonra yurduna vardığında zehirlenme belirtileri gösteriyordu ve kısa bir süre sonra da öldü.

Höelün, beş çocuğu ve iki üvey oğluyla kalakalmıştı. Timuçin, babasının arkadaşı Mönglik tarafından yurduna geri getirildi. Artık yaslı aile için zor günler başlamıştı. Borciginler, anlaşılabilir sebeplerle, Timuçin'i önderlik için çok genç buluyorlardı. Moğollar'ın içinde bulunduğu çetin şartlar göz önüne alındığında, klan önderliği, bir çocuğun kaldıramayacağı kadar ağır bir görevdi. Buna karşın, klan üyelerinin, ailenin sahip olduğu şeylerin büyük bir kısmını da yanlarına alıp göç ederek onları yalnızlığa terk etmelerinin nedeni açık değildir. Höelün

ve ailesi Onon Irmağı'nın kaynağını çevreleyen bölgede avlanarak ve balık tutarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmıştır.

Moğollar'ın liderliği Borciginler'den Tayciutlar tarafından alınır; yeni önder Tarkutay Kiriltuk'tur.[17] Genç Timuçin ise, kendine özgü yöntemlerle, karşılaştığı sorunlara ivedi çözümler üretmeye başlar. Bekter'le aralarında çıkan bir tartışma sonucunda, kendisinden iki yaş küçük olan kardeşi Kasar'ın da yardımıyla, üvey kardeşini öldürür. Timuçin, fiziksel olarak bir hayli güçlü olan Kasar'ın sadık desteğinden yararlanmıştır.[18] Yesügey'in büyük oğlunun tek başına fazla dayanamayacağını düşünen Tarkutay Kiriltuk, gelecekte kendisine rakip olabileceğini düşündüğü Timuçin'den kurtulmak için onu tutsak alır. Ancak Timuçin, becerisi, cesareti ve azmiyle, Sorkan Şira adında yaşlı bir adamla Çilaun ve Çimbay adındaki oğullarının da yardımıyla, hapisten kaçmayı başarır.[19] Onu özgürlüğüne kavuşturan bu üç kişi, sonradan, genç Moğol'un sadık destekçileri olacaktır.

Bu arada, Höelün'ün küçük ailesi tam da derlenip toparlanmaya başlamışken hırsızların dokuz atlarından sekizini çalması onlar için büyük bir yıkım olmuştur. Timuçin tek başına hırsızların peşine düşer ancak yolda kendisine Arolatlar boyundan Borçu adında bir genç katılır. İki genç adam atları geri almayı başarırlar.[20] Timuçin ile Borçu'nun bu olayla birlikte başlayan dostlukları hiç bitmeyecek, Borçu geleceğin dünya fatihinin en yakın ve en değerli yardımcılarından biri olacaktır.

Timuçin, 11 yaşındayken, kendisiyle aynı yaşta olan, Caciratlar boyundan Camuka'yla antiçerek kan kardeşi (*anda*) oldu.[21] Sonradan Caciratlar'ın beyi olan Camuka da Timuçin gibi soylu bir aileden[22] geliyordu.

Bundan birkaç yıl sonra, çocuk yaşta evlendiği Börte'nin artık gelip kendisiyle yaşaması gerektiğine karar veren Timuçin, Belgütey'le birlikte bu isteğini gerçekleştirmek üzere Ongiratlar'ın yurduna gitti.[23] Daha sonra da ailesiyle birlikte Onon Irmağı'nı terk ederek Kerülen Irmağı'nın yukarı kesimlerine doğru harekete geçti.[24]

Bu hareketin amacı açıktı: Karayitler'in hanı Tuğrul'un hizmetine girmek isteyen Timuçin'i, Tuğrul, kaybettiği kan kardeşi Yesügey'in hatırası olarak kabul edip kulluğuna aldı ve genç Moğol da –doğal olarak– buna rıza gösterdi. Tuğrul'u ziyaretinden dönerken, Timuçin, kendisinin hizmetine girmek isteyen Uryangkat boyundan bir gençle karşılaştı. Celme adındaki bu genç[25], sonradan, Cengiz Han'ın en sadık dostlarından biri olacaktı.

Böylece, Tuğrul'un yardımıyla yeniden Borciginler'in başına geçen Timuçin, çok geçmeden bu topraklar için pek de olağandışı sayılama-

yacak bir felaketle karşı karşıya kaldı: Merkitler kamplarına saldırmıştı. Timuçin zor da olsa kaçmayı başardı; annesi, kız kardeşi, öteki kardeşleri, Borçu ve Celme'yle birlikte Hentey Dağları'ndan biri olan Burkan Kaldun'a sığındı.[26] Genç karısı Börte ise Merkitler'in eline düşmüştü. Saldırganların lideri onu kendine eş olarak aldı. Merkitler, ayrıca, Yesügey'in ikinci eşini de kaçırdılar.[27]

Burkan Kaldun'un onu, ailesini ve arkadaşlarını kurtarmış olması, Timuçin'in bu dağı kutsal sayması için yeterli bir nedendi: "Dağ benim acınacak hayatımı kurtardı," dedi, "bunu asla unutmayacağım." Minnettarlığını geleneksel Moğol tarzında, kemerini boynuna bağlayarak, başı açık bir biçimde güneye dönüp dokuz kez secde ederek gösterdi.[28] Daha sonra, Tuğrul'un ve özellikle de kan kardeşi Camuka'nın yardımıyla, Timuçin, Merkitler'i Kilko ile Selenga ırmaklarının birleştiği yerde bozguna uğrattı. Börte kurtarıldı ve Timuçin'in birinci eşi olarak eski saygın konumuna geri döndü.[29] Belgütey'in annesi ise geri dönmeyerek kendisini eş olarak yanına alan Merkit'le birlikte kalmayı seçti.[30]

Ancak Börte'nin kaçırılışının öyküsü burada bitmemişti. Timuçin'le yeniden bir araya gelmelerinden sonra, Börte'nin ilk bebeği öyle bir tarihte dünyaya geldi ki en büyük oğulları olan Cuci adındaki bu çocuğun babasının kim olduğu konusu karanlıkta kaldı.[31] Buna karşılık, Timuçin, Moğol geleneklerine uygun olarak, bu konuyla ilgili herhangi bir zorluk çıkarmadı. Timuçin'in Cuci'yi diğer çocuklarından ayrı tuttuğu yönünde hiçbir belirti yoktur. Ancak babası konusundaki bu belirsizlik, Cuci'nin kendisini etkilemese bile, onun soyundan gelenler için büyük bir engel oluşturmuş, diğer kardeşlerin soyundan gelenler, Cengiz Han'ın tahtına talip olma konusunda bu belirsizliği onlara karşı açıkça kullanmışlardır. Bu yüzden, Cuci'nin soyundan gelenler, ailenin en eski kolunu oluşturmalarına karşın, hiçbir zaman Büyük Han olma şansına sahip olamamışlardır.

Timuçin ile Camuka arasındaki dostluk iki kan kardeşin birlikte hareket etmesine yol açmış, bu ortaklık bir buçuk yıl boyunca sorunsuz bir biçimde yürümüştür.[32] Bu süre içinde, Timuçin diğer boyların önderleri ve ileri gelenleriyle de tanışmıştır. Sonradan onun en büyük komutanlarından biri olacak olan Celayirli Mukali'yle dostlukları da bu döneme dayanır. Timuçin, Mukali'nin tavsiyelerine yaşamı boyunca büyük önem vermiştir.[33]

Timuçin ile Camuka, beraberce, Onon Irmağı kıyısındaki otlakları terk ettiklerinde, Camuka dostuna şöyle dedi: "Eğer dağların yakınında kamp kurarsak, bu, at besleyenlerin yararına olacaktır; dere kenarına

kamp kurarsak, bu da çobanlara yarayacaktır." Timuçin, Camuka'nın ne demek istediğini tam olarak anlayamadığından, Höelün ile Börte'ye danıştı. Anlaşılmaz bir biçimde de, özellikle Börte, Merkitler'in elinden onun yardımıyla kurtulabilmiş olmasına karşın, Timuçin'i Camuka'ya karşı kışkırttı. Aynı gece iki adamın yolları ayrılmıştı.[34]

Böylece, Timuçin ile Camuka'nın ortaklığı süresince birlikte hareket eden klanlar da ikiye ayrılmış oldu. Timuçin'i izleyen grubun içinde, önceki dönemlerde Moğollar arasında birliği sağlamış olan ilk hanların ailelerinden gelen kişiler de vardı. Her biri Moğollar'ın liderliğine aday olan bu kişiler, 1195 yılı civarında, Timuçin'i Moğollar'ın hanı ilan ederek ona bağlı kalacaklarına dair yemin ettiler 've Timuçin'i Cengiz Han adıyla hanlık mertebesine yükselttiler.'[35]

Üzerinde uzun süre tartışılan Cengiz adının anlamı aslında tam olarak bilinmemektedir.[36] Cengiz adının kullanılması, daha çok, genç Timuçin'in ihtirasının bir yansıması olarak görünmektedir. Timuçin, aslında, bu türden boşinanlara sahip olmamasına karşın, bu isim değişikliğiyle kendisinin Tengri tarafından özel olarak seçildiği izlenimini yaratmak istemiştir. Bu bağlamda, Timuçin'in büyük şaman Kököçü ile olan yakın ilişkisinden de söz etmek gerekir. Kököçü'nün bu adın seçiminde önemli bir rolü olmuştur.[37] Bu yüzden, Cengiz adının o dönemin şamanlığında önemli bir gücü temsil ettiği ve Timuçin'in Tengri tarafından seçildiğini vurgulamak için kullanıldığı varsayımı mantıklı görünmektedir.[38]

Cengiz Han, ilk iş olarak, sadık dostları Borçu ile Celme'yi başdanışmanları olarak yanına aldı.[39] Cengiz Han'ın daha ilk yıllarından itibaren güçlü bir konuma erişmesini sağlayan en önemli özelliklerinden biri, örgütleme yeteneğiydi. Aslında, onun dehasını temelde üç şeye, bir komutan olarak doğmasına, insanları iyi tanımasına ve örgütlenme konusundaki yeteneğine indirgemek hiç de abartılı olmaz. Bu üç özellik, onu, bu dünyanın gördüğü en büyük liderlerden biri yapmıştır.

Yeni liderin ilk icraatlarından biri, kendisinin ve yanındakilerin belirli bir zamanda belirli bir yerde mevzilenmesini sağlayacak bir örgütlenmeye girişmek oldu. Cengiz Han, yaşadığı tecrübelerden göçebe hayatın ne kadar büyük riskler taşıdığını öğrenmişti. Yağmacıların düzenlediği seferler ve baskınlar oldukça sık görülüyordu. Eğer iktidarı elinde tutmak istiyorsa, her zaman birleştirici gücünü yayabileceği ve gerektiğinde askerlerinin geri çekilebileceği merkezi bir konuma sahip olmalıydı. Bu amaçla, az sayıda fakat yayını ve kılıcını ustalıkla kullanan askerlerden oluşan bir kolcu birliği kurdu. Bu birlik daima onun yanında kalacaktı. Cengiz Han'ın özel önem verdiği diğer konular arasında,

seferlerde askeri birliklerin gıda ve teçhizat ihtiyaçlarını karşılamak üzere onları takip eden yardımcı birliklerin korunması ve atların eğitimi gibi bozkırlarda yaşayan göçebelerin hayatında önemli rolü olan şeyler vardı. Hakimi olduğu ve yalnızca varlığı kendisi için değerli olanların yaşamasına izin verdiği topraklarda bu konularda taviz vermeyen Cengiz Han, tüm emirlerinin anında yerine getirilmesini istiyordu.[40]

ELEME SÜRECİNİN BAŞLAMASI

Timuçin, Cengiz Han olarak başa geçmesinin hemen ardından, Camuka'yla ilk ciddi çatışmasını yaşamıştır. Bu konuda birbiriyle çelişen muhtelif rivayetler söz konusudur. Bunlardan birine göre, Camuka bu savaşı kazanmış ve savaşın sonunda da 70 Moğol savaş esirinin demir bir kazanda canlı canlı haşlanması emrini vermiştir. Camuka'nın sonradan bunları yediği dahi söylenmektedir.[41] Zaferi Cengiz Han'ın kazandığına ve Camuka'nın adamlarından yetmişini aynı biçimde cezalandırdığına dair bir rivayet de vardır.[42]

Öte yandan, Tuğrul, himayesine aldığı bu genç adamın yükselişini ve Moğollar'ı birleştirme çabalarını yakından izlemeye başlamıştı. Cengiz Han'ın amacına ulaşmak için Tuğrul'un desteğine ihtiyacı vardı. İlk bakışta, Cengiz Han'ın en büyük rakibi, çatışmaya girdiği Camuka gibi görünmekteydi. Ancak kendi saflarında da hâlâ Moğollar'ın liderliğine oynayan, ilk hanların soyundan gelme birtakım kişiler bulunmaktaydı. Bu yüzden, Cengiz Han, başlangıçta, Tuğrul'u şüphelendirecek hiçbir harekette bulunmadı. Hatta eski hükümdarına olan bağlılığını kanıtlamak için eline geçen fırsatları da değerlendirdi.[43] Tuğrul, Naymanlar'ın hanı İnanç Bilge'nin desteğini alan kardeşi Erke Kara tarafından tahttan indirilince önce Kara Hıtay Hanlığı'na sığındı, oradan da Cengiz Han'dan yardım isteyeceği Gobi Çölü'ne geçti. Cengiz Han, Karayitler'in eski hanını Kerülen Irmağı'nın kaynağına yakın bir yerde huzuruna kabul etti ve Tuğrul'a yalnızca onurunu geri vermekle kalmayıp yeniden Karayitler'in başına geçmesine de yardımcı oldu.[44]

Bundan kısa bir süre sonra, Cengiz Han'ın eline Tatarlar'dan babasının öcünü almak için bir fırsat geçti. Mukali, Cengiz Han'ı, babasını öldüren bu boyun cezalandırılması gerektiği konusunda uyardı. Kin imparatoru, Cengiz Han ile Tuğrul'dan, Çin'in kuzey sınırındaki bölgelere sürekli saldıran Tatarlar'a karşı düzenleyeceği sefer için yardım istiyordu. Bu, aynı zamanda, belalı ve zorlu bir rakibin saf dışı bırakılması

anlamına geliyordu.[45] Kinler Tatarlar'a güneydoğudan saldırırken[46] Tuğrul ve Cengiz Han batıdan hücum ettiler. Sonuçta, Tatarlar'ın hanı 1196 yılında ele geçirilerek idam edildi.[47] Pekin'deki imparator, minnettarlığını Tuğrul'a onursal *Wang* (prens) unvanı vererek gösterdi. Böylece, Tuğrul, tarihe *Wang*'ın Moğolca okunuşu olan Ong adıyla, Ong Han olarak geçti.[48] Cengiz Han ise daha düşük bir unvan olan *Ja'utkuri* (sınır bekçisi) unvanını aldı.[49] Unvanlardaki bu farklılık, o dönemde, Kin imparatorunun Cengiz Han'ı Tuğrul'un bir uyruğundan başka bir şey olarak görmediğini göstermektedir. Her ikisinin de Kin imparatorunun verdiği unvanları kabul etmesi ise, Kinler'in gücünün farkında olduklarının göstergesidir.

Tatar kamplarından birini yağmalarken, Moğollar, küçük bir erkek çocuğu bulurlar. Cengiz Han çocuğu alır ve yetiştirmesi için annesi Höelün'e verir. Çocuğu evlat edinen Höelün, ona, Şiki Kutuku adını verir.[50] Bu öykünün başka bir versiyonu daha vardır. Buna göre, çocuk, Cengiz Han tarafından 1182-1183 yıllarında Tatarlar'a karşı yapılan bir saldırıda bulunmuştur. Onunla Börte'nin o yıllarda henüz çocukları yoktur ve Börte çocuğu evlatlıkları olarak yetiştirir.[51] Bu iki öykü arasındaki farklılık, Şiki Kutuku'nun durumu hakkında yürütülen bir tartışmanın da kaynağı olmuştur. Bazıları, onu, Cengiz Han'ın üvey kardeşi, bazıları da evlatlığı olarak kabul etmektedir. Oldukça zeki bir çocuk olan Şiki Kutuku, sonradan, Moğol İmparatorluğu'nun başyargıcı olacaktır.

Tatarlar'a karşı girişilen mücadele, Cengiz Han'a, liderlik konusunda ilk Moğol hanlarının soyundan gelen rakiplerinin bir kısmından kurtulma fırsatını da verdi. Birlikleriyle birlikte savaşa katılmayı reddeden bu kişilere karşı[52] Kerülen Irmağı'nın yukarı kesiminin sol yakasında bulunan bir ova olan Köde'ü Aral yakınında çarpışan Cengiz Han, bunların tümünü öldürdü.[53]

Bu arada, Naymanlar'ın hanı İnanç Bilge de ölmüştü. Nayman toprakları İnanç Bilge'nin birbirini kıskanan iki oğlu arasında pay edildi: Taybuka Ubsa Nor'un (Ubsa Gölü) güneydoğusundaki göller bölgesini alırken, Buyruk'a Altaylar'ın bir kısmını oluşturan dağlık bölge düşmüştü. Kardeşler arasındaki kıskançlık, daha genç olan Taybuka'nın babasının gözde karılarından birini kendisine eş olarak almasıyla başladı. Buyruk, büyük çocuk olarak bu kadının kendisinin hakkı olduğunu düşünüyordu. Adı Gübersü olan bu kadın, daha sonra, Cengiz Han'ın haremine girecekti.[54]

1199'da, Cengiz Han ile Ong Han, kardeşler arasındaki bu çekişmeden yararlanarak Buyruk'un topraklarına saldırdı.[55] Buyruk, Altaylar'ın

güney yamacındaki Urungu Irmağı'na kadar çekildi. Daha sonra da, muhtemelen, Yenisey'in yukarı kesimlerine doğru kaçtı.[56] Ordusunun büyük bir kısmını geride, vekil komutanı Kökse'ü Sabrak'ın ellerine bırakmıştı. Kökse'ü Sabrak, doğu yönünde çekilmeye çalışan Cengiz Han ile Ong Han'a pusu kurdu. Bu ani saldırı o kadar başarılı oldu ki, Ong Han, Cengiz Han'a bile haber vermeden aynı gece geri çekildi. Bu arada, kampta ateşler yakarak Karayitler'in hâlâ orada olduğu izlenimini yarattı.[57] Cengiz Han ise büyük kayıplar vermeden kendisini bu zor durumdan kurtarmayı başardı.[58] Ancak Karayit ordusu hâlâ güvende değildi. Ong Han'ın kardeşi Caka Gambu ile oğlu Senggün'ün komutasındaki birlikler, Kökse'ü Sabrak tarafından yakalanarak bozguna uğratıldı.[59] Umutsuzluğa düşen Tuğrul, bir kez daha uyruğundan yardım istedi. Cengiz Han ona en iyi komutanlarından dördünü gönderdi: Borçu, Mukali, Borokul ve Çilaun. Naymanlar yenilgiye uğratıldı ve yağmaladıkları malların bir kısmı geri alındı.[60] Bu savaşa son noktayı Naymanlar karşısında kesin bir zafer kazanan Cengiz Han'ın kardeşi Kasar koydu.[61]

1200 yılında, Ong Han ile Cengiz Han, bu kez Tayciutlar'a saldırdı. Tayciutlar savaşı kaybetti ve Timuçin'i gençken tutsak almış olan önderleri Tarkutay Kiriltuk öldürüldü.[62] Ong Han ile Cengiz Han'ın beraberce kazandığı bu başarılar, Orta Asya'daki diğer boyların da güçlerini birleştirmelerine yol açtı. Bu ikisinin sürekli büyüyen gücüne karşı ilk ittifak, Kadaginler ile Salciutlar arasında kuruldu; sonradan, bunlara Tayciutlar, Tatarlar ve Ongiratlar da katıldı. Ancak, Cengiz Han, kayınpederi Dey Seçen'in uyarısıyla, zaman kaybetmeden harekete geçti ve Buir Nor yakınında sıkıştırdığı birleşik güçleri bozguna uğrattı.[63]

Ancak Ong Han ile Cengiz Han için asıl tehlike 1201 yılında ortaya çıktı. Çok sayıda boy bir araya gelerek iki müttefikin gücünü kırmaya karar verdiler. Bu amaçla, Merkitler, Tayciutlar, Buyruk'un yönetimindeki Naymanlar, Caciratlar, Ongiratlar ve Salciutlar, Argun Irmağı kıyılarında toplandılar. Bu büyük topluluğun savaşta etkin olabilecek düzenli bir ordu oluşturup oluşturmadığı kuşkuludur. Bu boyların kendi aralarında birçok anlaşmazlık olması bu kuşkuları artırmaktadır. Onları bir araya getiren tek ortak nokta, düşmanlarının büyüyen gücüne karşı besledikleri korku gibi görünmektedir. Sonuç olarak, bu boyların önderlerinin ve büyük komutanlarının katıldığı *kurultay*, Ken Irmağı'nın Argun'a döküldüğü yerde toplandı.[64] Burada, Camuka, Gur Han adıyla (hem Müslümanlar hem de Moğollar tarafından aynı biçimde kullanılan bu unvan 'hanların hanı' ya da 'evrenin hanı' anlamına gelir) birliğin başına getirildi.[65]

Bu büyük ittifakın lideri olarak Camuka'nın seçilmesi sadece onun etkili bir kişilik olduğunu değil, aynı zamanda, Cengiz Han'ın en büyük düşmanı olması nedeniyle, asıl korkulan kişinin Cengiz Han olduğunu da gösterir. Görünüşte karşı tarafın güçlü adamı Cengiz Han olmasa da, anlaşılan, bu savaş Orta Asya'daki Moğol ve Türk boylarının gelecekteki liderini belirleyecektir: Cengiz Han ya da Camuka.

Savaş sırasında, Cengiz Han, Camuka'nın Argun'daki kampında olup bitenleri Kerülen yakınındaki kendi kampına kadar gelen bir haberci vasıtasıyla öğrenerek Camuka'dan önce davranmaya karar verdi.[66] Bu habercinin uzun yolculuğunun öyküsü, onun bir firariden çok bir casus olduğunu göstermektedir. Ancak 1201'de Ong Han'la birlikte kuzeye doğru harekete geçen Cengiz Han'ı şiddetli bir kar fırtınası karşıladı ve her iki taraf da çarpışmaya giremeden geri çekilmek zorunda kaldı. Bu arada, Camuka'nın ittifak ordusu da dağılmıştı.[67]

Bu başarısız seferin hemen ardından, Cengiz Han, Tayciutlar'a son darbeyi indirmek üzere harekete geçti.[68] Ong Han'ın yardımı olmadan girişilen bu ani saldırı, amaçları ve tarzıyla, pek çok açıdan, daha önce Tatarlar'a karşı yapılan saldırıyla benzerlikler taşıyordu. Savaş sırasında şah damarından bilincini kaybedecek kadar ağır bir kılıç yarası alan Cengiz Han, sadık dostu Celme'nin büyük özverileri sayesinde kurtulmayı başardı.[69] Cengiz Han'ın çok düşkün olduğu atıysa okla vurularak öldü. Ağzı ve burnu beyaz olan bu doru at, gençliğinde Tayciutlar'ın elinden kaçarken kullandığı ata çok benziyordu. Buna karşın, Tayciutlar kesin olarak bozguna uğratılmıştı. Onlardan bazılarını idam ettiren Cengiz Han, geri kalanları Borcigin kuvvetlerinin arasına katarak kendine bağladı. Böylece, Moğol boyları arasındaki birlik, ağır kayıplarla da olsa yeniden sağlanmış oldu.

Esir alınan Tayciutlar arasında, muhtemelen, Besüt altklanından olan Cirkoaday adında genç bir adam da vardı.[70] Bu genç adam, Cengiz Han'ın huzuruna çıktığında onun atını kendisinin öldürdüğünü mertçe kabul eder. Mükemmel bir okçu olan bu genç Besüt'ten etkilenen Cengiz Han da onu affederek himayesine alır. Cengiz Han, olanlara istinaden, yeni hizmetkârına Cebe (Ok) adını verir.[71] Cengiz Han gösterdiği merhametten asla pişmanlık duymayacak, Cebe gelecekte Moğol İmparatorluğu'nun en büyük komutanlarından biri olacaktır.

Cengiz Han'ın son bir hesaplaşmaya girişmek istediği bir boy daha kalmıştır: Tatarlar. Ancak bu hesaplaşmaya babasının katillerini cezalandırmak için soyunduğunu söylemek yanlış olur; Cengiz Han babasının intikamını 1198'de almıştır. Bu hesaplaşmaya girişmesinde, daha çok,

onun uzgörüşlülüğü etkili olmuştur. Savaşçı Tatarlar'ın doğuda oluşturduğu tehdit tam olarak ortadan kalkmadıkça Cengiz Han'ın rahat hareket etmesi olanaksızdır. Burada, batı komşusu Ong Han'la çok yakında kaçınılmaz hale gelecek olan bir çatışmayı da öngördüğünü söylemek yanlış olmaz. Bunun için, önce kuzeydeki Tayciutlar'ı yenerek sayılarını oldukça azaltmış ve geri kalanları da kendi birliklerine katmıştır. Şimdi, Tatarlar'ı da aynı akıbet beklemektedir. Cengiz Han, yaşamı boyunca karşısına çıkan rakipleri bir bir elemiştir. Ancak, bunu yaparken, sürekli değişen güç dengelerini gözetmeyi hiçbir zaman unutmamış, doğru zamanı bekleme sabrını da daima göstermiştir.

Sonuçta, 1202'de, Cengiz Han (yine Ong Han'ın desteği olmaksızın) Tatarlar'a karşı son saldırısını düzenledi. Zaferden sonra erkek nüfus üzerinde korkunç bir kıyıma girişildi. Ancak kıyımı Cengiz Han'ın üvey kardeşi Belgütey'den haber alan esirlerden bazıları, bu katliamdan kaçmayı başardı. Bu olaydan sonra, Cengiz Han, Belgütey'in savaş kurultaylarına katılma hakkını askıya aldı.[72] Kurtulan Tatarlar, o dönemde Cengiz Han'ın hakimiyetini kabul etmiş olan çeşitli klanlar arasına dağıldı. Böylece, Tatar boyunun varlığı son bulmuş oldu.[73] Cengiz Han iki güzel Tatar kız kardeşi de kendine eş olarak aldı.[74] Göçebe geleneğine uygun olarak, Yesüy ve Yesügen adındaki bu genç kızların her ikisine de ayrı bir *ordu* (mesken) ile hizmetçiler verildi.

Tatarlar'a karşı yapılan bu saldırının bir sonucu daha oldu. İlk Moğol hanlarının soyundan gelen ve Cengiz Han'ın da akrabası olan üç komutan, Cengiz Han'ın emirlerini dinlemeyerek kendilerine ganimet sağlamak için yağma yaptılar.[75] Cengiz Han, ganimeti geri almaları için Cebe ile Kubilay'ı onların arkasından gönderdi.[76] Bunun üzerine, itaatsizliklerinin hesabını vermek zorunda kalacaklarını anlayan bu üç kişi, şanslarını bir de Ong Han'la denemeye karar verdiler. Onların Cengiz Han'dan kurtulmak için Ong Han'a sığınmaları bir hayli anlamlıydı.

XIII. yüzyılın başında, Orta Asya'daki koşullar köklü bir değişimden geçiyordu. XII. yüzyıl boyunca sürekli birbirleriyle savaş halinde olan Türk ve Moğol boyları, az sayıda ittifakta toplanmaya başlamıştı. Ong Han ile Cengiz Han'ın birliği, şüphesiz, bunların içinde en güçlüsünü oluşturuyordu. Batı Moğolistan'da ise birbirleriyle bağlantısı çok az olan bazı önemli boylar yaşıyordu. Bunlar arasında Naymanlar en etkili olanıydı; diğerleri ise Merkitler, Oyratlar ve Kırgızlar'dı. Daha önce yenilgiye uğramış kimi boyların oradan oraya dolaşarak yaşamayı sürdüren kalıntılarının da başka bir grubu oluşturduğu söylenebilir. Ancak za-

man zaman bir araya gelerek kimi saldırılara girişen bu boylar, bu savaşların hemen ardından yeniden ayrıldıklarından bölünmez bir birlik içinde sayılmazlardı. Bunlar, daha çok, Altay ile Büyük Kingan dağları arasında kalan bölgede bir tür gerilla savaşı yürüten hareketli birliklerdi.[77] Orta Asya'nın bu durumu göz önüne alındığında, Cengiz Han'ın doğru yolda olduğu daha iyi anlaşılacaktır: En güçlü boylar olan Karayitler ile Naymanlar'ı devre dışı bıraktığında, diğer gruplar kendiliğinden ona katılacaklardı.

3 Keçe Çadırlarda Yaşayan Tüm Boyların Hükümdarı

ONG HAN'IN NİHAİ DÜŞÜŞÜ

Cengiz Han ile Ong Han arasındaki ilişki çok yakında tehdit altına girecekti. İyice yaşlanan Ong Han, artık kendisine bir ardıl aramaya başlamıştı; aslında, o da bu iş için en uygun kişinin Cengiz Han olduğunu düşünüyordu. Ancak onun bu görüşü, oğlu Senggün'ü kıskançlığa itiyordu.[1]

Gücünü ve saygınlığını artırmak için büyük oğlu Cuci'yi Ong Han'ın kızlarından biriyle evlendirmek isteyen Cengiz Han[2], buna karşılık, Senggün'ün oğullarından birini de kendi kızlarından biriyle evlendirmeyi teklif ettiğinde[3], Senggün, Ong Han'ın kızlarının Cuci'ye göre çok genç olduklarını öne sürerek bu teklifi reddetti. Bu olay, Cengiz Han'ı derinden yaraladı.

Senggün'ün bu teklifi reddetmesinin ardında, görünenden çok daha fazla sebep yatıyordu. Daha önce Karayitler'e sığınan Camuka, burada kaldığı süre içinde Senggün'le oldukça yakınlaşmıştı. Ong Han, bu ikisinin Cengiz Han'a hiç güvenmediğini biliyordu. Onlar, Cengiz Han'ın haince bir saldırı hazırlığı içinde olduğunu düşünüyorlardı.[4] Yine Karayitler'e sığınmış olan ilk Moğol hanlarının ardılları da, fırsatı kaçır-

mayıp ateşe körükle giderek, Senggün tarafından dile getirilen bu şüpheleri artırdılar. Bütün bunların sonunda, yaşlı Tuğrul, aslında genç ve güçlü vasalıyla çatışmaya girmek istemese de, oğlunun tavsiyelerine uyarak, 1203'te Cengiz Han'la arasındaki ittifakı bozdu. O zamana kadar bu ittifakta ikincil bir rol üstlenmiş olan Cengiz Han, bundan böyle Orta Asya'yı tek başına egemenliği altına almak için savaşacaktı.

Senggün, önce, Cengiz Han'ın beklemediği bir hareketle, evlilik teklifini yeniden ele alarak onu bu nikâhların gerçekleştirileceği bir barış toplantısına katılmaya davet etti.[5] Ancak Yesügey'in kadim dostu Mönglik'in uyarısıyla Cengiz Han bu tuzağa düşmeyince, Senggün, Moğollar'a aniden saldırmaya karar verdi. Ne var ki, Cengiz Han, bu sinsi saldırı planını, Ong Han'ın subaylarının konuşmalarına kulak misafiri olan Baday ile Kişlik adlarındaki iki çoban aracılığıyla önceden öğrenmeyi başardı.[6] Bu çobanların, muhtemelen, Cengiz Han için çalışan paralı casuslar olduğu düşünüldüğünde, onun daha o zamanlar düşmanlarından bir adım önde olabilmek için haber almaya vermesi gereken önemi anladığı görülür. Böylece, yapılacak ani saldırının haberini önceden alan Cengiz Han, hazırlıklarını kıtı kıtına tamamlayarak önce Büyük Kingan Dağları'nın eteklerine sığındı, oradan da Kalka Irmağı kıyısındaki topraklara indi. Yolun yarısına gelindiğinde, peşlerinden gelen düşman kuvvetlerinin denetimi için arkasında Celme'nin komutasında küçük bir birlik bıraktı.[7] Bu sayede, arkasındaki birliklerin uzaklığı ve hareketleri hakkında zamanında bilgi alan Cengiz Han'ın işi yine de kolay değildi.

Yaşlı Tuğrul, Karayitler'e katılan boylardan oluşan ordunun komutasını Camuka'ya vermişti.[8] Çarpışma başladığında bu kez savaşın çok daha şiddetli geçeceği anlaşılmıştı. Cengiz Han'ın bazı subayları, özellikle Kuyıldar ile Curçedey, büyük bir cesaret ve özveri örneği gösterdiler.[9] Ancak Karayitler'in ordusu onlara göre çok daha kalabalıktı. Cengiz Han savaşı bırakıp geri çekilmek için yaklaşan günbatımını fırsat bildi. Durmak için güvenli bir yer bulup etrafını kontrol ettiğindeyse, yalnızca oğlu Ögedey'in değil, komutanlarından Borçu ile Borokul'un da beraberinde olmadığını gördü. Sonra, aniden, önce atı vurulduğu için yakaladığı bir Karayit atının üzerinde gelen Borçu, ardından da Borokul göründü. Borokul, eyerinde, oldukça ağır bir yara almış olan Ögedey'i taşıyordu. Cengiz Han oğlunu gördüğünde gözyaşlarını tutamamıştı.[10]

Bu olaydan sonra sayıca kendilerinden üstün olan düşman ittifakı karşısında hiçbir şansları olmadığını iyice anlayan Cengiz Han, tek çare olarak, Buir Nor'a kadar geri çekilerek zaman kazanmayı düşündü. Yol-

ları üzerindeki Kalka Irmağı kıyılarında Cengiz Han'ın annesinin ve karısı Börte'nin boyu olan Ongiratlar yaşıyordu. Onlardan yardım almayı başaran Cengiz Han, bu bölgede kaldığı süre boyunca kendisine karşı kurulan ittifakı parçalamaya çalıştı. Çeşitli gruplar arasına nifak sokmak için her birine ayrı ayrı haberler uçurdu ve türlü önerilerde bulundu. Senggün bu propaganda kampanyasının yarattığı tehlikeyi görüp babasını uyarmak istediyse de, Cengiz Han'dan gelen dostluk mesajlarından etkilenerek[11] ona karşı başlattıkları savaşın doğruluğu hakkında şüpheye düşen Ong Han, düşmanı karşısındaki güçlü konumunu kullanmak konusunda giderek daha isteksiz görünüyordu.[12]

Cengiz Han ise, zamanın kendi lehine işlediğini gördüğünden, hâlâ düşmandan uzak durmanın daha akıllıca olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden, Kerülen ve Sengür ırmakları boyunca[13] kuzeydoğu yönünde ilerlemeye devam ederek, Balcuna Gölü kıyısında kamp kurdu.[14] 1203 yazı boyunca genelde burada saklanan Cengiz Han ve yakın çevresindekiler, bu süre içinde oldukça yokluk çekti. Cengiz Han o günlerde yanında bulunan dostlarını sonradan 'benimle birlikte çamurlu sulardan içen adamlar' diye anmıştır.[15]

Cengiz Han, olacakları çok iyi tahmin etmişti. Ong Han'ın liderliğindeki ittifak göçebe boylardan oluştuğundan, uzun süre bir arada kalması imkânsızdı. Cengiz Han tarafından ekilen nifak tohumları da meyvelerini vermeye başlamıştı. Camuka ile üç yandaşı Tuğrul'u öldürmek için bir suikast planı yaptılar.[16] Ancak Ong Han'ın bu suikast girişimini önceden haber almasıyla ne yapacaklarını şaşıran komplocular, apar topar kaçıp Naymanlar'a sığındı.

Kış geldiğinde artık bütün koşullar Cengiz Han'ın lehineydi. O da inisiyatifi eline almaya karar vererek Onon'a doğru ilerlemeye başladı. Bu arada, kardeşi Kasar'ın ailesi, Karayitler'in eline düşmüştü.[17] Cengiz Han, Ong Han'a bir haberci göndererek Kasar'ın ailesini görüp göremeyeceğini sordu. Cengiz Han'ın kardeşinin Karayitler'in kampına gitmesine izin vermesi, onlarla savaşa girmek gibi bir düşüncesinin olmadığı izlenimini uyandırıyordu. Cengiz Han, habercinin arkasına iki adam takarak Karayitler'in kampına giden yolun durumunu tespit ettirdi. Durumdan şüphelenmeyen Ong Han da Kasar'ın kampına gelmesini kabul etti. Cengiz Han artık harekete geçmeye hazırdı. Moğol birlikleri, iki keşif erinin rehberliğinde, geceleyin gizlice yola çıktılar. Ong Han'ın ordusu, Kerülen ile Tola kaynakları arasındaki dar geçitte kıstırıldı. Karayitler kendilerini üç gün üç gece boyunca cesurca savundularsa da yenilmekten kurtulamadılar. Savaşın üçüncü gününde, seçkin askerler-

den oluşan birlikleriyle Mukali son darbeyi indirerek Ong Han'ın kampını ele geçirdi.[18] Cengiz Han'a Orta Asya'yı tümüyle egemenliği altına almasının yolunu açan bu ilk büyük zafer, geleceğin dünya fatihinin askeri dehasını açıkça göstermişti.

Yaşlı Tuğrul ve oğlu Senggün batıya, Nayman topraklarına doğru kaçtılar. Bu yolculuk sırasında, Ong Han, kendisini tanımayan bir Nayman tarafından kellesi uçurularak öldürüldü.[19] Senggün Uygurlar'dan yardım görme umuduyla kaçmaya devam etti ancak Kuça yakınlarında o da öldürüldü. Ong Han ve oğlunun ardı ardına gelen bu ölümleri 1203 yılının sonbaharında gerçekleşmişti.[20] Cengiz Han, Karayitler'e merhametli davrandı. Zaferden sonra insan kıyımına gidilmedi. Buna karşılık, böyle büyük bir boyun varlığını bağımsız bir biçimde sürdürmesi ileride sorun yaratabileceğinden, Cengiz Han, boy üyelerinin büyük bir kısmını halihazırda kendisine bağlı bulunan klanlar arasında dağıttı. Böylece, Karayitler de onun sadık takipçileri haline gelmiş oldu.

Karayitler'in geriye kalan küçük kısmı ise kardeşi Tuğrul'la hiçbir zaman anlaşamamış olan Caka Gambu önderliğinde bağımsız bırakıldı. Caka Gambu kızlarından ikisini Cengiz Han'a vererek karşılığında birtakım ayrıcalıklar aldı. Cengiz bu kızlardan Sorgaktani'yi en küçük oğlu Tuluy'la evlendirdi. Bu evlilikten doğan dört erkek çocuktan her biri (Möngke, Arık Böke, Kubilay ve Hülagü), sonradan, Moğol İmparatorluğu'nun tarihinde önemli bir rol oynayacaktı. Cengiz Han, Caka Gambu'nun diğer kızı İbaka Beki'yi ise önce kendine aldı, ama daha sonra, Karayit zaferinin kahramanlarını ödüllendirirken, onu yiğit Curçedey'e verdi. Baday ile Kişlik adlarındaki çobanlarsa Ong Han'ın tüm mal varlığına sahip oldular.[21]

BATI MOĞOLİSTAN YENİ HAKİMİNE BOYUN EĞİYOR

Karayitler'e de boyun eğdirilmesiyle, Cengiz Han, bugün Moğolistan dediğimiz bölgenin doğu bölümünü yönetimi altına almış oldu. Bu yönetim bölgesinin dışında kalan en önemli boylar Naymanlar, Oyratlar, Merkitler ve Gobi Çölü'nün güneyinde yaşayan Öngütler'di. Camuka'nın önderliğindeki Caciratlar da henüz Cengiz Han'ın yolundan tam anlamıyla çekilmiş değildi. Kırgızlar ve Tümetler gibi daha az etkili birkaç boyla birlikte Tatarlar'dan, Karayitler'den ve Salciutlar'dan geriye kalan küçük gruplar da etkinliklerini hâlâ sürdürüyordu.

Moğolistan'ın tümünü ele geçirmek için vereceği iktidar mücadelesinin öncesinde ve bu mücadele süresince, Cengiz Han, imparatorluğunun ve ordusunun örgütlenmesi işine ayrı bir önem vermiştir. Moğol İmparatorluğu için çok önemli olan bu adımlar ayrı bölümlerde ayrıntılarıyla incelenecektir.

Buyruk'un Cengiz Han'a yenilmesiyle, kardeşi Taybuka, Naymanlar'ın en önde gelen lideri konumuna geldi. Kendilerini Cengiz Han'ın tehdidi altında hisseden gruplar, *Tayang* (prens) unvanını alan Taybuka'nın etrafında toplandı. Bu grupların en önemlileri, Kutuka Beki önderliğindeki Oyratlar, Toktoa Beki önderliğindeki Merkitler ve Camuka'nın başında olduğu Caciratlar'dı. Bunların yanı sıra, Taybuka, Öngütleri de saflarına katmaya çalıştı. Ancak bu boyun hanı Alakuş Tegin, Cengiz Han'ın sürekli büyüyen gücüne karşı, çevreden tecrit edilmiş konumlarıyla ona kolay lokma olacaklarını düşünerek, boyuyla birlikte Cengiz Han'ın yanında yer aldı ve onu batıdan gelecek bu saldırıya karşı uyardı.

Bu saldırı tehdidine karşı yapılacakları belirlemek üzere, Cengiz Han, 1204 yılında aile üyelerinden ve komutanlarından oluşan bir kurultay topladı. Kardeşleri Temüge ile Belgütey'in önerilerine uyarak, aynı yılın ilkbaharında Naymanlar'a karşı sefere çıktı.[22] Bunu yaparken düşmanlarından önce davranarak onları şaşırtmak isteyen Cengiz Han, böylelikle, yılın bu zamanında henüz böyle bir sefere çıkmaya hazır olmayan atlarla savaşa girme riskini de almış oldu.

İki ordu birbirlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Moğol öncü birliklerini Cebe ile Kubilay yönetiyordu. Keşif kolları ilk kez Hangay Dağları'nın batıya bakan eteklerinde karşılaştılar.[23] Aslında, Moğol ordusu, Taybuka'nınkine göre sayıca azdı; ancak Cengiz Han, düşmanın kafasını karıştırmak için geceleri fazladan kamp ateşleri yaktırıyordu.[24] Tereddüte düşen Taybuka, en iyi çözümün, yavaş yavaş Altay Dağları'na doğru geri çekilerek, Cengiz Han'ın ordusunu avuçlarının içi gibi bildikleri dar geçitlerde pusuya düşürmek olduğunu düşündü. Bu plan oldukça iyi gözüküyordu: Kıştan yeni çıkmış, iyi beslenmemiş atlarla uzun bir yol kat etmek zorunda kalan Cengiz Han, Altaylar'a doğru çekilen Naymanlar'ı izlemek zorunda kalarak büyük risk altına girecekti. Buna karşılık, Taybuka'nın oğlu Küçlüg ile Taybuka'nın babası İnanç Bilge'ye de hizmet etmiş olan subaylarından Korisü Beşi, Moğollar'a doğrudan saldırmaktan yanaydı.[25] Küçlüg babasının önerisinin korkakça bir plan olduğunu söyleyerek geri çekilmeyi reddetmişti. Bunun üzerine, Taybuka, oğluyla Korisü Beşi'nin isteklerine uyarak saldırıya geçti ve Küçlüg'ü küstahça sözlerinin gereğini yapmaya davet etti.[26]

Savaş, sonradan Karakurum adını alan yerin yakınında gerçekleşti. Cengiz Han, başkomutan olarak ordusunun en önünde yerini almıştı. Oldukça şiddetli geçen çarpışmada, özellikle Moğol ordusunun orta kısmını yöneten Kasar, başarısıyla ön plana çıktı.[27] Temüge ise yedek atların korunmasıyla görevlendirilmişti.[28] Ölümcül bir yara alan Taybuka savaş alanını terk etmek zorunda kaldı. Korisü Beşi bir süre onun yanında kaldıysa da Taybuka'nın yavaş yavaş öldüğünü anlayınca yanına en iyi askerlerinden birkaçını alarak savaş alanına döndü ve ölene kadar cesurca dövüştü. Savaşın sonunda Naymanlar'ın birçoğu öldürülmüş, karanlıktan yararlanarak kaçmaya çalışanların çoğu da uçurumlara düşmüşlerdi.[29]

Savaş, böylece, Cengiz Han için büyük bir zaferle sonuçlandı. Bu arada, Moğol ordusunun gücünden korkan Camuka, Caciratlar'dan geriye kalan küçük gruplarla birlikte Nayman saflarını çoktan terk etmişti.[30] Camuka'nın Cengiz Han'a Naymanlar'ı terk ettiğini bildiren ve Taybuka'ya karşı saygı duymadığını anlatan bir mesaj gönderdiği bilinmektedir, ancak bunu neden yaptığı açık değildir.[31] Küçlüg ile Toktoa Beki, beraberlerindeki küçük grupla birlikte Kara İrtiş'e doğru geri çekilmişlerdi.[32] Sonradan, Camuka da bu gruba katıldı. Zaysan Gölü'yle Tarbagatay Dağları arasında kalan bölgede saklandılar. Naymanlar'ın ve Merkitler'in büyük kısmı ise Cengiz Han'a boyun eğmişti. Karayitler gibi onlar da diğer boylar arasında dağıtıldılar. Bu iki boyla birlikte, Ongiratlar, Salciutlar ve Kataginler de tümüyle Moğollar'ın egemenliği altına girmiş oldu.[33]

Naymanlar'a ve Merkitler'e karşı yürüttüğü bu savaş sonunda, Cengiz Han'ın iki de yeni karısı olmuştu. Cengiz Han daha önce Moğollar'ı 'pis kokulu yabaniler'[34] olarak niteleyen Taybuka'nın karısı Gübersü'yü almakla kalmamış[35], Toktoa Beki'nin ardından artık uyruğu olan Merkitler'in başına geçirdiği kişinin kızı olan güzeller güzeli Kulan'ı da kendine bağlamıştı.[36]

Cengiz Han, dağılmış düşmanlarına yeniden güçlerini birleştirme şansı vermemeye kararlıydı. Kaçanları yakalamak için başlattığı insan avına 1204-1205 kışında ara vermek zorunda kaldıysa da, 1205 baharıyla birlikte yeniden harekete geçti. Bu sürek avının ilk kurbanı 1206 yılında yakalanarak öldürülen Buyruk oldu.[37] 1207'den itibaren de, Cengiz Han, Batı Moğolistan'ı fethini sürdürdü ancak işin büyük bir bölümünü artık komutanlarına devretmişti.[38]

O yıl, Cengiz Han, en büyük oğlu Cuci'yi orada yaşayan boyları boyunduruk altına alması için Baykal Gölü'nün batısındaki ormanlık bölgeye

gönderdi. Burada bulunan Oyratlar'ın hanı Kutuka Beki hiç direnmeden teslim oldu ve Cuci'nin hizmetine girdi.[39] Artık birçok boy, Moğollar'ın güçlü hanının hakimiyetini kabul etmekten başka çare olmadığını anlamıştı. Yenisey'in yukarı kesimlerinde yaşayan Kırgızlar'ın yanı sıra, Buryatlar, Barkunlar, Ursutlar ve Tubalar da Cuci'ye boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu seferden dönüşünde, Cuci, bir komutan olarak babasının güvenini bütünüyle kazanmıştı.[40]

1208 sonbaharında, Cengiz Han, daha önce savaş alanında elinden kaçan Küçlüg ile Toktoa Beki için bizzat harekete geçerek bunların çıkardığı isyanlara son vermeye karar verdi. Kara İrtiş kıyılarında yakalayıp yenilgiye uğrattığı düşmanlarından Küçlüg yine kaçmayı başarırken, Toktoa Beki öldürüldü.[41] Küçlüg batıya, Kara Hıtay topraklarına doğru kaçarken, Toktoa Beki'nin iki oğlu da Uygurlar'a sığındı.[42]

Toktoa Beki'nin de ölmesiyle sıra Cengiz Han'ın başdüşmanı Camuka'yla hesaplaşmasına gelmişti. Camuka artık başıboş bir eşkıya çetesinin elebaşından başka bir şey değildi. Anlaşılan, çete üyeleri de ona pek sadık değildi ki Camuka'yı elleriyle Cengiz Han'a teslim ettiler. Ancak bu ihaneti ödüllendirmeye pek niyetli görünmeyen Cengiz Han, hepsini öldürttü. Bir zamanlar kan kardeşi olan Camuka'yı ise bağışlamak niyetindeydi ama artık kendisini yaşamaya değer bulmayan Camuka ölümü tercih etti. Bunun üzerine, Cengiz Han, onun prenslere layık bir biçimde, kan akıtılmadan öldürülmesini emretti.[43]

Batıya yapılan seferler bir süre daha devam etti. 1211'de, Moğol generali Kubilay, Zaysan Gölü'nün batısındaki toprakları fethetti.[44] Balkaş Gölü'nün güneyinde yaşayan Karluk Türkleri'nin hanı Arslan, Cengiz Han'a katıldı.[45] Uygur ülkesine sığınan Toktoa Beki'nin oğulları mücadelelerini buradan sürdürmeye kalkınca[46], Uryangkat boyundan gelme Moğol generali Sübötey, Merkitler'i burada, 1218 yılında bozguna uğrattı.

Cuci Oyratlar'ı ve Kırgızlar'ı boyunduruk altına alırken Uygurlar'ın *idikut*u olan Barçuk adındaki güçlü bir prens de Cengiz Han'ın hizmetine girmek istediğini belirtmişti.[47] Önce bir elçi gönderen idikut, 1209'da Cengiz Han'ın ayağına kadar giderek onu hükümdarı olarak kabul ettiğini ilan etmişti.[48] Bir saygınlık göstergesi olarak, Barçuk, Cengiz Han'ın kızlarından biriyle evlendirildi.[49] Bu birleşme, Cengiz Han'ın Orta Asya'daki gücünü ve etkisini önemli bir biçimde artırmıştı. 1211'de Cengiz Han'a katılan Karluklar'ın hanı Arslan gibi, Barçuk da, daha önce Kara Hıtay Hanlığı'na bağlıydı. Bu yüzden, bu saf değişiklikleri bir zamanların güçlü imparatorluğunun doğu bölgelerini de tehdit ediyordu.

Batı Moğolistan'ı fethetme girişimlerinde, Moğollar, sadece bir kez güçlü bir direnişle karşı karşıya kaldılar. Bu direniş, Borokul'un 1217'de Tümetler'e karşı giriştiği mücadelede gerçekleşti. Moğollar'ı pusuya düşüren Tümetler, Borokul'u öldürdü. Cengiz Han sadık dostu ve komuta vekili Borokul'un intikamını almak için yeni bir birlik gönderdiyse de, Tümetler bu saldırıya da direnerek varlıklarını sürdürmeyi başardı.[50]

İKTİDAR VE KUŞKU

Cengiz Han, Moğolistan'daki tüm Moğol ve Türk boylarının hakimiyetini eline geçirmeden önce, Kaplan yılı olan 1206'nın ilkbaharında bir kurultay topladı[51] ve bu kurultayda kendisini 'keçe çadırlarda yaşayan tüm boyların hükümdarı' ilan etti.

Cengiz Han'ın klanı olan Borciginler Moğol boyunu yüceltmiş ve kazandırdığı zaferlerle onu geleceğe taşımıştı. Bu yüzden, yeni imparatorluğun temeli olan 'Moğol Ulusu'nun çekirdeğini de onlar oluşturdular. Böylece, 'keçe çadırlarda yaşayan tüm boylar'ın ortak adı 'Moğollar' oldu. Cengiz Han'ın boyunduruğu altına giren tüm boylar, Karayitler ve Naymanlar gibi en büyükleri bile, bundan böyle kendilerine Moğol dediler. Cengiz Han, zaferlerinin birçoğunun ardından, yenilen boyların üyelerini diğer boylar arasında dağıtarak onların birliğini bozmuştu. Ongiratlar ve Oyratlar gibi kendi kendilerine teslim olan boylara ise genellikle dokunmamıştı. Bunlardan yavaş yavaş bir Moğol ulusu doğmaktaydı. Aralarındaki Türk boylarının çokluğu göz önüne alındığında Türk etkisi inkâr edilemeyecek düzeyde olsa da, Orta Asya'da yüzyıllardır süren Türk üstünlüğü artık yerini Moğol egemenliğine bırakmıştı.

Cengiz Han, 1206 kurultayını yaparken, kuşkusuz, bozkır aristokrasisinin geleneksel taleplerini de aklından çıkarmadı: Onlar daima sadece kendilerini birleştirebilecek değil, aynı zamanda birçok zafer ve bolca ganimet sağlayabilecek güçlü bir lideri tercih ederdi. Kendilerine rahat ve zengin bir hayat yaşatabileceğini düşündükleri her lideri izlemeye hazırdılar.[52]

Büyük Moğol şamanı Kököçü (Teb Tengri), Cengiz Han'ın hanlığa yükselişinde olduğu gibi, bu kurultayda da rol almıştır. Bu rolün büyüklüğü tam olarak bilinmemekle birlikte, Cengiz Han'ın ona hem siyasi hem de dini açıdan kendi iktidarını mümkün olduğu kadar erişilmez ve dokunulmaz kılan birtakım açıklamalar yaptırdığı görülmektedir.

Sözgelimi, Kököçü, kır bir at üzerinde gökyüzüne uçup Tengri'yle konuştuğunu ve sonra Ebedi Gök'ün Cengiz Han'ı yeryüzündeki temsilcisi olarak atadığını söyler. Bu durumda, Cengiz Han gücünü Ebedi Gök'ten almaktadır ve her şeye kâdirdir. Bu dini temel, Cengiz Han'ın imparatorluğunun temel taşlarından biridir (bkz. dördüncü bölüm).

Timuçin'in kendine ne zaman Cengiz Han demeye başladığına dair farklı görüşler vardır. Resmi Çin kaynağı Yuan-şe'ye* göre, Timuçin, ancak 1206 kurultayından sonra Cengiz Han adını almıştır.[53] Öte yandan, iki önemli İranlı tarihçi, Cüveyni** (1226-1283) ile Reşidüddin (1247-1318), bu isim değişikliğinin Karayitler'in 1203'teki fethinden sonra gerçekleştiğini yazmaktadır.[54] Moğollar'ın Gizli Tarihi*** adını taşıyan XIII. yüzyıl Moğol kaynağında ise bu konuda hiçbir şüphe yoktur: Timuçin, Cengiz adını kullanmaya 1200'den bile önce başlamıştır. Bu görüş ayrılıkları, büyük ölçüde, Cengiz Han'ın imparatorluğunun kuruluş ve birleşme sürecinin 1196-1206 yılları arasına yayılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Timuçin'in Cengiz adını alması da bu sürecin bir parçasıdır. Göründüğü kadarıyla, 1206 kurultayı, on yıllık kuruluş sürecinin açık bir ilanından ibarettir. Ancak, Cengiz Han adını aldığı zaman, Timuçin'in henüz kendini diğer boyların, sözgelimi Karayitler'in ya da Naymanlar'ın hanlarından daha üstün görmediği de açıktır. Cengiz Han adıyla Ong Han'a gönderdiği bir mesajda, ona, 'hükümdarım ve babam' diye hitap etmesi bunun en büyük kanıtıdır.[55]

1206 kurultayı boyunca göndere Cengiz Han'ın beyaz sancağı çekiliydi. Sallanan kısmına tutturulmuş (flamalar olarak da düşünülebilecek) dokuz yak (tibetöküzü) kuyruğuyla donatılmış bu beyaz sancak[56], Cengiz Han'ın ailesinin (Altın Aile) gücünün yattığı yere işaret ediyordu. Bu ilahi güç, onları koruyup zaferlere ulaştıracaktı.[57]

İmparatorluğun resmen ilanı sırasında, Cengiz Han, yalnızca Borçu, Mukali, Curçedey, Kubilay, Celme, Borokul, Kuyıldar, Cebe ve Sübötey gibi değerli komutanlarını ödüllendirmekle kalmadı; Mönglik, Şiki Kutuku, Sorkan Şira, şaman Kököçü, çobanlar Baday ile Kişlik ve Öngütler'in hanı Alakuş Tegin gibi kendisine hizmet eden kişileri de ödüllendirdi.[58] Ona her zaman sadık kalan Mukali 1217'de kendisinden sonra

* Çin'deki Moğollar'ın resmi tarihi olan Yuan-şe, 1368'de Yuan Hanedanlığı'nın dağılması üzerine, bir yıldan kısa bir sürede bir araya getirilmiştir (Bkz. Krause, 1922).

** Alaaddin (Atamelik) Cüveyni (bkz. Boyle, 1958).

*** İlk kez 1228'de kaleme alınan Moğollar'ın Gizli Tarihi, XIII. yüzyılın ikinci yarısında, kısmen, yeniden yazılmıştır. (Bkz. Cleaves, 1982 ve Haenisch, 1948).

diğer aile üyelerinin de kullanacağı bir tür devlet nişanı olan Gui-Ong unvanını aldı.[59]

1206 kurultayında ön plana çıkarak her şeyin Cengiz Han'ın lehine gelişmesini sağlayan şaman Kököçü, böylece, güçlü bir konuma geldiğine inanıyordu. Zaten, kendisi, aynı zamanda Yesügey'in ve daha sonra Cengiz Han'ın sadık dostu olan Mönglik'in de oğluydu. Bu düşüncelerden hareketle Cengiz Han üzerindeki etkisini artırmak isteyen Kököçü, yeni hükümdarın çevresinde yer alan, onaylamadığı bazı aile üyelerini aradan çıkarmaya karar verdi. İlk kurban olarak da genel olarak bağımsız bir karaktere sahip olması nedeniyle ağabeyinin kafasında kuşkular uyandırmış olabileceğini düşündüğü Kasar'ı seçti.

Kököçü, Ebedi Gök'ün kendisine Kasar'ın Cengiz Han'ın yerini almak için harekete geçmek üzere hazırlandığını söylediğini açıklayıp Cengiz Han'ı iktidarı konusunda kuşkuya düşürünce, o da, Kasar'ın tüm yetkilerini elinden alarak kardeşini tutuklattı. Kuşkusuz, insanlara gerçek değerlerini biçme konusunda eşsiz bir yetiye sahip olan Cengiz Han, Kasar'ın ne kadar büyük bir komutan olduğunun farkındaydı. Ancak Kököçü'nün suçlamaları burada işe yaramış, yeni hükümdarın kafasında kuşku uyandırmayı başarmıştı. Haberi duyunca infiale kapılan yaşlı anne Höelün, büyük oğlunu nankörlükle suçlamaktan çekinmedi: Çocukluğundan beri Kasar'ın cesaretinden ve gücünden yararlanan Cengiz Han'ın ona böyle davranmaya hakkı yoktu. Kızgın annenin feryatlarına dayanamayan Cengiz Han, kardeşini serbest bıraktı ve yetkilerini ona geri verdi; ne var ki, ona karşı güvensizliğini hiçbir zaman yenemedi.[60]

Bu olay, Kököçü'yü vazgeçirmedi. Bu kez de Temüge'ye ağır suçlamalar yönelterek onu küçük düşürdü. Düşündüğünü söyleme sırası Börte'deydi: Şamanın neyin peşinde olduğunu anlayan kadın, kocasını, Kököçü'nün sonunda oğullarını da suçlayacağı konusunda uyardı. Börte'nin sözlerine her zaman kulak vermiş olan Cengiz Han, bunun üzerine, Kököçü'den kurtulmaya karar verdi. Temüge ile Kököçü Cengiz Han'ın ordusunda bir kez daha kavgaya tutuştuklarında (ki bu kavgayı muhtemelen Temüge başlatmıştı), Cengiz Han, onlara anlaşmazlıklarını dışarıda halletmelerini emretti. Dışarıda bekleyen üç kiralık katil, belini kırarak Kököçü'yü öldürdüler. Mönglik, oğlunun ölümünün ardından Cengiz Han'a sadık kalarak ona hizmet etmeyi sürdüreceğini açıkladı.[61] Cengiz Han, Kököçü'nün yerine Baarin Klanı'nın en yaşlı üyesi olan Usun'u atadı ve yeni şamanla bu tür sorunlar bir daha yaşanmadı.

4 Yasa:
Cengiz Han'ın Kanunlar Bütünü

Şaman Kököçü, muhtemelen Cengiz Han'ın yönlendirmesiyle, geleceğin dünya fatihinin konumunu, destansı bir biçimde, en ulu olana dayandırmıştı: Cengiz Han, Ebedi Gök tarafından dünyaya hükmetmek üzere gönderilmişti. Kököçü'nün ölümünden sonra da Cengiz Han bu efsanenin canlı tutulması gerektiğini gördü. "Gök bana tüm insanlara hükmetmemi emretti," dedi, "Ebedi Gök'ün koruması ve yardımı, düşmanlarımı yenip bu yüksek mevkiye ulaşmamı sağladı."[1] Kököçü'nün ölümüyle tasarılarının gerçekleşmesini engelleyebilecek tek kişi de ortadan kalkmıştı ve artık çevresinde Cengiz Han'ın denginde hiç kimse kalmamıştı.

Sonuç olarak, konumu sağlam bir aristokrasi yönetimi kurmasına izin verecek kadar güçlüydü. Tıpkı bir ailenin ya da klanın bir boyun başı olması gibi, Cengiz Han'ın ailesi de (Altın Aile), vasalları ve yardımcılarıyla birlikte, 'keçe çadırlarda yaşayan tüm halklar'ın başı oldu. Altın Klan'ın reisi artık Moğollar'ın hanıydı. Cengiz Han, kendisini hiçbir zaman halkın önderi olarak görmemişti; o, birliğini sağladığı Moğol aristokrasisinin önderiydi. Bu yüzden, asla aşağısındakilerle doğ-

rudan ilişkiye girmedi; sadece kardeşlerini, oğullarını ve başlıca komutanlarını kendine muhatap aldı.[2] Yalnızca Cengiz Han değil, ardılları da kendilerini Tengri'nin yeryüzündeki temsilcileri olarak gördüler. Emirleri Tengri'nin emirleriydi ve onlara karşı çıkmak ilahi kudrete karşı çıkmak demekti.

Moğol devletinin yapısı, Moğol ve Türk toplumları arasında Cengiz Han tarafından kurulan feodal ilişkilere dayanıyordu. Bu yapıda Türk tarafı da güçlü bir şekilde temsil edilmekteydi. Devletin bu aristokratik yapısı, boylar ve klanlar arasında var olan toplumsal uyumu etkilemese de bozkır aristokrasisinin gücü önemli ölçüde artmıştı. Çeşitli grupları bir arada tutan bağ ise devletin başına duyulan kişisel sadakatti.

Aslında, hakimiyeti altına aldığı boylar arasında yaygın olan idaresi zor davranış biçimleri yüzünden, Cengiz Han, başından beri ihtiraslarına gem vurmak zorunda kalıyordu. Moğollar, bu erken dönemde, Karayitler ve Naymanlar gibi öteki boylarla karşılaştırıldığında bile, büyük ölçüde geri kalmış bir halk olarak göze çarpıyordu. Bu yüzden, daha gelişmiş ülkelere seferler yapmadan önce, Cengiz Han'ın kendi evinde düzeni sağlaması şarttı. Bu bağlamda ilk etkiyi ise 1203'ten hemen önce Moğolistan'ı ziyaret eden Müslüman tacirler yarattı.[3]

Devletin örgütlenmesi konusunda Cengiz Han'ın aldığı en önemli kararlardan biri, Uygur yazısının resmi alfabe olarak kabul edilmesidir. Moğollar'ın kendilerine ait bir yazıları olmadığından, 1204'te Nayman ülkesini fetheden Cengiz Han, Naymanlar'ın *tayangı* Taybuka'nın mühürdarı Ta-ta Tonga'yı aynı görevle kendi hizmetine aldı. Bu, aslında, bir Moğol devletinin kuruluşunu başlatan sürecin ilk adımıydı. Bir Uygur olan Ta-ta Tonga, resmi belgelerin hazırlanması ve mühürlenmesiyle görevlendirildi. Yazık ki, Cengiz Han tarafından kullanılan mühür ya da mühürler hakkında elimizde çok az bilgi vardır; ancak kırmızı ve mavi olmak üzere iki mühür olduğu varsayılmaktadır.

Kendisi okuma yazma bilmese de, Cengiz Han, oğullarının ve başyöneticilerinin artık okuma yazma öğrenmesi gerektiğini anlayacak kadar akıllıydı. Böylece, Ta-ta Tonga, mühürdarlık görevinin yanı sıra, yeni hükümdarın oğullarına ders vermeye de başladı. Ders alan diğer saray mensupları arasında, oldukça zeki bir öğrenci olduğu anlaşılan genç Tatar Şiki Kutuku da vardı.

Cengiz Han'ın insan seçmedeki başarısının sadece askeri alanla sınırlı olmadığı da Şiki Kutuku'yu Moğol İmparatorluğu'nun başyargıcı yapmasıyla ortaya çıktı. Şiki Kutuku, görevini örnek bir biçimde yerine getirdi ve kararları diğerleri için model oldu. Moğollar'ın insanlık dışı

uygulamalarına çok az katılan bu Tatar, genellikle, bunları azaltmaya yönelik olarak çalıştı.[4]

Yazılı olmayıp boylar arasında değişiklikler gösterse de, Cengiz Han'ın zamanından önce de Moğollar'ın ortak bir yasaya sahip oldukları bilinmektedir. Ancak Cengiz Han'ın yetki alanı arttıkça tüm imparatorlukta uygulanacak bir hukuk düzenine, tüm imparatorluk için geçerli olacak bağlayıcı bir yasalar topluluğuna olan ihtiyaç su yüzüne çıkmıştı. 'Yasa', Moğollar'ın atalarından kalma geleneklerinin, göreneklerinin, yasalarının ve fikirlerinin, Cengiz Han'ın kendi koyduğu yasalar da eklenerek bir araya getirildiği bir düzenlemedir.[5]

Yasa'nın bir kerede ortaya koyulmadığına, tamamlanmasının uzun bir zaman aldığına şüphe yoktur. İlk haliyle, büyük bir olasılıkla 1206 kurultayından hemen önce ya da kurultay sırasında ortaya çıkan Yasa[6] 1218'de yenilenmiş[7] ve Cengiz Han'ın yaşamı boyunca üzerindeki çalışmalar devam etmiştir.[8]

Moğol devletinde Yasa'da yazılı olanlara harfi harfine uyma zorunluluğu vardı. Sivil ya da askeri itaatsizlikler aynı biçimde cezalandırılıyordu. Bunun sonucunda ortaya çıkan alışılmadık derecede sıkı disiplin, uzun bir dönem boyunca Moğollar'ın yaşam tarzlarının en önemli belirleyicisi olmuştur. 1246'da Moğolistan'ı ziyaret eden Fransisken keşiş Giovanni da Pian del Carpini de bu sıkı disiplinden çok etkilenmiştir. Ona göre, Moğollar, bu anlamda, Avrupa'daki ruhban sınıfından çok daha itaatkâr ve teslimiyetçidir. Aralarındaki anlaşmazlıklar ve farklılıklar sükûnetle çözümlenmektedir.

Yasa'ya uyma konusundaki sıkı disiplin yoluyla, Cengiz Han, kendisinden önce büyük bir karışıklık içinde bulunan Moğol halkının ahlak anlayışını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Başka bir açıdan bakıldığında, onlara yeni bir düşünce biçimi kazandırmıştır. Onun önderliğinde eriştikleri büyüklük, Moğollar'ın kendileriyle gurur duymalarına neden olmuştur.

Cengiz Han gibi güçlü bir kişiliğin varlığı altında, diğer yöneticilerin kendi yetkelerini kullanmaları düşünülemezdi. Ancak ve ancak onun temsilcileri olarak hareket ettikleri söylenebilirdi. Buna karşılık, Cengiz Han, eski bir Moğol-Türk geleneğini devam ettirerek oğullarına ve diğer aile üyelerine toprak dağıttı. Büyük oğlu Cuci'ye, 1207 ve 1208 yıllarında kendisinin fethettiği, Selenga ve Yenisey ırmakları arasında yaşayan boyların toprakları verildi. Bu topraklar, (Cuci'nin Ulus'u) yaşanan büyük genişleme sonucu, zamanla Cengiz Han'ın imparatorluğunun kuzeybatıdaki en uç bölgesi haline gelecekti: 'bir atın toynağı gibi'.[9]

Yasa'nın elyazmalarından hiçbiri günümüze ulaşamadığı gibi, şimdiye dek içeriğine ilişkin herhangi bir belgeye de rastlanmamıştır. Bu yüzden, içinde yazılı olanlara ilişkin bir kesinlik hiçbir zaman söz konusu olamayacağından, bu yasa kitabıyla ilgili varsayımlara dikkatlice yaklaşılması gerekmektedir. Elimizde sadece tümü Cengiz Han'dan sonra yaşamış olan İranlı, Arap ve Süryani tarihçilerin Yasa hakkında yazdıkları birkaç parça şey bulunmaktadır. Bunların en önemlisi, şüphesiz, İranlı yazar Cüveyni'dir ve diğerlerinin Yasa hakkında verdikleri bilgilerin kaynağının da o olduğunu düşünmek çok zor değildir. Bu tarihçilerden herhangi birinin Yasa'nın Moğolistan'da Uygur alfabesiyle kaleme alınmış bir kopyasını görmüş olabileceklerini düşünmekse bir hayli zordur.[10]

Dahası, Yasa hakkında bize ulaşmış olan bilgi parçacıklarının hiçbiri tam olarak Cengiz Han'ın sözlerini yansıtmamaktadır. Bunların bir kısmı ya büyük fatihin ardıllarının Yasa'larından yansıyan ya da sonradan uydurulan şeylerdir. Emirlerinin ve yasalarının yanı sıra, Cengiz Han, bazı durumlarda kimi davranış ilkeleri de ortaya koymuş ve bu ilkeler de Moğol halkı için muhtemelen aynı biçimde bağlayıcı olmuştur. Bunu dikkate alarak, elimizdekilerin büyük bir bölümünün de yalnızca onun bu türden ilkelerinin ya da sözlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş derlemelere gönderme yaptığını söyleyebiliriz.[11]*

Moğol hukukunun yazılı hale getirilmesine ilişkin çalışmalara her ne kadar 1206'da başlandıysa da[12], Moğol İmparatorluğu'nun hızla büyümesi (önce Çin topraklarının bir kısmı, ardından Kara Hıtay Hanlığı ve Harezm Sultanlığı) göçebe bir devleti çok kısa bir sürede bir Asya imparatorluğuna dönüştürdü. Dolayısıyla, Yasa, giderek büyüyen devletin ihtiyaçlarını karşılamak üzere genişletilmeliydi. Bu arada, Çin'in yüksek kültür düzeyinin ilkel boylar üzerinde yarattığı doğal etkinin aynısı, muhtemelen, hukuk alanında da kendini göstermişti. Dinsel konularda belirgin bir biçimde hoşgörülü olan Moğollar'ın yasalarında hayvan kesimiyle ilgili katı kurallar yoktu; Moğol boyları arasında da bu konuda bir

* Yasa hakkındaki ilginç görüşlerden biri de D. O. Morgan'ınkidir: "[Yasa] Cengiz Han'ın sözlerinin ya da sözde sözlerinin bir araya getirildiği derlemelerin derlemesinden başka bir şey olmayabilir. Onun ya da ondan sonra gelenlerin bağlayıcı değer biçtiği bu sözler de, özünde, az ya da çok, yasamaya dairdir (...) Bunun yanı sıra, olasılıkla, kısmen Cengiz Han'ın kendisinden ve kısmen de daha önceki Moğol geleneğinden kaynaklandığı düşünülen bir 'Büyük Cengiz Han Yasası'nın varlığına da inanılmaktadır. Ancak bu bütünlüklü bir biçimde yazıya dökülmediğindendir ki, düşünülen ya da istenilen her türden maddenin bunun içinde yer aldığını söylemek mümkün olmaktadır." (Morgan, 1986*a*, s. 169-170.)

ölçüt sağlanamadığı için, Müslümanlar'ın bu konudaki ritüellerine karışılmıyordu.[13] Moğollar, aynı biçimde, Çinliler'e, İranlılar'a ve Ruslar'a da kendi yasalarını uygulamaları için izin verdiler. Ancak bu bölgelerdeki yöneticiler, Yasa'da yazanları bilmek ve uygulamalarında bunları dikkate almakla yükümlüydüler.[14]

Yasa konusunda düşülmesi gereken önemli bir not da Altın Aile'nin konumuyla ilgilidir. Orta Asya'nın yeni hakimi, miras aldığı göçebe varlığı bir imparatorluk ailesinin sıkı denetimindeki aristokratik bir devlete dönüştürmek zorundaydı. Yasa, Cengiz Han'a dünyayı fethetme görevinin verildiği inancı üzerine kuruluydu ve –dolayısıyla– potansiyel düşmanlar, Altın Aile'ye baş kaldıracak olanlardı. En büyük yetkeyi uygulayacak olanların konumu Yasa'da açıkça belirtilmişti: Moğol İmparatorluğu'nun tüm yöneticileri Cengiz Han'ın soyundan olmalıydı. Yasa'ya göre, yeni han, Altın Aile'nin, üst düzey komutanların ve boylar ile klanların önderlerinin katılacağı bir kurultayla belirlenecekti. Sonraları, Yasa'nın gözetilmesi, bu kurultayda Moğol İmparatorluğu'nu yönetmeye talip olanlar arasındaki farkı ortaya koymada ön plana alınacaktı; doğal olarak, birbirlerine düşman kollara bölünen imparatorluk ailesinde herhangi bir kolun üyeleri, diğerlerinin sürekli Yasa'yı çiğnediklerini öne sürerken kendilerinin Cengiz Han tarafından oluşturulan kurallara bağlı kaldıklarını göstermeye çalışacaktı.[15]

Moğollar, birçoğu işkenceden farksız olan sayısız ceza ritüeline sahipti. Altın Aile'nin ya da diğer prenslik ailelerinin bir üyesi idama mahkûm edildiğinde, bunun kan akıtılmadan yapılması gerekirdi. Yay ipiyle boğma ya da bir halı yığınının altında havasız bırakarak öldürme, kraliyet kanının dökülmemesi için kullanılan çok sayıda yaratıcı yöntemden ikisiydi. Bazen hüküm giyen bir suçlunun tüm ailesi de (kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere) suç ortağı sayılarak kendisiyle birlikte idam edilirdi.

Bütün bunlardan, acımasız bir biçimde uygulanan Yasa'nın Cengiz Han'ın imparatorluğundaki günlük hayatı önemli ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır. Cengiz Han'ın döneminden önce göçebe boylar arasında oldukça yaygın olan zina, hırsızlık, yağma ve cinayet gibi suçlar artık istisnai hale gelmişti. Bunun yanı sıra, Yasa'yla birlikte aristokratik bir rejim kurulmuş, bu da sıradan insanın üzerine oldukça büyük bir yük bindirmişti. Moğollar'ın fetih savaşlarından başarıyla dönmeleriyle sayıları her geçen gün artan kölelerin durumu çoğunlukla ağırlaşmış, yaşam koşulları Yasa'yla birlikte daha da insanlık dışı bir hal almıştı. Cengiz Han'ın amacı, Yasa'yı ihlal edilemez bir hale getirmekti. Bunun için,

Yasa'nın, onun ölümünden sonra da değiştirilmeden uygulanması gerekmekteydi ve o da bu iş için ikinci oğlu Çağatay'ı Yasa'nın koruyucusu olarak atadı. Burada, Cengiz Han'ın mükemmel bir seçimi daha söz konusudur: Tam bir tutucu olan Çağatay, babasının kurduğu düzenin ilkelerinin sıkı takipçisi olacaktır.[16]

Moğol İmparatorluğu'ndaki tüm boyların uyduğu bir kurallar bütünü olarak Yasa, çok fazla yaşamamıştır. Daha XIII. yüzyılın sonunda başlayan etkisini yitirme süreci, imparatorluğun parçalanmasıyla iyice hızlanmıştır. Giderek bağımsız bir biçimde geliştiklerinden, hanlılar arasında Budacılık ile İslam rağbet gördü.[17] Buna karşın, çoğunluğu doğrudan Cengiz Han'ın yetkesinden kaynaklanan birtakım buyruklar uzunca bir zaman uygulanmaya devam edildi. Dahası, parçalara ayrılan imparatorluğun bazı parçalarında, yöneticiler, meşruluk kazanabilmek için hâlâ Cengiz Han'ın soyundan geldiklerini kanıtlamak zorundaydılar. Doğal olarak, bu gereklilik, Yuan Hanedanlığı'nın 1368'de dağılmasından sonra Çin için artık geçerliliğini yitirdi.

Yasa'nın maddeleriyle korunan kurumlardan biri de Moğol İmparatorluğu için çok önemli olan atlı ulak servisiydi (*Yam*). Görünüşe bakılırsa, Cengiz Han, Yam'ı kurmaya 1206 kurultayından sonra başlamıştı.[18] Bu tür bir servis fikri Çin'den alınmış olmalıdır.[19]

İstihbarat servisinin ulaklarının kullandığı rotalar üzerinde ulakların atlarını değiştirip yemek yiyerek dinlenebilecekleri bir dizi ara durak oluşturulmuştu. Bu noktalarda Cengiz Han'a giden ya da ondan gelen ulakların ihtiyaçlarını karşılamak üzere atlar sürekli hazır tutulurdu. Yam'ın verimli bir biçimde çalışması, Moğol İmparatorluğu içindeki sıkı disiplinle yakından ilgiliydi. Disiplin, büyük ölçüde, güvenliği de beraberinde getiriyordu. Moğol İmparatorluğu büyüdükçe Yam da onunla birlikte büyümekle kalmadı, aynı zamanda yeni bir anlam kazandı. Artık imparatorlukta yaşayan herkes, gerektiğinde, Yam'ın çıkarlarını kendi çıkarlarının önünde tutmakla yükümlüydü. Bu yeni sistemde ulaklar günde 200-300 kilometre yol yapar hale geldiler. Bazen, saatler boyunca, fazladan kumaş parçalarına bürünmüş bir biçimde hiç durmadan at sürerlerdi. Bir mola yerine yaklaştıkları zaman gelişlerini zil çalarak duyururlardı. Sadece kısa molalar vererek 2000 kilometre yol kat eden ulaklar vardı. Mola yerlerine varıldığında, muhtemelen, atların büyük bir kısmı ölüyordu.[20]

Askeri ve sivil yöneticiler, nerede olurlarsa olsunlar, olağandışı gördükleri her olayı en hızlı bir biçimde Cengiz Han'a (sonradan da ardıllarına) bildirmekle yükümlüydüler. Yam sayesinde, hükümdar, impara-

torluğunda olan biten her şeyden anında haberdar oluyordu. Cengiz Han'ın yaşamının sonuna doğru, Yam, hayranlık uyandırıcı bir örgüt haline geldi. Moğol İmparatorluğu büyük ölçüde ve büyük bir hızla genişlediğinden, örgütün görevini tam anlamıyla yerine getirmeyi sürdürebilmesi için artan talepleri karşılaması gerekmekteydi.[21]

Servisin yeni kullanıcıları arasında yer alan yabancı elçilere bu konuda bazı öncelikler bile verilmişti. Başlangıçta Yam'ın mola yerlerini ücretsiz olarak kullanmalarına izin verilen tacirlerse bu hizmetin istismar edildiğini düşünen Büyük Han Möngke (1251-1259) döneminde ücret ödemeye başladılar.[22] Ancak rotalar üzerindeki güvenlikten hâlâ ücretsiz olarak yararlanabiliyorlardı. Mola yerleri bazen yirmi kadar atın bulunduğu büyük yerleşkeler haline gelmişti.[23] Büyük Han'ın ulakları için birkaç at daima eyerli bir biçimde hazır tutulurdu.

Yam, dünya imparatorluğu döneminde Moğolistan'ı ziyaret eden Avrupalı gezginleri de oldukça etkilemiştir. Giovanni da Pian del Carpini, Guillaume de Rubrouck, Marco Polo ve Odoric de Pordenone, bize gezi notlarında sıkça sözünü ettikleri bu servisin ayrıntılı tanımlamalarını vermektedirler. Moğollar'ın dünya imparatorluğunun dayandığı ayaklardan biri olan Yam, günümüzde dahi olağanüstü bir organizasyon başarısı olarak görülmektedir.[24]

5 Moğol Ordusu

DÜZEN

'Keçe çadırlarda yaşayan herkes', Cengiz Han tarafından askeri bir düzen içinde bir araya getirilmişti: Ordu, onun imparatorluğunun temelini oluşturuyordu. Moğol devletinde uygulanan feodal ilkelerin hepsi ordu için de geçerliydi.

Ordunun sayısal düzeni onluk sisteme dayanıyordu. 10.000 adamdan oluşan en büyük birlik (*tümen*), her biri 1000 adamdan oluşan 10 *minghan*'a bölünmüştü; *minghan*, her biri 100 adamdan oluşan 10 *cağun*'dan, *cağun* da 10 *arban*'dan oluşuyordu. Bu düzenleme, Cengiz Han'ın kendi bulduğu bir şey değildi; Orta Asya'daki göçebeler arasında kullanılan çok eski bir örgütlenme biçimiydi.[1]

Moğol ordusunun yapılanmasında yabancı modellerin (muhtemelen Çin'in) de etkisi olmuştur.[2] Ancak şu bir gerçek ki, Cengiz Han, bu ordunun yaratılmasında en büyük role sahiptir; onun organizasyon konusundaki parlak yeteneği, Moğol ordusunun Avrasya halkları arasında yaklaşık yarım yüzyıl süren yenilmezlik ülküsünü yaratan en önemli etkendir. Cengiz Han'ın yönetim ilkelerine getirdiği yenilik, ast ile üstün birbirlerine bağlılık ve itaat duygularıyla hizmet etmeleri gerekliliğiydi.

Ordu birimleri içindeki dayanışma ise bir birimden diğerine geçmenin yasak olduğu katı bir düzenle sağlanıyordu. Bunu yapmaya kalkan kişinin cezası ölümdü ve onu kendi birimine kabul eden komutan da ağır bir biçimde cezalandırılıyordu.[3]

Cengiz Han, Orta Asya'da imparatorluğunun çekirdeğini oluşturan yönetsel düzenlemeleri yaparken de askeri örgütlenme konusundaki fikirlerine göre hareket etmiştir. Çeşitli klanlar ve boylar, mümkün olan en kısa zamanda, *cağun*lar ve *minghan*lar oluşturulacak biçimde bölünmüştür. Her birimin başına da Cengiz Han'ın şahsen tanıyıp güvendiği, genelde yine aynı boydan ya da klandan bir komutan atanmıştır. Bu düzenlemelerle askeri bir yapıya kavuşturulan klanların dağılması önlenmiştir. Klanların başına mümkün olan her biçimde hükümdara olan bağlılıklarını gösteren kişiler getirilmiştir.[4]

Cengiz Han, ordusunda, emirlerine bütünüyle uyacak, genellikle kişisel olarak tanıdığı ve yeteneklerini bildiği komutanlara yer vermişti. Bu durum, kendi muhafız birliği için özellikle geçerliydi. Cağunlar, minghanlar ve tümenler Moğol aristokrasisinin en yüksek üyeleri olan *noyan*lar (yüksek rütbeli komutanlar) ve *bağatur*lar tarafından yönetiliyordu. Cengiz Han, askeri yeteneklerini çok gelişmiş bulduğu en genç oğlu Tuluy'u askeri başdanışmanlarından biri yapmıştı. Ancak Tuluy'a bu konumu göz önüne alınarak yakıştırılan Büyük Noyan unvanı sonradan uydurulmuş gibi görünmektedir.[5] Cengiz Han'ın küçük kardeşleri Temüge-otşigin ve Belgütey gibi, Tuluy da hayattayken noyan unvanını taşımıştır.[6] Daha küçük ordu birimlerine komuta eden kişilerse, savaş ganimetlerini kendileri alma ve av sırasında avladıkları hayvanların etlerine sahip olma gibi ayrıcalıkların yanı sıra, gösterdikleri başarılara göre bağatur, hatta noyan unvanı almaya hak kazanabiliyorlardı.[7]

Moğol ordusunda disiplin en tavizsiz yöntemlerle sağlanıyordu. Yüksek rütbeli subaylar Cengiz Han'ın ulakları tarafından kendilerine iletilen emirlerin her birini tümüyle uygulamakla yükümlüydü. Bu konuda mahal verilecek bir ihmal ölüm cezasıyla sonuçlanabilirdi. Düşman topraklarının yağmalanması ancak ve ancak Cengiz Han ya da generallerinden biri izin verdiğinde başlayabilirdi. Ama yağma bir kez başladığında artık komutanlarla sıradan askerler eşit haklara sahipti. Güzel genç kadınların öncelikle Cengiz Han'a sunulması ve generallerin ganimet paylaşımında yaptıkları ayarlamalar bu durumun istisnalarıydı.[8]

Eski zamanlardan beri bozkırlarda uygulanageldiği üzere, Cengiz Han, birliklerini üç ana gruba ayırmıştı.[9] Muhafız birliğinin de yer aldığı orta kısım Naya'a'nın; sol kanat ya da doğu kanadı Mukali'nin; sağ kanat ya

da batı kanadı ise Borçu'nun komutasındaydı[10] (Moğollar güneye yöneldiklerinde doğu onların solunu, batı ise sağını işaret ederdi[11]). Kubilay, orduyla ilgili tüm konularla ilgilenen[12] bir kurmay-başkan gibi görev yapıyordu.

Cengiz Han, ilk olarak 1203'te, Karayit ülkesinin fethiyle birlikte Doğu Moğolistan'daki en güçlü hükümdar haline gelmesinden sonra oldukça büyük bir önem kazanan muhafız birliğini kurmaya girişmişti. Muhafız birliğinin yapısı oldukça karmaşıktı. Muhafızlar gündüz nöbeti için 70, gece nöbeti için de 80 adam olmak üzere toplam 150 kişiydiler. Muhafız birliğinin içinde okçular, sofra hizmetlileri, Cengiz Han'ın *ordu*sunun girişinde nöbet tutan nöbetçiler ve ulaklar da vardı. Hanın ev işleri altı *çerbi* (mabeyinci) tarafından yürütülürdü. Bir de Cengiz Han'ı savaş sırasında korumakla görevli 1000 bağaturdan oluşan özel muhafız alayı vardı.[13]

Muhafız birliğinin bu düzeni 1206 kurultayı sırasında ya da ondan hemen sonra köklü bir değişiklikten geçirildi. Çeşitli birimlerin sayıları önemli derecede artırıldı. Gece nöbetçilerinin sayısı başlangıçta 800, ardından da 1000 adama çıkarılırken, gündüz nöbetçilerinin sayısı 1000'e, okçuların sayısı da önce 400'e, sonra da 1000'e yükseltildi. Özel muhafız alayı 1000 bağatura ek olarak 6000 askerle daha takviye edildi. Bütün bunların sonucunda, muhafız birliği toplam 10.000 askerlik bir güç haline geldi.[14]

Ordusunun çekirdeğini oluşturan muhafız birliğinin ne zaman ve nerede konumlanacağına Cengiz Han'ın kendisi karar veriyordu.[15] Göçebe yaşamın beraberinde getirebileceği tehlikelerin ve beklenmedik gelişmelerin bilincinde olan Cengiz Han, kendisini gece gündüz kusursuz bir biçimde işleyen bir güvenlik sistemiyle koruması gerektiğinin farkındaydı. Her daim hazır bir vurucu güç olması gereken muhafızlar ile özel muhafız alayı, gerektiğinde muhafız birliğinin geri kalanı tarafından anında desteklenebilmeliydi.

Bütün bunlara karşın, muhafız birliğinin bütünüyle Cengiz Han'ın korunmasına yönelik olarak çalıştığını düşünmek yanlıştır. Cengiz Han, bu birliği, aynı zamanda kendisi için güvenilir ve nitelikli yardımcılar yetiştiren askeri bir okul olarak tasarlamıştır. Burada yetişen seçkin askerlere yeteneklerine göre çok önemli görevler verilmiştir. Cengiz Han, muhafız birliğinin tüm üyelerinin aristokrat kökenli olmasını şart koşmuştur.[16] Birliğin temelini de değişik birimlerin komutanlarının çocuklarından oluşturmuştur. Bir minghanın komutanının oğlu birliğe girdiğinde kendisiyle birlikte küçük kardeşlerinden birini ve birliğe hiz-

met etmeye uygun on adamı daha yanında getirmek zorundaydı. Bir cağunun ya da bir arbanın komutanının oğlu için de benzer şartlar konulmuştu: İlki kardeşiyle birlikte beş, ikincisi de kardeşiyle birlikte üç adamı daha birliğe kazandırmak zorundaydı.[17]

Özel muhafız alayının komutanı, Cengiz Han'ın evlatlık edindiği genç bir Tangut olan Çağan'dı.[18] Görünüşe bakılırsa, Cengiz Han'ın ordusunun gelecekteki komutanlarını seçtiği askeri okulun ana öğesini de bu özel birlik oluşturuyordu. Cengiz Han, seçimlerini insanı hayrete düşüren bir doğrulukla, kişilerin karakterlerini çok iyi tahlil ederek, hatasız bir biçimde yapmış, tüm atamalarında o mevki için en uygun kişiyi seçmeyi başarmıştır.[19] Komutanlarını seçerken yaşa önem vermemiş, genç insanlara en büyük sorumlulukları vermekten çekinmemiştir. Merkezden uzak bölgelere gönderdiği adamların seçimlerine ise daima azami bir özen göstermiştir.

Muhafızlar, her biri dönüşümlü olarak üç gündüz, üç de gece nöbeti tutan dört gruba ayrılmıştı. Nöbet tutmayan gruplar daima Cengiz Han'ın yakınında kalırlardı. Karanlık bastırdığında yanında bir muhafız olmadan hiç kimse Cengiz Han'ın kaldığı yerin yakınına sokulmazdı. Bunu yapmaya kalkışan kişi, her kim olursa olsun, ölümü göze almak zorundaydı.[20] Muhafız birliğindeki askerler birçok ayrıcalığa sahipti ve bir hayli saygı görürlerdi. Bazı durumlarda kendilerinden yüksek rütbeli kişiler karşısında bile önceliği onlar alırdı.[21]

MOĞOL ATLILARI VE SAVAŞ YÖNTEMLERİ

Moğol atlısının donanımıyla ilgili en önemli bilgileri bize Fransisken keşiş Giovanni da Pian del Carpini aktarmıştır. Moğollar savaşta olmadığı zaman kulaklarını da kapatan kürk bir başlık takan, keçe botlar giyen ve sırtlarında dizlerinin altına kadar inen, kıllı yüzeyi dışa dönük kürk bir paltoyla dolaşan bu kişiler, savaş sırasında başlarına üst kısmı metalden, boyunlarına ve kulaklarına gelen kısımları ise deriden yapılmış tolgalar takarlardı. Zırhları sağlam fakat esnek bizon derisinden yapılmaydı. Deri parçaları üst üste dikilerek kalın bir zırh oluşturuluyordu. Ön ve arka parçalardan oluşan giysiyi omuzlardaki zırh levhaları ve kollarla bacakları koruyan parçalar tamamlıyordu.[22]

Moğol atlısı, atının üzerinde çok sayıda silah ve alet taşırdı. Silah olarak iki yay, üç okluk (iki çeşit okları vardı: uzun mesafeler çin kullandıkları hafif oklar ve yakın dövüşte kullandıkları ağır oklar)[23] ve düşman

askerlerini atlarından düşürmek için kullanılan, ucunda orak biçiminde kanca olan bir kargının yanı sıra, komutanlar, bir yüzü keskin olan hafif kavisli bir kılıç taşırlardı. Ayrıca, her atlı bir balta, at yelesinden yapılma bir kement, bir su kabı, okların ucunu keskinleştirmek için bir biley taşı ve gerektiğinde atın bacaklarına vurmak için bir kamçı sapı taşırdı.[24] Üzengiler at sırtında yapılan dövüşler için şarttı. Bu donanım, içinde bir miktar yedek su bulunan ve aynı zamanda ırmakları geçerken giysilerle silahların kuru kalmasını sağlayan deri bir çantayla tamamlanıyordu.[25]

Acil durumlarda açlıktan ölmemek için yanlarında azık olarak yaklaşık beş kilo kurutulmuş süt kesmiği taşırlardı. Gerektiğinde bunun 250 gram kadarını suda eriterek şurup haline getirip içerlerdi.[26] İş ölüm kalım meselesi haline geldiğinde, Moğol atlısı, şah damarını keserek atının kanını içer ve sonra yarayı tekrar kapatırdı. Bu âdet, Marco Polo tarafından da kaydedildiğine göre, XIII. yüzyılın sonunda hâlâ uygulanıyor olmalıydı.[27]

Moğollar at binmeyi ve okçuluğu daha küçük birer çocukken öğrenirlerdi. Bu işlerde o kadar ustaydılar ki at üzerindeyken 200 ila 400 metre uzaklıktaki bir adamı rahatlıkla vurabilirlerdi.[28] Gerektiğinde atlarının üzerinde oturarak uyurlardı. Her adamın en az bir, hatta bazen üç ya da dört tane yedek atı olurdu. Moğollar'ın çok uzun mesafeleri kısa sürelerde almalarının sırrı da buydu.[29]

Kısmen zırhlı olan atları, çetin iklim şartlarına ve coğrafi zorluklara alışkındı. Görünüşleri pek etkileyici olmayan bu hayvanlar oldukça tıknazdı. Güçlü bir boyunları ve kalın bir derileri vardı. Oldukça güçlü ve dayanıklı olup azla yetinmeyi bildiklerinden sahiplerine mükemmel hizmet ederlerdi. Hiç şüphe yok ki, Moğollar'ın dağlık araziyle ve ağır hava koşullarıyla giriştikleri mücadeleleri kazanmalarında bu küçük cesur hayvanların büyük payı vardı. Ancak Moğol atlısının davranış biçiminin de etkisiyle, bu atlar, seferler sırasında asla düşmanın ilgi odağı olmamıştır. Halbuki Moğollar'ın askeri başarısı sadece binicilikteki ve savaş sanatlarındaki ustalıklarına bağlı olmayıp yanlarında taşıdıkları atların sayısıyla doğrudan ilişkiliydi. Bozkır, onlara ihtiyaçlarını karşılayacak kadar çok at sağlıyordu.[30]

Moğol ordusunun tamamı atlılardan oluşuyordu. Cengiz Han ve ardılları sonradan piyadeleri de kullanmaya başladılarsa da, bunlar, genellikle Çinli ya da Tangut askerlerden oluşan yardımcı birliklerdi. Moğollar'ın kullandığı askeri taktikler, bozkır göçebeleri tarafından yüzyıllardır kullanılmaktaydı. Bu savaş yöntemi, komşu uygar ülkelerin sınır

bölgelerine yapılan yağma amaçlı akınlarla ve düzenlenen toplu av partileriyle geliştirilmişti. *Batu* adı verilen bu sürek avlarından, kendilerini göstermeden, öncüler göndererek, ileride ne tür hayvanlar olduğunu gözlemlemeyi öğrenmişlerdi.

Gerçekte olduklarından daha güçlü görünmek için, birlikler, ön safları geniş tuttukları bir düzen içinde ilerlerdi. Düşman belli bir yerde karşılarına dikilip savaşa hazır olduğunu belli ettiğinde, Moğollar geri çekilerek ortadan kaybolurdu. Eğer düşman askerleri geri çekilen Moğollar'ı izleme gafletine düşerse, Moğollar, onları istedikleri bölgeye çekip etraflarını sararak işlerini orada bitirirdi.

Hafif atlılar kanatlarda ve öncü konumunda yer alırlardı. Görevleri, oklarını kullanarak düşmana kayıp verdirmekti. Arka arkaya üç dört ok birden atabilen bu adamlar, bu görevi çok uzak mesafelerden yerine getirebiliyorlardı. Oklarını atarak görevini yerine getiren gruptaki atlılar, atlarını kanatlara doğru sürerek arkadan gelen yeni gruba aynı manevrayı gerçekleştirmek üzere yol açarlardı. Aynı yöntemi geri çekilirken de uygulayan[31] Moğollar, bu sayede, gerektiğinde günlerce düşmanı peşlerinden sürükleyebilirlerdi. Saldırı zamanı mümkün olduğunca gizli tutulurdu. Düşmana yaklaşırken Moğollar birbirleriyle işaretlerle anlaşır, korkunç sessizliği bozmayacak biçimde atlarını tırıs sürerlerdi.

Düşman ters bir manevra yaptığında, ortadaki ağır atlılar hemen devreye girerek saldırıya geçerdi. Kargı ve kılıçlarla dövüşen bu adamlar, fiziksel güçleri, görünüşleri ve atlarıyla birlikte yaydıkları pis kokuyla düşman saflarına korku salar, Moğollar da bunun getirdiği üstünlüğü kullanmayı iyi bilirlerdi. Saldırı anında ağır atlılar çığlıklar atarak kendilerini düşmanın üzerine atarlardı.[32] Giovanni da Pian del Carpini'nin Marco Polo'nun da desteklediği anlatımlarına göre, Moğollar göğüs göğüse çarpışmadan mümkün olduğunca kaçınmaya çalışırlardı.[33] Eğer düşman askerleri saldırıdan sonra kendilerini azimle savunmayı sürdürürlerse, Moğollar saflarını açarak onlara kaçmaları için bir fırsat verir, bu fırsatı kullandıklarında da peşlerinden gidip onları öldürürlerdi.

Moğollar, sayılarını daha fazla göstermek için, yedek atların üzerine bağladıkları, insan boyutunda kuklalar yapmışlardı.[34] Ufka doğru bakıldığında bunlar oldukça gerçekçi görünüyordu. Bu aldatmaca, özellikle bir kuşatmanın başlangıcında düşman savunmacılarını yıldırmak için birebirdi. Ancak bu tür aldatmacalar sadece kuşatmalarda kullanılmıyordu. Moğollar, sefere çıktıklarında, sık sık, ordularını olduğundan iki kat daha fazla gösteren söylentiler yayarlardı. Bu söylentilerin etkisini artırmak için de esirler orduyla birlikte savaş düzeninde yürütülürdü.

Karanlık bastırdığında başka bir hile devreye girerdi. Her adam belli aralıklarla üç-beş tane meşale yakardı. Normalde her meşale bir askerin varlığını gösterdiğinden, böylece, düşman, Moğollar'ın gerçek gücü hakkında şüpheye düşürülmüş olurdu.[35]

Fetih savaşlarında Moğollar önce savunmasız bölgeleri, köyleri ve koruması olmayan şehirleri hedef alırdı. Buralarda yaşayan savunmasız insanların sahip oldukları her şeye el konulur, kendileri de genellikle esir olarak alınırdı. Ülkenin savunmasız bölgelerini ellerine geçirdikten sonra, Moğollar, surlarla çevrili şehirlere yönelirdi.[36] Şehirlerin kuşatılması, bunu ilk kez denedikleri Çin'den beri, onları zorlayan bir konuydu. İlk başta kuşatmaları ancak şehri savunanların açlıktan ölmesiyle sonuçlanabiliyor, bu da uzun zaman alıyordu. İyi savunulan kalelere hücum etmede sıkça kullanılan bir diğer yöntem de, düşmanın önüne esirleri sürmekti. Savunmasız kalan esirlerin, önlerindeki yurttaşlarının ya da arkalarındaki Moğollar'ın elinden ölümü tatmaktan başka seçenekleri yoktu.

Sonraları, Çinliler'den mancınık, koçbaşı gibi kuşatma aletlerini kullanmayı öğrendiler. Surlara tırmanmak için kanca kullanmaya ya da surların altından tünel kazarak geçmeye başladılar.[37] Zamanla, bunlara, Müslümanlar'ın kullandığı kuşatma aletleri de eklendi. Şehrin düşmesinden sonra orada yaşayanları acı bir kader bekliyordu. Genellikle, zanaatkârlar bir kenara ayrıldıktan sonra geri kalanların büyük bir kısmı öldürülürdü. Genç erkekler ve savaşmaya uygun olanlar Moğol ordusuna esir olarak katılarak at üstündeki Moğollar'ı yayan takip etmek zorunda kalırlardı. Buna dayanamayanlarsa öldürülürdü. Aynı biçimde, esirlerin sayısı ordunun ilerlemesini engelleyecek kadar çok olduğunda ya da artık onlara ihtiyaç kalmadığında da bunların bir kısmı öldürülürdü.

Bu insan kıyımının altında yatan en önemli sebep, Moğollar'ın düşmanlarına göre sayıca hemen her zaman daha az olmalarıydı. Bu yüzden, arkalarında bıraktıkları düşmanın yeniden toparlanarak kendilerine saldırmalarından korkuyorlardı. Cengiz Han, Karayitler'e saldırmadan önce, kendisini arkadan vurmamaları için ilkin Tayciutlar'ı ve Tatarlar'ı yok etmişti. Sonraları, evinden çok uzaklarda Çin ve Harezm seferlerini yaparken de, yendiği halkların arasında kendisine karşı ayaklanabilecek herhangi bir güç bırakmamaya özen gösterdi. Bu yüzden, Moğol ordusunun yaklaştığını görerek hayatta kalmak için hiç direnmeden teslim olmayı seçen şehir halkları da kılıçtan geçirilmekten kurtulamadılar. Sayıları az olduğundan arkalarında sadece küçük işgal birlikleri bıraka-

bilen Moğollar, savaş yapılmadan teslim alınan şehirlerde bile ayaklanma olasılığının yüksek olduğunu düşünüyorlardı.

Moğollar'ın büyük ırmakları nasıl geçtiğine dair anlatılanlara gelince: Giovanni da Pian del Carpini'ye göre, Moğollar, giysilerini ve diğer eşyalarını deri bir torbaya koyup ağzını sıkıca bağlayarak bu torbayı yuvarlak bir yastık haline getiriyordu. Semerlerini bu torbanın üzerine yerleştirerek kendileri de üzerine oturuyordu. Atlarsa doğrudan suya sokularak bir ya da daha fazla yüzücü eşliğinde karşı kıyıya doğru yüzdürülüyordu. Torbalarının üzerindeki Moğollar, ya atların kuyruklarına tutunarak ya da kürek çekerek karşıya geçiyorlardı.[38] Marco Polo da Moğollar'ın ırmak geçişini hemen hemen aynı cümlelerle aktarmıştır.

Moğol ordusunun ilerleme hızı o günler için oldukça dikkat çekiciydi. 700 kilometrelik bir yolu iki haftada rahatlıkla kat eden Moğollar, gerektiğinde üç günde 300 kilometre yol yapabiliyordu.[39] Acil durumlarda, Moğollar, hiç sıcak yemek yemeden on gün boyunca yol alabilirlerdi.[40]

Bir sefere çıkmadan önce, Cengiz Han, fethedeceği ülkenin askeri ve siyasi durumuyla ilgili her türlü bilgiyi casuslar aracılığıyla toplamaya çalışırdı. Harita kullanmadan devasa mesafeler kat eden Moğollar'ın yön duygusunun ve gözlem yeteneğinin çok gelişmiş olduğunu söylemek gerekir.[41] Birtakım subaylar özellikle orduya yol göstermek ve kamp yerlerini belirlemekle görevlendirilmişti.[42] Moğollar'ın sahip olduğu büyüklükteki atlı birliklerin sefer sırasında anlık kararlarla hareket ettirilmesi olanaksızdı. Bu da, Moğollar'ın, düzenledikleri büyük seferler için dikkatlice hazırlanmış birer hareket planına sahip olduklarını göstermektedir.

Moğol birlikleri böyle bir planı uygulamaya koyduklarında ordunun çeşitli birimleri arasında yüzlerce kilometre fark açılacağından, önceden hazırlanmış bir zaman çizelgesine sıkı sıkıya bağlı kalmaları zorunluydu.[43] Savaşın gidişatı atlı emir erleri ve bayraklarla ya da borularla verilen işaretlerle kontrol altında tutulurdu.[44] Ordu giderlerinin büyük bir kısmı, elde edilen ganimetlerle karşılanıyordu. Savaş ganimetleri, ilk yıllarda, Moğol devletinin de en önemli gelir kaynağıydı.[45]

Avcılığın Moğollar'ın hayatında kapladığı yerin oldukça büyük olması, bu konuyla ilgili kuralların da Yasa'da yer alması sonucunu doğurmuştur.[46] Büyük yabani hayvanları avlamak, yiyecek sağlamanın ve sosyal bir olaya katılmanın önemli bir yolu olduğu kadar, yapılış biçimiyle de askeri bir önem taşımaktadır. Bir batu, takriben bir ile üç ay arasında sürerdi. Bu büyük sürek avları birliklere manevra yaptırmak, askerlerin

silah kullanmalarını geliştirmek, dayanıklılıklarını artırmak ve disiplinlerini devam ettirmek için bulunmaz birer fırsattı. Çok sayıda tümenin bu avlarda yer aldığı düşünülürse, bunların geniş çaplı birer askeri tatbikat oldukları daha iyi anlaşılır. Bu yüzden, Yasa'nın avla ilgili olarak ihlali halinde ölüm cezasıyla bile sonuçlanabilecek ciddi maddeler içermesi yadırganmamalıdır.[47] Cengiz Han da en büyük oğlu Cuci'yi bu avların düzenlenmesi ve idare edilmesiyle görevlendirmiştir.[48]

Bu büyük avlar için en iyi zaman kışın başlarıydı. Ava katılacak birliklere önceden haber verilir, Cengiz Han'ın akrabalarından da orada bulunmaları istenirdi. Batunun gerçekleşeceği yer önceden taranarak buradaki hayvanların sayısı belirlenmeye çalışılırdı. Ava katılan askeri birlikler bazen yüzölçümü binlerce kilometrekareyi bulan alan üzerine yayılırdı. Her generale belirli bir bölgenin sorumluluğu verilir, onlar da bu bölgeleri subayları arasında bölüştürürlerdi. Her birlik, sürek içinde sanki askeri bir operasyondaymış gibi konumlanırdı: önde keşif erleri, onların arkasında da sağ ve sol kanatlarıyla ana bölük yer alırdı. Sürek sonuçlanıp da avlar çember içine alındığında, tüm birlikler, bu dev kuşatmada hatasız bir biçimde yerlerini almak zorundaydı. Eğer avlardan bir kısmı kaçmayı başarırsa bundan tüm generaller ve komutanlar sorumlu tutulur, hemen bir soruşturma açılarak hatalı bulunanlar ciddi bir biçimde cezalandırılır, hatta bazen ölüme mahkûm edilirdi.[49]

Birlikler çemberi daraltmaya başlamadan önce, Cengiz Han ile onun aile üyelerinin, eşlerinin ve cariyelerinin katıldığı bir geçit töreni düzenlenerek imparatorluk erkânı avı rahatça seyredebilecekleri bir yere alınırdı. Buraya getirilen yiyecek ve içeceklerle adeta bir şölen havası yaratıldığını düşünmek zor değildir. Bütün bunların ardından, dev insan çemberi hayvanları çevresi yaklaşık 15 kilometre olan bir bölgeye hapsedecek biçimde daralmaya başlar, Cengiz Han bu sürecin her adımı hakkında sürekli bilgilendirilirdi. Nihayet birlikler avın gerçekleşeceği yeri çevrelediklerinde, çeşitli grupların arasına üzerlerinde keçe kumaşlar asılı olan ipler gerilirdi.

Bu batulardan birine bizzat katılan İranlı tarihçi Cüveyni, çemberin içinde kısılıp kalan hayvanların davranışlarını dokunaklı bir biçimde betimler:

> "Çember artık her türden av hayvanının çığlıkları ve koşuşturmalarıyla, türlü yırtıcı hayvanların kükremeleri ve patırtılarıyla inlemektedir; hepsi 'vahşi hayvanların bir araya toplanacağı' o anın geldiğinin farkındadır; aslanlar eşeklerle kaynaşır, sırtlanlar tilkilerle dost olur, kurtlar tavşanlarla yakınlık kurar."[50]

Avı açma şerefi Cengiz Han'a (ve sonradan ardıllarına) aitti. O bir hayvanı öldürmeden hiç kimse avlanmaya başlayamazdı. Onun ardından avlanma sırası aile üyelerine gelirdi. Ardından, rütbelerine göre, sırasıyla komutanlar ve diğer subaylar avlanırlardı. Bu hayvan kıyımı birkaç gün boyunca sürerdi. Sonunda, bir grup yaşlı adam, Cengiz Han'a gelerek henüz öldürülmemiş olan hayvanların canlarının bağışlanmasını dilerdi. Bunun üzerine, hayatta kalan hayvanların kaçmalarına izin verilirdi. Daha sonra, avlanan hayvanlar sayılır ve her avcı payına düşeni alırdı.

MOĞOL ORDUSUNUN BÜYÜKLÜĞÜ

Cengiz Han'ın ordusunun büyüklüğünü hesaplamak kolay değildir. Aslında, bu tür hesaplamalar, askeri tarihyazımında hep sorun olmuştur. Birçok durumda, tarihçiler, çoğunlukla epeyce yüksek olan kaba tahminlerde bulunmakla yetinmişlerdir. Birliklerin sayısının baz olarak alındığı bu hesaplamalarda, kayıplar ya da başka sebeplerle, olması gerekenden daha az sayıda askere sahip birlikler olabileceği dikkate alınmamıştır.

Cengiz Han'ın zamanında Moğol ordusunun çekirdeğini hâlâ Moğol ve Türk savaşçılar oluşturuyordu. Türkler'in sayısının Moğollar'dan daha fazla olup olmadığını söylemek zordur. Moğol ordusu, ilerledikçe, yenilgiye uğrattığı boylar içinde işine yarayabilecek bilgi ya da beceriye sahip olanları da kendisine katılmaya zorlamıştır. Özellikle de Türk kökenli göçebeler ve yarı göçebeler silah altına alınmıştır. Bunlardan bazıları kazanacakları ganimetleri düşünerek Moğol ordusuna gönüllü olarak katılmıştır.[51] Moğol ordusunun büyüklüğünü hesaplamayı asıl zorlaştıran da bu sürekli 'asker toplama' olgusudur. Buna karşın, ordunun çekirdeğini oluşturan birimler bu asker alımlarından uzak tutulmuş, böylece, Cengiz Han'ın çok önem verdiği boy yapısının birliği korunmaya çalışılmıştır. Elbette bu acemi askerler öncelikle kendi soydaşlarından oluşan birimlere alınmıştır, ancak bu yapılırken, bu birimleri oluşturan asker sayısı konusunda bir üst sınır gözetilip gözetilmediği bilinmemektedir. Muhtemelen, Moğol ordusu, yaptığı seferler sonunda, toplamda olmasa bile birim sayısı açısından, bu seferlerin başlangıcına göre her seferinde büyümüş olmalıdır.

Komutanların dışında Moğol olmayan çeşitli uyruklardan gelme askerlerin oluşturduğu yardımcı birliklere *tama* adı veriliyordu.[52] Tama-

lardaki cağunlar, muhtemelen, aynı boyun üyeleri olan askerlerden meydana geliyordu. Her ne kadar 1227'nin Moğol ordusu göz önüne alındığında bu ordunun yalnızca Moğol ve Türk boylarından alınan askerlerle oluşturulduğu söylenemezse de, Cengiz Han'ın savaşlarını temel olarak atlı birliklerle yürütmesi, aslında, ordunun çekirdeğini onların oluşturduğunu göstermektedir. Bu nedenle, Moğol ordusunun büyüklüğünün hesaplanmasında bu bölgelerde yaşayan Moğol ve Türk boylarının nüfusları önemli bir anahtardır.

Moğol nüfusu hiçbir zaman çok fazla olmamıştır. 1967'de Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde nüfusun 1.200.000, İç Moğolistan özerk bölgesinde de, burada yaşayan Çinliler hariç, 1.500.000 olduğu bilinmektedir.[53] Buradan, 1967'de toplam Moğol nüfusunun, Baykal Gölü civarında yaşayanlarla birlikte, 3 ila 3.25 milyon civarında olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak, ağır yaşam koşulları ve süregiden savaşlarda verilen ağır kayıplar, nüfusun 1227'den beri sadece yüzde 500-600 civarında artmasına sebep olmuştur.

1202-1227 yılları arasını Cengiz Han aralıksız seferlerle, çoğunlukla Moğolistan'dan uzakta geçirmiştir. Yüzyılın bu çeyreğinde, Moğolistan'daki nüfusun büyüme oranı, muhtemelen, düşüktür. 1227'deki toplam nüfus 400-500 binden fazla olmamalıdır. Bu durumda, Moğolistan'dan yola çıkan kuvvetler en fazla 70-80 bin asker civarında görünmektedir ve bellki de bu bile abartılı bir tahmindir. Yenilgiye uğratılan ya da teslim olan düşman ordularından oluşturulan yardımcı birliklerle birlikte (Çin, Harezm ve Güney Rusya seferlerinde verilen kayıplar da göz önüne alındığında), 1227'deki Moğol ordusunun toplam büyüklüğü için yaklaşık olarak 120.000 tahmini çok küçük değildir.[54]

Rus doğubilimci Barthold, Cengiz Han'ın 1219'daki Harezm Sultanlığı seferine yaklaşık 150-200 bin kişilik bir orduyla çıktığını yazar.[55] Bence inandırıcılıktan uzak bir rakamdır bu. Eğer bu doğru olsaydı, Mukali'nin Çin'deki işgal birliği ve Moğolistan'da bırakılan kuvvetlerle birlikte Moğol ordusunun toplam büyüklüğünün 250.000 kişiye yaklaşması gerekirdi. Bu durumda, Barthold'un verdiği rakam, Cengiz Han'ın güçlü Harezm Sultanlığı'nı fethetmek üzere yaptığı bu sefere –büyük ölçüde– yardımcı birliklerden oluşan bir orduyla çıktığını ima etmektedir ki, bence bu, Cengiz Han için kabul edilebilir bir risk değildir. Cengiz Han, sefer sırasında işler ters gittiğinde yardımcı birliklerin çokluğunun kendisi için gerçek bir tehdit oluşturacağını bilmektedir. Seferlerine, genellikle, en ince ayrıntısına dek planlayarak çıkan Cengiz Han, savaş planlarını hazırlarken kesinlikle ihtiyatsız değildir.[56]

Hem Kuzey Çin hem de sonradan Harezm seferlerinde, düşman ordusunun büyük bir kısmı yok edildikten sonra, çok sayıda düşman askeri Moğol ordusuna alınmıştır. Fetihler sırasında Moğollar'ın verdikleri kayıplar, seferin devamı için bunu gerekli kılmıştır. Ancak düşman boyunduruk altına alınamadığı sürece, bu askerlerin sayılarının çokluğu sorun yaratacaktır: Başarısızlık halinde bu askerlerden oluşan birliklerin ikili oynayabilecekleri ihtimali gözden kaçırılmamalıdır. Moğollar hiçbir savaşlarını sayıca üstün oldukları için kazanmamıştır. Onlar, art arda gelen zaferlerini Cengiz Han'ın akıllı yönetimine, onun düşmanının zayıf yönlerini bulup bunlardan yararlanmasını bilen parıltılı zekasına borçludur. Büyük Moğol düşmanlarını sistemli bir biçimde birer birer ortadan kaldırmayı bilmiştir. Bunu yaparken de düşmanları hakkında topladığı istihbarat bilgilerini akıllıca kullanmıştır. Onun fetihleri olağanüstü bir askeri dehanın ürünüdür. Fethedilen ülkelerin yönetimi ancak kısmen asker zoruyla sağlanmıştır. İşgal kuvvetlerine karşı çıkabilecek muhalif güçlerin önceden ortadan kaldırılması bunda büyük bir rol oynamıştır. Nüfusu çok büyük olduğundan bu yöntemin uygulamaya konulamadığı Çin'de ise savaş uzun bir zamana yayılmış ve geride bir işgal birliği bırakmak zorunda kalınmıştır. Bu işgal birliği neredeyse insanüstü bir görevle baş başa kalmıştır.

Cengiz Han'ın ölümünden sonraki Moğol ordusunun büyüklüğüyle ilgili bir tahmin yapmak zordur. Oğullarının kurduğu çeşitli hanlıklarda, saflarında çok az sayıda Moğol'un yer aldığı ordular ortaya çıkmıştır. Zamanla, İran ve Güney Rusya'daki ordularda bu küçük Moğol unsuru bile yok olmaya yüz tutmuştur.

6 Çin'in Kuzey Sınırındaki Açgözlü Barbarlar

SANAT ÂŞIĞI SONGLAR BARIŞI SATIN ALIYOR[1]

Tang Hanedanlığı'nın 907'de dağılmasının ardından Çin'de siyasi bir kaos hüküm sürmeye başladı. 907 ile 960 yılları arasındaki Beş Hanedan Dönemi olarak bilinen bu dönemde, ülkeyi ardı ardına tahta çıkan çeşitli hanedanlar yönetti. Ancak bu hanedanlardan hiçbiri Tang Hanedanlığı'nın mirasına bütünüyle sahip olamadığından, sadece Kuzey Çin'de hüküm sürdüler. Güney Çin ise meşru hanedanlar olarak görülemeyecek birtakım ailelerin yönetimindeydi.

Çin'in bu şekilde parçalanmasının en önemli nedenlerinden biri de, giderek büyüyen Kitan tehdidiydi. Güneydoğu Moğolistan'da yaşayan Kitanlar (oradaki Kırgızlar'ı kuzeybatıya sürmüşlerdi) X. yüzyılın başında doğuya doğru göç ettiler. Tang Hanedanlığı'nın son yıllarında sorun çıkarmaya başlayan Kitanlar, hanedanlığın yıkılmasının ardından, önce bugünkü Güney Mançurya'yı, sonra da daha güneye dönerek Şansi'nin kuzey bölümü ile Ho-pei'yi imparatorluklarına kattılar. Başkentleri Pekin, o dönemde, henüz sonraki görkemine kavuşmamıştı, ancak giderek daha önemli bir hale gelecekti. Kitanlar, Kuzey Çin'deki konumlarını iki yüzyıl boyunca korudular. Çin geleneklerini izleyerek 937'den sonra

hükümdarlıklarına Liao Hanedanı adını verdiler. Yüksek bir kültüre sahip olan komşularının uygarlığını da kendilerine uyarlamakta gecikmediler: Göçebe yaşam tarzı, yerini Çin usulü bir toplumsal yapıya bıraktı. Çin dili ve edebiyatı üzerine bile eğildiler. Bunun sonuçları ise kaçınılmazdı: Çin kültürü kuzeyin göçebeleri için her zaman öldürücü olmuştu.

Çin'in geri kalanında ise, 950 yılından itibaren, bir toparlanma görülmeye başlandı. 960'ta popüler general Çao Kuang-yin, Song adını verdiği yeni bir hanedan kurdu ve, Güney Çin'de bağımsızlıklarını koruyan birkaç eyaletin dışında, Çin'in büyük bir kısmını kendi egemenliği altında birleştirmeyi başardı. Çao Kuang-yin'le başlayan Kuzey Song Hanedanı'nın başkenti Kai-feng'di. Song Hanedanı döneminde de diğer kültürler üzerindeki hegemonyasını sürdüren Çin kültürü, doruk noktasına ulaşacağı yeni bir çağa girdi. Siyasi açıdansa, Song Hanedanı, ürkek ve savunmacıydı. Han ve Tang hanedanları döneminde skandal sayılabilecek bir barış durumu, Songlar'a gayet normal görünebiliyordu. Dış düşmanlarla, genellikle, büyük tazminatlar karşılığında barış anlaşmaları yapılırken, imparatorluk içinde direnişe geçen yerel yöneticiler bile uzlaşmaya dayalı ılımlı politikalarla işbirliğine ikna edilmeye çalışılıyordu. Kuzey eyaletlerindeki iç düşmanlar da büyük ölçüde boşlanmıştı ki, bu, Han ve Tang hanedanları için düşünülemezdi bile. Sonuç olarak, Songlar, XI. yüzyıl için fazla uygardılar. Kitanlar'ı uzaklaştırmak için giriştikleri cılız çabalar da kuzeybatıda yeni bir tehdidin ortaya çıkmasıyla sona erdi.

Tangutlar'a Ordos'a yerleşme iznini Tang Hanedanı vermişti. Bu Budacı boyun kurduğu ve Çinliler'in Şişia diye adlandırdıkları krallık, Song ile Liao hanedanları arasındaki düşmanlığın bir sonucu olarak, kısa sürede büyüdü. 1030'da, Şişia, bir grup Uygur'un elinde bulunan Gansu ve Alaşan'ı aldı. Tangutlar elde ettikleri bu bölgelerle önemli bir ticaret yoluna hakim olunca Songlar Güneybatı Asya ile Doğu Türkistan (bugünkü Sinkiang) üzerinden kurdukları geleneksel bağı yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Komşuları arasında çıkabilecek bir çatışmayı önlemek için hem Kitan İmparatorluğu'na hem de Şişia Krallığı'na büyük paralar ödediler.

XII. yüzyılın başında, daha önceden zaten Budacılığı seçmiş olan Kitanlar, Çin kültüründen ziyadesiyle etkilendiler. Yerinde duramayan savaşçı ruhları daha kültürel bir yaşam tarzının elinden geçerek inceltildi. Kitanlar'ın boyunduruğundaki bir Tunguz boyu olan ve Sungari Vadisi'nde yaşayan Curçenler de aşağı yukarı bu zamanlarda baş kaldırmıştı. Bunun üzerine, Songlar, eski bir Çin atasözünü uyguladılar: "Barbarları barbarlara kırdır." Kuzey Çin'in yeniden Songlar'a bağlanması kaydıyla,

Curçenler'e Kitanlar'ın topraklarını vaat ettiler ve önceden Kitanlar'a ödenen büyük tazminatların da artık onlara verileceğini taahhüt ettiler. 1125'te yapılan savaşta yenilen Kitanlar, Curçenler'le aynı kaderi paylaştılar ve rolleri değişerek onların uyruğu haline geldiler. Buna karşın, Kitanlar'ın bir kısmı, Liao Hanedanı'nın bir üyesinin önderliğinde batıya kaçmayı başardılar ve birkaç yıl süren göçebe yaşamın ardından, başka boylarla birleşerek, fethettikleri Türkistan'ın doğu kesiminde 'Batı Liao' ya da daha yaygın bir deyişle Kara Hıtay diye bilinen hanlığı kurdular.

Kitanlar karşısında elde ettikleri başarının verdiği güçle Curçenler bu kez Song İmparatorluğu'nu hedef aldıklarında, Songlar, onların, Kitanlar'ın hiç olmadığı kadar tehlikeli bir düşman olduğunu anlayacaktı. Atlı birlikleriyle güneye doğru hızlı bir biçimde ilerleyen Curçenler, 1126'da imparatoru ve saray eşrafını esir alarak Songlar'ın başkenti Kai-feng'i ele geçirdi. 1129'da Yangzi Irmağı'nın ötesine dek ilerlemeyi başardılar; ancak, daha sonra, fethettikleri toprakların bir kısmını boşaltmak zorunda kaldılar. Song Hanedanı'nın bir kolu güneye doğru kaçarak 1127'de başkenti Lin-an (bugünkü Hong-çu) olan Güney Song Hanedanlığı'nı kurdu. Sarı Irmak (Huang-ho) civarının tamamı ve bu ırmakla Yangzi arasında kalan toprakların büyük çoğunluğu hâlâ Curçenler'in elindeydi. Onlar da bir imparatorluk kurdular ve Çin geleneklerine uygun olarak hükümdar ailesi bir hanedanlık adı aldı. Kendilerine Çince'de 'Altın' anlamına gelen Kin (ya da *Jin*) adını verdiler. 1153'te, bu imparatorluğun başkenti, bundan sonra Çung-tu adını alacak olan Pekin oldu.

Songlar'la Kinler arasında bir süre daha devam eden savaş 1138'deki barış anlaşmasıyla noktalandı. Songlar yine tazminat ödeyen taraftı. Hızla gelişen Curçen İmparatorluğu, XIII. yüzyıl başına gelinene kadar Doğu Asya'nın en heybetli imparatorluklarından biri oldu. Ancak Kinler her ne kadar kendilerini Kitanlar'ın geçirdiği hızlı yumuşama sürecinden uzak tutmaya çalıştılarsa da, Cengiz Han 1211'de kapılarına dayandığında Curçenler'in sıkı yaşam tarzları çoktan 'İpeksi bir dinginlik' içine girmişti. Kinler için diğer bir sorun da, Curçenler'in bitmek tükenmek bilmeyen ve halk arasında huzursuzluğa yol açan imtiyaz istekleriydi.

DİKKATLİ BİR BAŞLANGIÇ: ŞİŞİA'YA SALDIRI

Moğol-Türk boylarının birleşmesinden sonra, bu kez Çin'in kuzeybatı sınırında, bir göçmen imparatorluğu daha ortaya çıkmıştır. Bu güçlü ülke, gerek yağmalanacak zengin bir vaha gerekse ticaret anlaşmaların-

daki kârlı bir ortak olarak, barındırdığı zenginliklerle her zaman kuzeydeki açgözlü barbarların gözdesi olmuştur. Ancak yüzyıllar boyunca bu ülkeye saldırıp fethettikleri bölgelerde kendi hanlıklarını kuran istilacı barbarlar, Çin toplumu ve Çin kültürü içinde eriyip gitmekte gecikmemiştir. Çin'in uzun tarihi boyunca bu olgu hiç değişmemiş, sadece istilacı toplulukların erime süreçleri farklı olmuştur.

Orta Asya'da belli bir olgunluğa ulaşmış her göçebe devleti, Çin'e saldırarak bu Göksel İmparatorluk'un zenginliklerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Artık Birleşik Moğolistan'ın lideri olan Cengiz Han da, güneydoğuda kendisini bekleyen zengin ganimetlerin cazibesine daha fazla dayanamayarak, benzer biçimde hareket etmekte gecikmemiştir.

Her zamanki gibi dikkatli ve sistemli bir şekilde hareket eden Cengiz Han, Çin topraklarının işgaline Şişia'ya düzenlediği bir saldırıyla başladı. Bunun pek çok sebebi vardı ama her şeyden önce, Cengiz Han, ilk kez yerleşik bir halkla savaşacaktı ve nelerle karşılaşacağını ya da karşılaşacağı sorunları nasıl çözeceğini bilmiyordu. Çin'deki üç devletin en güçsüzü olan Şişia bunları öğrenebilmek için en uygun yer gibi gözüküyordu. Dahası her biri bu krallıkla ilişki içinde olan Öngütler, Karayitler, Naymanlar ve Uygurlar'dan Şişia'yla ilgili önemli istihbarat bilgileri elde etmişti. Bir başka açıdan bakıldığında, Cengiz Han, Çin'deki en tehlikeli düşmanı olarak Kinler'i görüyordu ve onlara saldırdığında arkasındaki Şişia'nın kendisi için bir tehdit oluşturmayacağından emin olmak istiyordu.

Cengiz Han, Çin'e doğru harekete geçmeden önce, Çinliler'e komşu olan Öngütler'in de kendisine sadık kalacağından emin olmak zorundaydı. Hem Şişia hem de Kin imparatorluklarının, Çin'e girdiğinde onu sırtından vurmaları için Öngütler'le anlaşmaları mümkündü. Cengiz Han'ın sadık bir kulu olan Öngütler'in önceki hanı Alakuş Tegin öldürülmüştü. Bağlılıklarını güçlendirmek için, Cengiz Han, Alakuş Tegin'in ilk ardılıyla kızlarından birini (Alagay-beki), ikinci ardılıyla da torunlarından birini evlendirdi. Alagay-beki girişken bir kadındı ve naip olarak Öngütler'i bir süre bizzat kendisi yönetti. Moğollar'la Öngütler arasındaki bağ, sonraları, Cengiziler'in kızları ile Öngüt hanları arasında yapılan başka evliliklerle de güçlendirildi.[2]

Moğolların Şişia'yı (ya da kendi deyişleriyle Kaşin'i)[3] yokladığı ilk saldırı, 1205'te[4] Etzin bölgesinde gerçekleşti.[5] 1207'nin sonbaharında gelen ikinci saldırı, doğrudan Ordos'a yönelikti. Her iki akın da Cengiz Han'a esirler ve ganimet kazandırmakla kalmadı, aynı zamanda fethedeceği ülke hakkında bilgi sahibi olmasını sağladı.[6]

Şişia'ya karşı asıl sefer 1209 yılında yapıldı. Kral Li An-şuan (1206-1211) Moğollar'ı karşılaması için veliaht prensin komutasında bir ordu gönderdi. İki ordu arasındaki ilk karşılaşma Tangutlar'ın lehine sonuçlandıysa da, onlar bu avantajı kullanmakta gecikince, Cengiz Han ordusunu yeniden toparlamak için zaman buldu.[7] Vo-la-hay şehri yakınlarında yeniden çarpışan iki ordudan bu kez kazanan taraf Moğollar oldu. Vo-la-hay ile Yi-men Moğollar'ın eline geçti ve onlar da buraları yağmalamakta gecikmedi.[8]

Moğol ordusu, bundan sonra, Holan Şan üzerinden başkente, o zaman Çung-sing (ya da Moğollar'ın deyişiyle Erikaya) olarak adlandırılan bugünkü Ningsia'ya yöneldi.[9] Şişia ordusu şehrin dışında onları bekliyordu. Tangut generali Wei-ming yaklaşan düşmana karşı hücuma geçti ancak o gün ne o ne de Cengiz Han bir zafer kazanabildi. Bunun üzerine, iki ordu, birbirlerinden çok uzak olmayan bir mesafede beklemeye koyuldular. Her iki komutan da saldırmaya niyetli görünmüyordu. Bu tıkanıklığı gidermek için bir kurnazlık yapmak gerekiyordu. Moğol ordusu, geride yem olarak küçük bir birlik bırakarak, geri çekilmiş gibi yaptı. Wei-ming yemi yutup saldırıya geçince de bütün Moğol ordusu bir anda tepesinde bitiverdi. Tangutlar yenilgiye uğratıldı ve Wei-ming esir alındı.[10] Böylece, başkente giden yol açılmış oldu ve kuşatma başladı. Şehrin savunmasını bizzat üstlenen Li An-şuan başarılı bir savunma örneği verdi. Ağustos ayında başlayan kuşatmada ekim ayına gelindiğinde henüz kayda değer bir gelişme sağlanamamıştı. Sonbahar yağmurları başladığında, Cengiz Han, Huang-ho Irmağı üzerine bir bent inşa ettirerek şehri sular altında bırakmayı düşündü. Ancak gerçekleştirilen bu plan istendiği gibi sonuçlanmadı. Yükselen sular Moğollar'ın kendisini tehdit edince onlar da Ningsia'nın çevresindeki yüksek bölgelere çıkmak zorunda kaldılar.[11]

Li An-şuan'ın Kinler'den yardım isteğinin yanıtsız kalmasıyla, şehrin, kuşatmanın kaldırılmasına dair tek umudu da tükenmişti. Öte yandan, Cengiz Han da, yakın gelecekte Ningsia'yı ele geçirmenin kendileri için mümkün olmadığının ayırdına vararak, Ocak 1210'da, Li An-şuan'la müzakereye oturmaya karar verdi. Görüşmeler sonunda, Li An-şuan, Cengiz Han'ın uyruğu haline gelmese de, onun egemenliğini belli bir ölçüde kabul etti ve kızlarından birini Cengiz Han'a verdi.[12] Li An-şuan'ın Moğollar'a verdiği savaş tazminatının içinde yer alan çok sayıda deve, Kin İmparatorluğu ve Harezm Sultanlığı ile yapılacak sonraki savaşlarda Moğol ordusuna büyük katkıda bulundu.[13]

Şişia'nın bu yolla fethi, Cengiz Han için bazı önemli kazanımları da beraberinde getirdi. Çin'den Türkistan'a giden kervan yolunun deneti-

mi büyük ölçüde Moğollar'ın eline geçti. Ayrıca, Kin İmparatorluğu'na karşı girişeceği bir saldırıda Cengiz Han'ın batıdan gelebilecek herhangi bir tehlike için endişelenmesine de gerek kalmamıştı. Li An-şuan'ın Kinler'in yardım tekliflerini geri çevireceği kesindi. Ningsia kuşatması bir gerçeği de açıkça ortaya koymuştu: Moğol ordusu kuşatmalar konusunda oldukça donanımsızdı. Cengiz Han o an için bu soruna bir çözüm bulamamıştı ancak, Kinler'le girecekleri çatışmanın da açıkça göstereceği gibi, er ya da geç bunu yapması gerekecekti.

SONU GELMEYEN SAVAŞ

Cengiz Han, aslında, tam olarak Kin imparatorunun vasalı olmasa da, imparatorun isteği üzerine Ong Han'la birlikte Tatarlar'ı yenilgiye uğrattığı 1198 yılından beri fiilen bir vasallık durumu söz konusuydu. Zaferden sonra, Karayitler'in hanı Tuğrul gibi Cengiz Han'a da Kin imparatoru tarafından bir unvan verilmişti. Aslında, önemsiz bir unvan olsa da (sınır bekçisi anlamındaki *ja'utkuri*), Cengiz Han, bu unvanı kabul edince ona yıllık bir vergi ödemekle de yükümlü hale geldiğinden, bir bakıma imparatorun egemenliğini kabul etmiş oluyordu.[14]

1207'de, Cengiz Han, kendisini artık bu teslimiyete bir son verecek kadar güçlü hissetmiş olmalı ki, Wei prensi Yun-çi'nin yıllık vergisini almak için Pekin'den gönderdiği elçi bundan sonra ödeme yapılmayacağı söylenerek geri çevrildi. Bundan kısa bir süre sonra Kin imparatoru ölünce, Yun-çi, Wei Çao Wang adıyla tahta çıktı (1208-1213). Cengiz Han da Kin imparatorlarıyla olan ilişkilerine son verdiğini açıklamak için bu değişikliği fırsat bildi. Wei Çao Wang tahta çıktıktan sonra, yeni imparatora bağlı kalmalarını talep etmek üzere Moğollar'a Pekin'den bir elçi gönderildi. Cengiz Han, Wei Çao Wang hakkındaki düşüncelerini elçiye açıkça söylemekten çekinmedi: "Pekin'deki imparatorun Gök tarafından seçildiğini sanıyordum. Eğer öyleyse nasıl olur da bu kadar zayıf ve aptal bir adam Wei prensi olarak böyle onurlu bir mevkiye layık görülebilir?" Bunun üzerine, elçi, atına binerek oradan uzaklaştı.[15]

Mart 1211'de, Cengiz Han, Kin İmparatorluğu'na karşı girişeceği savaşın planlarını yapmak üzere Kerülen Irmağı kıyısında bir kurultay topladı.[16] Bu kurultaya Uygurlar'ın idikutu Barçuk ve Karluklar'ın hanı Arslan gibi vasalları da katıldı.[17] Burada, Cengiz Han, Moğollar'ın bu savaşı eski düşmanlarına karşı vereceğini söyleyerek, bunu, halkının ilk ulusal savaşı olarak ilan etti. Bu noktada kurultaya iki şeyi hatırlattı:

Her şeyden önce, Kinler'le yapılacak bu savaş, XII. yüzyılın ilk yarısında Tatarlar tarafından haince pusuya düşürülerek Kin imparatoruna götürüldüklerinde idam edilen iki akrabasının intikamını almak içindi. Bu, silaha sarılmak için gösterdiği ilk nedendi. Ancak ikinci neden savaşın gidişatını daha çok etkileyecekti. Cengiz Han, kendisinin Kuzey Çin'in eski sahipleri Kitanlar adına da savaşacağını söylüyordu. Kitanlar da Moğollar'la aynı soydan geliyordu ve bir Tunguz boyu olan Curçenler tarafından boyunduruk altına alınmışlardı. Bu yüzden, Cengiz Han, Kitanlar'ın Kin imparatoruna karşı baş kaldırarak bu savaşta kendilerini destekleyeceklerini umuyordu.

Bu zorlu savaş öncesinde, Cengiz Han, kutsal sayılan Burkan Kaldun Dağı'nı ziyaret ederek Ebedi Gök'e dua etti. Ordusunu savaşa götürmeden önce de yurdunda üç gün süren bir inzivaya çekildi. Tengri'yle yalnız kalmak istiyordu. Dördüncü gün dışarı çıktığında Tengri'nin ona zafer sözü verdiğini söyledi.[18]

Cengiz Han, Öngütler'den aldığı bilgilerin yanı sıra, Kin İmparatorluğu hakkında Çin ile Orta ve Güneybatı Asya arasındaki ticareti ellerinde tutan Müslüman tacirlerden de çok şey öğrendi. Bu tacirlerin birçoğu, Cengiz Han'a istediği her türlü istihbarat bilgisini sağlayabilecek düzeyde zeki gözlemcilerdi. Çin'in coğrafyasını çok iyi bilen bu kişiler, Çin'deki üç devletin karşı karşıya olduğu sorunlardan da haberdardı.[19] Müslüman tacirlerle birkaç yıldır iyi ilişkiler içinde olan Cengiz Han, onlardan birçok yönden faydalanabileceğini anlamıştı. Bu yüzden, onlara, ihtiyaçları olduğunu düşündüğü her türlü olanağı sağladı. Diğer taraftan, Müslüman tacirler de Cengiz Han'ın Orta Asya'ya getirdiği düzen ve güven ortamının işleri için ne kadar yararlı olduğunu görüyordu. Moğollar'ın kendi üretimlerini yapamamaları da ticareti kamçılayan bir etkendi. Bu karşılıklı çıkar ilişkisi ve tarafların birbirlerinin konumunu anlamaları, Moğollar'la Müslüman tacirler arasında bir tür ittifak doğurmuştu. Böylece, kendisinin sadık destekçileri haline gelen Müslüman tacirlerle arasındaki ilişkiyi, Cengiz Han büyük bir beceriyle sonuna kadar kullandı.[20]

Cengiz Han savaş hazırlıkları yaparken güçlü Kin İmparatorluğu'nda da işler yolunda gitmiyordu. 1194'te Sarı Irmak bir kez daha akış yönünü değiştirmiş; kendine Şantong'un kuzeyinde denize döküleceği yeni bir yol bulmuştu. Bu değişikliğin yarattığı seller Kin'in uyguladığı ekonomi politikalarıyla birleşince durum tam bir kaosa dönüşmüştü. Ardından gelen kıtlık da koşulları iyice zorlaştırarak halkın sıkıntılarının büyümesine yol açtı.

Temel olarak Curçen atlılarından oluşan Kin ordusu sonradan piyade birlikleriyle genişletilmiş ve XIII. yüzyılın başlarında da çeşitli milletlerden askerlerle güçlendirilmişti. Artık sadece Curçenler'den değil, Kitan, Çinli ve başka uyruklardan askerlerden de oluşuyordu.[21] Ancak Kinler bu ordunun tümünü Cengiz Han'ın karşısına çıkarabilecek konumda değildi. Songlar'la olan düşmanlıkları hâlâ sürüyordu ve 1206'da Songlar'la Kinler bir kez daha birbirleriyle savaşa tutuşmuşlardı. Cengiz Han'ın Kinler'e saldırması durumunda, Songlar, muhtemelen, 'barbarları barbarlara kırdırma'yı tercih edecekti. Ancak Kinler'in yenilmesini umut ederken bir yandan da Cengiz Han'a yardım etmek isteyeceklerinden, Kin ordusunun bir kısmının güneyde kalması şarttı. Cengiz Han'ın egemenliğini şöyle ya da böyle kabul etmek zorunda kalan Şişia da, Ningsia kuşatması sırasında Kinler tarafından yalnız bırakılmıştı. Son olarak, Kin İmparatorluğu içinde giderek büyüyen huzursuzluk, ülkenin tümünün gözetim altında tutulmasını gerektiriyordu. Kinler'in gücü büyük ölçüde kuzeydeki aşılması zor surlara dayanıyordu. Öte yandan, bu sınır kalelerine işlerlik kazandırabilmek için çok sayıda birliğin buralara yerleştirilmesi şarttı.

Cengiz Han'ın bu sefere götürdüğü ordunun büyüklüğü tam olarak bilinmemektedir. Moğol ordusunda yardımcı birliklerin yer aldığı kesindir, ancak bunların sayısı o dönemde pek fazla olmamalıdır. Daha önce batıya kaçınış olan ve Moğollar için hâlâ bir tehdit oluşturan Küçlüg'e karşı tedbir olarak, kuşkusuz, birliklerin bir kısmı da Moğolistan'da bırakılmıştı. Bu durumda, Cengiz Han'ın Kuzey Çin seferine 60-70 bin kadar askerle çıktığını düşünmek en doğrusudur.

Cengiz Han'ın Kinler'e karşı 1211 yılında başlattığı savaş, ara ara yapılan ateşkeslerle kesilse de, onun ölümünden çok sonraya kadar sürdü. Ardından gelen oğlu Ögedey de bu inatçı düşmana karşı verilen mücadeleyi 1234'e değin sonlandıramadı. Savaşın sonunun bir türlü gelmemesinin en büyük sebebi, Moğollar'ın kendi savaş taktikleriydi. Hareketli savaşa alışkın atlı birlikleriyle güçlü kaleleri ele geçirmenin yolunu bir türlü bulamıyorlardı. Onlar da, bozkırlarda yaptıkları gibi, önce kırsal alanları fethedip bulabildikleri her şeyi yağmaladılar. Böylece, Kuzey Çin'deki savunması zayıf yerlerin tümünü ele geçirdiler. Buralardaki nüfusun büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi, diğerleri ise esir alındı. Ancak Moğollar bir yeri bu şekilde yağmalayıp terk ettikten sonra Çinliler harekete geçiyor ve oraya yeniden insanlar yerleştiriyorlardı. Bu yüzden, bazen Moğollar'ın aynı yeri birkaç kez fethetmeleri gerekiyordu. Kendilerine karşı çıkılmasını önlemek için insanların kılıçtan geçi-

rilmesi taktiği, Çin'de işe yaramamıştı: Böylesine büyük bir nüfusun bu biçimde azaltılması olanaksızdı.

Cengiz Han, 1211 kurultayının hemen ardından Kinler'e karşı harekete geçmişti. 1211 ve 1212 yıllarında, savaş, genel olarak, Moğol ordusunun çeşitli birimlerinin düzenli bir biçimde tüm yönlerde ilerleyerek ele geçirdikleri yerleri dümdüz ettikleri Kuzey Şansi ile Kuzey Hopei'de geçti.[22] Buna karşın, sınırdaki kaleler hâlâ yerinde duruyordu. 1211'de, Moğol ordusu, Kalgan ile Hua-lay arasında, Ye-hu Dağları yakınlarında bir Kin ordusuyla karşılaştı ve onu ağır bir biçimde yenilgiye uğrattı. Dokuz yıl sonra, Cengiz Han'ın yanına giderken buradan geçen Taocu keşiş Çang-çun, savaş alanının hâlâ insan kemikleriyle kaplı olduğunu görecekti.[23] Bu savaşın ardından, Cebe, Pekin kapılarına dayanmak üzere yola çıktı.[24]

1212'de Cengiz Han'ın lehine sonuçlanan bazı gelişmeler yaşandı. Liao Irmağı civarında Curçenler tarafından ezilen Kitanlar'ın öcünü alma çağrısı karşılık buldu ve dağılmış Liao Hanedanı'nın bir üyesi olan Ye-lü Liu-ko Kinler'e baş kaldırdı.[25] Buna hazırlıklı olduğu gözlenen Cengiz Han, Ye-lü Liu-ko'ya yardım önermesi için hemen Cebe'yi birliğiyle birlikte oraya gönderdi. Moğol genaralinin öncelikle Liao-yang şehrini ele geçirmesi gerekiyordu ancak elindeki atlı birlikle bunu yapamayacağını biliyordu. Bu yüzden, geri çekiliyormuş gibi yapıp levazımatın bir kısmını orada bırakarak şehrin önünden uzaklaştı. Şehirdekiler de bunlara sahip olabilmek için kapıları açıp yağmaya giriştiler. Gece karanlık çöktüğünde Cebe geri döndü ve şehri ele geçirdi.[26] Ye-lü Liu-ko, Cengiz Han'ın egemenliğini tanıdığını açıklayarak kendisini Kitanlar'ın kralı ilan etti[27] ve 1220 yılındaki ölümüne kadar Büyük Moğol'un sadık bir kulu oldu.[28] Yeni kurulan Liao devleti belki çok güçlü değildi ama yine de Kinler'e karşı bir tehdit oluşturuyordu.

1213 yazında, Moğollar, sınır bölgesinde ele geçirdikleri ilk kale olan Siuan-hua'yı fethettiler.[29] Bundan kısa bir süre sonra, bir Kin ordusu Hua-lay yakınlarında bozguna uğratıldı.[30] Bu olay ve 1211'deki yenilgi Kinler'i daha dikkatli olmaya sevk etmiş olacak ki, Cengiz Han'ın kuzey Çin'de bulunduğu süre içinde bir daha böyle büyük bir çarpışma gerçekleşmedi. Kinler açık alanda çok tehlikeli olan Moğol atlılarının surlarla çevrili bölgelerde etkisiz kaldıklarını anlamıştı. Böylece, Kin ordusu büyük ölçüde surların arkasına çekilerek savaşı kendisi için daha güvenli bölgelerden sürdürdü.

Bu arada, Cengiz Han, Kitanlar'dan giderek daha fazla yardım görüyordu. Kitan komutanların bir kısmı kendisine katılmıştı; kuzeydeki en

önemli savunma noktalarından Kupeikou da bir Kitan komutanın ihaneti sayesinde Moğollar'ın eline geçmişti.[31] Cengiz Han'ın ordusu başkent Pekin'e doğru ilerlemeyi sürdürüyordu. Cebe, ulaşması çok güç olan bir geçidi tutan Çü-yung Kalesi'ni almakla görevlendirilmişti. Ancak Kinler kalenin savunmasını oldukça güçlendirmişlerdi ve burada Moğollar'ı bir süre tutmayı başardılar.[32] Cebe kaleye düzenlediği bir saldırının ardından yine geri çekilme hilesine başvurdu. Kin birlikleri onu izlemeye kalkınca da, Cengiz Han komutasındaki ana orduyla beraber üzerlerine saldırıp onları yok ettiler. Kalenin savunmasının ortadan kalkmasıyla, geçidi kullanan Moğollar'la Pekin arasında sadece 30 km. kalmıştı. Cengiz Han, çok sıkı bir biçimde korunan başkenti ancak çok uzun bir kuşatmadan sonra alabileceğinin farkındaydı. Bu yüzden, Pekin'e o an için saldırmaktan vazgeçti. Buna karşılık, şehri gözlemeleri için birliklerinin bir kısmını burada bıraktı.

Eylül 1213'te, başkentte yaşanan bir şiddet eylemi sonucunda, Kin tahtı el değiştirdi.[33] Bilinmeyen sebeplerle birliklerini bırakıp Pekin'e gelen general Hu Ça Hu, İmparator Wei Çao Wang'ın korkakça savaştığını öne sürerek onu öldürüp yerine Kin Hanedanı'nın başka bir üyesini geçirdi.[34] Ancak bu değişiklik pek bir işe yaramadı: Yeni İmparator Siuan-tsong da (1213-1223) selefi kadar etkisiz görünüyordu. Şehirdeki ayaklanmanın ardından Kitanlar'ın yeniden eski rollerine soyunacağını düşünen Cengiz Han, bu olaydan sonra Kitanlar'ın Çinliler tarafından Curçenler'e alternatif olarak görülmediğini anlamış oldu: Çinliler için her ikisi de eşit derecede yabancıydı.

Topal olmasına rağmen, Kin ordusunun yeni başkomutanı olarak, Hu Ça Hu iyi bir başlangıç yaptı. Moğollar'a karşı başarılı bir saldırı bile düzenledi. Ancak başka bir generalin kıskançlığı onun sonunu hazırladı. İmparatorun desteğini arkasına alarak Hu Ça Hu'nun kellesini uçurtan Kao-çi adındaki bu general, artık Kinler'in yeni başkomutanıydı.[35]

Cengiz Han Kin savunmasını üç koldan yarmaya karar vermişti. Merkezdeki ana ordunun komutasını en genç oğlu Tuluy'la birlikte kendisi aldı. İkinci kolu büyük oğulları Cuci, Çağatay ve Ögedey, üçüncü kolu ise kardeşleri Kasar ve Temüge yönetecekti.[36] 1213 yılının aralık ayının sonuna doğru, bu üç ordu, Pekin bölgesinden hareket etti.[37] Cengiz Han ve oğullarının komuta ettiği birlikler Sarı Irmak'ın kuzeyindeki verimli topraklara doğru güney yönünde ilerlediler. Bu ovadaki toprakların büyük bir kısmı işlenmişti. Bozkır göçebelerininse tarımın değeri hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Birçok ekili arazi, tarla ve çiftlik yakılıp yıkıldı. Çok sayıda küçük yerleşim yeri de önce yağmalanıp sonra yıkıldı. Pekin hükümeti

çiftçilere mümkün olduğu kadar surlarla çevrili şehirlere girip kendilerini korumalarını salık vermişti. Şehirlere girmek için, Moğollar –sonradan Harezm'de çok fazla acıya yol açacak olan– esirleri kendi yurttaşlarının önüne sürme yöntemini kullanıyorlardı. Eğer esirler ön saflarda dövüşmeyi kabul etmezlerse, Moğollar onları toplu olarak idam etmeye başlıyordu. Güçlü kaleler genellikle bu türden hücum girişimlerini bertaraf edebiliyordu, ancak küçük şehirler bu tuzağa kolayca düşüyordu.

Birlikleriyle Ho-pei Ovası'na doğru yönelen Cengiz Han, burada Hoçien şehrini zorlanmadan ele geçirdi. Çeng-ting ile Ta-ming daha sıkı korundukları için, tıpkı Pekin'de olduğu gibi, Cengiz Han bu şehirleri almak için herhangi bir girişimde bulunmadı.[38] Şantong eyaletinin başkenti olan Tsi-nan'sa daha az şanslıydı. Değerli sanat eserlerine sahip bu şehir, Moğollar'ın eline düşmekten kurtulamadı.[39] Cengiz Han kutsal Tay Dağları'nın doğusundan Moğollar'ın Kara Mören (Kara Irmak) dedikleri Huang-ho'ya doğru ilerlemeye devam etti. Bu büyük nehre vardıklarında, Moğol ordusu suyu geçemeyip yeniden doğuya, Şantong'a yöneldi. Yarımadanın kuzey kıyısındaki Teng-çu yakınında, Moğollar ilk kez denizi gördü.[40] Cengiz Han ve ordusu Dolon Nor (Dolon Gölü) civarına vardığında, yanlarında gaspettikleri atlar ve öküzlerle taşıdıkları büyük bir ganimet vardı. Ayrıca, Moğollar, geçtikleri yerlerden birçok genç kız ve erkeği de yanlarına katmışlardı.

Ordunun Cuci, Çağatay ve Ögedey'in komutasındaki sağ kanadı, Pao-ting üzerinden güneye yöneldi. Lu-an yakınlarına geldiklerinde, Huang-ho'nun kıyısına kurulmuş zengin yerleşim bölgelerini daha iyi yağmalayabilmek için birliklerini ayırdılar. Hua-çing civarında batıya dönüp sonra tekrar Fen Irmağı vadisinden kuzeye doğru ilerlemeye başladılar. Ping-yang ve Fen-çu şehirlerini her zamanki yöntemle ele geçirdiler; Şansi eyaletinin zengin başkenti Tay-yuan da düştü. Bundan sonra, yanlarında büyük miktarda ganimetle birlikte Tay-çu üzerinden Tatung'a geçen Cuci ve kardeşleri, yağmaladıkları şeyleri Öngütler'in topraklarında bırakarak[41] babalarının Pekin yakınlarındaki ordusuna katıldılar.

Göründüğü kadarıyla, ordunun Kasar ve Temüge komutasındaki üçüncü koluna özel bir görev verilmişti. İki kardeş, öncelikle Çili Körfezi'ndeki Yung-ping ile Kupeikou'nun kuzeyindeki Çeng-te üzerinden Liao Irmağı[42] çevresindeki bölgeye gittiler ve buradan da Sungari ve Nen ırmaklarının çevrelerindeki bölgelere geçtiler. Cengiz Han, Kasar ile Temüge'ye sonradan miras hakkı olarak bu bölgelerdeki arazileri verecekti. Hatta bu sefere kendi paylarını fethetmeleri için gönderilmiş olmaları da muhtemeldir. Kasar'ın bu sefer sırasında öldüğü sanılmaktadır.[43]

Nisan 1214'te, Cengiz Han, ordularını yeniden Pekin'in kuzeyinde topladı.[44] Buluşma yerine vardıklarında askerler zayıf düşmüşlerdi. Kuzey Çin seferleri sırasında bu bölgeyi kasıp kavuran veba salgını, Moğol birliklerini de es geçmemişti. Şehre yapılan iki başarısız saldırının ardından, Cengiz Han, bir üçüncü saldırının da sonuçsuz kalacağını anlamıştı.[45] Atlılardan oluşan ordusuyla tek yapabileceği, kuşatmayı uzun bir süre devam ettirerek şehirdekilerin açlıktan kendilerini dışarı atmalarını beklemekti.

Pekin'de ise general Kao-çi ile bazı imparatorluk danışmanları arasında görüş ayrılığı doğmuştu. Kao-çi Moğol ordusundaki askerlerin ve atların zayıf düşmüş olmasından yararlanarak azami sayıda askerle yapılacak bir yarma harekatının işe yarayabileceğini düşünüyordu; ancak barış yanlısı olan diğer taraf baskın çıktı. Cengiz Han, her zamanki gibi, bu konuda da istihbaratı çabuk aldı ve Kin imparatoruna Moğollar'ın kuşatmayı kaldırması karşılığında kendilerine ne vereceğini sordu.[46] Cengiz Han'ın generallerinin tümü, şehrin barındırdığı ganimetin büyüklüğünü düşünerek savaştan yana tavır koydular.[47] Ancak Cengiz Han generallerinin bu düşüncelerini teklifini kabul etmek üzere olan imparatora hissettirmeyecek kadar kurnazdı. Sonunda, imparator, tazminat olarak çok miktarda altın ve gümüşle birlikte 500 genç kız ve erkekle 3000 at önerdi.[48] Kızlarından birini de gelin olarak Cengiz Han'a verdi.[49] Mayıs başında anlaşma sağlanmış, Kinler Cengiz Han'ın Liao devleti üzerindeki egemenliğini de kabul etmişlerdi.

Moğol ordusu, Pekin'in kuzeybatısındaki Çü-yung yakınlarındaki geçide yöneldi.[50] Bu dağılmış ordunun güçlü Çin ülkesinden devasa ganimet kervanlarıyla birlikte ayrıldığını görmek, bölge insanı için büyük bir düşkırıklığı olsa gerekti. Bu geçit töreninin hüzünlü bir parçası olan genç esirler de savaşın insanlık için onur kırıcı yanını gözler önüne sermekteydi. Ganimetlerin ve esirlerin getirdiği yükle iyice ağırlaşan böyle bir orduyla Gobi Çölü'nü yaz sıcağında geçemeyeceğinden, Cengiz Han, Dolon Nor vahasından daha ileri gitmedi. Belki de o anda bunu yapmak da istemiyordu.

Kinler tarafından oldukça pahalıya satın alınan barış, aslında bir ateşkesten ibaretti. Artık Kuzey Çin'in zenginlikleri boylu boyunca uzanmış gelip alınmayı bekliyordu. Bu yüzden, kendini tehdit altında hisseden imparator, Pekin'den ayrılmaya karar verdi. Haziran ya da temmuz ayında, başkentini Huang-ho'nun[51] güneyindeki Kai-feng'e[52] taşıdı. O zamanlar, Kai-feng, Nan-çing[53] olarak biliniyordu. Başkomutan Kao-çi, imparatorla birlikte güneye gitti. Tahtın varisi olan prensin yaşamaya

devam ettiği eski başkentte[54] ise komutayı general Wan-yen Fu-hing aldı[55] ve Kin İmparatorluğu'nun kuzey kesiminin savunmasını güçlendirmek için elinden geleni yaptı. Bu amaçla, yeni Kitan devletinin başkenti olan Liao-yang'ı bile fethetti.

Kin başkentinin taşındığı haberleri Songlar tarafından yanlış algılanmıştı. Kinler'in kuzeydeki kayıplarını güneye yönelerek telafi etmeye çalışmasından korkuyorlardı. Cengiz Han'a gönderdikleri elçiden de endişelerini giderecek tatmin edici bir yanıt alamadılar; sonuçta, Songlar'la Kinler arasında doğacak bir çatışma en çok onun işine yarayacaktı.

İmparatorun yeni bir başkente taşınması, uyrukları tarafından bir kaçış olarak algılanmıştı. İmparatorun güneye seyahati sırasında ona eşlik eden Kitan birliklerinden bazıları baş kaldırmış ve kuzeye dönerek Moğollar'a katılmıştı.[56] Cengiz Han, bu durumdan yararlanabilmek için, generallerinden Mukali ile Samuka'yı hemen Kuzey Çin'e gönderdi. Oralarda çıkan ayaklanmalara mümkün olduğunca destek vermek üzere, Mukali Liao Irmağı bölgesine ve Samuka da Pekin'e doğru yöneldi.[57] Mukali, Liao-yang'ı ve Cengiz Han'ın vasalı Ye-lü Liu-ko'ya ait diğer yerleri geri almayı başarmıştı.

Bundan bir yıl önce, Cengiz Han, güçlü bir garnizonla korunan Pekin'in alınmaya çalışılmasına karşı çıkmıştı. Ancak ordu içindeki ayaklanmalar ve imparatorun bu garnizonun bir bölümüyle birlikte şehirden ayrılması, durumu tamamen değiştirmişti. Cengiz Han, her zaman, mevcut durumda neyi yapabileceğini ve neyi yapamayacağını iyi hesaplayabilen bir kişiydi. Yapabileceğinin ötesinde işlere asla girişmezdi. Bu kez de doğru kararı verdi.

Kin imparatorunun Pekin'in savunmasını güçlendirmek için gönderdiği ordu, Hoçien'in kuzeyinde geri püskürtüldü.[58] Bu olaydan sonra, imparatorun ayrılmasıyla zaten moralleri bozulan Pekin'deki generallerin artık hiçbir umudu kalmamıştı. Wan-yen Fu-hing kendisini zehirleyerek intihar etti.[59] Moğollar şehri bütünüyle kuşatmadan önce[60] prensle birlikte bir general de yanlarındaki birliklerle beraber kaçmayı başarmıştı.[61] Durum umutsuz olmasına karşın, şehir başlangıçta kahramanca direndi. Cengiz Han'ın Kai-feng'deki imparatora bir kez daha yaptığı barış çağrısı bu sefer yanıt bulmayınca[62], Mart 1215'te, Cengiz Han tüm ordusunu şehrin önüne topladı. Şehirdekiler yiyecek stoklarının kıtlığı ve başlarındaki komutanların kendilerini terk etmiş olmaları nedeniyle umutsuzdu. Moğollar'a teslim olmamalarının tek sebebi kendilerini beklediğini düşündükleri korkunç sondu. Açlık, bu talihsiz insanları yamyamlığa kadar götürdü.

Moğolların tarafına geçen Kitan generali Ming-gan'ın da desteğiyle[63], Pekin, Mayıs 1215'te alındı.[64] Kuşatma sırasında birliklerinin yanında sadece kısa bir süre için kalan Cengiz Han, Pekin'in düşmesinden önce Dolon Nor'a dönmüştü bile. Birliklerinin şehre girmesinden sonra da, Cengiz Han, zaferinin tadını çıkarmak için geri dönmedi. Ming-gan'la birlikte sadece birtakım kuşatma aletleri değil, bunları kullanan özel birlikler de Moğollar'ın tarafına geçmişti.[65]

Asya'nın en büyük şehirlerinden biri olan Pekin'de muhteşem saraylar, tapınaklar, kapılar ve parklar vardı. Bunların hepsi Moğollar tarafından harabeye çevrildi. Şehrin ölçüsüz bir biçimde yürütülen yağması bir aydan fazla sürdü.[66] Pekin'in acı kaderine şahit olan bir çift göz de vardı. Harezm şahı, gücünü giderek artıran komşu ülke Moğolistan hakkında daha fazla bilgi edinebilmek için, Bahaddin Razi liderliğindeki bir heyeti Cengiz Han'a göndermişti. Dönüşünde, İranlı tarihçi Cüzcani, Bahaddin Razi'nin Çin'de görüp yaşadıklarını kayıtlara geçirdi. Heyet, Cengiz Han'ın yanına Pekin'in düşmesinden hemen sonra varmıştı. Pekin'e gittiklerinde korkunç bir manzarayla karşılaştılar. Öldürülen insanların kemikleri dev yığınlar halinde toplanmıştı. Çürüyen cesetlerin sebep olduğu hummalar yüzünden elçilerden bazıları öldü. Şehrin kapılarından birinin yakınında, Bahaddin Razi'nin, Moğollar'ın eline düşmemek için surlardan atlayan 60.000 genç kızın cesetlerine ait olduğunu söylediği devasa bir kemik yığını vardı.[67] Cengiz Han'ın önderliğinde giderek büyüyen bir güce sahip oldukları ilk yıllarda, Moğollar'ın, şehirlerin toplumsal işlevi hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Bildikleri tek şey, şehirleri yağmaladıktan sonra içlerindeki insanları öldürerek onları yakıp yıkmaktı.

Cengiz Han, Kin imparatorunun orada bıraktığı hazineleri koruma altına almaları için üç güvenilir dostunu Pekin'e gönderdi: Şiki Kutuku, Arkay Kasar ve Ongur. Bu hazinelerin koruyucusu Kada, daha önce Moğollar'la işbirliği yapmış bir Kin subayıydı. Kada üç Moğol'a hazinenin küçük bir kısmını kendileri için almalarını önerdiğinde, Şiki Kutuku daha önce Kin imparatoruna ait olan her şeyin şimdi Cengiz Han'a ait olduğunu söyleyerek bunu reddetti. Bu olay Cengiz Han'ın kulağına gittiğinde, Büyük Moğol, Şiki Kutuku'yu övücü sözler söyledi ve herkese onun Arkay Kasar'la Ongur'un çok da dürüst olmayan davranış biçimlerini nasıl kınadığını anlattı.[68] İmparatorluk saraylarından kervanlarla Dolon Nor'a getirilen hazinelerin taşınması haftalar aldı. Askeri birlikler tarafından korunan bu kervanlara esir alınan zanaatkârlar, sanatçılar, bilginler ve memurlar eşlik ediyordu.

Pekin'in alınması, Çin'deki Moğol egemenliğinin başlangıcına işaret eden önemli bir olaydı. Bu olay, ayrıca, adı yavaş yavaş tüm Asya'da korku ve hayranlıkla karışık bir saygıyla anılmaya başlanan Cengiz Han'ın önderliğindeki Moğollar'ın artan gücünün de bir ilanıydı.

Pekin'in alınmasından sonraki yaz aylarında, Moğol ordusu, Çin'deki etkinliklerini azalttı. Huang-ho'nun kuzeyinde artık Kin ordusunun pek bir etkisi kalmamıştı. Cengiz Han, 1215 yılının[69] sonlarına doğru, dört buçuk yıllık bir aradan sonra, Kerülen ve Onon bölgesine geri döndü. Dolon Nor'dan ayrılmadan önce artık Moğollar'ın bir işine yaramayacak olan çok sayıda esir öldürüldü. Cengiz Han, Kin imparatoruna bir elçi gönderip Ho-pei ile Şantong eyaletlerinin egemenliğinin ve imparatorluk unvanının kendisine ait olduğunu yineleyerek, imparatorun bundan sonra kendisini Honan kralı olarak görmesi gerektiğini belirtti. İmparator Siuan-tsong, olayların gidişatı kendisi için pek umut verici olmamasına rağmen, bu onur kırıcı barış teklifini reddetti.[70] Böylece, Cengiz Han, Huang-ho'nun güneyindeki Kinler'e saldırma kararı aldı.

Bu iş için Salciut boyundan olan Samuka Bağatur görevlendirildi.[71] Samuka'nın Tangut atlılarıyla güçlendirilen ordusunun büyüklüğü hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak bu ordunun iki tümenden oluşuyor olması muhtemeldir.[72]

Samuka'nın bu seferde izlediği yol oldukça zorludur. Muhtemelen, Huang-ho'yu Tatung'un kuzeybatısından geçmiş[73], 1216-1217 kışında da Ordos ve Şensi üzerinden Wei Irmağı'na doğru hareket etmiştir. Wei'nin güney kıyısında tarihi Şian şehrini yağmalayan Samuka, ardından Tong-kuan'ı almaya çalışır. Ancak surlarla çevrili bu büyük şehir, Samuka için fazla güçlüdür. Bu noktada, Samuka'nın büyük azmi ve cesareti devreye girer. Sırtını Tong-kuan'ın surlarına dönen Samuka, önüne çok iyi korunan Lo-yang şehrini alarak, ana ordusundan çok uzakta olmasına karşın, Kai-feng'e yönelip kış vakti Huang-ho'nun güneyindeki dağlık bölgeye girme gözüpekliğini gösterir. Lo-yang'ı es geçerek güneye yönelir ve Yu-çu şehrini alır. İçinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında, Samuka'nın Kai-feng'e giden yolları keserek şehri kuşatması imkânsız gibi görünmektedir. Kin ordusunun direnci, Samuka için bir tehdit oluşturmaya başlayacak kadar artmıştır. Kai-feng'in kapılarında uğradığı yenilgi, onun kuzeye doğru çekilmesine yol açar. Erken bastıran şiddetli kış, ona, donmuş olan Sarı Irmak'ı geçme olanağı vermiştir.[74]

Görünen o ki, Samuka'nın seferinin amacı sadece Kin imparatorunu huzursuz edip onu baskı altına almak değildir. Bunun aynı zamanda Huang-ho'nun güneyindeki bölgeye yapılan bir keşif seferi olması ola-

naklı gözükmektedir. Yaptığı seferler birkaç yıl sonra Cebe ile Sübötey'in İran, Kafkasya ve Güney Rusya'ya yapacakları seferler kadar ses getirmese de, Samuka'nın başarıları, onun, Cengiz Han'ın en yetkin generallerinden biri olarak tanımlanmasına izin verecek kadar parlaktır. Buna karşın, Samuka, bu seferden sonra –şaşırtıcı bir biçimde– Moğollar'ın tarihinden kaybolmuştur.

Samuka'nın böyle gözüpek bir biçimde Kin bölgesinin içlerine kadar girebilmesi, bu imparatorluğun Moğol saldırılarıyla kısa sürede nasıl güçten düştüğünün bir göstergesidir. Cengiz Han, 1211 yılında, büyüklüğüyle Doğu Asya'daki en güçlü imparatorluklardan biri olarak gösterilen bu imparatorluğun gücünün sadece adından kaynaklandığını çok iyi anlamış gözükmektedir. Samuka'nın dönüşünden sonra da Kuzey Çin'deki mücadeleyle artık pek fazla ilgilenmemiştir. Kinler'in Huang-ho'nun güneyindeki bölgeye sıkışıp kalmalarından memnun olan Cengiz Han, onları buradan tümüyle ayırmak için ciddi bir girişimde bulunmamıştır. Artık yavaş yavaş düşüncelerini sıradaki iki düşmanına odaklamaya başlamıştır: Küçlüg ve Harezm şahı. Moğollar sadece Pekin'de bir garnizon bırakmışlardır. Esas olarak bir tür yağma yeri olarak gördükleri Huang-ho'nun kuzeyinde fethettikleri diğer toprakları ise ne yapacaklarını bilemediklerinden işgal etmemişlerdir.

Bu umursamazlığı çabuk algılayan Kinler, ordularını yeniden toparlamak için Moğollar tarafından kendilerine verilen bu fırsatı iyi değerlendirdiler. Ardından, Huang-ho'nun kuzeyinde kaybettikleri bölgeleri yeniden fethetmek için harekete geçtiler ve bunu da büyük ölçüde başardılar.[75] Cengiz Han, başlangıçta isteksiz olsa da, giderek daha da rahatsız edici hale gelen Kin ilerlemesini görmezden gelmeye devam etmenin ileride başına bela olacağını görmeye başlamıştı. Kinler'i denetim altında tutabilmek için en çok güvendiği komutanı olan Mukali'nin[76] yönetiminde bir orduyu (ordunun 'sol kanat'ını) daimi olarak Kuzey Çin'de tutmayı uygun gördü.

1215'ten sonra, Cengiz Han dikkatinin çoğunu batıya yönelteceğinden, Kuzey Çin'e atadığı komutan sadece yetenekli bir general olmakla kalmayıp her koşulda ona sadık kalacak biri olmalıydı. İnsan karakterine dair şaşmaz önsezisiyle, Cengiz Han, bu önemli harekat alanındaki vekili olarak Mukali'yi seçti. Mukali savaş alanında Cebe kadar büyük bir general olmasa da diğer yönlerden çok üstün özelliklere sahip olduğu su götürmezdi.

Cengiz Han tarafından Mukali'ye verilen görevin Kin kuvvetlerini yeniden Huang-ho'nun gerisine sürmek olduğu kesin gibidir. Cengiz Han bu birliklerin Sarı Irmak'ın kuzeyindeki varlığıyla pek fazla ilgili

değildir. Yani, bir bakıma, onların burada tutunmaları Moğollar'ın ilgisizliğinin bir sonucudur. Dahası, Kinler, güneyden, kaybettikleri toprakları geri kazanmak için fırsat kollayan Songlar'ın da tehdidi altındadır. Mukali'ye verilen görevin onları nehrin gerisine sürmekten ibaret olduğu, 1211 yılında generalin Cengiz Han'a sefere devam etmesini isteyip istemediğini sormasından da anlaşılmaktadır.[77] Mukali'nin ordusunun büyüklüğü de, muhtemelen, Cengiz Han'ın kendisine verdiği görevle orantılıdır. Mukali'nin Kuzey Çin'deki mücadelesinin yedi yıl sürdüğü göz önüne alındığında, emrindeki birliklerin sayısının çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Benim inancıma göre, Mukali, bu sefere Tangutlar'dan ve Kitanlar'dan oluşturulan yardımcı birliklerle desteklenmiş tek bir Moğol tümeniyle çıkmıştır. Sefer sırasında bu birliklere Çinliler'in de eklenmesiyle, Moğol ordusunda, o dönemde âdet olduğu üzere, tam sayıda olmamakla birlikte, toplam üç ya da dört tümenlik bir ordu oluşmuştur. Sonuç olarak, Mukali'nin sol kanadı 25-30 bin asker gücündedir. Ancak, genel olarak, tarihçiler bu sayıyı 40.000'den 70.000'e kadar yükseltmişlerdir.[78]

Mukali önceleri Moğollar'ın normal savaş yöntemlerini izledi ve fetihlerine küçük şehirlerle savunmasız bölgelerden başladı. Ancak sonraları başka taktiklerin daha iyi sonuç verebileceği kanaatine vararak atlıların yanı sıra piyadelerden ve kuşatma aletlerini kullanan teknik birliklerden de yararlanmaya başladı.[79] Moğollar'ın fethettikleri şehirlerdeki insanlara ve mağlup askerlere karşı yaklaşımını da kökten değiştirdi: Sonu gelmez kıyımların yerini daha ılımlı bir anlayış aldı. Bunu yaparak Çin'deki dev halk yığınlarıyla başa çıkmanın olanaksız olduğunu bildiğini gösteriyordu. Buna karşın, Moğollar öylesine kötü bir ün salmışlardı ki Çin halkı kendini hep sonuna kadar savunmaya devam etti. Bu nedenle, Mukali, zorla girilmesi olanaksız birçok doğal savunma noktasına sahip ve nüfus açısından oldukça yoğun olan Kuzey Çin'de uzayıp giden bıktırıcı kuşatmalardan kurtulamadı.[80] Bu yüzden, Moğollar, fethettikleri şehirlerden bile hemen uzaklaşıyorlardı.

1217'de, Mukali, Ho-pei eyaleti ile Şantong ve Şansi'nin kuzey kesimlerine doğru harekete geçti. Ta-ming şehri alındı[81] ama daha sonra tekrar Kinler'in eline geçti. Aynı yıl, Songlar kuzey komşularıyla yeniden savaşmaya başladılar. Ertesi yıl, Mukali, rotasını doğrudan Şansi üzerine yöneltti: Tay-yuan ve Ping-yang şehirleri Moğollar'a teslim oldu.[82] 1219 yılına gelindiğinde, bu önemli tarım eyaletinin denetimi büyük ölçüde Moğollar'ın eline geçmiş olsa da, düşman küçük gruplar halinde hâlâ sorun çıkarmaya devam ediyordu.

1220'de yönünü Şantong'a çeviren Mukali, bu eyalette umduğundan daha fazla bir direnişle karşılaştı. Tsi-nan ile Ta-ming alındı[83] ama diğer yerlerde Kinler'in direncini kırmak kolay olmadı. Ancak bir sonraki yılın mayıs ayında, Şantong kısmen Moğollar'ın denetimine girdi. O yıl, başları oldukça sıkışan Kinler, Güneybatı Şensi'deki Pao-nan ve Fo-çu'yu da kaybetti. Curçen İmparatorluğu'nun düşmanları arasına Moğollar ve Songlar'dan sonra Şişia da eklenmişti. Bunun üzerine, İmparator Siuan-tsong, onun vasalı olmayı kabul edeceğini söyleyerek Cengiz Han'dan barış diledi. Tek şartı, imparatorluk unvanını korumaktı. Cengiz Han ise daha önceki taleplerinde ısrarlıydı: Huang-ho'nun kuzeyindeki tüm bölgeler kendisine teslim olacak ve Siuan-tsong Honan kralı unvanını alacaktı. Siuan-tsong bu son şartı kabul etmedi.[84]

Mukali, son seferine 1222 sonbaharında başladı. Yaklaşık olarak Samuka'nın 1216-1217 kışında izlediği yolu takip ederek, Ordos ve Şensi üzerinden, Wei Irmağı'na geçti.[85] Nehrin güneyinde daha önce Samuka tarafından yağmalanan tarihi Şian şehrini ele geçirdi. Sonbaharda Kin imparatoru yeni bir barış girişiminde daha bulundu. Ancak Mukali'nin seferleri sayesinde artık Huang-ho'nun kuzeyindeki tüm topraklara sahip olan Cengiz Han, anlaşmaya yanaşmadı.[86] 1223 baharındaki Fengşiang kuşatması sırasında, Mukali, Kinler'in Tong-kuan Kalesi'nden Şansi eyaletine girmeyi başardıklarını haber aldı. Hemen oraya gitti ancak Kinler o gelmeden önce yeniden geri çekildiler. Bunun üzerine, Mukali, Po-çu şehrini kuşattı. Bu kuşatma sırasında ağır bir biçimde hastalanan Mukali, 1223 yılı nisan ayında, 54 yaşındayken öldü[87]. Ölüm döşeğindeyken, savaş alanında hiç yenilgi tatmadığını gururla söyleyecekti. Ölümünden sonra yerini Gui-Ong unvanını da ondan devralan oğlu Bol aldı.[88]

Mukali kendisine verilen görevi fazlasıyla yerine getirmiş, Kuzey Çin'de Cengiz Han'ı temsil ettiği yedi yıl içinde Kin İmparatorluğu'nu Honan eyaletine hapsetmeyi başarmıştı. Moğol davası için yorulmak nedir bilmeden çalışmış, mükemmel bir general ve sadık bir hizmetkâr olduğunu kanıtlamıştı. Kuzey Çin'deki mücadele esas olarak onun ölümünden sonra da devam etmesine karşın, bu savaş alanında bir daha önemli bir çatışma yaşanmamıştır. Kuzey Çin'deki savaşı devam ettirip son noktayı koyanlarsa, Cengiz Han'ın oğulları Ögedey ve Tuluy olmuştur.

YENEN VE YENİLEN

Kinler'e karşı düzenlediği seferlerde, Cengiz Han, çok sayıda esirin ve

yük hayvanının yanı sıra altın, gümüş ve ipekten oluşan çok büyük bir ganimet elde etmişti. Bilgi ve becerileri sayesinde öldürülmekten kurtulan esirler köleliğe zorlandılar. İçlerinden çoğu sanatçı ve zanaatkâr olan bu kişiler arasında bilginler ve memurlar da vardı. Ganimetin en iyi ve en güzel parçaları Cengiz Han'a gittiyse de, yüksek rütbeli komutanlar da paylarına düşeni aldılar. Kuzey Çin dönüşünde bozkır aristokrasisinin basit yaşam yerleri daha lüks bir hale gelmişti.[89] Artık çoğunun hizmetkârları, alanında uzman olan kölelerdi. Ancak bu değişime rağmen, Cengiz Han, geleneksel göçebe âdetlerine, yasalarına ve yaşam tarzına sıkı sıkıya bağlı kalınmasını istedi.[90]

İmparatorluğun büyümesi, yönetim kademelerinde görev alacak memurlara olan ihtiyacı günden güne artırıyordu ve eğitimsiz Moğollar bu mevkiler için hiç de uygun değildi. Bu açığı boyunduruk altına alınan halkların eğitimli işgücüyle kapatmak gerekiyordu.[91] Pekin'in düşmesinden sonra, Kitanlar'ın eski Liao Hanedanı'nın bir üyesi olan Ye-lü Çu-tsay (1189-1243) esir alınarak Cengiz Han'a getirildi. Genç Kitan, Çin kültürünü bütünüyle özümsemiş çok zeki bir kişilikti. Bir astrolog olarak en eğitimli esirlerden biriydi. Cengiz Han daha ilk görüşünde ondan etkilenmişti: Uzun boyu, upuzun sakalı ve güçlü sesiyle Moğol fatihini ziyadesiyle memnun etmişti. Cengiz Han genç Kitan'a Kinler'in yenilmesiyle atalarının intikamının alındığını söyledi. Buna karşılık, Ye-lü Çu-tsay, eski efendilerini kötüleyen hiçbir söz etmedi: "Benim babam ve büyükbabam da Kinler'e hizmet etti. Bir evlat ve bir kul olarak nasıl babamı ve hükümdarımı düşmanlarım olarak görecek kadar nankör olabilirim?"[92] Cengiz Han bu tür bir sadakati her zaman takdir ederdi. Moğol fatihi, genç Kitan'da, büyüyen imparatorluğunun idari işlerini yürütebilecek meziyeti görmüştü.

Bu seçimi yaparak, Cengiz Han, insanları değerlendirme yeteneğinin eğitim seviyesi kendisinden üstün olan insanları da kapsadığını göstermişti. Astrolog Ye-lü Çu-tsay, çok kısa bir sürede, güvenilir bir devlet adamı haline gelecekti. Çinliler'den aldığı eğitim, ona, Moğol devletinde, imparatorluğun yerleşik toplumları da egemenliği altına alabilmesine olanak tanıyacak değişiklikleri kademe kademe gerçekleştirmek için gereken nitelikleri vermişti. Cengiz Han'ın himayesinde başlattığı bu değişim sürecini, Ögedey'in döneminde de sürdürdü. Ye-lü Çu-tsay sarayın hem kâhini ve gökbilimcisi hem de resmi belgelerden sorumlu kişisiydi.[93]

Sonuçta, Moğollar'ın Kuzey Çin seferinden en büyük kazancı, kervanlar dolusu ganimet değil, Cengiz Han'ın büyük bir öngörüyle devletin yönetici kademelerine atadığı eğitimli insanlar oldu. Moğol İmpara-

torluğu'nun yönetiminde Çinliler'in idari örgütlenmesi model olarak alındı. Ye-lü Çu-tsay, kendisine verilen yetkiyi iyi kullanarak, yönetimin mümkün olduğunca verimli olmasını sağladı. Kuzey Çin'den getirilen esirler içinde kendisine yardım edebileceğine inandığı kişileri seçerek çocuk esirleri de yetiştirmek üzere kanatları altına aldı. Ayrıca Çin'den getirilen ganimetlerin içinde yer alan kitaplardan ve ilaçlardan da yararlandı. Moğolistan'da ortaya çıkan bir salgın sırasında bu ilaçları kullanarak birçok insanın hayatını kurtarmayı başardı.[94]

Moğollar'ın Kuzey Çin'deki seferleri sırasında çok sayıda insan öldürmelerinin ve şehirlere verdikleri akıl almaz zararın en büyük sebebi, onların kültürel gelişim açısından diğer boyların çok gerisinde kalmış olmalarıydı. X. yüzyılda Kitanlar ve XII. yüzyılda Curçenler Moğollar'dan çok daha yüksek uygarlık seviyelerine ulaşmışlardı. Bu yüzden, Kuzey Çin'de bir biri ardına gerçekleştirdikleri fetihler çok daha az sefalete yol açmıştı. Denetimi ele geçirmelerinin ardından büyük ölçekli yıkımlara girişmemişler, fethettikleri ülkeyi artık kendi evleri olarak görmüşlerdi.

Moğollar ise insan hayatına değer vermiyor, yerleşik bir uygarlığın ya da tarımsal bir nüfusun önemini anlamıyorlardı. Doğdukları bozkırlarla uyuşmayan, alıp oraya götüremeyecekleri hiçbir şeyle ilgilenmiyorlardı. Kuşkusuz, Moğollar, bütün bu yağmayı, yıkımı ve kıyımı zevk için de yapmıyorlardı, sadece bildikleri tek şey buydu. Hareket tarzları zamanın savaş pratiğine de uygundu. Daha önce de belirtildiği gibi, Moğollar, fethettikleri yerlerde kendilerine karşı olası bir başkaldırıyı önlemek için nüfusun bunu yapma yetisi taşıyan üyelerini öldürme ya da esir alma yoluna gidiyordu.

Bazı tarihçiler, zalimlik ve kana susamışlık gibi suçlamalara karşı Cengiz Han'ı savunurken, Kuzey Çin'deki savaş sırasında çok sayıda Kitan'ın (ve hatta sonradan Çinli'nin), gönüllü olarak, 'yanında bir sığınak aradıkları' Cengiz Han'ın ordusuna katıldığı gerçeğine dikkat çekerler.[95] Zalimlik suçlamasını çürütmek için kullanılan bu kanıt, aslında, yeterince sağlam değildir.[96] Moğol ordusuna sadece Kitanlar ve Çinliler değil, hedefteki Curçenler de katılmıştır. Ancak o dönemde yenilen orduların birliklerinin galip tarafa geçmesi oldukça yaygın bir davranış biçimidir. Curçenler'in Moğol ordusuna katılması da, başlarına gelenin, sıradan bir göçebe istilasından ziyade, güçlü bir adamın önderliğindeki bir fetih harekatı olduğunu anlamaları ve zayıf Kin direnişinin buna karşı duracak gücü olmadığını görmeleriyle gerçekleşmiştir. Cengiz Han'ın firarilerden kısa zamanda disiplinli ordu birlikleri yaratma yeteneği de[97], doğal olarak, bu konuda karşı tarafı oldukça etkilemiştir.

7 Başlangıç

HAREZMŞAHLAR'IN YÜKSELİŞİ

1125'te Kitanlar Kuzey Çin'de Curçenler'e yenilmişti; buna karşın, Kitanlar'ın büyük bölümü Kuzey Çin'de kaldı.[1] Bunların, çoğunluğunu Güney Moğolistan'da yaşayan boylardan olanların oluşturduğu bir kısmı, son Liao imparatorunun akrabası olan Ye-lü Ta-şi önderliğinde batıya doğru göç ettiler.[2] Bu Kitanlar Tarbagatay Dağları'na ulaşarak, burada, bugünkü Çuguçak yakınlarında, İmil şehrini kurdular.[3]

Türk boylarından oluşan bir konfederasyon olan Karahanlılar kuzeyden gelen Türk boylarının akınlarına karşı Kitanlar'dan yardım isteyince, Kitanlar gelip istilacıları püskürttüler ama bu kez de kendileri burada kalmaya karar verdiler. Semireçiye'ye yerleşen Kitanlar'ın sonradan bu bölgede kurdukları krallık, Müslümanlar tarafından Kara Hıtay Hanlığı olarak adlandırıldı. Çin tarihine ise 'Batı Liao' olarak geçti.[4] Başkent olarak Balasagun'u seçen Ye-lü Ta-şi, Türkçe bir unvan olan Gur Han unvanını aldı. Karahanlılar'a ait birçok bölgeyi fetheden Ye-lü Ta-şi, önce Kaşgar'da, ardından da Isık Köl'ün güneyindeki topraklarda ve Hoçent'te denetimi ele geçirdi. Semerkand da tehdit altındaydı. Bunun üzerine, Karahanlılar, Selçuklular'dan yardım istedi. Zamanın en

önemli Selçuklu hükümdarı olan Sultan Sencer (1097-1157) Kara Hıtaylar'ın yarattığı korkuya bir son vermek üzere harekete geçti ve 9 Eylül 1141'de Semerkand'ın kuzeyindeki Katvan bozkırında Selçuklular'la Kara Hıtaylar karşı karşıya geldi. Savaş, Kara Hıtaylar'ın kesin zaferiyle sonuçlandı.

Ye-lü Ta-şi'nin zamanın en güçlü İslam imparatorluğuna karşı kazandığı bu zafer geniş yankı uyandırdı. Haber, Suriye üzerinden, Filistin ve Suriye'de Müslümanlar'la savaş halinde olan Haçlılar'a kadar uzandı. Ancak onların kulaklarına giden hikâye küçük bir değişikliğe uğramıştı. Buna göre, Katvan'daki zaferi kazanan kişi, Müslümanlar'ı doğudan vuran ve şimdi de Kudüs'e doğru ilerleyen Rahip Jean (Presbiteryen Jean) adında efsanevi bir Hıristiyan prensiydi. 1145'te Rahip Jean'ın Dicle Irmağı'na ulaştığına dair bir söylenti bile yayıldı.[5] Oysa Semerkand ve Buhara'yı ellerine geçiren Kara Hıtaylar, Amu Derya'dan daha batıya geçmemişlerdi.

Kara Hıtay Hanlığı alışılagelmiş göçebe krallıklardan farklılık gösteriyordu. Kara Hıtaylar fethettikleri ülkelerin hükümdarlarını uzaklaştırmak yerine onlardan kendi egemenliklerinin tanınmasını talep ediyor ve aldıkları yıllık vergiyle yetiniyorlardı.[6] Başka bir deyişle, izledikleri bu siyasetin bir sonucu olarak, Karahanlılar, Semerkand ve Buhara'da onların vasalları olarak hâlâ varlıklarını devam ettiriyorlardı. Çevrelerindeki boyların çoğu Müslüman olmasına karşın, Buda inancına bağlılıklarını sürdüren Kara Hıtaylar, kendi krallıklarında dinsel özgürlük konusunda oldukça hoşgörülü olsalar da, Müslüman komşuları onları düşman kâfirler olarak görüyordu.[7]

XI. yüzyılın sonunda, Selçuklular, generalliğe kadar yükselmiş eski bir köleyi Harezm valiliğine atadı. Onun ölümünden sonra aynı göreve oğlu getirildi ve o da bu görevi sadık bir biçimde yerine getirerek 1127'de kendi oğlu Atsız'a devretti. Atsız'la birlikte Harezmşahlar'ın hanedanlığı da kurulmuş oldu.[8] Saltanatının ilk yıllarında, Atsız, tıpkı ataları gibi, Sultan Sencer'e sadık bir görüntü çizdi. Zaman ilerledikçe bu rolün gereklerine giderek daha az uymaya başladı ancak Sencer yine de valisini avcunun içinde tutmayı başardı.

Kara Hıtay Hanlığı son dönemlerinde oldukça genişlemiş, özellikle Sultan Sencer'in 1157'deki ölümünden sonra Selçuklular'ın etkisini yitirmeye başlamasıyla ciddi bir güç haline gelmişti. Doğuda Kara Hıtay toprakları Lob Nor ve Hoten'e kadar uzanıyordu. Güneybatıda Tirmiz ve Belh şehirleri fethedilmişti. Batıda ise Maveraünnehir ve Harezm boyunduruk altına alınmış ve Atsız, Gur Han'a yıllık vergi ödemek zo-

runda bırakılmıştı.[9] Ancak Ye-lü Ta-şi'nin 1142'deki ölümünden sonra hanedanın yetkesi zayıfladı. Tahtın varisi henüz çok küçük olduğundan, oğlunun Gur Han unvanını aldığı 1150 yılına dek Yü-lü Ta-şi'nin dul eşi ülkeyi bizzat yönetti. Bunun ardından sürdürdüğü naipliği ise 1163'teki ölümü üzerine kız kardeşi devraldı. Ye-lü Tsi-lu-ku ancak 1178'de Gur Han olarak yönetimi devraldı. Onun hükümdarlığı döneminde, 1208 yılında, Cengiz Han tarafından yenilgiye uğratılan Naymanlar'ın son tayangının oğlu Küçlüg, Kara Hıtaylar'dan sığınma talep etti. Küçlüg önce Uygur ülkesinde barınmaya çalışmış, ancak idikut tarafından buradan uzaklaştırılmıştı.

Atsız ve Sencer, sırasıyla, 1156 ve 1157 yıllarında ardı ardına öldüklerinde, Atsız hâlâ Selçuklular'ın bir vasalıydı. Buna karşılık, Atsız, oğlu İl Arslan'a güçlü bir devlet bırakmıştı. Yeni hanedan için eski bir İran unvanı olan Harezmşah deyişi giderek daha çok kullanılmaya başlanmıştı.[10] Sencer'in ölümünden sonra Selçuklu sultanlarının İran'ın doğu kesimindeki etkisi fiilen ortadan kalkarken, Kara Hıtaylar'ın ve özellikle de Harezmşahların önemi artmıştı. Hâlâ Kara Hıtaylar'a haraç ödüyor olsa da, İl Arslan, İslam dünyasının doğusundaki en güçlü prensti.[11] Onun ölümünden sonra tahta oğlu Tekiş çıktı.

Harezmşahlar'ın büyüyen gücü Bağdat'taki halifeye de kendisini Selçuklu boyunduruğundan kurtarabilmek adına bir fırsat sunuyordu. İki yüzyıllık Selçuklu egemenliği sonucunda, Abbasiler, İslam dünyasının manevi liderlerine indirgenmişlerdi; ellerinde geçmişteki güçlerinden çok azı kalmıştı.[12] XII. yüzyılın ortalarından itibaren Selçukluların sürekli güç kaybetmesine koşut olarak, Abbasi halifelerinin siyasi ve askeri etkisi de giderek arttı. 1180'de halife olan Nasır, kendine önemli bir rol biçerek[13], Tekiş'e, Selçuklu sultanına saldırmayı teklif etti.[14] Tekiş zenginliğini bir zamanların devasa Selçuklu Sultanlığı'ndan geriye kalanlarla artırma isteğiyle bu öneriyi kabul etti. Mart 1194'te, sultan, Rey yakınında yenilgiye uğratılarak esir alındı ve daha sonra da kellesi uçurularak öldürüldü.[15]

Ancak Abbasi halifeliğini yeniden eski günlerine döndürme arzusunda olan Nasır, bu konuda Tekiş'e güvenmekle hata etmişti. Tekiş halifeliğe düşen Irak dışında Selçuklu Sultanlığı'ndan geriye kalanların birçoğunu kendi topraklarına katmakla kalmadı, Selçuklular'ın Müslümanlar üzerindeki gücünü de aynen devralmaya soyundu. Halifeden, tıpkı Selçuklu sultanlarına yapıldığı gibi, Bağdat'ta adına hutbe okunmasını istedi.[16] Zaten Harezm şahıyla halife arasındaki ilişkinin gerilmesinin ve bu gerilimin zaman geçtikçe karşılıklı şüphelerle büyümesinin temel nedenlerinden biri, halifenin bu isteğe razı gelmemesi oldu. Bu düşmanlık,

sonunda, iki hanedanın da dağılıp gitmesine yol açacaktı.[17] Halkın bu kan davası süresince tarafların birbirlerinin topraklarına yaptıkları saldırılar sırasında gördüğü zulmün, daha sonra Moğollar'dan göreceklerinden çok daha korkunç olduğunu belirtmekte de yarar vardır.[18]

Tekiş 1200'de öldüğünde hanedanlığının gücünü doruk noktasına çıkarmıştı. Buna karşılık, sonradan tahtı ondan devralacak olan oğlu için yıkıcı sonuçlara yol açabilecek koşullar da oluşturmuştu. Bağdat halifesiyle arasındaki amansız düşmanlık, Harezmşahlar'ın, gerektiğinde bir daha Müslüman liderlerden yardım alamayacağı anlamına geliyordu.[19] Diğer olumsuz koşul ise, Tekiş'in Türk unsuru ağır basan bir ordu kurmuş olmasıydı. Aralarında Müslüman olmayanların da bulunduğu bu yabancı paralı askerlerin davranışları, genellikle, halk arasında barbar olarak nitelenmelerine yol açacak kadar vahşiydi.[20]

II. Muhammed yeni Harezm şahı olarak tahta geçtikten sonra, ilk icraatı, Guriler'in elindeki Afganistan'a bir sefer düzenlemek oldu. Bunu yaparken de Kara Hıtay ve Semerkand hanlarından destek aldı. Özellikle Kara Hıtay birlikleri Guriler'i öylesine ağır yenilgilere uğrattı ki 1206'da Guri Krallığı'nın büyük kısmı Muhammed'in egemenliğini tanımak zorunda kaldı. 1215'te ise Afganistan'ın şah tarafından fethi tamamlanmıştı.[21]

Muhammed, efendisi Gur Han'a Kara Hıtaylar'ın bu fetihteki rolü için bir teşekkür borçluydu ama minnettarlığı pek uzun sürmedi. Guriler'i devre dışı bırakarak İslam dünyasının en önemli hükümdarı haline gelen Muhammed, artık bir kâfirin vasalı olmak istemiyordu. Gur Han'ın başka bir vasalı olan Semerkand ve Buhara hanı da onunla aynı düşünceleri paylaşıyordu. Onun bu düşüncelerini sömürerek 1207'de Semerkand ve Buhara şehirlerini fetheden Muhammed, öncelikle Karahanlılar'ı kendisine bağladı. Kara Hıtaylar bu durumu kabullenmeyi reddedince, 1210'da, bu kez Gur Han ile Muhammed karşı karşıya geldiler.

Ye-lü Tsi-lu-ku döneminde (1178-1211) bir egemen olarak Gur Han'ın saygınlığı azalmıştı. Doğudaki kimi vasalları onun egemenliğini reddederek, teker teker, gücünü giderek artıran Cengiz Han'a katılmaya başladılar. İlk adım 1209'da Uygurlar'ın idikutundan geldi. Onu 1211 yılında Karluklar'ın hanı Arslan ve İli Irmağı'nın yukarı kesimlerinde yaşayan bir Türk boyunun önderi olan Buzar izlediler.

1208'de Gur Han'a sığınan Küçlüg, koruyucusunun kızlarından biriyle evlenmişti. Bununla beraber, Küçlüg'ün Kara Hıtay Hanlığı'nda iktidarı ele geçirmek gibi başka planları vardı. Gur Han da ona Nayman boyunun geriye kalan üyelerinden bir askeri birlik oluşturması için izin

verme gafletinde bulunmuştu. 1210'da Harezmşahlar'ın ülkeye saldırmasını fırsat bilen Küçlüg, kayınpederine karşı baş kaldırdı. Gur Han buna karşı koymaya çalıştıysa da, Muhammed, Küçlüg'e destek verdi.[22] Bu iç çatışma güçlü Kara Hıtay devletini oldukça yıpratacaktı.

Her iki taraftan da sıkıştırılan Gur Han'ın ordusu, bunun üzerine, başkent Balasagun'a çekilmek istedi. Ancak Harezmşahlar tarafından 'kâfir' Kara Hıtaylar'ın boyunduruğundan kurtarılmayı bekleyen şehirdeki Müslümanlar, şehrin kapılarını Gur Han'a kapattılar. 1210'da, Harezm şahı, Gur Han'ı Talas Irmağı ya da Fergana yakınlarında bir yerde yenilgiye uğrattı ama bu başarı ona bir şey sağlamayacaktı.[23]

Gur Han Küçlüg'ün ordusunu yenilgiye uğrattığından, Muhammed, daha fazla ilerleyememiş ya da buna cesaret edememişti.[24] Balasagun halkı kendini aldatılmış gibi hissediyordu. Gur Han başkentinin denetimini yeniden ele geçirdi ve şehir halkına bildik cezalar uygulandı. Ancak, 1211'de yeniden saldırıya geçen Küçlüg, bu kez galip gelerek Yelü Tsi-lu-ku'yu esir almayı başardı. Kayınpederinin Gur Han unvanını korumasına izin veren Küçlüg, buna karşılık, tüm iktidarı kendinde topladı. Ye-lü Tsi-lu-ku bundan iki yıl sonra öldü.

Süregiden savaş, Harezmşahlar için ciddi bir sorunu gün ışığına çıkarmıştı. Açıkçası, Muhammed, ordusuna hakim olabilecek bir konumda değildi. Kendi halkını bile ordusunun yağmalarından ve zorbalıklarından zor koruyordu.[25] Sırf bu yüzden, 1212'de, Semerkand ve Buhara hanı, bir kez daha Kara Hıtaylar'ın yanında yer almış, çevresine nefret salan Harezm birlikleri bu tarihte yapılan savaşta katledilmişti. Muhammed, askerlerinin hanın bu başkaldırısını oldukça kanlı bir biçimde bastırmalarına izin verdi. Semerkand hanı da idam edildi; bu, Karahanlılar Hanedanı'nın sonu demekti.[26]

Bu zaferin ardından, 1212 yılında, Muhammed, başkentini Gürgenç'ten Semerkand'a taşıdı. Artık kendi zamanının geldiğine inanmış olacak ki kendine sultan unvanını layık gördü ve adının bundan sonra Sultan Sencer olarak anılmasını istedi. Uzun ve başarılı saltanatının yarattığı etkiyle, Sencer hâlâ saygıdeğer bir hükümdar olarak anılıyordu. Muhammed, bunun yanında, İskender adını da alarak dünyaya hakim olma isteğini gözler önüne serdi. Yeni sultanın mühründe ise 'Tanrı'nın Yeryüzündeki Gölgesi' yazıyordu.[27] Buna karşılık, Muhammed'in kişisel nitelikleri, kendine atfettiği tüm bu unvanları açıkça tekzip ediyordu.

Küçlüg, Kara Hıtay Hanlığı'ndaki iktidar mücadelesinden galip çıktıktan sonra, Sultan II. Muhammed'le olan dostluğuna hemen son verdi. Yardımının karşılığında kendisinden bazı bölgeleri talep eden eski

müttefikinin isteklerine kulaklarını tıkadı. Bu durum, Harezm şahıyla yeni Kara Hıtay hanı arasındaki düşmanlığın başlangıcı oldu. Birbirlerine açtıkları savaşlarda her iki lider de bu bölgelerin halkları arasında dehşet saldı. Muhammed rakibine karşı tam bir zafer kazanmayı bir türlü başaramadı.[28] Sonuçta, Siri Derya Irmağı (Hoçent'ten Aral Denizi'ne kadar) yaklaşık olarak iki ülke arasındaki sınırı temsil eder hale geldi.[29]

Küçlüg'ün Sultan II. Muhammed'e karşı yürüttüğü savaş, onu tam bir İslam düşmanı haline getirmişti.[30] Bir Nayman olarak Nasturi inacına bağlı olan Küçlüg, Kara Hıtaylı karısının da etkisiyle, giderek Buda inancına doğru kayıyordu.[31] Bu arada, Küçlüg ile güçlü İslam sultanının giriştiği mücadeleler hakkında anlatılan öyküler, Filistin'deki Haçlılar'a kadar ulaşmaya başlamıştı. Bu öykülerden biri de, yine Müslümanlar'a doğudan saldıran efsanevi kahraman Rahip Jean'la ilgiliydi. Bu kez Rahip Jean* rolünü oynayan kişi Küçlüg'tü.

Göçebe bir boyun üyesi olan Küçlüg, kısa bir zamanda, büyük ölçüde yerleşik nüfusa sahip bir devletin başına geçmişti; dolayısıyla, onun bu insanlara karşı sempati duymaması şaşırtıcı değildi. 1211 ile 1214 yılları arasında, Küçlüg, özellikle doğuda birçok bölgeye –geçerli bir sebep olmadan– kan kusturdu.[32] Müslümanlar, Budacılık'la Nasturilik arasında bir seçim yapmaya zorlandı ve bunu reddettiklerinde kanlı bir biçimde cezalandırıldı.[33] Özellikle, Kaşgar ve Hoten şehirleri, Küçlüg'ün İslam düşmanlığının kurbanı oldu.[34] Hoten imamı, Küçlüg tarafından medresesinin kapısına çivilenerek cezalandırıldı.

Böylece, Küçlüg'ün topraklarıyla onu eskiden beri kişisel düşmanı olarak gören Cengiz Han'ın imparatorluğu arasındaki sınırda Kara Hıtay hükümdarından hiç de memnun olmayan huzursuz bir bölge oluştu. Kurtuluş için Sultan II. Muhammed'e bel bağlayan buradaki Müslüman halk, sultanın Kaşgar, Yarkent ve Hoten'deki inananlarını kendi kaderleriyle baş başa bırakmasıyla büyük bir düşkırıklığına uğramıştı. Bu yüzden, bu sınır bölgesindeki insanların kapıları, kendilerini Küçlüg'ün keyfi uygulamalarından kurtaracak bir hükümdara sonuna kadar açıktı.

* Rahip Jean (Presbiteryen Jean) öyküsünün tam olarak nereden kaynaklandığını belirlemek zordur. Ye-lü Ta-şi ve Küçlüg'ün yanı sıra, muhtemelen, Karayitler arasında Nasturi inancının yaygın olmasından ötürü, onların Ong Han'ı Tuğrul da bu efsanevi kişiliğe büründürülen kahramanlar arasındadır. Cengiz Han'ın Asya'daki en güçlü İslam krallığına karşı düzenlediği sefer de, Haçlı seferleri sürerken (1217-1221) gerçekleştiğinden, doğunun muzaffer ordularından medet uman Haçlılar arasında Rahip Jean efsanesinin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Kutsal kahramanla özdeşleştirilen kişi bu kez de Cengiz Han'dır. (Richard, 1957, s. 225-242; Bezzola, 1974, s. 20, 61, 128.)

BATININ HÜKÜMDARIYLA DOĞUNUN HÜKÜMDARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Anlattıkları öykülerin ortak noktaları çok az olduğundan, çeşitli yazarların Cengiz Han'la Sultan II. Muhammed arasındaki ilk ilişkilere ilişkin görüşlerini bağdaştırmak oldukça zordur.[35] Ancak iki hükümdar arasında gidip gelen elçiler, onların birbirleriyle ilgilendiklerini kesin olarak ortaya koymaktadır.

Pekin'in düşmesinden sonra, Harezm şahı, bu önemli şehrin fatihini daha yakından tanımak isteğiyle, Cengiz Han'a Bahaddin Razi başkanlığında[36] bir elçilik heyeti göndermişti. Yapılan ilk toplantı sırasında, aynı zamanda bir bakan olan Kin imparatorunun oğlu, elleri ve ayakları zincirli bir biçimde salona getirildi[37]; bu hareketin amacı, elbette, elçileri etkilemekti. Cengiz Han, bunun dışında, saygıyla karşıladığı Bahaddin Razi'den, sultanı batının, kendisini de doğunun hükümdarı olarak gördüğü[38] ve bir an önce iki imparatorluk arasında barış ve ticaret anlaşmaları imzalanması gerektiği[39] yolundaki düşüncelerini II. Muhammed'e iletmesini istedi.

1218 yılında[40] da iki Müslüman'ın, Buharalı Mahmut ve Otrarlı Yusuf Kanka'nın önderliğinde bir heyet, Harezm şahına gönderildi.[41] Buharalı Mahmut'un, sonradan Cengiz Han'ın danışmanlarından biri olan Mahmut Yalavaç olması muhtemeldir.[42] Heyet, Sultan Muhammed'e içlerinde Çin'de bulunan çok büyük bir altın külçesinin de yer aldığı pahalı hediyeler getirmişti.[43] Harezm şahı, iki elçiyi 1218 baharında Maveraünnehir'de (muhtemelen Buhara'da) karşıladı. Elçiler, Muhammed'e, Cengiz Han'ın onun gücünü ve zaferlerini duyduğunu, Moğol imparatorunun ona sadece bir barış anlaşması değil 'en sevgili oğluyla aynı düzeyde' bir konum önerdiğini ilettiler.[44] Bunun üzerine, Cengiz Han hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyen Muhammed, Mahmut'u huzuruna çağırarak ona bir Harezmli olarak kendisi için ülkesinin çıkarlarının daima önde gelmesi gerektiğini söyledi ve ondan Cengiz Han'ın sarayında kalarak kendisine istihbarat sağlamasını istedi. Bir kâfirin kendisini 'oğlu' (başka bir deyişle 'vasalı') olarak nitelemesinden son derece rahatsız olduğunu gizlemeyen[45] Muhammed, sonradan, Mahmut'un Cengiz Han'ın 'batının hükümdarı'na saldırmaya niyeti olmadığını, dahası, Moğol ordusunun gücünün Harezmşahlar'ın ordusuyla karşılaştırılamayacak düzeyde olduğunu söylemesiyle rahatlayarak barış ve dostluk anlaşması önerilerini kabul etti.[46]

Gerçekten de, Cengiz Han'ın aslında Harezmşahlar'la savaşmak niyetinde olduğunu gösteren hiçbir belirti yoktur.[47] Moğol elçilerine verilen

görev, değişen siyasi durum karşısında, Orta Asya ile Güneybatı Asya arasındaki ticari bağların sürmesini sağlamaktı.[48] Moğolistan'a giden ticaret yolları, mümkün olduğunca, Küçlüg'ün bölgesinden uzak tutulmaya çalışılmaktadır.[49] Ancak elçilere aynı zamanda istihbarat toplamaları söylendiği de bir gerçektir.[50] Bu iş için Müslümanlar'ın kullanılmasıysa cesaret işidir.

Müslüman tacirlerin İslamiyet'in yayılmasında önemli bir rol oynadıkları hep söylenir. Buna karşılık, onların muhbir ya da istihbarat ajanı olarak yerine getirdikleri önemli işlev genellikle göz ardı edilir. Bu tüccarların masum görünüşlerinin altında gözlerini ve kulaklarını açık tutarak yaptıkları iş, dönemin casusluğu için vazgeçilmezdir. Bir ülke hakkındaki birçok şeyi, o ülkenin insanlarını, şehirlerini, askeri birliklerinin gücünü ve donanımını, kamuoyunu, hatta bazen gizli planlarını bu insanlardan öğrenmek mümkündür.[51] Bu durumun Sultan Muhammed tarafından da gayet iyi bilindiğini düşünmek zor değildir. Sultanın Moğolistan'la yapılacak bir serbest ticaret anlaşmasına bu kadar şüpheyle yaklaşmasının baş sebebi de, muhtemelen, bunun Cengiz Han tarafından casusluk amacıyla kullanılacağını düşünmesidir.

Göçebeler için yerleşik komşularla yapılan ticaret hayati önem taşıyordu. Giysilerinin çoğunu bu biçimde alıyorlardı. Tarımsal alanların büyük bir bölümünün kurutulduğu Kuzey Çin'deki askeri harekatların ardından, artık tahıl ürünleri de Moğolistan'a başka ülkelerden ithal edilmek zorundaydı. Bu ticarete ise Müslümanlar aracılık ediyordu.[52] Cengiz Han'ın Orta ve Güneybatı Asya arasında serbest ticaret talebinin bu biçimde Moğollar'ın ve Müslüman tüccarların ortak çıkarlarına hizmet etmesi, bu insanların da Cengiz Han'ı desteklemelerini[53], üstelik başka bir dinden olmasına rağmen onu güçlü ve hoşgörülü bir hükümdar olarak benimsemelerini sağlıyordu.[54]

Buna karşılık, Sultan II. Muhammed, bu ticaretin getirilerinden pek yararlanamadı. Bu, sadece kuşkulu yaklaşımından değil, Rusya ve Çin'le olan ticaretin sağlayacağı olağanüstü kârları görememesinden de kaynaklanıyordu.[55] Cengiz Han, Sultan II. Muhammed'le aralarındaki bu görüş ayrılığının kendisine sağladığı üstünlükleri sonuna kadar kullanmasını bildi. Bu konuda onu destekleyen Müslüman tüccarlar, onun, Muhammed'in sultanlığındaki istihbarat kaynakları oldular.[56]

Mahmut ve Yusuf Kanka'nın Harezm topraklarındaki ziyareti sona erdikten sonra[57], Moğolistan'dan yola çıkan büyük bir kervan, 1218'de sınırdaki Otrar şehrine vardı. Kervan, çoğunluğu Müslüman olan 450 adam ve 500 deveden oluşuyordu.[58] Cengiz Han, bu kervanla birlikte,

yanında Harezm şahı için bir mesaj taşıyan Ukana[59] adında bir elçi göndermişti. Otrar'ın valisi, Sultan Muhammed'in anne tarafından akrabası olan ve Kayır Han unvanını taşıyan İnalçuk'tu. İnalçuk (kendisini daha önceden tanıyan) bir tüccarın kendisine unvanıyla hitap etmemesine kızarak kervandaki herkesi tutukladı. Tabii bunda kervanın zengin yükünün de payı vardı.[60]

İnalçuk, Muhammed'e, tutukladığı kişilerin Moğol casusları olduğunu bildiren bir rapor gönderdi.[61] Raporunda tüm tutukluların öldürülmesini talep ediyordu. Her ne kadar onun Müslüman tacirler hakkındaki şüpheleri göz önüne alındığında bu olasılık mantık dışı gözükmese de, Muhammed'in bu casusluk hikâyesine inandığını kesin olarak söylemek zordur. Onun da valisi gibi kervanın zengin yüküne göz dikmiş olması muhtemeldir. Sonuçta, Cengiz Han'ın elçisi Ukana da dahil, kervandaki tüm adamların idam edilmesine razı gelmiştir. Kervandaki mallarınsa Buhara'da satılmasını emretmiştir.[62] Zamanında bir müdahaleyle önleyebileceği, geçerli bir nedene dayanmayan bu katliamın sorumluluğu, her halükârda, Sultan Muhammed'e aittir.[63]

Deve sürücülerinden biri katliamdan kaçmayı başararak ona ulaştığında, Cengiz Han çılgına döndü. Şaman geleneğinde olduğu gibi bir dağın tepesine çıktı ve üç gün üç gece kaldığı bu dağdan Tengri'ye şöyle seslendi: "Bana bunun öcünü aynı biçimde alma gücünü ver."[64]

Bütün bunlara rağmen, Cengiz Han, savaştan kaçınmak için son bir hamle daha yaptı. Sultan Muhammed'e bir Müslüman ve iki Moğol'dan oluşan bir elçilik heyeti göndererek İnalçuk'un hareketini protesto etmekle kalmadı, Otrar valisinin kendisine teslim edilmesini istedi. Muhammed, bu isteği geri çevirdiği gibi, heyetin lideri olan Müslümanı idam ettirdi ve Moğollar'ın da sakallarını kestirdi.[65] Cengiz Han ikinci kez bir elçisinin öldürülmesini büyük bir hakaret olarak kabul edip adeta bir savaş çağrısı olarak yorumladı.

Ancak Muhammed'e karşı ordularını toplamadan önce halletmesi gereken iki önemli mesele vardı: Kara Hıtay Hanlığı'nın ortadan kaldırılması ve giderek daha da güçlenen Moğol İmparatorluğu'nda hanedanlık anlayışının yerleştirilmesi.

DOĞU TÜRKİSTAN'IN 'KURTULUŞU'

Cengiz Han'ın Harezm şahından intikamını alabilmesi için, öncelikle, kendi ülkesiyle sultanınki arasında bulunan Kara Hıtay Hanlığı'nı or-

tadan kaldırması gerekiyordu. Bunun için bir savaş nedeni aramasına ya da uygun zamanı kollayarak vakit kaybetmesine gerek yoktu. En büyük düşmanı Küçlüg'ün, bitişiğindeki ülkenin tahtında oturuyor olması yeterliydi. Bu Türk Naymanı, Cengiz Han'ın Sultan II. Muhammed'le yapacağı bir savaş sırasında, onun Türk-Moğol boyları arasında büyük emeklerle sağladığı birliğe karşı sürekli bir tehdit oluşturacaktı.

Kara Hıtay'ın son Gur Han'ı, vasallarından bazılarının kendi egemenliğini reddederek Cengiz Han'a katılmalarını kabullenmek zorunda kalmıştı. Küçlüg, kendisini Kara Hıtay hanı olarak ilan ettikten sonra, bu bölgeleri geri almaya çalıştı. 1211'de, Karluklar'ın hanı Arslan ile İli Irmağı'nın yukarı kesimlerinde yaşayan bir Türk boyunun önderi olan Buzar'ın oğlu Sugnak Tegin, Moğol Generali Kubilay'la birlikte Cengiz Han'a bağlılıklarını sunmaya gidince[66], Küçlüg, Buzar'ın başkenti Almalık'a saldırarak artık Cengiz Han'ın vasalı olan Buzar'ı öldürdü.[67] Buna karşılık, Buzar'ın dul eşi şehri ona teslim etmeyi reddetti. Sugnak Tegin Cengiz Han'ı ısrarlı bir biçimde Küçlüg'le savaşmaya çağırıyordu.[68] Karluklar'a karşı yaptıklarına bakılırsa, Kara Hıtay hükümdarı, Arslan'ın ihanetini de affetmek niyetinde değildi.[69]

Kendisine düşman olan iki güçlü devletin kıskacındaki Küçlüg'ün bu kibirli hareketleri, sahip olduğu konuma kıyasla, kendine fazlaca güvendiğini gösteriyordu. Kendi topraklarında (özellikle de doğu kesimlerinde) uyguladığı şiddetle Müslüman halkı karşısına alması da hiç akıllıca değildi. Sonraları, bu hatasının bedelini ağır ödeyecekti.

Müslüman tacirlerle kurduğu dostça ilişkiler, Küçlüg'e karşı, Cengiz Han'a üstünlük sağlıyordu. Bu insanlar, Kaşgar, Yarkent ve Hoten'deki Müslümanlar'ın uğradığı zulmün sona erdiğini görmek için her şeyi yapabilecek durumdaydı. Bu yüzden, Cengiz Han'ın, Küçlüg'e karşı mücadelesinde ihtiyaç duyduğu tüm istihbaratı bu tüccarlar sayesinde sağladığına şüphe yoktur.

Cengiz Han, Harezmşahlar'a karşı harekete geçmeden önce Merkit boyunun oluşturduğu muhalefeti de kırmak istemiştir. Bu muhalefetin başını Cengiz Han'ın 1208'de yenerek öldürdüğü Merkit önderi Toktoa Beki'nin oğulları çekmektedir. Bu yenilginin ardından, Merkitler, Uygurlar'a sığınmıştır. Ancak idikut onları kovunca nereye yerleştikleri konusunda farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden en akla yakın olanı, Balkaş Gölü'nün kuzeybatısındaki bölgeye gittikleridir.[70] Burada çok büyük bir tehdit oluşturmasalar da, onların düşmanlıkları böyle önemli bir sefer sırasında sorun yaratabileceğinden, Cengiz Han risk almak istememiş, hemen hemen aynı zamanlarda Küçlüg ve Merkitler üzerine

birer ordu yollamıştır.[71] Merkitler üzerine gönderilen birlikleri Sübötey ile Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci[72], Küçlüg'e saldıran birlikleri ise Cebe yönetmiştir.[73] Ne yazık ki, sonradan Sultan II. Muhammed'le Cengiz Han'ın ordularının karşılaştırılmasına da ışık tutabilecek bu iki Moğol kuvvetinin büyüklükleri hakkında elimizde çok az bilgi vardır. Sübötey komutasındaki kuvvetin, kabaca, Cebe'nin iki tümenden oluşan kuvvetine eşit olduğu varsayılmaktadır.[74]

Cebe'nin Küçlüg'e karşı 1218'de harekete geçtiği hemen hemen kesindir. İki Moğol ordusunun aynı anda harekete geçtiği düşünülen bu yıl içinde meydana gelen olaylar, aşağı yukarı şu biçimde gelişmiş olmalıdır: Cebe'nin izlediği yol bilinmektedir[75]; Altay ve Tarbagatay dağlarından Küçlüg'ün uzun süren başarısız bir kuşatma yürüttüğü Almalık'a doğru yönelmiştir. Sübötey'in izlediği yol hakkında ise elimizde çok daha az bilgi vardır. Başlangıçta Cebe'yle aynı yönde ilerlediği düşünülürse, Tarbagatay Dağları'nı aştıktan sonra Balkaş Gölü'nün güneyindeki dost Karluk ülkesinden geçmiş olmalıdır. Cengiz Han'ın savaş sırasında her zaman uyguladığı ilkelerden biri, ordunun tehdit edilen bir kanadının bir diğeri tarafından korunmasına ilişkindi. Bu, genellikle, tehdidi oluşturan güce karşı yapılan bir saldırıyla gerçekleştirilirdi. Moğollar, Küçlüg safdışı bırakıldığı zaman, Harezm şahının, Cengiz Han'ın Kara Hıtay Hanlığı'nı ilhak etmesini önlemeye çalışacağını biliyordu. Bu durumda, Cebe'nin Küçlüg'e karşı giriştiği harekatın ana saldırı olduğuna şüphe yoktur. Buna karşılık, Sübötey'in harekatı, yalnızca Merkitler'e yönelik bir saldırı olmakla kalmıyor, aynı zamanda Sultan Muhammed'in Cebe'ye yapacağı olası bir saldırıyı önleme amacı taşıyordu. Buna göre, Sübötey önden giderek Semireçiye'deki Küçlüg'e karşı bir tehdit oluşturacak biçimde Karluk ülkesinde konumlanmış olmalıydı. Cebe ile Sübötey, bu biçimde, birbirlerinin ilerlemelerine yardımcı olmuşlardır.

Sübötey ile Cuci'nin Merkitler'i nerede yenilgiye uğrattığı bilinmemektedir. Ancak başka bir olayda buna ilişkin ipuçları vardır. Harezm şahı ülkesini kuzeyden gelen akıncılara karşı sürekli korumak zorunda kalmakta, buna karşılık, o da Siri Derya Irmağı'nın kuzeyindeki bölgelere düzenli bir biçimde akınlar yapmaktadır. Bu akınlardan biri sırasında, Muhammed, kaçan Merkitler'in peşindeki Moğol ordusuyla karşılaşır. Burada Sübötey'in birlikleriyle çatışmaya giren Sultan Muhammed, Moğol ordusunun cesaretinden bir hayli etkilenmiştir. Galibi belli olmayan bu savaşa noktayı gece koymuş, Moğollar karanlıktan yararlanarak savaş alanından çekilmişlerdir.

Cebe kendisine yaklaştıkça Küçlüg'ün durumu güçleşmekteydi. Kuzeyden Sübötey ile Cuci, batıdan da Sultan Muhammed tarafından kıstırılmış olan Semireçiye'deki Küçlüg, Cebe'nin ilerlemesini engellemek için sonuçsuz kalan son bir saldırı yaptı.[76] Balasagun, savaşmadan Moğollar'a teslim olmuştu.[77] Cebe, görevini Moğollar'a has bir biçimde yerine getiriyordu: Uzun mesafeleri çok hızlı bir biçimde geçiyor, düşmanına kendisini toparlama fırsatı tanımıyordu. Küçlüg, kendisine açık tek yön olan güneye doğru kaçmaya başladı; ancak Kaşgar'a vardığında, Müslümanlar'a yaptığı zulümden dolayı ondan nefret eden şehir halkı ona burada sığınma şansı vermedi ve yaklaşan Cebe'yi yardıma çağırdı.

Müslüman tacirler tarafından iyi bir biçimde bilgilendirilen Cengiz Han, bu istihbaratı gayet yerinde kullanıyordu. Onun emirlerini harfiyen yerine getiren Moğol birlikleri bölge halkını rahatsız etmemeleri konusunda uyarılmıştı: Daha önceki savaşlarda yenilenlere uygulanan yağma ve şiddetten bu kez eser yoktu. İnsanlar inançlarının gereğini yerine getirmekte serbestti; Cebe, gittiği her yerde bunu özellikle vurguluyordu.[78] Küçlüg'ün zalimce ve keyfi tutumundan sonra, Kaşgar, Yarkent ve Hoten halkları, Moğollar'ın gelişini 'Allah'ın bir lütfu' olarak görmeye başlamıştı.[79] İki yıl sonra, Maveraünnehir ve Horasan'daki insanların tepkisi çok daha farklı olacaktı.

Cebe'nin birlikleri Küçlüg'e nefes aldırmıyor, 'onu adeta kuduz bir köpek gibi kovalıyordu'.[80] Yaklaşık 500 kilometre boyunca süren bu amansız takip, Moğol ordusu için büyük bir başarıydı. Küçlüg, Mustağ Ata ve Pamir Dağları'na doğru kaçarak Badahşan bölgesinin sınırına geldi. Yüksekliği 3000 ila 5000 metre arasında değişen bu plato, çıplak tepeleri, derin vadileri ve dev buzullarıyla ıssız, çorak bir araziydi. Cebe'nin birliklerinin sonunda Küçlüg'e yetiştiği yer tam olarak bilinmemektedir.[81] Küçlüg, Badahşan sınırındaki bir vadiye girdiğinde, Moğollar'la bir grup avcı arasında sıkışıp kalmış, avcılar onu yakalayarak –büyük bir ödül karşılığında– Moğollar'a teslim etmişlerdi.[82] Küçlüg'ün uçurulan kellesi, Kaşgar ülkesinin her yerinde gezdirilmiş, Cebe'nin dönüş yolculuğu tam bir zafer alayına dönüşmüştü.

Buna karşılık, Cebe'den gelen bu haberler, Cengiz Han'ı tedirgin etmişti.[83] Cebe'nin bir general olarak kapasitesini herkesten iyi bilen Moğol hükümdarı, onun, Kara Hıtay Hanlığı'nın liderliğine soyunmasından korkuyordu. Cebe'ye bir mesaj göndererek onu zaferini fazla abartmaması yönünde uyardı. Otoritesi tehdit altında olduğunda, Cengiz Han, kimseye güvenmezdi. Ancak Cebe kendisini (Küçlüg'ün yaptığı gibi) böylesine kapalı ve çevresi iki önemli düşmanla çevrili bir krallığa

hapsetmeyecek kadar akıllıydı. Sadakatinin bir işareti olarak fethettiği bölgelerden Cengiz Han'a ağzı ve burnu beyaz olan 1000 doru at getirdi. Bu atlar, Cebe'nin Tayciutlar'a hizmet ettiği sırada girdikleri savaşta vurduğu Cengiz Han'ın atının benzerleriydi. Cebe, hükümdarının, atına çok bağlı olduğunu biliyordu.[84] Bu jesti, Cebe hakkındaki tüm şüpheleri bir anda ortadan kaldırmış gibiydi.

Cebe'nin zaferi ve bunun yarattığı etki her yerde geniş yankı uyandırdı ki bu da Sultan II. Muhammed için hiç iyi olmadı. Cebe'nin küçük ordusu İslam'ın en büyük düşmanını şaşırtıcı bir sürede yenmeyi başarmıştı. Müslümanlar'ın en büyük hükümdarının yapamadığını Cebe yapmıştı: Semireçiye, Kaşgar, Yarkent ve Hoten'deki Müslüman halk artık dinsel konularda özgür ve güven içindeydi. Bu ve Otrar'da yüzlerce Müslümana kıyması, Sultan Muhammed'in gelecekte Cengiz Han'la yapacağı bir savaşı cihata dönüştürmesini olanaksız kılıyordu.[85] Bu amaçla Bağdat'taki halifeden de yardım alamazdı çünkü 1217'de Bağdat'a saldırmaya kalkışmıştı. Gerçi bu saldırı girişimi biraz Kürtler'in çabalarıyla biraz da bir kar fırtınası yüzünden Zagros Dağları'nda takılıp kalmıştı ama başkentinin elinden alınmaya çalışılması, halifenin Harezmşahlar'a olan düşmanlığını oldukça artırmıştı.[86]

Bu noktada, bazı tarihçiler, halifenin Cengiz Han'a Sultan II. Muhammed'e beraberce saldırmayı önerdiğini kayıtlara geçirmiştir.[87] Halifeyle Muhammed arasındaki düşmanlıktan kaynaklanan bu tür söylentiler, XIII. yüzyıl boyunca ortalıkta dolaşmış gibidir.[88] Halife, kuşkusuz, Harezm şahına karşı onun doğu komşularıyla ilişki kurmaya çalışmıştır; ancak Cengiz Han'a bir elçi gönderdiğine ilişkin hiçbir kanıt yoktur.[89] Eğer halife Cengiz Han'a gerçekten yardım teklifinde bulunduysa, Müslümanların lideri İslam'ı nasıl bir felaketin içine sürükleyebileceğinin farkında değil demektir.[90] Öte yandan, böyle bir önerinin amacına ulaşıp ulaşamayacağı da şüphelidir. Çünkü diğer hükümdarların dümen suyunda hareket etmek, Cengiz Han'ın âdeti değildir.

Kara Hıtay Hanlığı'nın ele geçirilmesiyle, Cengiz Han'ın imparatorluğuyla Harezm sultanlığı komşu oldu. Bunun üzerine, Muhammed ticaret yollarını doğuya kaydırdıysa da[91] bu durum Cengiz Han'ın Harezm hakkında daha doğrudan istihbarat edinmesini engelleyemedi. Böylece, şehirlerin zenginliği, ordunun büyüklüğü, Harezm'in zayıf hükümeti ve sultan ailesi içindeki ciddi çekişmeler hakkında söylenen her şey, Cengiz Han'ın kulağına kadar geldi. Kara Hıtay'ın fethinden sonra, Moğol hükümdarı, Harezm sultanlığının en büyük zaafını artık kesin olarak öğrenmişti. Bu şartlarda, er ya da geç, bir saldırının gerçekleştirileceği kesin gibiydi.[92]

TAHTIN VARİSİ ÖGEDEY

Harezmşahlar'la girişilecek savaş, Cengiz Han'ın yakın çevresinde biraz endişe yaratıyordu. Bu uzak ve güçlü imparatorluğa karşı yapılacak sefer, 1218'de 56 yaşında olduğu tahmin edilen Cengiz Han'a ağır gelebilirdi. Bu yüzden, karılarından Tatar güzeli Yesüy, Cengiz Han'a, ayrılmadan önce kendisinden sonra tahta geçecek kişiyi açıklaması gerektiği konusunda baskı yaptı.[93] Cengiz Han gibi güçlü bir hükümdar için, gerçekte akla yatkın da olsa, böyle bir isteği yerine getirmek çok zor olmalıydı. Tahtının varisi, ilk karısı Börte'den olma dört oğlundan biri olacaktı.

Babasının kim olduğu konusundaki belirsizlik yüzünden, büyük oğlu Cuci bu seçimin dışında kalıyordu. Ancak, bu, Cengiz Han'ın Cuci'yi bu makama değer bulmadığı anlamına gelmiyordu. Tersine, tam bir insan sarrafı olan Cengiz Han, büyük oğluna hep çok güvenmiş, birçok savaşta ona önemli görevler vermişti. İkinci oğlu Çağatay ise Yasa'nın koruyucusu olarak kendisinin ne kadar dürüst ve şaşmaz bir adalet savunucusu olduğunu kanıtlamıştı. Ancak Çağatay bu görevi sıkı bir disiplin içinde yerine getiriyor olsa da, Cengiz Han'ın oğlu hakkındaki görüşleri çok parlak değildi. Çağatay'ı inatçı ve dar kafalı biri olarak görüyordu.[94] Dahası, Çağatay, ağabeyi Cuci'yle sürekli çatışma halindeydi. Ögedey dört oğlu içinde en zeki olanıydı. Babasının dehasına sahip olmasa da, sağlam bir kafa yapısı ve azimli bir karakteri vardı. Şişmanca biri olan Ögedey, iyi huylu ve sevecen kişiliğinin yanı sıra, alışılmadık biçimde cömertti. En büyük zaaflarından biri, alkole olan düşkünlüğüydü. Bu konuda sık sık kendini kaybeden Ögedey'i sarhoş görmek çok şaşırtıcı değildi. Cengiz Han onu bu yüzden birçok kez uyarmak zorunda kalmıştı. Askeri yetenekleri su götürmez olan en küçük oğlu Tuluy da becerikli ve cesur bir generaldi. Ancak, ne yazık ki, içkiye Ögedey'den çok daha fazla düşkündü. Cengiz Han, tahtının varisi olacak kişiyi seçerken, Ögedey'le Tuluy arasında bir kararsızlık yaşadı.[95] Sonunda, küçük oğlunda daha büyük bir askeri deha görmesine karşın onun Moğol İmparatorluğu'nun kontrolünü elinde tutabilecek kadar soğukkanlı düşünmediğine karar verip Ögedey'i seçti.[96] Cengiz Han, bu kararını dört oğluna da açıkladı ve onlardan bu kararına saygı duyacaklarına dair söz aldı.[97] Cengiz Han, son kararına, eğer Ögedey'in oğulları taht için uygun olmazsa onların yerini öteki oğullarının ardıllarından birinin alması gereğini belirten bir şart da ekledi.[98]

8 Doğudan Esen Kasırga

KOF ÇIKAN BİR DEV

1218 yılında, II. Muhammed'in imparatorluğu Harezm, Maveraünnehir, Afganistan, Sistan, Horasan, Mazanderan ve Acem Irakı bölgelerinden oluşuyordu. Üstelik, 1215'te Pekin'in Cengiz Han tarafından alındığı haberi kendisine ulaştığında, o da Çin'i fethetme hayalleri kuruyordu[1]. Buna karşılık, Sultan Muhammed, birbirinden bu kadar farklı bölgelerden oluşan imparatorluğundaki birliği artırmak çok az çaba gösteriyordu.

Geçen iki yüzyıl içinde, Orta ve Güneybatı Asya'daki güç dengelerinde birçok değişiklik olmuş, birbiri ardına bu bölgede iktidar kuran egemenlerin çoğu kendi çıkarlarını ön planda tutmuştu. Genellikle, bütünü daha iyi denetim altında tutabilmek için bölgedeki ülkeler birbirine düşürülürdü. İnsan yığınları köle olarak düşünülür ve mutlak itaate zorlanırdı.[2] Bu bölgelerde yaşayan ve çoğunluğu Müslüman olan insanlar, soy sop ilişkisi dışında bir bağ bilmezlerdi: ulus kavramı henüz gelişmemişti.

Sultan Muhammed'in yönetimine başka olumsuz koşullar da eşlik ediyordu. Babasının döneminden beri devam eden sürekli savaş hali, bu bölgelerin birçoğunda daha çok sefalete yol açıyordu. Maveraünnehir

ve Afganistan'da çatışmalar henüz durmuştu. Temel olarak Türk kökenli yabancı paralı askerlerden kurulu Harezm ordusu, vahşi yöntemlerle bölge halkına zulmediyordu. Buna karşılık, bu paralı askerler Muhammed'in tahtının tek teminatı olduğundan[3], sultan, ordusunun memnuniyetini halkının güvenliğine tercih etmek zorundaydı. Kendi çıkarı için, her şeyi göze alarak, ordunun ileri gelenlerinin oluşturduğu askeri aristokrasiyi kızdırmaktan kaçınması şarttı.

Muhammed'in içinde bulunduğu durumu zorlaştıran etkenlerden biri de, kötü kalpli annesi Türkan Hatun'du. Dediğim dedik diyen bu tehlikeli kadın, yabancı bir askeri kastın içinde doğduğundan, kendisini bu askeri aristokrasiye çok yakın hissediyordu. Bu yüzden, annesinin isteklerini mümkün olduğunca dikkate alması Muhammed'in kendi yararınaydı. Kendisinden sonra tahta kimin geçeceğine de annesi karar verdi: Sultanın en büyük oğlu Celaleddin'in yerine, annesi, kendi akrabası olan en küçük oğlunu prens olarak seçmişti. Muhammed için bu seçimin sonuçları hiç iyi olmadı. Afganistan valisi yapılan Celaleddin'e tahtın varisi olarak imparatorluğun orta kesimindeki topraklar verildi. Harezm, Horasan ve Mazanderan bölgelerini kapsayan bu toprakların yönetimi, böylece, Türkan Hatun'un eline geçmişti.[4] Oğlunun çıkarını bir nebze olsun düşünmeyen Türkan Hatun, nispet yaparcasına, Muhammed tarafından kovulan memurların hepsini eski görevlerine iade etti. Sonunda, anne ve oğul arasındaki çekişme öyle bir noktaya geldi ki kendi sarayını kuran[5] Türkan Hatun'un yönettiği bölgelerde Muhammed'in yetkesi hemen hiçbir yönden tanınmaz oldu.[6] Bu çekişme, Harezm şahıyla ordunun ileri gelen komutanlarının arasını da bozmuştu.

Harezm İmparatorluğu'nda yönetsel bir örgütlenmeden söz etmek olanaksızdı. Muhammed fethettiği bölgelerdeki valileri ya öldürmüş ya da uzaklaştırmış, yerlerine de yenilerini atamamıştı. Kısacası, koca imparatorluğu tek başına yönetiyordu.[7] Ne kendisinin ne de halkının Cengiz Han'ın saldırısı süresince kendilerini bekleyen çok zor koşullarda sırtlarını dayayabileceği sağlam bir yönetim örgütlenmesi vardı.[8] Hem Abbasi halifelerinin İslami düzeni hem de Selçuklular'ın bu bölgede kurduğu siyasal düzen yok edilmişti. Muhammed ise yalnızca imparatorluğunun bütünlüğünü sağlamakla kalmayıp kendisini de annesinin yıkıcı etkisinden kurtaracak olan yeni bir düzen yaratmak için gereken yetiye sahip değildi. Çevresinde onun için bunu yapabilecek yetenekli bir devlet adamı da yoktu.

1218'de, II. Muhammed, büyük fakat bölünmüş bir imparatorluğun hükümdarıydı. Cengiz Han'la karşılaştırıldığında bir hayli iyi eğitimli

olmasına karşın, imparatorluğunun büyüklüğünün kendisini yenilmez kılmaya yeteceğini sanıyordu. Tıpkı ordusunun uyguladığı şiddetin halkını kendisinden giderek uzaklaştırdığını fark etmediği gibi, onlara yetkesini meşru bir biçimde kabul ettirebildiği sürece imparatorluğunun büyük ölçüde yerleşik halkından kaynaklanan gücünü çok daha iyi kullanabileceğinin de ayırdına varamamıştı.

Otrar'da yapılmasına göz yumduğu kan banyosundan sonra, Muhammed, Cengiz Han'dan bir saldırı bekliyordu. Moğol ordusu yola çıkmadan çok önce de alınacak önlemleri kararlaştırmak üzere askeri danışmanlarını toplantıya çağırdı.[9] Toplantıda sultanın oğlu Celaleddin (ya da belki başka bir kurul üyesi) Harezm ordusunun Siri Derya'da toplanarak Moğollar görünür görünmez onlara saldırmasını önerdi. Böylece, onlara uzun yolculuklarından sonra dinlenme fırsatı verilmemiş olacaktı. Celaleddin, eğer sultan bunu istemezse, Siri Derya'daki Harezm ordusunu kendisinin yönetebileceğini belirtti. Bu arada, askeri danışmanların çoğunun önce Amu Derya Irmağı'nın gerisine, oradan da Gazne ya da Irak yönüne doğru çekilmeyi önermeleri[10], yaklaşan savaşa pek de güvenle bakmadıklarını gösteriyordu.

Muhammed, Amu Derya'nın doğusunda Moğollar'a saldırmamaya karar verdi. Ancak Maveraünnehir'i Moğollar'a savaşmadan teslim etmek niyetinde de değildi. Geride bıraktığı belli şehirlere büyük askeri yığınaklar yaptırdı. Semerkand'ın etrafının bir surla çevrilmesini emretti; başkentte yaşayanlar bunun için üç yıllık vergilerini peşin ödeyecekti.[11] Birçok tarihçi, Harezm şahını, Moğollar'ın saldırısını karşılamak üzere kuvvetlerini birleştirmemesinden ötürü eleştirmiştir; ancak kendisi güç bir konumda olan Muhammed'in bunu yapma şansının fazla olmadığını da belirtmek gerekir.

Doğu sınırında artan gerginlikle baş edebilmesi için Muhammed'in ordusunu güçlendirmesi gerekiyordu. Bunun için de vergilerin yükseltilmesi şarttı.[12] Ancak bu girişim, yeni kurulan imparatorlukta büyük bir dirençle karşılandı. İnsanlar her yerde ayaklanmaya başladılar. Bu yüzden, Muhammed'in ordusunu tek bir yerde toplaması imkânsızdı; düzeni sağlamak için, Harezm şahı, ordusunun birliklerini ülkesinin tüm bölgelerine yaymak zorundaydı.[13] Harezm ordusunun bu dağınık hali, Cengiz Han için büyük bir avantajdı. Muhammed'in ordusunu istediği gibi konuşlandırmasına engel olan etkenlerden biri de, ordunun birbirlerine düşmanlık besleyen çok çeşitli boylardan oluşuyor olmasıydı. Bu yüzden, garnizonlarda birbirlerine düşman birlikler arasında bir denge gözetilmesi gerekiyordu.[14]

1218'de Sübötey ve Cuci'ye karşı giriştiği savaşta, Muhammed, Moğol ordusundan bir hayli etkilenmişti. Bu savaş, Harezm şahının Moğollar'la çatışmaya girmekten kaçınmasının başlıca sebebiydi.[15] Moğollar'a karşı ürkek ve çekingen planlar geliştirmelerinde, Çin'deki elçileri Bahaddin Razi'den duydukları şeylerin de büyük payı vardı. Kuzey Çin'de, Moğollar, savaş alanında yenilmez bir görüntü çizmiş, ancak iş surlarla çevrili şehirleri fethetmeye gelince bocalamışlardı. Bu yüzden de, Huangho Irmağı'ndan öteye geçememişlerdi.

Kendi büyüklüğüne duyduğu aşırı güven bir yana, Muhammed, kuşkusuz, 20 yıl içinde yalnızca Orta Asya'ya değil güçlü Kin İmparatorluğu'na da boyun eğdiren Moğol fatihinden korkuyordu. Tüm bunları yaparken Cengiz Han bir kez olsun yenilgi yüzü görmemişti. Açıkçası, Muhammed, adını tüm dünyaya duyurmuş böyle parlak bir generalle karşı karşıya gelmeyi hiç istemiyordu. Başka bir deyişle, kof çıkan dev, daha Cengiz Han dokunmadan yıkılmaya başlamıştı.

Muhammed'in Maveraünnehir'deki garnizonları güçlendirerek Amu Derya'nın gerisine çekilme kararı, muhtemelen, Moğollar'ın surlarla çevrili şehirlerle girecekleri zorlu mücadele sonunda Amu Derya'nın ötesine geçmek istemeyecekleri düşüncesinden kaynaklanıyordu. Ama onun, Cengiz Han'ın koçbaşları, mancınıklar, ateş arabaları gibi kuşatma aletlerini yapıp kullanmak üzere ordusuna kattığı Çinliler'den haberi yoktu. Bunun sonucunda, Muhammed'in sonradan Amu Derya'yı bile bir savunma hattı olarak kullanmak istememesi, çağdaşları tarafından ağır biçimde eleştirilecekti.[16]

Harezm şahının ordusunun büyüklüğü hakkında elimizde az sayıda güvenilir bulgu vardır. Ancak, her halükârda, bu ordunun Cengiz Han'ınkinden önemli derecede büyük olduğu söylenebilir.[17] Çeşitli şehirleri korumak için geride bırakılan birlikler, Muhammed'in ordusunun toplam büyüklüğünü belirlemeyi güçleştirmektedir. Bu konuda birbirleriyle çelişen tarihsel kaynakların verdiği rakamlar abartılı görünmektedir.[18] Sonuç olarak, Sultan Muhammed'in başkenti Semerkand'da bıraktığı güçlü garnizonun, onun tarafından kendi kaderine terk edilmiş olan Maveraünnehir'deki en büyük birlik olduğu söylenebilir.

MAVERAÜNNEHİR SEFERİ

Müslüman danışmanlarından aldığı raporlar doğrultusunda, Cengiz Han, 'batının hükümdarı'nın gücü hakkında bir fikir sahibi olmuştu.

Müstakbel rakibinin gücünü asla küçümsemiyordu. Harezm İmparatorluğu'na karşı girişeceği savaşa büyük bir dikkatle hazırlandı.

1219 yazında, Cengiz Han, tüm ordusunu Kara İrtiş Irmağı'nın kıyısında topladı. Bu seferde bir Merkit olan genç karısı Kulan'ı[19] ve bakan yaptığı Ye-lü Çu-tsay'ı[20] da yanına almış, en küçük kardeşi Temüge-otşigin'i ise 'aile ocağının bekçisi' olarak Moğolistan'da bırakmıştı.[21] Sonbaharda, Cengiz Han, Altay ve Tarbagatay dağları üzerinden, Karluklar'ın hanı Arslan, Uygurlar'ın idikutu Barçuk ve Almalıklı Sugnak Tegin'le buluşacağı yer olan Kayalık'a (Balkaş Gölü'nün güneydoğusunda bugünkü Taldıy Kurgan) doğru hareket etti.[22] Arslan'ın yanında 6000 asker, idikutun da bir tümen getirdiği bilinmektedir.[23]

Cengiz Han'ın ordusunun büyüklüğü hakkında yalnızca tahminler vardır. Rus doğubilimci Barthold şöyle yazmıştır: "Moğol birliklerinin dağılımına bakacak olursak, Cengiz Han'ın ordusunun büyüklüğü 150.000 kişiden az, 200.000 kişiden çok olmamalıdır."[24] Beşinci bölümde, Barthold'un tahmininin çok yüksek olduğu belirtilmişti. Türk ve Moğol boyları bu kadar büyük bir savaşçı nüfusu üretmiş olamazdı. Kuzey Çin'deki savaş sırasında, kazandığı zaferlere karşın, Moğol ordusu önemli kayıplar vermişti. Birçok Moğol'un da salgın hastalıklardan öldüğü kesin gibiydi. Beşinci bölümde verilen rakam göz önünde tutularak, Mukali'nin Kuzey Çin'deki ordusu da hesaba katıldığında, bana göre, Cengiz Han'ın Harezm seferine 90.000 kişinin üzerinde bir orduyla çıkmış olması ihtimali yok denecek kadar azdır. Üstelik, Kuzey Çin örneği, Moğol ordusunun kendinden büyük ordulara karşı da savaşabildiği gerçeğini kanıtlamaktadır.

Cengiz Han'ın sefer planının ne olduğu da bilinmemektedir. Bu yüzden, kafasında sadece (Amu Derya'dan öteye geçmeyen) sınırlı bir hedef olabileceği gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Buna karşılık, Moğol ordusunun Siri Derya'yı geçene kadar Harezm ordusunun hemen hemen hiçbir örgütlü direnciyle karşılaşmaması üzerine, bir strateji uzmanı olan Cengiz Han, düşmanın zaaf içinde olduğunu anlamakta gecikmemiş, Müslüman danışmanlarından aldığı istihbaratı da kullanarak durumu lehine çevirmeyi bilmiştir.

Muhammed'in geçmişte bozguncu girişimleri önlemek adına uyguladığı terör, şimdi kendi aleyhine işlemeye başlamıştı. Moğollar'ın geçtikleri yerlerde birçok insan onlara katılıyordu. Moğol fatihi, onlardan, Harezm'deki siyasi durum, özellikle de bir yanda Sultan Muhammed'le diğer yanda Türkan Hatun ve generaller arasındaki çekişmeler hakkında ayrıntılı bilgi edinme fırsatı buluyordu. Cengiz Han'ın korkusuzca

giriştiği operasyonların başarısı, onun, bölgedeki siyasi, askeri ve coğrafi etkenlere dair her şeyi bildiğini gösteriyordu. Sefer süresince hem o hem de oğulları, yerel koşulları iyi bilen ve bölge halkıyla iletişim kurabilen dost Müslümanlar'dan sürekli destek aldılar.[25]

Cengiz Han'ın ordusunda çok sayıda Türk birliği yer alıyordu. Bu yüzden, ilk bakışta 1220'de Moğollar'ın Harezm şahı için savaşan Türkler'i yanlarına çekmeye çalışmamaları ilginç görünmektedir. Bu paralı askerler, şehirlerin teslim olmalarından sonra yapılan barış görüşmelerinde, tabii eğer canlarını kurtarabilmişlerse, genellikle Moğollar'a katılmaya oldukça hevesli görünüyorlardı. Moğollar, her zamanki tavırlarıyla, şehrin teslim olma sürecini hızlandırmak için onların bu isteklerini kabul etmiş görünseler de, bir süre sonra bu askerler pek çoklarıyla aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamıyor ve idam ediliyorlardı.[26] Bu Türk savaşçıların köşeye sıkıştıkları anda sultanlarını reddetmeleri onların ne kadar güvenilmez olduğunun bir kanıtıydı. Cengiz Han'ın da bunların ordusuna geçtikten sonra kendisine sadık kalacaklarına dair bir güvencesi yoktu. Oysa Harezm birliklerine karşı sayıca eksik savaşmaları (hele düşman ordusunun direnci hâlâ kırılmamışken), Moğol ordusu için sadakatin önemini artırıyordu. Ancak, 1221'de, düşman ordusundan artık o kadar korkmayan Moğollar, kayıplarını telafi etmek için mecburen Harezm ordusundan çok sayıda Türk birliğini kendi saflarına kattılar.

Kayalık'tan gelen Cengiz Han, ordusuyla birlikte, Semireçiye üzerinden Çu ve Talas ırmaklarını geçerek Siri Derya'nın doğu kıyısındaki Otrar'a yöneldi. Harezm'e yaptıkları bu yolculukta çok sayıda ata gereksinim duyacaklarını anlayan Moğol hükümdarı, atları mümkün olduğunca yedekleyebilmek için kimsenin kendi başına avlanmaması gerektiği konusunda hemen emir verdi. Avlar, birliklerin erzakları bittikçe düzenli olarak yapılacaktı.[27] Moğol ordusunun izleyeceği rotayı Çağatay belirliyordu ve yalnızca Sairam Nor ile Almalık arasındaki bölümde ağır yük arabalarını da taşıyabilecek biçimde 48 köprü inşa edilmişti.[28]

Cengiz Han, 1219 sonbaharının sonuna doğru Otrar şehri sınırına vardı. Burada, ordusunu dört gruba ayırdı. Çağatay ve Ögedey'e Otrar'ı kuşatan birliklerin komutası verildi; bunların arasında Barçuk yönetimindeki Uygurlar'ın oluşturduğu birlik de vardı. Cuci, kendisine verilen birliklerle birlikte Siri Derya'nın doğu kıyısı boyunca ilerleyerek Signak ve Cend şehirlerine yöneldi. Yaklaşık 5000 kişilik bir birlik de Siri Derya'nın yukarı kesimindeki Banakat'a gönderildi.[29]

Cengiz Han ise en küçük oğlu Tuluy'u da yanına alarak ordunun ana birliğiyle birlikte güneybatı yönünde harekete geçti. Moğollar, Siri Der-

ya'yı geçmekte zorlanmadı çünkü, muhtemelen, tüm nehirler donmuştu.[30] Cengiz Han'ın kuşattığı ilk yer olan Zarnuk Kalesi direnç göstermeden teslim oldu. Buradan doğruca başkent Semerkand'a yönelmek yerine, Cengiz Han, Türkmen rehberlerinin eşliğinde, daha az kullanılan bir yoldan Nur'a geldi. Bu şehir de Sübötey komutasındaki birliklere direnmeden teslim oldu.[31] Moğollar'ın yerle bir etmedikleri az sayıda şehirden biri olan Nur'dan nispeten düşük bir vergi de toplandı.[32]

Şubat 1220'de Cengiz Han Buhara'ya ulaştı.[33] Üç gün süren kuşatmanın ardından, düşman garnizonu, Moğol hatlarını yararak kaçmaya çalıştı ancak birçoğu Amu Derya'ya varamadan öldürüldü.[34] Kendilerini koruyan birlikler tarafından terk edilen halk umutsuzluğa düşerek şehri Moğollar'a teslim etti. Buna karşın, şehrin dışındaki hisarı koruyan garnizondaki askerler 12 gün daha kahramanca direnmeyi sürdürdü. Buhara halkı hisarın ele geçirilmesi için Moğollar'a her türlü desteği vermeye zorlandı. Hisarın teslim alınmasından sonra hayatta kalan askerlerin hepsi öldürüldü.[35]

Sıra Buhara şehrinin kendisine gelmişti. Otrar'da katledilerek mallarına el konulan Moğol kervanına ait şeyleri satın alan tüccarlar, aldıkları şeyleri Cengiz Han'a geri vermek zorunda bırakıldı.[36] Şehrin sakinleri, yanlarında yalnızca üzerlerindeki giysileri götürmelerine izin verilerek, şehri terk etmeye zorlandı. Şehirde saklanmaya çalışırken yakalanan herkes öldürüldü. Bu biçimde boşaltılan şehir Moğollar tarafından bir güzel yağmalandı. Ardından, şehir halkı çeşitli gruplara ayrıldı: Zanaatkârlar köle olarak çalıştırılmak üzere Moğolistan'a gönderildi; genç ve güçlü adamlar bir sonraki şehri ele geçirirken ön saflarda harcanmak üzere ordunun peşine takıldı. Aileler sonsuza dek ayrılmıştı. Moğollar bu kez kadınlara da merhamet göstermedi ve yürek burkan sahneler yaşandı. Moğollar, ellerinden ağlamaktan başka hiçbir şey gelmeyen öteki kurbanlarının gözleri önünde, kadınlara tecavüz ettiler. Birçoğu bunları yaşamak yerine ölmeyi tercih etti.[37] İmam, oğlu ve diğer Müslüman liderler, bu acılara daha fazla dayanamayarak, öleceklerini bile bile, yapılan zulmü kınadılar. Son olarak, şehirde büyük bir ateş yakıldı ve yapılarının çoğu ahşap olan şehir neredeyse tümüyle kül oldu.[38]

Mart ayında, Cengiz Han, arkasında yıkılmış insanlar ve harap olmuş bir şehir bırakarak Buhara'dan ayrıldı. Bir sonraki hedef, Sultan Muhammed'in başkenti Semerkand'dı. Semerkand'ın valisi Turgay Han, Türkan Hatun'un kardeşiydi. Harezm şahının yapılmasını emrettiği surların henüz küçük bir kısmı tamamlanmış olsa da, şehrin tahkimatı oldukça güçlendirilmişti. Cengiz Han, Otrar'a yaklaştığında, şehir

savunmasının son durumu ve Semerkand'daki birliklerin sayısı hakkında bilgilendirilmişti. Bu, onun, neden daha batıdaki Buhara'ya Semerkand'dan önce saldırdığını gösteriyordu.[39] Buhara'nın alınması başkentte yaşayanların moral olarak çökmesine yol açacak, dahası, burada alınan çok sayıda esir, Moğol ordusunun ön saflarında savaşmaya zorlanarak güçlü Semerkand savunmasının düşürülmesinde büyük rol oynayacaktı.

Cengiz Han, Semerkand'a Zerefşan Irmağı'nın her iki yanından yaklaştı.[40] Şehri kuşattıktan sonra öncelikle şehrin tahkimatını ve çevresindeki arazinin yapısını inceleyen[41] Cengiz Han, şehri savunanları ordusunun büyüklüğü konusunda kuşkuda bırakmak için esirleri de savaş düzenine yerleştirdi. Kuşatma başladıktan sonra Çağatay ve Ögedey'in birlikleri de çok sayıda esirle birlikte babalarına katılınca, şehirdekiler dev bir orduyla karşı karşıya olduklarını sandılar.[42] Görünüşe göre, Cengiz Han, Semerkand'da risk almak istemiyordu. Kuşatma sırasında Banakat'ın fethinden dönen birlikleri de ordusuna kattı. Bütün bunları yaparken, Cengiz Han, şehirdeki güçlü savunmanın yanı sıra, Harezm şahının başkentini kurtarmaya gelebileceği olasılığını da göz önüne alıyordu. Kendisi Moğollar'la karşılaşmayı göze alamasa da, Sultan Muhammed, gerçekten de, iki kez böyle bir girişimde bulundu. Bunların ilkinde şehre 10.000, ikincisinde de 20.000 atlı gönderdi. Ancak bu birliklerin ikisi de Semerkand'a ulaşamadan Moğollar tarafından geri çekilmek zorunda bırakıldı.[43]

Harezm şahının generallerine karşı güvensizliğini artırmak için, Cengiz Han, sahte mektuplar yazdırarak bunların sultanın eline geçmesini sağladı. Sözde Cengiz Han'a gönderilen bu mektuplarda, Türkan Hatun'un tarafında yer alan generallerin isimleri yer alıyordu.[44] Anlaşılan, bütün bunlar, Sultan Muhammed'e fazla gelmişti: İyice umutsuzluğa düşen sultan, imparatorluğunun batı kesimine doğru kaçtı. Semerkand kuşatması sürerken, Cengiz Han, Harezm şahının korku ve şaşkınlık içinde Amu Derya Irmağı'nı Tirmiz yakınlarından geçtiğini öğrendi; yanında sadece birkaç sadık adamı vardı.[45] Cengiz Han, daha kuşatma sürerken, şahın peşine birliklerini taktı. Artık Semerkand'ın dışında Moğol kuvvetlerini tehdit eden bir güç kalmamıştı.

Kuşatmanın üçüncü gününde, şehirdeki birlikler bir saldırı girişiminde bulundu. Moğollar, her zamanki taktiklerini uygulayarak, belli bir mesafeye kadar yavaşça geri çekilip burada Harezm birliklerini pusuya düşürerek karşı saldırıya geçtiler. Bu savaşta yaklaşık 50.000 düşman askeri öldürüldü. Şehre yaptıkları birçok saldırıda, Moğollar, yem olarak

esirleri öne sürüyordu. Sonunda, garnizon ve şehir halkı, daha fazla dayanamayıp beşinci günde teslim olmaya karar verdi. Yaklaşık 2000 kişilik bir grupsa bunu yapmayı reddederek kendilerini hisara kapadılar. Garnizonun Türkler'den oluşan bölümü Turgay Han'ın önderliğinde Moğollar'ın hizmetine girmeyi teklif etti. Moğollar, daha sonra da görüleceği gibi, bu teklifi sırf teslim olma sürecini hızlandırmak için kabul etti. Hisardakiler son bir hamle yaparak Moğol hatlarını yarmaya çalıştı. 1000 kadarı bunu başardılar, geri kalanlarsa öldü.

Moğollar'a katılan Türkler de acı sondan kurtulamadı. Hisarın düşmesinden sonra, Moğollar onlarla da hesaplaştı ve 30.000 kişilik birliğin tümü, Turgay Han da dahil olmak üzere, ölüme mahkûm edildi.[46] Ardından, Semerkand'daki halk da Buhara'da olduğu gibi gruplara ayrıldı: zanaatkârlar Moğolistan'a gönderildi; gençler bir sonraki kuşatma için alındı; kadınlar kendilerini istilacılara vermeye zorlandı; Müslüman din adamları ise direnişe katılmadıkları için ayrı tutuldu. Daha sonra, Moğollar'ın şehri rahatça yağmalamaları için herkes şehrin dışına çıkarıldı. Semerkand'ın fethi şehir halkı için tam bir felaketle sonuçlanmıştı. 1221-1222'de, Semerkand'da kalan Taocu keşiş Çangçun, bu büyük şehrin nüfusunun dörtte üçünü kaybettiğini görecekti. Moğol istilasından önce Semerkand'da 100.000 aile yaşıyordu.[47]

Otrar kuşatması Maveraünnehir'deki diğer şehirlere göre daha uzun sürdü. Şehrin valisi İnalçuk'un artık sonuna kadar savaşmamak için hiçbir nedeni yoktu. Burada da Türkler firar ederek Moğollar'a katılmak istedi; ancak Çağatay ve Ögedey, vakit kaybetmeden, kaçanların hepsini öldürdü. Şehir teslim olduktan sonra burada da Buhara ve Semerkand'daki sürecin aynısı yaşandı. İnalçuk'un savaşmayı sürdürdüğü hisar, Moğollar'a bir ay daha direndi. Cengiz Han valinin canlı yakalanmasını emretmişti. İnalçuk, çevresinde tek bir kişi bile kalmayıncaya kadar mücadeleyi sürdürdü. Daha sonra yakalanarak Cengiz Han'a götürüldü ve 1218'de Moğol kervanına yaptıkları için ağır biçimde cezalandırıldı.[48]

Cuci'nin Signak ve Cend şehirlerine yaptığı sefer de başarılı geçti. Cuci'nin fethettiği bölgelerin tümü Cengiz Han tarafından kendisine verilecekti.[49] Önce Signak'a şehrin savaşmadan teslim olması için Müslüman bir elçi gönderdi, ancak elçinin öldürülmesiyle çılgına dönerek saldırıya geçti. Yedi gün boyunca durmaksızın savaşan Moğollar sonunda şehre girdiklerinde orada bulunanların hemen hepsi öldürüldü. Kısa bir dinlenmeden sonra, Cuci, Cend'e hareket etti. 20 Nisan 1220'de, Cuci Cend'e vardığında, şehri korumakla görevli garnizon orayı terk

etmişti. Şehir halkı hiçbir direnç göstermeden kapılarını Cuci'ye açtı ve bunun karşılığında hayatta kalmayı başardı. Yine de, Moğollar'ın şehri huzur içinde yağmalayabilmeleri için yedi gün boyunca şehirden uzak tutuldular. Bu arada, Cuci tarafından gönderilen bir birlik de Yenikent'i aldı.[50]

Cengiz Han'ın Banakat'ı almak için gönderdiği birlikleri ise Alak Noyan yönetiyordu. Banakat'ta da, üç günlük direnişin ardından, dördüncü gün, şehri savunan Türk birlikleri teslim olarak Moğol ordusuna katılmak istediklerini belirttiler. Alak önce bu isteği kabul etti, ancak şehri aldıktan sonra bunların hepsini öldürttü. Alak'ın, Banakat'ın düşmesinin ardından, Semerkand kuşatması sürerken Cengiz Han'a katıldığını gösteren bazı belirtiler vardır.[51]

Semerkand kuşatması sürerken Sultan Muhammed'in kaçtığı haberini alan Cengiz Han, üç özel kuvvet görevlendirdi. Bunlardan Cebe ve Sübötey'in komutasındaki birliklerin görevi Harezm şahını yakalamaktı.[52] Dünya askeri tarihinin en cesur taaruzlarından biri olan bu sefere daha sonra değinilecektir. Alak ise ardı ardına Kulab ve Talikan'ı almakla görevlendirildi.

Muhtemelen, Çağatay ve Ögedey'in komutasındaki Otrar'ı alan birliklerden oluşan üçüncü kuvvet de Fergana'nın başkenti Hoçent'e gönderildi.[53] Oradaki garnizon pek güçlü değildi. Vali Timur Melik ise, yaklaşık 1000 adamıyla birlikte, Siri Derya'da bir adaya sığınmıştı. Ada, nehrin her iki yakasından da bir hayli uzaktı. Ancak silah ve yiyecek stokları tükenmeye başlayınca, Timur Melik, oldukça güvende olduğu bu adadan ayrılmak zorunda kaldı. Bir gece, o ve adamları, teknelere binerek Siri Derya'nın aşağı kesimlerine doğru yola çıktılar. Moğollar onları her iki yakadan da izledi. Önce Banakat yakınlarında nehre bir zincir gerdiler ancak Timur Melik zinciri keserek bu engeli aşmayı başardı. Cend'e yaklaştığında, Timur Melik, bu kez peşindekilerin daha iyi hazırlandığını gördü: Moğollar dubalı bir köprü yapmış ve kıyılara da mancınıklar yerleştirmişti. Buna karşın, Timur Melik, büyük bir cesaretle adamlarını nehrin batı kıyısından karaya çıkardı ve tüm yüklerini burada bırakarak Gürgenç'e doğru kaçmaya başladılar. Timur Melik şehre vardığında yanında yoldaşlarından yalnızca birkaçı kalmıştı.[54]

Maveraünnehir'in fethi tamamlandıktan sonra, Cengiz Han, adamlarını ve atlarını dinlendirmek için, 1220 sonbaharına kadar kalacağı Semerkand'ın güneyindeki dağlık bölgeye çekildi.[55] Bugünkü Karşi civarına yerleşen Cengiz Han, buradan verdiği emirlerle, Maveraünnehir'deki yaşamı normale döndürecek önlemlerin alınmasını sağladı.[56]

SULTAN II. MUHAMMED'İN KAÇIŞI

Cengiz Han ana birliğiyle birlikte dinlenmeye çekilirken bir Moğol kolordusu da kaçan Harezm şahının peşine düşmüştü. Bu kolordu, öncelikle, Cebe Noyan, Sübötey Bağatur ve Tokuçar Bağatur'un komutasındaki üç tümenden oluşuyordu.[57] Cengiz Han, onlara, Muhammed'i yakalayarak ona yeni birlikler toplama fırsatı vermeden işini bitirme görevi vermişti.[58] Bunun için hızlı olmaları gerektiğinden, kuşatmalardan ve yağmalardan özellikle kaçınıyorlardı. Cengiz Han, Cebe'yi bu birliklerin başkomutanı olarak atamıştı, Sübötey ise ona vekalet ediyordu.[59]

Moğol fatihinin daha seferinin başlarında kendi ordusundan böyle bir kuvveti ayırarak Harezm şahının peşinden imparatorluğun içlerine doğru göndermeye cesaret etmesi, bundan sonra önemli bir direnişle karşılaşmayı beklemediğini gösteriyordu. Üç tümenlik bu kolorduyu gönderdiğinde, kendisine katılan firarilerden sultanın ordusunun zayıflığı hakkında güvenilir bilgiler almıştı.[60]

Sultan Muhammed'in kaçışı ve onu kovalayan Moğollar hakkında gelen bilgiler her zaman birbirini tutmuyordu. 1220'nin nisan ayının ortasıyla mayıs ayının ortası arasında, Muhammed, Amu Derya Irmağı'nı geçerek Belh üzerinden Nişapur'a yöneldi.[61] Moğollar'ın bu gibi durumlarda izlediği taktikler belliydi: Mümkün olduğu kadar çabuk hareket ederek yalnızca gerektiğinde çatışmaya girdiler. İlk hedefleri olan Belh'de herhangi bir direnişle karşılaşmadılar. Nişapur'a ulaşan Muhammed, burada savaşı bir yana bırakarak zevke daldı. Ancak Moğollar'ın iyice yaklaştığını öğrendikten sonra harekete geçerek oğlu Celaleddin'le beraber kuzeybatı yönünde, İsferayi üzerinden Rey'e doğru tekrar kaçmaya başladı ve izini kaybettirmeyi başardı.[62]

Zava'ya (bugünkü Turbet-i Haydariye) vardıklarında, sultanı takip eden Moğollar, şehrin kapılarının kapalı olduğunu gördüler. Burada yaşayanlar onlara yiyecek vermeyi de reddetti. Yine de, Moğollar, zaman yitirmemek için oradan ayrılmaya karar verdiler ancak bu kez de şehirdekiler surların üzerine çıkarak onlarla alay etmeye başladı. Sonunda, Moğollar saldırıya geçti ve şehri alarak sakinlerinin birçoğunu öldürdü.[63] Bir sonraki hedefleri olan Nişapur'da ise herhangi bir zorlukla karşılaşmadılar. Cebe, gelecekte buradan geçecek Moğol birliklerinin her birine yiyecek verilmesi yönünde emirler verdi.[64] Cebe ve Sübötey, Nişapur'dan sonra sultanın izini kaybettiler ve yeni ipuçları aramak üzere farklı yönlere dağıldılar. Sübötey önce güneydoğu yönünde Cem'e, oradan da kuzeybatıya yöneldi. Hiçbirine merhamet etmediği Tus, İsfe-

rayi ve Damgan'dan geçerek Rey'e ulaştı. Cebe de, Nişapur'dan Mazanderan'a uzanan yol üzerinde, Amol bölgesindeki birçok şehri tahrip etti.[65] Birliklerinin bazılarını da Hazar kıyılarında bıraktı. Bu birlikler daha sonra fethettikleri bir kalede Türkan Hatun ve adamlarını esir aldılar. İki Moğol generali Rey'de yeniden buluştu. Bu arada, Sultan Muhammed, Rey'den ayrılarak oğlu Rükneddin'in 30.000 kişilik bir orduyla onu beklediği Kazvin'e doğru yola çıkmıştı. Bu orduyla, Harezm şahının, kendisini takip ederken birbirlerinden ayrılmış olan Cebe ve Sübötey'in tümenlerine saldırma fırsatı vardı ama bunu değerlendiremedi. Ona eşlik eden karılarını Hemedan'ın batısındaki Karun Kalesi'ne gönderdi. Yaklaşan Moğollar'a karşı koyabilmek için Zagros Dağları'ndaki en elverişli yerin neresi olabileceği konusunda Acem Irakı emirlerine danıştı. Ancak giderek artan ve artık bir hastalık halini alan şüpheciliği yüzünden hangi öneriyi izlemesi gerektiğine bir türlü karar veremedi. Moğollar'ın çok yakınına kadar geldiğini öğrendiğindeyse, umutsuzca, en büyük düşmanı Bağdat halifesinin topraklarına doğru yöneldi; ancak sonradan fikir değiştirerek Karun Kalesi'ne döndü.

Cebe ile Sübötey'e, Rey'de, sultanın Hemedan'a gittiği söylenmişti. Aslında Kazvin'den Karun'a yaptığı yolculuk sırasında, Moğollar sultana yetiştiler ama onu tanımadılar. Sultan, Karun Kalesi'ne ulaşmayı başarmıştı; Moğollar burayı kuşattığında ise bir kez daha ortadan kayboldu.[66] Sultan Muhammed, Hemedan civarında, ilk ve son kez, kendisini izleyen Moğol birlikleriyle çatışmaya girdi. Cebe'nin tümeniyle karşılaştığında yanında 20.000 kişilik bir ordu olmasına rağmen Muhammed'in kafasında tek bir şey vardı: kendini kurtarmak. Ordusunu yalnız bırakarak kaçtı ve Cebe de onları yenilgiye uğrattı. Muhammed, oğullarıyla birlikte, Elburz Dağları üzerinden Hazar Denizi'ne doğru yöneldi. Hazar uzun yolculuğunun son durağı olacaktı. Burada Asterabad Körfezi'nin girişindeki bir adaya sığındı (muhtemelen bugünkü Aşureda Yarımadası). Zatürreeye yakalanmıştı ve adaya gelişinin üzerinden çok geçmeden (Aralık 1220'de ya da Ocak 1221'de) burada öldü.[67]

Harezm şahının Hazar Denizi'ne kaçmasının ardından Moğollar'ın ne yaptıkları tam olarak bilinmemektedir. Cebe ve Sübötey onun burada bir adaya sığındığını öğrenememiş gibidir.[68] Şahın ölümünü duydukları zaman bunu Cengiz Han'a bildirmişlerdir. Cebe, fetihlerine bir iki yıl daha devam edip, daha sonra, Moğolistan'a Kafkasya üzerinden dönmek için Cengiz Han'dan izin istemiştir.[69] Bu izni alarak 1223 yılına kadar sürdürdüğü sefer, dünya tarihinin en başarılı askeri harekatlarından biri olacaktır.

Tokuçar'ın tümeninin bu takipteki rolünü belirlemekse zordur. Kimi kaynaklar, Tokuçar'ın Cengiz Han'ın düşman şehirlerini yağmalamama konusunda verdiği emirlere uymadığını ve bu yüzden de gözden düşüp devre dışı kaldığını yazarlar.[70] Ancak Cebe ve Sübötey'in de bu takip sırasında pek çok şehri yağmaladıkları göz önüne alındığında bu varsayım pek olası görünmemektedir.[71]

Görünen o ki, Cengiz Han, Tokuçar'a Cebe ve Sübötey'den daha farklı emirler vermiştir. Tokuçar'ın tümeni, içlerinde Sultan Muhammed'in oğullarının da bulunduğu Gürgenç'teki düşman birliklerinin (daha sonra görüleceği gibi) güneye doğru kaçması ihtimaline karşı Horasan'da bekletilmiştir. Burada yaptığı operasyonlar sonucunda, Tokuçar, Nasa'yı ele geçirmiş, muhtemelen Nişapur'u almak için giriştiği kuşatma sırasında da öldürülmüştür. Onun ardından tümenin komutasını devralan Börke Noyan ise Nişapur'dan vazgeçerek Sebzevar'ı kuşatmış ve üç gün boyunca direnen şehir halkına bunu ağır ödetmiştir.[72]

YÜZLERCE YILLIK BİRİKİMİN YIKILIŞI

Sultan Muhammed'in kaçmasından sonra imparatorluğu hızlı bir biçimde dağıldı. Horasan ve Gazne'de (ve daha sonra eski Harezm'de), iktidar, kendi prensliklerini kurmak için çalışan yerel yöneticilerin ya da maceracıların eline geçti.[73] Türkan Hatun, sultanlığın merkez kısmını Gürgenç'ten yönetmeye devam ediyordu. 1214'ten beri düşman orduları tarafından hiç rahatsız edilmeyen Harezm ili, imparatorluğun en gönençli yerlerinden biri haline gelmişti.[74] Kervan yollarının kesiştiği önemli bir ticaret merkezi olan Harezm'in başkenti Gürgenç, bataklık Amu Derya deltasının hemen yanına kurulmuştu. Bu çatalağzı, Kara Kum ve Kızıl Kum çöllerinin ortasında tam bir vahaydı. Nehir suyu, kanallar yardımıyla sulamada kullanılıyor, bu arada, yapılan bentler de şehri sellere karşı koruyordu.[75]

Moğol istilası başladığı sırada ordunun büyük saygı gösterdiği Türkan Hatun Gürgenç'teydi. Cengiz Han burada kendisi için tehdit oluşturabilecek güçlü bir ordunun konuşlandırıldığını biliyordu. Siri Derya'nın aşağı kesimindeki Cuci'nin birlikleri büyük tehdit altındaydı. Bu yüzden, Cengiz Han, Türkan Hatun'u kendi tarafına çekmeye karar verdi. Muhammed'in annesine, Moğollar'ın başlattığı savaşın kendisine değil oğluna karşı yapıldığını bildirmek üzere bir elçi gönderdi. Elçi Gürgenç'e ulaştığında, Türkan Hatun, oğlunun batıya doğru kaçtığı haberini almıştı

ve o da aynı şeyi yapmaya karar verdi. Kaçmadan önce de Harezm şahının fethettiği bölgelerde esir alınarak Gürgenç'e hapsedilen yirmi prensin Amu Derya'da boğularak öldürülmesini emretti. Ailesiyle birlikte Mazanderan'a giderek burada bir kaleye sığındı; ancak sığındıkları kale daha sonra Cebe'nin birlikleri tarafından zaptedilince, tüm aile, o sırada Talkan'da bulunan Cengiz Han'ın yanına gönderildi. Ailedeki bütün erkekleri öldüren Cengiz Han, kadınları da oğulları ve komutanları arasında paylaştırdı. Türkan Hatun esir olarak Moğolistan'a gönderildi. O ve diğer kadınlar ayrılırken, Moğollar onları sadistçe bağırmaya, üzüntülerini çığlıklar atarak göstermeye zorladılar.[76]

Gürgenç'teki birlikler ancak Timur Melik'in buraya gelmesiyle harekete geçti. 1220 yazında, Hoçent'in eski valisi, Cuci'nin mevkilerine saldırarak Yenikent'i Moğollar'dan geri almayı başardı. Ancak Gürgenç'teki komutanlarla fikir ayrılığına düşmesi, Cuci'nin birliklerini tehdit eden Timur Melik'in daha fazla ilerlemesini engelledi.[77]

Sultan Muhammed'in ölümünden sonra, biri Celaleddin biri de tahtın varisi Uzlak Şah olmak üzere, üç oğlu, Hazar Denizi'ni geçerek önce Mangışlak Yarımadası'na, oradan da 1220-1221 kışında vardıkları Gürgenç'e hareket ettiler.[78] Türkan Hatun tarafından prens seçilen Uzlak Şah, taht üzerindeki hakkını Celaleddin'e devretti. Sultanlığın umutsuz durumu bile buradaki Türk emirlerini Moğollar'a karşı bir cephe açmaya ikna edemedi.[79] Yeni sultan Celaleddin, kendisine karşı planlanan (muhtemelen Uzlak Şah'ın da içinde olduğu) bir suikast girişiminin ortaya çıkarılmasının ardından, Timur Melik'le beraber, 300 atlı asker eşliğinde Gürgenç'ten ayrıldı. Celaleddin'in kardeşleri de Gürgenç'e doğru hızla ilerleyen Moğollar'ı beklemeyip güneye doğru kaçtılar.[80]

Onların Gürgenç'ten kaçacaklarını önceden tahmin eden Cengiz, Han Tokuçar'a haber yollayarak Horasan'ın kuzeyinde tümeniyle bir kordon oluşturmasını istemişti. Celaleddin, Kara Kum Çölü'nü geçerek Doğu Afganistan'daki Gazne'ye, Moğol istilasından önce valilik yaptığı bölgeye gitmek istiyordu. Adamlarıyla birlikte Nasa yakınındaki 700 kişilik Moğol birliğini atlatarak kordonu delip Nişapur'a ulaşmayı başardı. Kardeşleriyse bu kadar şanslı değildi: bir çatışma sırasında ya da esir alındıktan sonra öldürüldüler. Bu arada, Celaleddin kaçmayı, Moğollar da kovalamayı sürdürüyordu. Celaleddin ve adamları cebri yürüyüşlerle Gazne'ye ulaşmayı başardılar.[81] Bu noktada, Tokuçar'ın Cengiz Han'ın emirlerine karşın yağma yapma yaparak onun tepkisini çekmiş olmasından ziyade, Moğol imparatorunun, Celaleddin'in kaçtığını öğrendikten sonra, Gürgenç'ten çıkışında verdiği görevi yerine getirerek onu

durduramayan Tokuçar'a bundan dolayı kızmış olduğunu düşünmek çok daha mantıklıdır.

1220 sonbaharında Cengiz Han Tirmiz'e gitti. Moğollar burayı savaşmadan teslim almak istediler ama olmadı. Şehir ancak 11 günlük kuşatmadan sonra düşürülebildi. Bunun ardından yaşananlarsa tanıdıktı. Nüfusun bir bölümü katledildi; şehir yağmalandı ve büyük ölçüde tahrip edildi. Moğol fatihi, ordusunu Tirmiz'den bu şehrin kuzeydoğusundaki bir yere, kışı burada geçirmek üzere Vahş Irmağı kıyılarına götürdü. Kış bitince ordusuyla birlikte Amu Derya'yı geçen Cengiz Han, Belh şehrini savaşmadan fethetti; yine de, şehrin birçok sakini öldürüldü.[82] Belh'in alınmasından sonra, Cengiz Han, diğer yerlerin fethini oğullarına bıraktı. Çağatay ve Ögedey, Cuci'yle birlikte, şehri almak üzere Gürgenç'e gittiler. Tuluy, Horasan'ın fethiyle görevlendirildi. Cengiz Han ise Belh ile Talkan arasında bir yerde oğullarından gelecek haberleri beklemeye başladı.

Sultan Muhammed'in ailesinin kaçışı ve Moğollar tarafından yakalanacakları beklentisi, sonunda, Gürgenç'te uyumlu bir askeri yönetimin oluşmasına yol açmıştı. Gerçek sultan artık ortada olmadığından, generallerden biri, Humar Tegin, sultan unvanını almıştı. Bu büyük ve iyi savunulan şehri almak için, Cengiz Han, sadece Cuci'nin birliklerine güvenemezdi. Bu yüzden, Çağatay ve Ögedey'i, kuvvetlerini Cuci'ninkiyle birleştirmek üzere Gürgenç'e çağırdı.[83] Etrafı kısmen bataklıklarla çevrili bu büyük şehri kuşatmak hiç de kolay değildi. Etrafta büyük taşlar olmadığından, mancınıklarla atılmak üzere ağaçlar kesilerek parçalara ayrıldı.[84] Gürgenç hükümetinin yeni lideri Humar Tegin kuşatma ordusunun azametinden öylesine etkilenmişti ki Moğollar'a giderek teslim oldu.[85]

Birkaç gün sonra Moğollar şehre girmeyi başarmıştı ancak şehir halkı kendisini cesurca savundu. Her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Fetih sürecinin Gürgenç'te diğer şehirlere göre çok daha yavaş ilerlemesinin sebebi olarak, Cuci'nin kendi payına düşecek olan bu önemli şehri fazla zarar vermeden almak istemesi gösterilmektedir. Cuci, şehir halkından, direnmeyi bırakarak hemen teslim olmalarını defalarca istemişti. Çağatay ise bundan rahatsızlık duymuş ve iki kardeş arasındaki gerginlik birliklerine yansımıştı.[86] Cengiz Han bunları duyduğunda olaya müdahale ederek Ögedey'i ikisinin başına geçirdi.[87] Ögedey kuşatmayı derhal ele alarak şiddetli bir biçimde yürütmeye başladı. Zavallı şehir halkı, umutsuz mücadelesini, kadın, çocuk, yaşlı demeden kahramanca sürdürüyordu. Moğollar onlarla mahalle mahalle savaşmak zorunda kaldılar. Du-

rum iyice umutsuz hale gelip şehir ateşe verilince kalanlar teslim olmak istedilerse de artık Cuci'nin bu konuda verdiği sözleri tutması için çok geçti. Şehir Nisan 1221'de düşmüştü.

Maveraünnehir'deki şehirlerin halklarının yaşadığı acıların aynısını Gürgenç'tekiler de fazlasıyla yaşadı: Çok sayıda zanaatkâr Moğolistan'a gönderildi; çocuklar ve genç kızlar esir alınarak diğerleri öldürüldü. Zaten yakılıp yağmalanmış olan şehri ise diğer şehirlere göre çok daha korkunç bir son bekliyordu. Ya şans eseri ya da Moğollar tarafından özellikle yıkılan Amu Derya'daki bent, şehrin büyük bir kısmının sular altında kalmasına ve kıyımdan kurtulanların çoğunun boğularak ölmesine yol açtı.[88]

Gürgenç'in fethinden sonra, Cuci Aral Denizi bölgesinde kalırken Çağatay ve Ögedey Cengiz Han'ın yanına döndü. Şubat 1221'de, Moğol fatihi, Tuluy'u Horasan'ın fethiyle görevlendirdi. Tuluy'un bu seferi öylesine başarılı oldu ki bu bölge bir daha Moğollar'dan geri alınamadı.[89] İlginç olan, Cengiz Han'ın en küçük oğlunun, bunu Moğol ordusunun çok küçük bir kısmıyla yapmış olmasıydı. Sefer sırasında bu küçük birliğini düşman ordusundan zorla ya da gönüllü olarak kendisine kattığı Türk birlikleriyle güçlendirdi.[90] Demek ki, Moğollar'ın verdiği kayıplar artık bu tür uygulamaları gerekli kılacak kadar çoğalmıştı. Sonunda, Tuluy'un ordusu daha çok eski Harezm birliklerinden oluşan bir kuvvet haline geldi.[91] Savaşlar sürüp gittikçe, bu durum, tüm Moğol ordusu için geçerli olacak, Harezm ordusundan giderek daha çok sayıda Türk birliği Moğollar'a katılacaktı.[92]

Tuluy önce batıya yöneldi ve Murgab Irmağı'nı geçerek Maruçak ve Serahs şehirlerini aldı. Ardından, sıra, dönemin pamuk ve ipek endüstrisi için önemli bir merkez olan Merv'e geldi.[93] Selçuklular'ın eski başkenti olan bu şehir, *Bin Bir Gece Masalları*'nın yaşandığı yerdi. 25 Şubat'ta, Tuluy, Merv'in kapılarına dayandı. Altı gün boyunca saldırı hazırlıkları yaptı ve yedinci gün saldırı emrini verdi. Başta direnmeye çalıştılarsa da, şehirdekiler, umutsuz bir durumda olduklarını anlayınca canlarının bağışlanması karşılığında teslim olmak istediler. Tuluy valinin bu yöndeki teklifini şehrin fethini hızlandırmak için kabul etti, ancak şehri ele geçirince sözünden döndü. Şehirde yaşayanlar kapılardan dışarı çıkarılarak her askerin 300-400 kişinin kellesini uçurduğu bir katliam gerçekleştirildi. Tuluy'a katılan Türk birlikleri de bu katliamda görev aldılar.[94] Yalnızca köle olarak Moğolistan'a gönderilen 400 zanaatkâr canını kurtarabildi. Sultan Sencer'in anıtmezarı yağmalanarak ateşe verildi.[95] Merv civarındaki sulama kanalları ağır biçimde tahrip edildi.[96] Merv'de yaşanan dehşet bununla da bitmedi: Moğollar şehirden ayrıl-

dıktan sonra, toplu kıyımdan bir biçimde sağ kurtulmayı başarmış olanlar tekrar şehre girmişlerdi; ancak Moğollar'ın artçı kuvvetlerinden bir birlik, beklenmedik biçimde geri dönerek, kurtulanları kandırıp yeniden surların dışına çekmeyi başardı. Onların sonu da diğerlerinden farklı olmadı. Bir zamanlar İslam'ın en büyük şehirlerinden biri olan Merv, sakinlerinin büyük bir çoğunluğunu yitirmişti.[97]

Moğollar'ın bir sonraki büyük hedefi Nişapur şehriydi. 1220 yazında Cebe ile Sübötey'e direnmeden teslim olan şehir halkı, sonradan, Moğollar'a karşı düşmanca bir tavır takınmıştı. 1220 yılı kasım ayında Tokuçar'ın tümeniyle yaptığı saldırı püskürtülmüş ve Tokuçar öldürülmüştü. Tuluy'un büyük ordusunu karşılarında görünce, Nişapurlular, bir sözcü göndererek Moğollar'la anlaşma yoluna gitmek istediler. Tuluy ise, bu sözcüyle konuşmayı bile reddederek, 7 Nisan 1221'de saldırıyı başlattı. Üç gün içinde Moğollar şehre girmeyi başardılar.[98] Kayınbiraderi Tokuçar'ın intikamını almak için şehri yerle bir eden Tuluy, taş üstünde taş bırakmadı. Kediler ve köpekler bile öldürüldü. Ardından, Merv'de olduğu gibi burada da, şehir halkı toplu olarak katledilmek üzere surların dışına çıkarıldı. Yapılan katliama Tokuçar'ın dul eşi de bizzat katıldı. Erkek, kadın ve çocuk kurbanların kesilen başları üst üste konularak ayrı ayrı kuleler yapıldı.[99]

Nişapur'daki bu büyük kıyımın ve yıkımın ardından, Tuluy, Herat'a geçti. Tus'a da burada halife Harun el-Reşid'in anıtmezarını yağmalayan küçük bir birlik gönderdi.[100] Herat'ı savunan garnizon Moğollar'la savaşmak niyetindeydi ancak halk bunu göze alamadı ve şehrin kapılarını açtı. Bunun üzerine, Tuluy sivilleri affetti; buna karşılık, garnizon birliklerinin bir kısmının yok edilmesi emrini verdi. Şehrin yönetimini bir Moğol ile bir Müslüman'ın paylaşmasını uygun görerek oradan ayrıldı ve Talkan'daki babasının yanına döndü. Cengiz Han'ın en küçük oğlu, Horasan'daki önemli şehirleri fethetmek üzere kendisine verilen görevi üç aydan kısa bir sürede tamamlamıştı.[101] Bu zaman içinde, bu topraklarda İslam uygarlığının bir zaferi olarak ortaya konmuş olan ne varsa Moğollar tarafından sonsuza dek yıkılmıştı.

Cengiz Han, Tuluy dönene kadar Horasan, Sistan ve Gazne yollarının kesişme noktasındaki bir kale olan Talkan yakınında beklemişti. Moğollar güçlü ve yürekli bir garnizon tarafından korunan bu kaleyi daha önce kuşatmış fakat alamamıştı. Cengiz Han bu kez kuşatmayı kendisi yürütmeye karar verdi. Büyük bir olasılıkla, elindeki birlikler, kaleyi teslim olmaya ikna edecek güçten uzaktı; ancak 1221 yazında Tuluy'un gelmesinden kısa bir süre sonra kale Moğollar'ın eline geçti.[102]

Bu arada, Sultan Celaleddin Mengüberti, Gazne'deki bir grup yerel yöneticiyi etrafında toplamak üzere bazı adımlar attı ve onların yardımıyla 60-70 bin kişilik, çok çeşitli boylardan oluşturulduğu için bütünlük bakımından zayıf olsa da oldukça iyi donanımlı bir ordu meydana getirdi.[103] 1220 kışını Gazne'de geçiren Celaleddin, 1221 baharının başında kuzeye doğru hareket etti. Gori Irmağı yakınlarında karşılaştığı küçük bir Moğol kuvvetine ağır kayıplar verdirerek onları geri çekilmeye zorladı. Bunun üzerine, Cengiz Han, hemen harekete geçerek Şiki Kutuku'nun başında bulunduğu bir orduyu sultanın üzerine gönderdi. Bu sırada, Pervan'a gitmiş olan Celaleddin de Şiki Kutuku'yu karşılamak üzere yola çıkınca, iki ordu Pervan'ın hemen dışında savaşa tutuştu. Celaleddin'in birlikleri atlı olmamalarına karşın Moğol atlılarına karşı yiğitçe dövüştü. Karanlığın çökmesiyle savaşa ara verildi. Gün ağardığında, Şiki Kutuku, at üstüne bindirdiği kuklalar yardımıyla düşmanı destek aldığına inandırmaya çalıştı. Buna karşılık, Celaleddin, savaştan kaçmaya yeltenmedi ve birlikleri yayan olarak savaşmaya devam etti. Sonra, tam Moğollar yorulduğu sırada, bu kez atlı birliklerle saldırıya geçti ve Moğollar'ı bozguna uğrattı. Şiki Kutuku, kalan adamlarıyla birlikte Cengiz Han'ın yanına kaçmak zorunda kaldı.[104]

Bu zafer, Maveraünnehir ve Horasan'daki derinden yaralı insanlar için bir umut ışığı oldu. Ama Celaleddin'in ittifak yaptığı komutanlar ganimeti paylaşamayıp kavgaya tutuşunca, aynı zamanda, ölmekte olan Harezm İmparatorluğu'nun üyeleri arasındaki çözümsüz uyuşmazlıkları da yeniden su yüzüne çıktı. Sinirler öylesine gerildi ki, sonunda, sultanın ordusunun bir bölümü ondan ayrıldı.[105] Böylece, Celaleddin'in sayısal üstünlüğü oldukça azaldı.

Talkan kuşatması sırasında Cengiz Han'ın gücünü artıran, sadece Tuluy'un birliklerinin dönüşü değildi. Gürgenç'in düşmesinden sonra Çağatay ve Ögedey de babalarının yanına geri dönmüştü. Celaleddin'in Gori Irmağı yakınında kazandığı ilk zafer, Cengiz Han'ı güneydoğu yönünde harekete geçmeye yöneltti. Ancak yolunun üzerindeki Bamiyan yaklaşan Moğol ordusuna teslim olmayı reddedince Cengiz Han epey zaman yitirdi. Yapılan kuşatma sırasında[106], Cengiz Han'ın en sevdiği torunlarından biri olan, Çağatay'ın oğlu Mötüken ölmüştü.[107] Bunun üzerine, Cengiz Han, şehir ele geçirildiğinde hiç esir alınmamasını, Bamiyan'da yaşayan herkesin öldürülmesini emretti. Ana karnındaki doğmamış çocuklar bile kılıçtan geçirildi.[108] Bamiyan'ın kurulu olduğu yere 'Lanetli Şehir' dendi ve bir daha hiç kimsenin burada yaşamasına izin verilmedi. Bu yasak o kadar sıkı bir şekilde uygulan-

mıştır ki bundan yedi yüzyıl sonra bile Bamiyan hâlâ bir hayalet şehir görünümündedir.

Cengiz Han, Şiki Kutuku'nun yenildiği haberini de Bamiyan yakınlarında aldı. Haberi soğukkanlılıkla karşıladı[109] ama bunun ne anlama geldiğini o da biliyordu: Ardı ardına gelen bu iki yenilgi, fethedilen yerlerdeki insanların cesaretlerini yeniden toplamalarına, belki de baş kaldırmalarına neden olacaktı. Bunu önlemek için, var gücüyle, gece gündüz ilerleyerek Pervan'a ulaştı.[110] Burada savaş alanını inceledi ve Şiki Kutuku'yu yanlış hareketlerinden dolayı açıkça eleştirdi. Bunun Tatar evlatlığı için yeterince ağır bir ceza olacağını biliyordu.

Gazne yakınlarında, Cengiz Han, Celaleddin'in küçülen ordusuyla birlikte İndüs yönünde ilerlediğine dair bir istihbarat aldı. Bu yüzden, Gazne'ye ilişmeden hemen oradan ayrılan[111] Cengiz Han, 1221'in sonunda, Dinkot yakınında bir yerde (bugünkü Kalabağ civarında), İndüs Irmağı'nın batı yakasında Celaleddin'le karşı karşıya geldi. Bu sırada, sultan, nehri geçmek için tekne arıyordu. Adamları çaresizliğin verdiği bir cesaretle silaha davrandılar. Zafer bir süre iki ordu arasında gidip geldi, ancak Cengiz Han, muhafız birliğinin yaptığı bir saldırıyla savaşa son noktayı koydu.[112] Büyük bir cesaretle birliklerine önderlik eden Celaleddin, savaş biterken, atıyla birlikte, Moğollar'ın ok yağmuruna rağmen, nehri geçmeyi başarmıştı. Onun esir alınmasını emreden Cengiz Han, düşmanının bu cesur hareketini hayranlıkla izledi.[113]

Celaleddin'le birlikte 4000 kadar adamı İndüs'ün doğu yakasına geçerek kurtulmayı başardı. Daha sonra, bunlara nehri daha güneyden geçen 300 atlı daha katıldı.[114] Celaleddin, Delhi sultanından yardım almaya çalıştı ama pek başarılı olamadı. 1222'de, Cengiz Han, İndüs'ün doğusuna bir ya da iki tümenlik bir ordu yolladı, ancak buradaki olağanüstü sıcaklar Moğollar'ı engelledi. Multan'a kadar gitmelerine rağmen şehri alamadılar.[115]

Celaleddin'in Pervan'daki zaferi, Horasan'da ve daha birkaç yerde, insanları Moğollar'a baş kaldırmayı göze alacak kadar umutlandırmıştı. Cengiz Han bu tür hareketlere nasıl karşılık vereceğini herkese göstermeliydi. Tuluy'un bağışladığı Herat bu şehirlerden biriydi. Moğol General Elçidey burayı almak ve şehirde yaşayanları cezalandırmakla görevlendirildi. Haziran 1222'ye kadar süren çetin bir savaşın ardından Herat ele geçirildiğinde, Elçidey, emirlere uyarak şehirdeki herkesin kellesini uçurdu. Yedi gün süren bu katliamın ardından şehirden ayrıldıktan sonra, daha önce gördüğümüz gibi, artçı birliklerden birini geri göndererek kurtulanların işini bitirmeyi de ihmal etmedi. Bu arada, Merv'e

yeniden yerleşmeye başlayan ailelerden bazıları, Tuluy'un atadığı Müslüman valiyi öldürme gafletinde bulunmuşlardı. Bu işle ilgilenme görevi ise Şiki Kutuku'ya verildi. Pervan'daki yenilgisine rağmen, Cengiz Han, Tatar evlatlığını gözden çıkarmamıştı. Ona verdiği ordunun Törbey tarafından yönetilen bir kolu şehri yeniden zaptetti.[116] İdamlar büyük bir dikkatle uygulandı ve burada da bir artçı birliği Moğollar şehirden ayrıldıktan sonra geri dönerek kurtulanları avladı. Muhtemelen, Herat ve Merv dışında baş kaldıran başka şehirler de oldu. Örneğin, Belh'te yaşayanlar, 1221 ilkbaharında Cengiz Han'a direnmeden teslim olarak hayatlarını kurtarmışlardı; ancak sonbaharda ayaklanmaya karar verince hepsi öldürüldü.

Celaleddin'in yenilmesinden sonra, Cengiz Han, yeni bir sefer başlatmak üzere İndüs Irmağı boyunca kuzeye doğru ilerledi. Hedefi, Hindukuş'un güneyinde ordusuyla birlikte kışı geçirebileceği bir yer bulmaktı. İçinde hâlâ ele geçirilememiş pek çok kaleyi barındıran bu dağlık bölgeye vardığında, Cengiz Han, burada yapılacak her saldırının dikkatle yürütülmesi gerektiğini gördü. Bu sarp kayalıklarda ordusunu bir kere olsun zor duruma sokmaması, Cengiz Han'ın ne kadar yetenekli bir general olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.[117]

1222 ilkbaharında ise, Ögedey, Gazne'yi ele geçirmek ve Celaleddin'in bu şehri yeniden sefer hazırlıkları yapabileceği bir çıkış noktası olarak kullanmasını engellemek için gereken önlemleri almakla görevlendirildi. Şehir halkının çoğu öldürüldü ve şehir sistemli bir biçimde tahrip edildi.[118]

9 Büyük Akın

MAHŞERİN ATLILARI

Cebe, Moğolistan'a Kafkasya üzerinden dönme konusunda Cengiz Han'ın yanıtını beklerken, Sübötey'le birlikte, Acem Irakı ve Azerbaycan'da bir yıkım hareketine girişmişti.[1]

Bu harekatın ilk kurbanı Rey şehri oldu: Yağmalanarak harabeye çevrilen şehrin nüfusunun bir bölümü de katledildi. Ardından, Sünniler'in kışkırtmasıyla, Şiiler'in yoğun olarak yaşadığı kutsal Kum şehrine büyük zararlar verdiler.[2] Ancak Sünniler'in sevinci kısa sürdü, çünkü bir sonraki kurban kendileriydi. Hemedan'ı kuşatan Moğollar'a şehri direnmeden teslim ettiler ama yağmadan ancak tazminat ödeyerek kurtulabildiler. Sonra, Zencan'a ve ardından Kazvin'e girdiler. Her iki şehir de yağmalanarak kısmen tahrip edildi; buralarda yaşayanlar hunharca hareketlere maruz kaldılar. Tebriz'de yaşayan Azerbaycan atabeyi Özbey, büyük bir tazminata ek olarak, tedarik ettiği giyecek ve bolca at yardımıyla Moğollar'ı başkentinden uzak tutmayı başardı.[3] Moğollar da bu anlaşmayı sömürerek, sık sık, yardım almak için Tebriz'e geri döndüler.[4]

Cebe ve Sübötey, Tebriz'den kuzeye yönelerek, kışı Mogan bozkırında geçirdiler. Bu bölgede ocak ayı şaşırtıcı biçimde ılıman geçiyordu.[5]

Orada bulundukları sırada, çevredeki tepeliklerde yaşayan Kürt ve Türkmen göçebeleri gelip onların hizmetine girmek istedi. Bir avuç çapulcudan başka bir şey olmayan bu insanlar, çareyi Moğol ordusuna katılmakta bulmuşlardı. Ancak Mogan bozkırındayken, Cebe ile Sübötey'in asıl ilgilerini çeken şey, yanıbaşlarındaki Gürcistan oldu. 1221 yılının ocak ve şubat aylarında Gürcistan Krallığı'na doğru bir keşif yolculuğu yaptılar ve Kura Irmağı üzerinden Gürcistan'a girdiler.[6] Niyetleri bu ülkeye saldırmaktan çok o bölgeyi yağmalamaktı. Kendilerine yeni katılan Kürt ve Türkmen birliklerini öncü olarak kullandılar.[7] Ülkesini savunmak isteyen Kral III. Giorgi (1212-1223), 10.000 kişilik bir orduyla Moğolları karşılamak üzere yola çıktı. İki ordu Tiflis'in güneyinde karşı karşıya geldiler ve Moğollar geri püskürtüldü.[8] Bunun üzerine, Cebe ve Sübötey, geri çekilerek Gürcistan ordusuna vur-kaç taktiğiyle saldırılar düzenlemeye başladılar.[9] Sonunda, bu saldırılarla yıprattıkları düşman ordusunun topyekün üzerine giderek onları mağlup etmeyi başardılar.

Mart 1221'de, iki Moğol generali, Azerbaycan'a geri döndü. Maraga'yı kuşatıp her zamanki gibi esirleri kalkan olarak kullanarak ayın sonunda şehri aldılar. Şehirde yaşayanların büyük bir kısmı öldürüldü. Bundan sonra, Cebe ile Sübötey, önce Bağdat'a yönelip Abbasi halifesini esir almayı düşündüler. Halifenin küçük ordusu Arap Irakı'nın kuzey kısmındaydı ve her koşulda Moğollar'a direnebilecek güçte değildi. Bu durum halife için tam bir felaket olacak, Dimyat'ı henüz almış olan Haçlılar da, kuşkusuz, halifenin bu durumundan sonuna kadar yararlanacaktı. Ancak daha sonra bu fikirden vazgeçerek Hemedan'a döndüler. Şehir bu kez Moğollar'a direndi ve insanlar kanlarının son damlasına kadar savaşarak Moğollar'a ağır kayıplar verdirdiler; öyle ki, Cebe ile Sübötey, bir ara kuşatmayı bırakmayı bile düşündüler.[10] Ancak sonunda şehir ele geçirildiğinde Hemedan'ı korkunç bir son bekliyordu. İnsanların çoğu öldürüldü ve şehirden geriye kalanlar da ateşe verildi.[11]

1221 sonbaharında, Moğollar, taş üstünde taş bırakmadıkları Erdebil üzerinden yeniden Gürcistan'a yöneldiler. Ülkeye yaklaştıklarında, Cebe ile Sübötey, Gürcüler'in Tiflis yakınlarında büyük bir ordu oluşturduğunu gördüler. Yine de, 1221 yılını kasım ayında[12], Kura Irmağı boyunda kurulu bu küçük Hıristiyan krallığına girmekten çekinmediler. Gürcü atlılar onların geldiğini duyunca yiğitçe ileri atılarak onları karşılamaya soyundu; ancak Sübötey gerisin geri dönerek onları peşinden arkada kalan Cebe'nin kurduğu tuzağa sürükledi.[13] Gürcüler bir kez daha ağır bir yenilgiye uğramıştı. Kaçmayı başaranlar Tiflis'e sığındı. Moğollar bu şehri almaya yeltenmediler; bunun yerine, Gürcistan'ın güneyini

yağmalayarak[14] Müslümanlar'ın hakim olduğu Şirvan bölgesine yönelediler. Burada, Çamaka şehrini ele geçirip yağmaladıktan sonra, Derbent Geçidi'nden kuzeye doğru ilerlediler.

Cengiz Han'dan Kafkasya üzerinden dönme iznini aldıktan sonra Kafkasya'ya güneyinden giriş yaptılar. Acem Irakı, Azerbaycan ve Gürcistan'ı daha önce yakıp yıkarak halkından birçoğunu öldürdüklerinden, korkmaları için bir neden yoktu. Moğollar'a özgü cesaretleri ve yetenekleriyle, Cebe ile Sübötey, ordularıyla birlikte Kafkasya'nın zorlu geçitlerinde ilerledi. Derbent şehrine vardıklarında, şehirdekiler teslim olmayı reddedince, Moğollar, kendilerine dağlarda rehberlik yapabilecek on kişinin verilmesi halinde şehri rahat bırakmaya söz verdiler. Kendilerine verilen on rehberden birinin kellesini uçurarak diğerlerine Moğollar'la oyun oynanmayacağını göstermeyi de ihmal etmediler. Kafkasya'nın kuzeyinde, Moğollar, ilk kez Avrupa topraklarına ayak bastı. Rusya o zamana dek Avrupa'da adı duyulmamış olan bu halkla tanışan ilk Avrupa ülkesi oldu.

Genel olarak, Cebe ile Sübötey'in ortak ordularının büyüklüğüne ilişkin tahminler birbirini tutmaktadır. 1220 yılında Semerkand yakınlarından yola çıktıkları zaman, her iki generalin de komutasında birer tümen olduğu sanılmaktadır. 1221 sonbaharına gelindiğinde, bu yapı kayıplar ve yeni katılımlarla değişmiş olsa da, toplam büyüklüğün yine 20.000 askeri geçmediği tahmin edilmektedir. Daha büyük bir kuvvetin, derin vadiler, kötü yollar, dar geçitlerle örülü Kafkasya gibi bir yerde Moğollar'ın bu biçimde hızlı hareket edebilmesine olanak tanımayacağı açıktır.[15] Oysa, Cebe ve Sübötey, bu dağlık bölgede yaptıkları ani manevralarla düşmanlarını şaşırtmayı başarmıştır. Birlikleri genellikle eksik donanımla yürüyüşlerini sürdürmüş, düşman bölgesinin içlerine doğru ilerledikçe, Moğollar, gereksiz yüklerinden kurtulma konusunda daha da ileri gitmişlerdir.[16]

MOĞOLLAR'IN İLK RUSYA İSTİLASI

VII. yüzyılın başında, bir Türk boyu olan Hazarlar, Rusya'nın güney bozkırlarına yerleşmişti. Burada kurdukları imparatorluk, başlangıçta oldukça güçlüydü; ancak IX. yüzyılda bu gücünü yitirmeye başladı. Yine de, Hazarlar, Türk Peçenekleri tarafından kovuldukları X. yüzyılın başına kadar burada kalmayı başardılar. Kendileri de Emba ve Ural ırmakları arasındaki bozkırlardan Oğuzlar tarafından uzaklaştırılan Peçenekler

ise, burada, Don Irmağı'ndan Moldavya'ya kadar yayıldılar. Hazarlar, Don Irmağı, Volga Irmağı ve Kafkasya arasındaki bölgeye sıkışıp kalmıştı. Yaklaşık 1030 yılında, Bizanslılar ile Kiev prensinin ortak saldırılarına hedef olan Hazar İmparatorluğu, böylece, bütünüyle yok oldu. 1036'da Peçenekler de Kiev prensi tarafından ağır bir yenilgiye uğratılınca kayıplarını Bizans'a saldırarak telafi etmek istediler. Bunun ardından gelen savaşlar oldukça uzun sürdü. Bu savaşlar sırasında, Bizanslılar, Kıpçaklar ya da Komanlar denilen bir başka Türk boyunun yardımını aldı. XI. yüzyılın sonuna doğru, Kıpçaklar, Peçenekler'i Tuna Irmağı'na doğru sürdüler. 1091'de, Bizanslılar'la Kıpçaklar'ın ortaklaşa düzenledikleri bir saldırıyla, Peçenekler artık tehdit olmaktan çıkarıldı ve Kıpçaklar Güney Rusya'nın yeni hakimi oldu.

Kıpçaklar ya da Komanlar, tarihte pek çok isimle anılmıştır. Ruslar onlara 'Polovtsi', Bizanslılar 'Ko(u)manoi' demişlerdir; zaten Koman deyişi de buradan gelmektedir. Kıpçak adı ise, Moğollar onları boyundurukları altına aldıktan sonra da kullanılmış, Moğollar'ın burada kurduğu hanlık Kıpçak Hanlığı (Dest-i Kıpçak) olarak adlandırılmıştır.

Cebe ve Sübötey Derbent'ten geçerek ilerlemelerini sürdürünce, Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan Alanlar, Çerkezler ve Lezgiler bu bilinmeyen istilacılara karşı birleşti. Bu ittifaka Kıpçaklar da katıldı. Cebe ve Sübötey, bu birliğe karşı giriştikleri ilk savaştan bir sonuç alamadılar[17]; ancak pes edip geri dönmeye de niyetleri yoktu. Kurnazca bir diplomasi yürüterek Kıpçaklar'ı tarafsız kalmaya ikna etmeyi başardılar. Bunu yaparken Türk-Moğol dostluğunu koz olarak kullandılar ve Kafkas boylarını yendiklerinde Kıpçaklar'a da ganimetten pay vereceklerine söz verdiler. Bu anlaşmayı sağladıktan sonra, Moğollar, ittifakın geri kalan üyelerine karşı şiddetli bir saldırıya girişerek onların direncini kırmayı başardılar. Ardından, Kıpçaklar'a dönerek onları da bozguna uğrattılar. Cebe ve Sübötey, kuzeybatı yönünde kaçan Kıpçaklar'ı, acele etmeden, dikkatli bir biçimde izledi.

1222 yılının hemen başında, bir Moğol kuvveti, Venedikliler ve Cenevizliler tarafından kurulan bazı ticaret merkezlerinin bulunduğu Kırım'a gitti. Moğollar, ganimeti yüklü tutmak için, buradaki en büyük ticaret limanına, Cenevizliler tarafından kurulan Soldaya'ya saldırıp burayı ele geçirdiler.[18] Geri çekilen Kıpçaklar, Galiçya ve Kiev yönünde ilerleyerek buralardaki Rus prenslerinden yardım istemişlerdi. O dönemde, Rusya, çok sayıda prenslikten oluşan, güneyde Kiev'le sınırlanmış bir ülke görünümündeydi. Rus prensleri hiçbir biçimde Kıpçaklar'ın müttefiki değildi; onları sürekli güney sınırlarına saldıran yağmacılar

olarak biliyorlardı. Ayrıca, Kıpçaklar'ın yardım çağrılarına yanıt vermemeleri halinde, Cebe ve Sübötey'in Ruslar'a dokunmaya niyetli olmadıklarını söylemek de yanlış olmaz.

Bunlara karşılık, Kıpçaklar'ın hanı Kotyan, güçlü bir Rus soylusunun, Galiçya Prensi Mstislav'ın kayınpederiydi[19]. Mstislav, aralarında güçlü Kiev'in de bulunduğu birkaç prensliği Moğollar'a karşı birleşmeye ikna etti. Suzdal-Vladimir prensi de onlara destek sözü verdi; ancak, gerçekte, rakipleri olan bu kişilere yardım etmeye niyeti olmadığı için oldukça oyalandı.[20] Prenslerin Moğollar'a karşı güçlerini birleştirmelerinin asıl nedeni, Rusya'da hiç kimsenin bu insanların nereden geldiği, kim olduğu, hangi dili konuştukları ya da hangi dine inandıkları hakkında bir fikre sahip olmamasıydı.[21]

Moğollar, Rus prenslerinin Kıpçaklar'a yardım edeceğini öğrendiklerinde, onlara on elçi göndererek, Ruslar'a karşı düşmanca bir niyetleri olmadığını iletmek istediler: Onlar sadece Ruslar'a da çok zararlar vermiş olan Kıpçaklar'a karşı savaşıyordu. Ancak Moğollar'ın barış elçilerinin hepsi öldürüldü.[22] Dört yıl önce Harezm şahı da başını böyle bir hareketle belaya sokmuştu.

Kıpçaklar'la güçlendirilmiş, toplam 30.000 kişilik olduğu söylenen bir Rus ordusu Dnyeper'de toplandı.[23] Ancak Rus ordusunun, büyük savaş deneyimine sahip, sıkı disiplin içindeki Moğol ordusuna karşı sayıca üstünlükten daha fazlasına ihtiyacı vardı; bu, Moğollar'ın alışık olduğu bir durumdu. Daha başlangıçta, en seçkin Rus prensleri arasında, Moğollar'a nasıl bir savaş taktiğiyle saldırılması gerektiği konusunda anlaşmazlık baş gösterdi. Galiçya Prensi (Cesur) Mstislav ile Kiev Prensi Mstislav arasındaki bu anlaşmazlık, Ruslar'ın stratejik anlamda eşgüdümden yoksun olduklarını gösteriyordu.[24]

Cebe ve Sübötey, düşman ordusundan sayıca az olduklarını öğrenir öğrenmez geri çekilmeye karar verdiler. Geride bıraktıkları bir artçı birlik Ruslar'ın hareketlerini izleyecekti. Disiplinli birliklere sahip olan Moğol ordusunun bu tür bir geri çekilme hareketini uzun süre yürütebilecek kadar deneyimi vardı. İki Moğol generali, giderek kendi sınırlarından daha fazla uzaklaştıklarını hisseden Ruslar'ı tam dokuz gün boyunca peşlerinden sürüklediler.[25] Bu arada, barış elçilerinin öldürülmelerini kınamak amacıyla, Ruslar'a yeni bir elçi heyeti gönderdiler. Ayrıca, Ruslar'ı kendilerine nedensiz yere saldırmak istemekle suçladılar. Elçiler bu kez sağ salim geri döndü. Ruslar'dan Moğollar geldikleri yere geri dönene kadar rahat edemeyeceklerini çünkü Kıpçaklar'ın ülkesini fethettikten sonra kendi prensliklerine saldırmalarından korktuklarını belirten bir mesaj getirmişlerdi.

İki ordu arasındaki ilk çatışma Ruslar'ın lehine sonuçlandı. Volinya Prensi'nin eşlik ettiği Galiçya Prensi, Moğollar'ın artçı birliğini Dnyeper'in kıvrım yerinin hemen doğusunda yakalayarak yenilgiye uğrattı. Yakınında olduğunu hissettiği zaferin şanını diğer prenslerle paylaşmak istemeyen Galiçya Prensi Mstislav, yanına kendi ordusuyla birlikte Volinyalılar'ı ve Kıpçaklar'ı da alarak, Azak Denizi'ne akan küçük bir ırmak olan Kalka'yı geçip kimseye haber vermeden ilerlemeye devam etti.[26] Kendine güveni iyice arttığından, ırmağı geçtikten sonra, gerekli güvenlik önlemlerini de almadı. Kiev prensi ise Rus ordusunun geri kalanıyla birlikte hâlâ Kalka Irmağı'ndan bir hayli uzaktaydı. Cebe ile Sübötey'in geri çekilme taktikleri tutmuş, Rus ordusu ikiye bölünmüştü. Moğollar, 1222 yılı mayıs ayının sonunda[27], durumun lehlerine olduğunu fark edince hemen geri dönerek saldırıya geçtiler.* Ruslar'a hem cepheden hem de kanatlardan saldırarak bu bataklık bölgede Galiçya prensine fazla hareket şansı tanımadılar. Zaten, her durumda, Moğollar'ın savaşma hırsı rakiplerine göre bir hayli baskındı. Kıpçaklar'ın kaçması da Rus saflarında karışıklığa yol açtı. Durumun umutsuz olduğunu gören Galiçya prensi geri çekilmeye karar verdi. Kendisiyle birlikte birliklerinin küçük bir kısmını da kurtarmayı başardı. Kıpçaklar'dan da çok azı hayatta kaldı.

Olanları Kalka'nın batı yakasından izleyen Kiev Prensi Mstislav, adaşına yardım etmek için hiçbir şey yapamadı ya da yapmadı. Galiçya prensinin yenilgisinden sonra, Kiev prensi, böyle hızlı hareket edebilen bir düşmana karşı geri çekilmenin çare olmadığını anlamıştı. Bu yüzden, ordusunu çevreye hakim bir tepenin üzerine çıkararak korumaya almaya çalıştı. Ancak o henüz bunun için yeterli savunma önlemlerini alamadan, Cebe ile Sübötey saldırıya geçtiler. Üç gün boyunca onları geri püskürtmeye çalışan prens, sonunda, Moğollar'ın kuşatmasına dayanamayarak, birlikleriyle birlikte Kiev'e dönmesine izin verilmesi karşılığında teslim olmayı teklif etti. Moğol ordusu, her zamanki gibi, önce bu

* Genellikle, bu savaşın 16 Haziran 1223'te gerçekleştiği kabul edilir (Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 193; Spuler, 1965, s. 13). Bununla birlikte, savaşın, adı geçen yılın haziran ayında gerçekleşmiş olması pek mümkün görünmemektedir. Bunun için, Kafkasya'yı geçtikten sonra, Cebe ile Sübötey'in yaklaşık bir buçuk yıl Güney Rusya'da kalmış olması gerekmektedir. Halbuki, Kalka Irmağı'ndaki savaştan önce yaptıkları işler göz önüne alındığında, bu süre fazlasıyla uzundur. Ayrıca, iki Moğol generali yanına döndüklerinde, Cengiz Han, Siri Derya Irmağı'nın sağ yakasında bulunuyordu. Dünya fatihi, buraya 1223 yılının ocak ayında gelmişti ve aynı yılın sonbaharında Moğolistan'a dönüş yolculuğuna başladı.

teklifi kabul etti; ardından, Rus ordusu silahlarını bırakır bırakmaz hepsini kılıçtan geçirdi. Kiev Prensi Mstislav'ın ve yanındaki diğer prenslerin idamı ise, asaletlerine yaraşır biçimde, kan dökülmeden gerçekleştirildi. Moğollar, onları, üstünde bir şölenle zaferlerini kutladıkları tahta döşemenin altına gömdüler.[28]

Bu arada, Galiçya prensi, ordusunun geri kalanıyla birlikte, Dnyeper'i geçerek güvenliğe kavuşmayı başardı. Moğollar'ın bu geniş nehri geçmesini önlemek için de bulduğu bütün gemileri tahrip etti. Yavaş hareket etmeyi tercih eden Suzdal-Vladimir prensi ise Kalka Savaşı yapıldığı sırada henüz Çernikov'dan ileriye geçmemişti. Ancak Ruslar'ın korktukları olmadı: Cebe ve Sübötey, başlangıçta Galiçya prensinin peşine düşseler de, güneydeki birkaç şehri yağmaladıktan sonra geri döndüler. Tsaritsine (Stalingrad, 1961'den beri Volgograd) yakınından Volga Irmağı'nı geçtiler. Ardından, 1222'nin sonunda, Volga-Kama Bulgarları'na doğru kuzeydoğu yönüne gittiler.

Moğollar, burada, bu Türk boyunun kurduğu bir pusuya düştüler.[29] Sonrasında da Hazar ve Aral denizleri boyunca kuzey yönünde hızlı bir biçimde ilerleyerek Cengiz Han'ın yanına döndüler. 1223'te, bu iki tümen, muhtemelen eksilmiş olarak, Siri Derya Irmağı'nın doğusundaki bozkırlarda yeniden Moğol ordusuyla birleşmişti[30].[31] Cengiz Han, iki generalinin yaptıkları işleri büyük bir minnetle karşıladı. Özellikle bu seferin başkumandanı olarak atadığı Cebe'yi oldukça övdü; ancak Sübötey de bu takdirlerden payına düşeni aldı.[32] Cebe bu seferin ardından fazla yaşamamıştır.[33] Gelmiş geçmiş en büyük süvari generali olan ve bu seferden sonra Moğol İmparatorluğu'nun tarihinden birdenbire yok olan bu adamın, muhtemelen, 1223 yılında ya da hemen sonrasında öldüğü sanılmaktadır. Ondan daha genç olan Sübötey ise çeyrek yüzyıl daha Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesine katkıda bulunmuştur.

Sultan II. Muhammed'in yakalanması için yürütülen harekat ve bunun Kafkaslar'dan Güney Rusya'ya kadar sürdürülmesi, cesaret, kararlılık ve özgüven timsali olan eşsiz bir başarıdır. Böyle küçük bir ordunun bilmediği bir düşman ülkesinde yıllarca ilerlemesi, tarihte eşi görülmemiş bir şeydir. Bu inanılmaz akın, Moğol atlılarının yenilmez savaşçılar olduğuna ve aynı anda birçok yerde bulunabildiklerine dair efsaneler yaratmıştır.

Kafkasya ve Rusya'daki Moğol istilası, bu ülkelerin göçebe boylarla daha önce yaşadıkları deneyimlerin bir parçası olarak algılandı. Oysa, o zamana dek bu boyların verdikleri zararların Doğu Avrupa'nın siyasal yapısı üzerinde kalıcı bir etkisi olmamıştı.[34] Buna karşılık, Rus prensle-

rinin Moğollar'a karşı uğradıkları hezimetten hiç ders almadıkları görülmektedir. Aralarında sürüp giden şiddetli ve kısır çekişmeler, onları gelecekteki istilacılara karşı da güçsüz bırakmış, prensler arasındaki bu karşılıklı husumet ve kıskançlık Rus halkına büyük zararlar vermiştir.

10 Fırtına Sonrası

DÜNYANIN FATİHİ VE DAĞIN YABANİSİ

1220'de, Maveraünnehir'in fethi tamamlandıktan sonra, Cengiz Han'ın daha sakin bir yaşam sürmeye başladığı söylenebilir. Harezm İmparatorluğu'nun geri kalanının fethini oğullarına ve generallerine bırakmıştır. Sadece komutanlarını yenen Celaleddin'den intikam almak için yapılan seferi kendisi yönetmiştir. 1220'de, Cengiz Han, o dönem için oldukça geçkin sayılabilecek bir yaşta, 58 yaşındaydı. Bu yüzden, Harezm seferine çıkmadan önce, ardılının kim olacağına ilişkin sorulara yanıt aramaya başlamıştı.

Kuzey Çin'deki savaşlar sırasında, Kinler ile Songlar tarafından bir hayli saygı gösterilen Taocu bir keşiş olan Çang-çun, Cengiz Han'ın dikkatini çekmişti.[1] Taoculuk, Çin'de, ilk olarak eski büyücülük öğretilerinden doğmuş, ancak sonradan kendisini bu gizemli köklerinden kurtararak yüksek bir metafizik dizgesi halini almıştı. İnsana ölümsüzlüğü bahşedecek yaşam iksirini bulmaya çalışan Taocu simya, büyük bir çekicilik taşıyordu. Ancak zihinsel çileciliğiyle herkesin derin saygısını kazanmış olan Çang-çun, Taocu inancın bu tür yönleriyle ilgilenmeyen bir filozof ve ozandı.

Okuma yazması olmayan Moğol fatihi, ölümsüzlüğün sırrını taşıdığını duyduğu 'felsefe taşı'yla ilgileniyordu. Bu yolda –adeta bir keramet işçisi olarak gördüğü– ünlü keşişin sihirli güçlerinden de yararlanmak niyetindeydi. Çang-çun'un gerçekten ölümsüzlük iksirine sahip olup almadığını öğrenmek, eğer bu doğruysa yaşam ve ölümün sonsuz gücünü tekeline almak istiyordu.

1219 yılında, Cengiz Han, Kara İrtiş Irmağı'nda ordusuyla birlikte Harezm seferi için son hazırlıklarını yaparken, o sıralar Şantong eyaletinde yaşayan Çang-çun'a bir davet göndererek gelip kendisini ziyaret etmesini istedi. 71 yaşındaki Taocu keşiş de bu daveti geri çevirmenin mümkün olmadığını görünce Cengiz Han'ın yanına gitmeye karar verdi.[2] Cengiz Han, Çang-çun'a eşlik etmesi için Şantong'a yirmi adamlık özel bir eskort göndererek[3] danışmanlarından Çinkay'ı keşişi alıp sağ salim yanına getirmekle görevlendirdi. Yaşlı keşiş, Şantong'dan ayrılırken tilmizlerine üç yıl boyunca uzaklarda olacağını söyledi.[4]

Moğollar sefere çıktıkları zaman gittikleri yerlerden Cengiz Han ve generalleri için cariyeler getirmeyi ihmal etmezlerdi.[5] Usta çileci, yolculuğunu bu 'harem kızları' eşliğinde yapacağını öğrenince şiddetle tepki gösterdi[6] ve bunun üzerine cariyeler orada bırakıldı.

Çang-çun, Pekin'de, Cengiz Han'ın Harezm'e doğru yola çıktığını öğrendi. Bunun üzerine rotası değişen Taocu keşiş, Mart 1221'de tüm Asya'yı geçeceği zorlu bir yolculuğa başladı. Eşlikçilerinden biri olan Li Çe-çang'ın bu yolculuk boyunca tuttuğu ayrıntılı günce önemli bir tarihsel kaynak olmuştur. Bu güncede tarihsel bilgilerin yanı sıra Orta Asya'nın coğrafyası, etnik yapısı, iklimi, bitki örtüsü ve burada yaşayan hayvanlar hakkında da değerli bilgiler bulunmaktadır. Konuklar, önce Dolon Nor'dan geçerek Cengiz Han'ın en küçük oğlu Temüge-otşigin'in Kalka Irmağı kıyısındaki kampına ulaştı. Çang-çun, 30 Nisan'da Temüge'yle görüştükten sonra, Kerülen Vadisi'nden yaz mevsimi olmasına rağmen oldukça soğuk olan yukarı Orhon'a doğru hareket etti. Grubun en güçlü üyeleri bile buradaki hava koşullarından ağır bir biçimde etkilendi.[7] Buradan sonra, Altay Dağları'nı geçip Tien Şan Dağları'nın kuzeyinden Sayram Nor ve Almalık yönünde devam ederek 3 Aralık 1221'de Semerkand'a vardılar.[8]

Havanın çok soğuk ve karlı olması nedeniyle, Çang-çun, 1222 yılı nisan ayında, Cengiz Han'dan yeni bir çağrı alana dek Semerkand'da kaldı. Taocu keşiş, 26 Nisan'da, yine bir eskort eşliğinde Semerkand'dan ayrıldı. Yaşlı keşiş nihayet Belh üzerinden Cengiz Han'ın Hindukuş'un güneyindeki kampına ulaştığında tarih 15 Mayıs 1222'ydi. Çang-çun'u

olabilecek en sıcak biçimde karşılayan dünya fatihi, kendisini görmek için tam 10.000 li (1 li 573 metredir) yol kateden Taocu keşişe bunun için özellikle teşekkür etti. Çang-çun, Cengiz Han'ın isteğinin göğün emri olduğunu ve yabanıl bir dağlı olarak kendisinin bunu yerine getirmekten başka şansı olmadığını söyleyerek yanıt verdi. (Alçakgönüllü bir münzevi olduğunu belirtmek için, keşiş, kendini bu biçimde nitelemiştir.) Cengiz Han, yaşlı Taocu'dan oturmasını istedi ve doğrudan konuya girerek kendisinin gerçekten ölümsüzlük iksirine sahip olup olmadığını sordu. Çang-çun, bu soruyu, kişinin yaşamını uzatmanın pek çok yolu olduğunu ancak bir ölümsüzlük iksiri bulunmadığını söyleyerek yanıtladı. Ölümü bile yenebileceğini düşünen dünya fatihi, kuşkusuz, düşkırıklığına uğramıştı. Buna karşın, duygularını belli etmedi ve verdiği dürüst yanıttan dolayı keşişe teşekkür etti. Ardından, yaşlı keşiş ve eşlikçileri için kendi kaldığı yerin hemen doğusunda iki çadır kurulmasını emretti.

Çang-çun Cengiz Han'a Taocu felsefeyi de anlatmak istiyordu ancak Cengiz Han o sıralar tüm dikkatini Afganistan'daki düşmanlarına yoğunlaştırmak zorundaydı. Bunun üzerine, Taocu keşiş, kendi isteğiyle, 1222 yılının haziran ayı ortasında[9], Semerkand'a döndü. Cengiz Han 1222 yılının eylül ayında yaşlı keşişi yeniden kendisini ziyaret etmeye çağırdığında, kampını Belh'in güneydoğusunda bir yere taşımıştı. Çang-çun buraya 28 Eylül'de geldi ve gelir gelmez de imparatorluk ailesiyle birlikte kuzeye doğru hareket etmek zorunda kaldı. Cengiz Han onun Taocu öğretilerini ekim ayına kadar dinleme fırsatı bulamadı. Ekim ayında, Cengiz Han, bu iş için özel olarak kurdurduğu etkileyici bir çadırda Çang-çun'u bir kez daha huzuruna kabul etti.[10] Büyük bir nezaketle karşıladığı Tao ustasının bir tercüman aracılığıyla kendisine aktarılan sözlerini dikkatle dinledi. Bu tercüman, Cengiz Han'ın Kitan bakanı Yelü Çu-tsay'ın ailesinden Ye-lü A-hay'dı. Bu buluşmanın ardından, yaşlı keşiş, yeniden Semerkand'a döndü ve sonrasında bir süre yolculuklarında Cengiz Han'a eşlik etti. Cengiz Han, Çang-çun'u, Moğolistan'a dönüş yolculuğunda da kendisine katılmaya çağırdı; ancak yaşlı usta Çin'deki tilmizlerine üç yıl içinde döneceği sözünü verdiği için affını istedi.[11]

Çin'e dönüş yolculuğuna çıkmadan önce, Taocu keşişin eline, Cengiz Han'ı kendisine daha çok dikkat etmesi gerektiği konusunda uyarmak için iyi bir fırsat geçti. Mart 1223'te çıktığı bir av sırasında, Cengiz Han bir yabandomuzunu vururken atı tökezlemiş, atından düşerek yere kapaklanan dünya fatihinin hayatını yaralı yabandomuzunun kendisine saldırmaması kurtarmıştı. Bu olaydan sonra, Tao ustası, Cengiz Han'a

yaşamın ne kadar değerli olduğunu bir kez daha hatırlattı ve bu yaşta avlara artık eskisi kadar sık çıkmaması gerektiğini söyledi. Buna karşılık, Cengiz Han, yaşlı keşişe haklı olduğunu, ancak at binmeyi ve ok atmayı daha çocukken öğrenen Moğollar'ın bu yaşam tarzını bırakmalarının çok zor olduğunu belirterek yine de öğüdünü aklında tutacağına söz verdi.[12]

Nihayet, Nisan 1223'te, Çang-çun ayrılmak için izin aldı. Dönüş yolculuğunda da gelirken izlediği yolun hemen hemen aynını izledi. Ocak 1224'te Pekin'e vardı.[13] Bundan beş ay sonra, Cengiz Han'dan, eski dostunu unutmadığını, kendisinin de onu unutmadığını umduğunu söyleyen bir mesaj aldı.[14] Çang-çun, Cengiz Han'la aynı yıl, 1227'de öldü.

GERİDE KALAN YIKIK BİR DÜNYA

Ordusu eski gücüne kavuşunca[15], Cengiz Han, Şubat 1222'de, kışı geçirdiği Hindukuş'la İndüs Irmağı arasındaki bölgeyi artık terk etmeye karar verdi.[16] İlk düşüncesi, Moğolistan'a Hindistan, Himalayalar ve Tibet üzerinden dönmekti.[17] Bu amaçla, Delhi sultanına elçilerini gönderdi.[18] Ancak, sonra, yüksek dağları ve sık ormanları geçmek zorunda kalacaklarını, dahası Hindistan'ın ikliminin de Moğollar'a göre olmadığını düşünerek bu fikrinden vazgeçti.[19] Geriye, geldikleri yoldan geri dönmek kalıyordu. Bu kararın alınmasında Şişia kralının 1220'de Cengiz Han'ın istediği destek birliklerini göndermeyi reddetmesinin de etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dünyanın fatihi, Tangut kralını cezalandırabilmek için ordusunu Moğolistan'a iyi durumda götürmek zorundaydı.

Öncelikle Kâbil ve Bamiyan üzerinden ganimet yükünün büyük bir kısmını bıraktıkları Bağlan'a gitti.[20] İndüs'teki savaştan sonraki askeri harekatlarda Cengiz Han doğrudan yer almamıştı. Generallerine verdiği görev, Afganistan dağlarında kalan istihkâmın yok edilmesi, ulaşımın açık tutulması ve kervanların korunmasıydı. Özellikle büyük miktarlarda ganimet taşıyan ve çok sayıda esirin eşlik ettiği kervanlar, sürekli düşman saldırılarına hedef oluyordu. Bu duruma ve ülkenin zorlu coğrafyasına karşın, verilen görev başarıyla yerine getirildi.[21]

Ekim 1222'de, Cengiz Han, Amu Derya Irmağı'nı geçerek[22] kış bitene kadar Semerkand civarında kaldı. 1223'ün ocak ayı sonunda ise Siri Derya'nın sağ yakasına ulaşmıştı bile.[23] Cengiz Han, burada, bahar aylarında, yalnızca yanında kalan küçük oğlu Tuluy'un değil, kış boyunca

Zerefşan Vadisi'nde avlanan avcı kuşları Çağatay ve Ögedey'in de hazır bulunduğu bir kurultay topladı. Cengiz Han, yine burada, Siri Derya'nın doğu yakasında kaldığı sırada avlanırken atından düşüp Çang-çun tarafından ileride daha dikkatli olması için uyarılmıştı.

Dünyanın fatihi, 1223 yazını ana ordusuyla birlikte Otrar şehri ile Talas Irmağı arasında kalan Kulan Başi Geçidi civarında geçirdi.[24] Bu bölgedeyken, uzun bir aradan sonra ilk kez büyük oğlu Cuci'yle bir araya geldi. Ayrıca, Kulan Başi Geçidi civarındaki ovalarda birkaç büyük av partisi (*batu*) düzenlendi. Cuci Aral Denizi'nin kuzeyindeki ve batısındaki ovalardan topladığı yabaneşeği sürülerini Kulan Başi'ye doğru sürmüştü.[25] Ayrıca babası için de 20.000 at getirmişti.[26]

1223 sonbaharında, Cengiz Han, Kulan Başi Geçidi'nden ayrıldı. Çagatay, Ögedey ve Tuluy da babalarıyla birlikte geri döndüler. Cuci ise Aral ve Hazar denizleri boyunca kendisine verilen topraklarda kaldı. Moğolistan'daki olaylara uzak kalan, babasıyla bağlarını büyük ölçüde yitiren ve muhtemelen tahtın varisi olarak Ögedey'in seçilmesinden dolayı da düşkırıklığına uğramış olan Cuci, ölümüne kadar burada yaşadı. Bu uzak duruşu, zamanında, babasına karşı baş kaldıracağı söylentilerine bile yol açtı.

1224 yazında, Cengiz Han, ordusuyla birlikte Kara İrtiş Irmağı'na kadar geldi; 1225 ilkbaharında ise sorunsuz geçen bir dönüş yolculuğunun sonunda Moğolistan'a varmışlardı.[27] Cengiz Han'ın bu dönemdeki düşüncelerini kestirmek zordur. Artık Moğol atlılarının zorlu yaşam koşullarına ayak uyduramayacak kadar yaşlanmıştı. Moğolistan'a dönüş yolculuğunda oldukça yavaş hareket etmesi bunun bir kanıtıydı. Geçen çeyrek yüzyılda basit bir boy önderliğinden bir dünya hükümdarı konumuna yükselmişti. Buna karşılık, Çang-çun'la yaptığı görüşmelerde, ölümün yenilmez olduğunu anlamıştı. Beraber yola çıktığı birçok arkadaşı zaten ölmüştü. Moğolistan'a dönmeden hemen önce de Mukali ile Cebe'yi kaybetmişti. Belli ki, Cengiz Han, artık yaşamının sonuna yaklaştığını anlamıştı.

Cengiz Han, eski Harezm İmparatorluğu bütünüyle boyunduruk altına alınmadan fethedilen bölgelerden ayrılmıştı. Maveraünnehir ve Harezm'de artık Moğol egemenliğinin hüküm süreceğinden kimsenin kuşkusu yoktu[28], ancak Horasan, Afganistan ve Acem Irakı için aynı şeyi söylemek zordu. Bir süre sonra, Celaleddin, buralarda babasının sultanlığını yeniden kurmak için çalışmalara başlayacaktı. Bu durumun bir sonucu olarak, Maveraünnehir ve Harezm'deki şehirler, savaşın etkilerini Horasan ve Acem Irakı'ndakilere göre üzerlerinden daha çabuk

attılar.[29] Savaş sırasında büyük yaralar alan Harezm eyaletinde yaşam, Cuci'nin yönetiminde, kısa sürede normale döndü. Amu Derya Irmağı'nın sağ yakasında, yerle bir edilen Gürgenç'in yerine, onun hemen yakınında yeni bir şehir kuruldu. Moğollar, Gürgenç'in adını Ürgenç olarak değiştirdi.[30] Şehir, Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan önemli bir ticaret merkezi oldu.[31]

Cengiz Han'ın fethedilen bölgelerde kurulan yeni yönetimlerin organizasyonundaki payı hakkında pek fazla bilgi yoktur. Onun bu konulardaki en büyük yardımcısı, kendisine yönetim organizasyonunun temel ilkelerini öğreten ve sahiciliklerini kanıtlamak için yazılı anlaşmalara imparatorluk mührü basılmasının önemini anlatan Uygur Ta-ta Tonga'dır. Yönetim konusunda aynı derecede önem verdiği bir başka danışmanı da, Moğolistan'daki iktidar mücadelesi sırasında Balcuna Gölü'ne çekilmek zorunda kaldığında Cengiz Han'ın yanında yer alan Karayitli Çinkay'dır. Çinkay, Taocu keşiş Çang-çun'un Çin'den Afganistan'a yaptığı yolculuk sırasında kendisine eşlik edenlerin de başında yer almıştır.[32]

Gürgenç'in fethinden sonra, Cengiz Han, bu şehirlerin önemi ve değeri hakkında iki Müslüman'ın, Mahmut Yalavaç ile oğlu Mesut'un görüşlerine baş vurmuştur. Muhtemelen, her ikisi de –daha önce Ye-lü Çu-tsay'ın da yaptığı gibi– Cengiz Han'ı kent kültürünün yaşatılmasının önemine inandırmaya çalışmışlardır. Cengiz Han'ın bu tavsiyeleri dikkate alarak onlara yönetimde görev vermesi, Moğol Dünya İmparatorluğu'nun tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Moğollar'ın hakimiyetindeki bölgelerin inanılmaz bir hızla çoğalmasının, yönetim kademesine büyük sorumluluklar getirdiği de bu biçimde açığa çıkmıştır.

Moğol İmparatorluğu'nda iki yönetim yapısı ortaya çıkmıştı: Ta-ta Tonga ve Çinkay'ın başında bulunduğu Uygur bakanlığı ile Ye-lü Çu-tsay'ın başında olduğu Çin bakanlığı. Yalavaçlar'a da Maveraünnehir, Hoten ve Kaşgar'ın yönetimi verilmişti.[33] Sonradan, Mahmut, Pekin valisi oldu.[34] Semerkand ve Buhara ise doğrudan Moğolistan'dan yönetiliyordu. Semerkand valisi Çang-çun için tercümanlık yapan, Ye-lü A-hay'dı. Bir Kitan olan Ye-lü A-hay'ın küçük kardeşi de Çin'de Mukali'nin komutanlarından biriydi.[35] Yeni kazanılan bölgelerde özellikle Uygurlar yönetim organizasyonunda önemli roller üstleniyordu. Moğollar bu tür görevler için yeterli donanıma sahip olmadığından *darugaçi* denilen yüksek memurluklara genellikle Uygurlar ve Müslümanlar seçiliyordu. Dolayısıyla, resmi dil olarak bölge halkının ana dilinin yanı sıra Uygurca da kullanılıyordu.

Harezm Sultanlığı'nın Moğollar tarafından bu kadar kolay alt edilmesinde, bu devletin kendi iç zayıflığı kadar, Moğol ordusunun üstün organizasyonu da önemli rol oynamıştır. Sıkı disiplin içinde savaşan Moğollar, kişisel zaferler peşinde koşmamış, sadece verilen emirleri harfiyen yerine getirmeye çalışmışlardır. Moğol komutanları, yetenekli oldukları kadar, aynı zamanda itaatkâr askerlerdi. Ordunun içinde yer alan çeşitli kuvvetler de, değişen koşullara göre, ayrı ayrı ya da beraberce savaşabilme özelliğine sahipti. Öte yandan, karşı taraftaki Harezm ordusunda genellikle kişisel cesaretleriyle ön plana çıkan Celaleddin ve Timur Melik gibi komutanlar yer almaktaydı. Ancak bu komutanların büyük kuvvetleri yönetmekte ve çeşitli milletlerden birliklerin yer aldığı ordularını Moğollar'a karşı tek yürek haline getirmekte gösterdikleri başarısızlık onların sonunu hazırlamıştır.[16]

Moğollar'ın Maveraünnehir ve Horasan'daki şehirleri ele geçirmekte Kuzey Çin'deki kadar zorlanmadıkları da bir gerçektir. Bunda, artık çeşitli kuşatma gereçlerinin kullanılıyor olmasının yanı sıra, Harezm'de yaydıkları dehşetin de büyük payı vardır. Yüzyıllarca barbar saldırılarına maruz kalan Çin'de estirdikleri terör, bu yüzden, daha az etkili olmuştur. Moğollar, buna karşılık, Harezm İmparatorluğu'nda yaşayanların bu dehşete alışık olmadıklarını hemen fark etmiş, böylece, kuşatmalarda aldıkları esirleri kalkan olarak kullanma yöntemini burada daha çok kullanmışlardır. Bu, küçük Moğol kuvvetlerinin büyük garnizonlara sahip şehirleri alt etmesine olanak tanıyan askeri bir taktiktir.

Şehri ele geçirdikten sonra savaşabilecek yaşta olan erkeklerin şehirden uzaklaştırılması da Moğollar'ın acımasızca uyguladıkları savaş yöntemlerinin bir parçasıdır. Çoğunlukla, direnebilecek güçte olan nüfusun bir bölümünün de kılıçtan geçirildiği bu hareketin iki amacı vardır: Bir sonraki şehirde yaşayanların yüreğine korku salmak ve bir sonraki kuşatma için kalkan olarak kullanılabilecek sayıda esir toplamak. Ancak bazen bir şehirdeki ergen nüfusun tümü öldürülür, kuşatmalar için gereken esirler de etraftan toplanırdı.[17]

Çeşitli kaynaklarda, genellikle, sadece Çin'de ve İran'da yapılan kıyımlara vurgu yapılmaktadır. Halbuki Moğolistan'ın birleşmesi de (Orta Asya'da her zaman görüldüğü gibi) uzun ve kanlı savaşlar sonunda mümkün olabilmiştir. Cengiz Han, bölgede hakimiyet sağlamak için, bazı boyları tümüyle yok etmiştir. Bu yüzden, ordusunun Çin'de ya da İran'da Orta Asya'nın bozkırlarından daha çok insan öldürdüğünü söylemek zordur.[18]

Doğu İran, Moğol istilasının izlerinden hiçbir zaman bütünüyle kurtulamamıştır. Hâlâ bu yıkımın izlerini taşıyan bazı şehirler İslam

uygarlığındaki merkezi konumlarını bir daha asla geri kazanamamışlardır.[19] XV. yüzyılda Doğu İran'da altın çağını yaşayan Timur Rönesansı bile bu yıkık dünyayı eski haline getirememiştir. Bu yerlerde, Cengiz Han, her zaman, Arap-Fars uygarlığının en büyük düşmanı olarak görülmüştür. Bu yüzden, Müslüman yazarlar ondan 'uğursuz' diye bahsederler.[40]

Bütün bunlara karşın, Moğollar, birkaç yüzyıl önce Selçuklular'ın yaptığı gibi, fetihlerinin ardından buralara yerleşmeyi hiç düşünmemiş, Moğol askerlerinin çoğu Cengiz Han'la birlikte Moğolistan'a dönmüştür.[41]

11 Son Sefer

Cengiz Han, 1219'da Harezm seferine çıkmadan önce, vasallarından kendisi için birliklerini hazır etmelerini istemişti. Bu emri iletmek için Ningsia'ya giden Moğol elçisine, eğer Harezm seferinin altından kalkabilecek güçte değilse, Cengiz Han'ın imparatorluk iddiasında bulunmaması gerektiği söylendi.[1] Her ne kadar Şişia Krallığı tam bir vasal devleti olmasa da, Tangut kralı, 1210'daki yenilgisinin ardından, Cengiz Han'ın 'sağ kolu' olmaya söz vermişti. Bu, onun, Cengiz Han'ın egemenliğini kabul ettiği anlamına geliyordu. Dünyanın fatihi, Harezm İmparatorluğu'na karşı girişeceği savaşa odaklandığından, o an için bu konuda pek bir şey yapmadı. Ancak, 1225'te, Moğolistan'a döndükten sonra, intikam hazırlıklarına başladı.

Şişia'ya karşı bir sefer düzenlenmesinin tek sebebi, Harezm'e birlik göndermeyi reddetmeleri değildi. 1225 sonbaharında, Tangut kralı, Kin imparatoruyla bir ittifaka girmişti. Moğol fatihi, Şişia Krallığı'yla Kin İmparatorluğu'nun güçlerini birleştirmesini engellemek için bir an önce harekete geçmeliydi. Tangut kralını devreden çıkardıktan sonra, sıra Kin İmparatorluğu'na gelecekti. Ancak bu planı gerçekleştirebilmek için, Moğol-

lar'ın Ordos, Şensi ve Kansu'nun denetimini tümüyle ellerine geçirmeleri şarttı. Yola çıkmadan önce, Cengiz Han, Tangut kralına son bir elçi göndererek, teminat olarak oğullarından birini kendisine rehin vermesi halinde anlaşabileceklerini belirtti. Tangut kralı bu teklifi de geri çevirdi.[2]

Cengiz Han, sefer boyunca, Tatar karısı Yesüy'ü yanından ayırmadı. Ayrıca bu sefere oğulları Ögedey ve Tuluy'u, bakanı Ye-lü Çu-tsay'ı, kadim dostu Borçu'yu ve hayatta kalan generallerinin en iyisi olan Sübötey'i de götürdü. Çağatay ise Moğolistan'da kaldı.[3] Cengiz Han, Tangutlar'a karşı giriştiği bu harekata büyük önem veriyordu. İlerlemiş yaşına rağmen, ordunun yönetimini kendisi devraldı; bu da, Cengiz Han'ın fiziksel ve zihinsel yetilerini yaşamının sonuna dek koruduğu anlamına geliyordu.[4] Muhtemelen, liderliği almaya, büyük acılara katlanabildiklerini daha önce gösteren yoğun bir nüfusun yaşadığı Çin'de zor durumlarla karşılaşacaklarını düşünerek karar vermişti. Ayrıca, Kinler'le halen savaş halindeydiler ve Songlar da –büyük olasılıkla– fırsat kolluyorlardı. Bu nedenle, bu seferi oğullarından ya da generallerinden birinin yürütmesine izin veremezdi. Ancak Mukali ya da Cebe hayatta olsalardı durum belki farklı olabilirdi.

Sefer için 1226'nın sonbaharında[5] mı yoksa ilkbaharında[6] mı yola çıkıldığı kesin değildir ama ikincisi daha olası görünmektedir. Önce Kara Hoto'nun kuzeyindeki Edzeni Irmağı vahasına gelen[7] Cengiz Han, daha sonra, bu ırmağı takip ederek Şişia'ya doğru ilerlemiştir. Mayıs 1226'da, Moğollar, önemli sayılabilecek ilk şehirlere, Su-çu ve Kan-çu'ya ulaştıklarında, daha önce Kin ve Harezm ordularının yaptığı gibi, Tangut ordusunun da şehir surlarının arkasına çekildiğini gördüler. Böylece, kuvvetlerini toplayacakları yeri kendileri belirleme şansına sahip oldular. Bu kez çok sayıda kuşatma gerecine sahip olmaları da işlerini kolaylaştırıyordu. Ancak, yine de, kuşatmalar onlara çok vakit kaybettirdi. Su-çu'ya ancak beş hafta sonra girebildiler; Kan-çu'yu almaksa beş ay sürdü.[8] Havalar çok sıcak olduğundan, Cengiz Han, ilerleyişini Nan Şan Dağları'nın kuzeyindeki dağ kollarından sürdürdü.[9] Zaten 5000 ila 6000 metrelik yüksekliğe sahip bu dağların ('Kar Dağları')[10] güneyine geçmek olanaksızdı. Şişia'daki savaş sırasında da, Moğollar, dehşetengiz yöntemlerini acımasızca uygulamaya koydular. Tangutlar, genelde çok iyi direndilerse de[11], sonunda, düşmanlarının zalim yöntemlerine karşı yenik düştüler. Moğollar arkalarında ceset yığınları bırakarak ilerlerken dağlarda ve mağaralarda boş yere saklanmaya çalıştılar.[12]

Sonbaharda Moğol ordusu doğuya dönerek Liang-çu şehrini kuşattı ve aldı. Daha sonra Alaşan Çölü'nü aşarak Sarı Irmak'ın doğu kıyısın-

daki Ling-çu'yu ele geçirdi.[13] Cengiz Han, Şişia kralının, kendisinin de ikamet ettiği bu şehri büyük bir orduyla kurtarmaya geleceğini biliyordu. Adamlarına Huang-ho Irmağı'nı geçerek Ningsia'dan gelen orduyu karşılamalarını emretti ve Tangutlar ağır bir yenilgiye uğratıldı.[14]

Kış yaklaşınca, Cengiz Han, Liupan Şan Dağları'nda kamp kurdu. Savaş, Şubat 1227'de, Tangut ordusunun büyük bir kısmının bulunduğu Ningsia şehrinin kuşatılmasıyla yeniden başladı. Moğol fatihi, kendini gayet güçlü bir durumda gördüğünden, birliklerinden bazılarını bu kuşatma sırasında özel görevlerle başka yerlere göndermekten çekinmedi. Sübötey birlikleriyle Tao Vadisi'ni ve Lan-çu bölgesini; Ögedey ve Çağan (Moğollar'ın hizmetine giren bir Tangut generali) Wei Irmağı boyunca uzanan Kin topraklarını ve Güney Şensi'yi fethettiler.[15] Hatta Kin Ling Dağları üzerinden gönderdikleri birliklerle Kinler'in başkenti Kai-feng'i dahi tehdit ettiler. Bunun üzerine, Kin imparatoru, Moğollar'a yeni bir barış anlaşması önermek zorunda kaldı.[16]

Şişia seferi sırasında, Cengiz Han, bir kez daha atından düştü. Düzenlenen büyük bir av partisinde (*batu*) Cengiz Han'ın atı bir şeyden ürkerek aniden şaha kalktı ve yaşlı fatih kötü bir biçimde düşerek yaralandı. Gece durumu daha da kötüye gidince, Yesüy, Tuluy'u ve diğer generalleri çağırarak onlara Cengiz Han'ın ağır bir havale geçirdiğini söylemeyi gerekli gördü. Generallerden biri Moğolistan'a dönüp Cengiz Han iyileşinceye kadar beklemeyi önerdi; ne de olsa Tangutlar yerleşik düzende yaşıyordu ve diledikleri zaman gelip onlara cezalarını verebilirlerdi. Diğerleri de bu görüşü paylaştı, ancak Cengiz Han buna müsaade etmedi. Eğer Moğollar geri çekilirse Tangutlar'ın onların korkak olduğunu düşünerek saldırıya geçeceklerini düşünüyordu. Bunun üzerine, Ningsia'ya ateşkes için son bir elçi gönderildi. Bu teklif de geri çevrilince dünyanın fatihi sefere devam emrini verdi.[17]

Ningsia kuşatması süresince, Cengiz Han, Liupan Şan'daki Lungte bölgesinde kaldı.[18] Başlangıçta şehri teslim etme konusunda konuşmaya bile yanaşmayan Tangut kralının (Çin tarihinde Li Şien diye anılır) kuşatma altındaki şehirde 1227'nin temmuz-ağustos aylarında baş gösteren yiyecek kıtlığı üzerine teslim olmaktan başka çaresi kalmamıştı. Buna karşılık, kendisini affettirebilmek için[19] Cengiz Han'a hediyeler hazırlamak üzere, Moğollar'dan bir aylık bir süre istedi.

Cengiz Han'ın 1212'de eski Kitan Hanedanlığı'nın mirası üzerine yeniden kurulan Liao-yang'ın başına geçirdiği Ye-lü Liu-ko 1220'de ölünce, bölgenin yönetimini dul eşi devralmıştı. Ye-lü Liu-ko'nun varisi olan oğlu ise, Cengiz Han'la birlikte Harezm ve Şişia seferlerine katıldı. Ning-

sia kuşatması sırasında da, kuşatma birliklerinden birinin başında ovardı. Annesi, Cengiz Han'dan, oğlunun, babasının yerine geçmesi için izin istemişti; Ningsia'nın düşmesinden sonra bu izin verildi ve Ye-lü Liu-ko'nun oğlu Liao ülkesinin başına geçti.

Ningsia kuşatması sürerken, Cengiz Han, büyük oğlu Cuci'nin Şubat 1227'de öldüğü haberini aldı. Birbirlerini en son Kulan Başi'de gören baba-oğul arasındaki sürtüşmelere ilişkin birbirleriyle çelişen pek çok öykü anlatılmıştır. Cuci'nin topraklarını Moğol İmparatorluğu'ndan bütünüyle ayırmak istediği ve kendisiyle konuşmak isteyen babasının davetini de geri çevirdiği söylenmiştir. Kimi kaynaklar, Cuci'nin babasını ziyarete hasta olduğu için gelemediği gerçeğini karalamaya çalışmışlardır.[20] Oysa, bundan kısa bir süre sonra ölmesi, Cuci'nin hastalığının uydurma olmadığını kanıtlamaktadır. Bu durum da, Cengiz Han'ın yakın çevresinde, Cuci'yi zor duruma düşürmek isteyen insanların bulunduğunu göstermektedir.

Moğol ve Çin kaynaklarının Cengiz Han'ın ölümünü aktarma biçimleri de ilgi çekicidir. Örneğin, bunlardan biri, yalnızca 'Domuz yılında Cengiz Han Göğe yükseldi' demekle yetinmiştir.[21] Bu olay, o tarihte, Moğollar için bir tabu gibi görünmektedir.[22] Ancak, sonradan, Cengiz Han'ın ölümünün muhtemel sebebi hakkında çok şey yazılmıştır. Genel kanı, dünyanın fatihinin, attan düşmesinin yol açtığı bir iç kanama sonucu öldüğü şeklindedir ve geçirdiği yüksek ateş de bu varsayımı desteklemektedir.[23] Cengiz Han'ın Liupan Şan'ın güneyinde öldüğü ise kesin gibidir.[24] 1227'de gerçekleşen bu olay için üç ayrı tarih verilmektedir: 18 Ağustos, 25 Ağustos ve 28 Ağustos.[25] Hangi tarihin doğru olduğunu kesin olarak söylemek zordur.[26] Ancak doğum tarihini 1162 olarak alırsak, Cengiz Han'ın öldüğünde 66 yaşında olduğunu söylemek mümkündür.[27]

Cengiz Han, çok yakında öleceğini kesin olarak biliyordu. Ölüm döşeğindeyken, Tuluy'a (son günlerinde yanında olan tek oğluydu) Kin İmparatorluğu'na nasıl saldırılması gerektiğini anlatmış[28], Kinler'in en iyi birliklerinin çok güçlü bir savunmaya sahip Tong-kuan'da bulunduğunu söylemişti. Bu kale, kuzeyde Huang-ho Irmağı, güneyde ise Kin Ling Dağları tarafından korunan Honan eyaletinin batı girişine hakim bir konumdaydı. Bir başka deyişle, Kinler'e karşı yapılacak saldırı, Tang Irmağı boyunca, güney-batı yönünde, Kai-feng'e doğru yapılmalıydı.[29] Bunun için de Songlar'ın bölgesinden geçmek şarttı.

Cengiz Han, ölmeden önce, Tangut kralının öldürülmesini emretmişti.[30] Buda inancının hakim olduğu Şişia'da, krallar, aynı zamanda

dini önderlerdi. Bu yüzden, Moğollar'ın Gizli Tarihi'nde, Kral Li Şien, 'Ulu Buda' anlamına gelen 'İluku Burkan' adıyla anılıyordu.[31] Cengiz Han, 'Ulu Buda'yı öldürerek Moğollar'ın Buda inancına karşı savaştığı izlenimini uyandırmamak için, bu adı Şidurku ('Sadık Takipçi') olarak değiştirdi.[32] Böylece, kralın kendisinin vasalı olduğunu da vurgulamış oluyordu: Bir Buda öldürülemezdi ama bir vasal öldürülebilirdi.[33]

Cengiz Han, ayrıca, eğer Ningsia'nın teslim olmasından önce ölürse bunun gizli tutulmasını istemişti.[34] Tangut kralına verilen bir aylık süre dolduktan sonra, kral, eylül ayında Moğol kampına geldi. Burada ona dünyanın fatihinin hasta olduğu ve kendisine olan bağlılığını çadırına girmeden sunması gerektiği söylendi. Kral, bağlılığının bir ifadesi olarak, yanında altın ve gümüşten pek çok hediyelerle genç kız ve erkekler getirmişti. Cengiz Han'ın naaşının yattığı çadırın önünde saygıyla eğildi. Üç gün sonra da ailesiyle birlikte idam edildi.

Ningsia acımasızca yağmalandı ve büyük ölçüde tahrip edildi: Bu, 1030'dan beri süregelen Şişia-Tangut Krallığı'nın sonu demekti. Başlangıçta, Cengiz Han, Şişia Krallığı'nın yıkılmasından sonra, Tangut halkını tümüyle yok etmeyi düşünmüş[35], ancak Ye-lü Çu-tsay onu bu korkunç planından vazgeçirmişti. Kitan danışmanı, dünyanın fatihine, fethedilmiş bir ülkeyi terk ettiklerinde burada boyunduruk altına alınmış bir halkın yaşamasının Moğollar için buranın boş kalmasından daha iyi olacağını anlatmıştı.[36]

Cengiz Han'ın naaşı Moğolistan'a götürüldü. Bu yolculuk boyunca, Moğollar, karşılarına çıkan herkesi öldürdüler.[37] Moğol fatihi, kutsal Burkan Kaldun Dağı'nda, Moğol geleneklerine göre kendisinin önceden seçtiği bir yere gömüldü.[38] Yeri tam olarak bilinmeyen[39] bu mezarın Onon Irmağı'nın yukarı kesimlerinde bir yerde olduğu sanılmaktadır.[40]

Mezarın yerinin tam olarak bulunamaması, belki de, Moğollar'ın önemli kişileri gömerken uyguladıkları yöntemlerden kaynaklanmaktadır. Moğollar, bu türden mezarların üstünü kapadıktan sonra bölgedeki izleri yok etmek için üzerinden at sürüleri geçirir, kısa sürede bölgenin her yanı tekrar doğal bitki örtüsüyle kaplanınca da mezarın bulunması olanaksız hale gelirdi. Aile üyeleri bile mezarın nerede olduğunu bilemezdi. XIV. yüzyılın başından itibaren Cengiz Han'ın mezarı da kayıplara karışmıştır. Dünyanın fatihinin gömüldüğü bölge, bir yol bile açılamayacak denli yoğun bir bitki örtüsüyle kaplanmıştır.[41]

Ögedey, 1229'da Büyük Han olduğunda, en seçkin ailelerden alınacak 40 güzel kızın en güzel elbiseler ve mücevherlerle süslenerek öbür dünyada onun ruhuna eşlik etmek üzere Cengiz Han'ın mezarının yanın-

da kurban edilmesini emretti. Özel olarak seçilen birçok at da kızlarla birlikte kurban edildi.[42] Cengiz Han'ın gömülü olduğu yere –'büyük yasak bölge'[43]– sonraları birçok Cengizi daha gömülmüştür. Tuluy'un, karısı Sorgaktani'nin ve oğulları Möngke ile Arık Böke'nin Burkan Kaldun'un bu en kutsal yerine gömüldüğü kesin olarak kabul edilir.[44]

12 Dünyanın Fatihi ve İmparatorluğu

DÜNYANIN FATİHİ

Cengiz Han'ın fiziksel görünümü hakkında elimizde çok az bilgi vardır. Bu konuda en önemli kaynaklar, onu Harezm'deki savaş sırasında gören kişilerin yaptığı tasvirlerdir. O zamanlar altmış yaşlarında olan 'dünya fatihi', ayrıksı hatları ve güçlü yapısıyla dikkat çekiyordu; çekik gözlere sahipti ve saçlarının bir kısmı akçaydı.[1]

Cengiz Han hakkında ancak yaşadığı dönem ve bunu çevreleyen koşullar göz önüne alınarak bir yargıya varılabilir. XII. ve XIII. yüzyıllarda, Moğollar'ın, etraflarındaki diğer boylara göre çok daha barbar oldukları bir gerçektir. Bu yüzden, Çinliler'in dediği gibi, Cengiz Han da eninde sonunda bir barbardı. Ancak bu barbar kendisini dünya tarihinin en büyük fatihlerinden biri yapan bir dizi niteliğe sahipti.

Alışılmadık özdenetimi ve öfkesine hakim olma yetisi çarpıcıydı.[2] Özel yaşamında ve kişisel ilişkilerinde hiçbir zaman bu özelliklerinden yararlanma yoluna gitmese de, kesinlikle açıkgöz ve kurnazdı; özellikle savaş halindeyken türlü hilelere baş vurmaktan kaçınmazdı. Hainlerden nefret ederdi: onun tarafına geçmek için kendi efendilerine ihanet eden kişileri hemen öldürtürdü. Bu kararın tümüyle ahlaki nedenler-

den kaynaklanmadığını söylemek yanlış olmaz. O dönem için güçlü olanın tarafına geçmek alışılmış bir davranış biçimidir. Buna karşılık, Cengiz Han, bu tür insanların, zamanı geldiğinde kendisine de ihanet edeceklerini düşünüyordu. Kendi ordusundan firar edenlere, tekrar onun eline düştüklerinde sonlarının ne olacağını göstermek için de düşman ordusundan gelenlere merhamet göstermiyordu. Zor koşullarda bile ona sadık kalan destekçilerini cömertçe ödüllendirirken, düşman ordusunda sonuna kadar liderlerine sadık kalarak direnen askerleri de genellikle bağışlar, hatta onlara kendi hizmetine girme şansı tanırdı.

Cengiz Han'ın göze çarpan bir başka kişilik özelliği de kuşkucu doğasıydı. Bu niteliği, şaman Kököçü'nün kehaneti üzerine, kardeşi Kasar'ı tutuklatmasında ve Cebe'yi Küçlüg'e karşı kazandığı parlak zaferin ardından geri dönüş yolunda yaptığı kutlamalardan dolayı azarlamasında açıkça ortaya çıkmıştır. Bu kuşkuculuk, Cengiz Han'ın yetkesini çevresindeki insanlara dağıtmaması sonucunu doğurmuştur. Sahip olduğu güç arttıkça kendi konumunu koruma kaygısı da artmıştır.[3]

Bütün diğer çağdaşları gibi Cengiz Han da sadece kendisini, yakın çevresini ve ardıllarını düşünmüştür. Onun halkının refahı için çalıştığını gösteren hiçbir kanıt olmadığı gibi[4], bu tür düşüncelere Yasa'da da yer verilmemiştir. Cengiz Han kendisini bir halkın önderi olarak bile görmemiştir: O önce birliğini sağladığı, sonra da güç ve zenginliğe kavuşturduğu Moğol aristokrasisinin önderidir. Cengiz Han'ın bir başka önemli niteliği de, dünyanın büyük bir kısmına boyun eğdirmiş olan ve diğer kısmına da korku salan bu adamın kişiliğinin bu baş döndürücü başarılardan etkilenmemesidir. Oldukça kültürlü bir ulus olan Çinliler bile onun taşıdığı bu asalet karşısında hayranlıklarını gizleyememişlerdir.[5]

Bütün Moğollar gibi Cengiz Han da içkiye düşkündü ve avlanmak onun için de vazgeçilmezdi. Bazı zamanlar sarhoş olduğu görülse de, alkol kullanımında aşırıya kaçmazdı. Her ikisi de tam bir alkol bağımlısı olan Ögedey ile Tuluy'u bu konudaki zayıflıkları yüzünden sürekli azarlardı.[6] Sarhoşluk, Moğollar tarafından bir erkeklik erdemi olarak görülürdü. Bu yüzden, oldukça yaygın olan alkol alışkanlığını Yasa'yla yasaklamak zordu.

Kadınların Cengiz Han'ın özel yaşamında büyük bir yeri vardı. En önemli dört karısı, Börte, Kulan, Yesüy ve Yesügen'di. Bunların her birinin ayrı bir *ordu*su vardı. Uzun seferlerinde bu dört eşinden birini mutlaka yanına alırdı. Bunlara ek olarak, Kin imparatorunun ve Şişia kralının kızları ile boyunduruk altına alınan Naymanlar'ın tayangının karısı Gü-

bersü de Cengiz Han'ın eşleri arasındaydı. Ayrıca çok sayıda cariyesi vardı. Cengiz Han dinlenmeye çekildiğinde etrafında güzel kadınlar ve çeşitli işlerle uğraşan genç kızlar görmekten hoşlanırdı. 17-18 güzel kızdan oluşan bir çalgıcı topluluğu da onu eğlendirmekle görevliydi.[7]

Cengiz Han, gençliğinde, bazı olaylardaki yiğitliği ve yürekliliğiyle dikkat çekmiş olsa da, bir komutan olarak hiçbir zaman kişisel cesaretini ön plana çıkarmamıştır. Onun gözünde, bir komutanın liderliği, daima savaşçılığından önce gelirdi; bu yüzden, asla kahramanlık peşinde koşmazdı.[8] Bu açıdan, kendinden sonra Asya'dan çıkan bir diğer fatih olan Timurlenk'e hiç benzemiyordu. Cengiz Han, askeri harekatlarını kendisi yönetirdi; ancak bir başkomutanın işinin ön saflarda savaşmak olmadığını da iyi bilirdi.

Ancak, başka bir açıdan bakıldığında, onun sıradan bir boy önderliğinden dünya tarihinin en büyük hükümdarlarından biri konumuna yükselmesinin öyküsü, elbette, bir kahramanlık destanıdır. O, bu yolda çok büyük bir cesaret örneği göstermiş, büyük riskler almıştır. Cengiz Han aldığı bir kararı uygulamak için asla acele etmez, fırsatları kaçırma tehlikesini de göze alarak uygun zamanı kollardı. Her zaman ihtiyatlı davranmasına karşın, küçük ordusuyla önce güçlü Kin İmparatorluğu'nu, ardından da geniş Harezm Sultanlığı'nı fethetmeye girişmesi gerçekten büyük bir riskti. Onun bu savaşlardaki başarısı, askeri dehasının açık birer göstergesiydi.

Cengiz Han'ın kendi yarattığı özel savaş taktikleri yoktu. Bozkır savaşçılarının yüzyıllardır kullandıkları yöntemlerle savaşıyordu ama bunları sıkı bir disiplinle birleştirerek mükemmele ulaştırmıştı. Moğol ordusunun temel yapılanmasında bile, dünyanın fatihinin özgün bir fikri söz konusu değildi. Ancak, kuşkusuz, bu yapının kusursuz bir işleyiş kazanmasında eşsiz bir rol oynamıştı.

Tam bir insan sarrafı olan Cengiz Han'ın bu yeteneği, kendisi için en uygun komutanları seçmesini sağlamıştır. Seçim yaparken, genellikle, kişinin kökenini ve yaşını dikkate almazdı. Seçtiği generallere, birlikleriyle birlikte, ana ordudan çok uzaklarda bağımsız görevler vermekten çekinmezdi. Bu şekilde, dünyanın fatihinin güvenini kazanmış olan generallerinden hiçbiri onu yüzüstü bırakmadı. Bu, onun her yere yayılan mutlak yetkesinin ve ona duyulan büyük saygının bir sonucuydu. Sivil danışmanlarının seçimi de, onun, insan karakterlerini gerçekten zekice değerlendirebildiğini gösteriyordu. Bunların hepsi, istisnasız, akıllı birer devlet adamı ve sadık birer hizmetkârdı. Cengiz Han, gerektiğinde onları dinlemeyi bilirdi. Bu noktada, kendisi okuma yazma bilmemesi-

ne ve kendi dilinden başka bir dil konuşamamasına rağmen[9], Uygur yazısını bir alfabesi olmayan Moğollar için resmi yazı dili olarak kabul etmesi takdire şayandır.

Cengiz Han'ın yönetimi ele almasından önce Moğol toplumunda tam bir kuralsızlık egemendi. Yasayı ve düzeni hakim kılmak için toplumda birtakım davranış kurallarının da yerleştirilmesi şarttı. Cengiz Han, Yasa'yı ortaya koyup buna sorgulanmaksızın itaat edilmesini isteyerek, daha önce tam bir kaos içinde yaşayan Moğol insanının ahlaki değerleri üzerinde kökten bir etki yarattı. Fransisken keşiş Giovanni da Pian del Carpini, Cengiz Han'ın ölümünden 19 yıl sonra Moğolistan'ı ziyaret ettiğinde, Moğollar'ın Yasa'ya Avrupalı rahiplerin kendi rejimlerine olan bağlılığından çok daha sıkı bir biçimde bağlı olduğunu yazacaktı.

Doğal olarak, Cengiz Han'ın dehasının da sınırları vardı. Ortaya koyduğu düzenin en zayıf yanı, iki karşıt kültürü, göçebeliği ve kentliliği bir arada sürdürme çabasıydı. Bu durum, ileride, Moğol İmparatorluğu'nun dağılmasının en önemli sebeplerinden biri olacaktı.[10] Buna karşın, egemenliği altındaki yerleri öylesine iyi bir biçimde örgütlemişti ki bu örgütlenme ölümünden 40 yıl sonra bile yürürlükteydi. Kendisinden sonra gelen oğullarından ya da torunlarından hiçbiri bu başarıyı yakalayamadı.[11] Hiçbiri Cengiz Han'dakine benzer bir dehaya sahip olmayan Cengiziler'in Moğol İmparatorluğu'nun bölünmesiyle ortaya çıkan küçük küçük devletlerde iktidarlarını sürdürebilmelerinin en önemli nedeni, Cengiz Han'ın ölümünden sonra bile etkisini sürdüren büyük yetkesiydi. Kurduğu dünya imparatorluğunu yaşamı boyunca bir arada tutan da onun bu tartışılmaz yetkesi olmuştu. Yetkesini dayandırdığı temel güç olan din de özellikle Orta Asya için önemli bir etkendi.

Geleneklere göre, sadece ilk karısı Börte'den olma dört oğlu, Cengiz Han'ın tahtına aday olabilirdi. Cengiz Han, seçimini yaparken, Tuluy'un askeri yeteneklerinden ya da Çağatay'ın babasının koyduğu yasaları uygularken gösterdiği ciddiyetten çok, Ögedey'in herkesi etkileyen yücegönüllülüğü ve dost canlısı karakteri üzerinde durdu. Oğullarının hiçbiri onun irade gücüne sahip olmadığından, Cengiziler'in tüm üyelerinin katılacağı bir koalisyon yönetiminin kurulması şarttı. İmparatorluğun bütünlüğüyse aile üyelerinin tümünü bir arada tutabilecek bir hükümdarın varlığına bağlıydı. Bu yüzden, babasının kim olduğu konusundaki belirsizlik, en büyük kardeş Cuci'yi bu seçimin dışına itiyordu. Düzen, irade ve düşünce gücüyle sağlanamayacaksa, hiç değilse, hükümdarın çekici kişiliği sayesinde sağlanmalıydı. Hüküm sürdüğü dönem boyunca, Ögedey, imparatorluk içinde büyük ölçüde bir uzlaşma sağ-

layarak babasının kendisine bağladığı umutların boş olmadığını kanıtladı.[12]

Cengiz Han'ın, sıklıkla, yükselişini kanlı eylemlerle sağlayan bir canavar olarak resmedildiği, geçtiği yerlerdeki müreffeh ve canlı kentleri terk edilmiş birer yıkıntı haline getirdiği, buralarda yaşayan barışçı insanları da katlettiği anlatılmıştır. Özellikle İslami çevrelerde, dünyanın yarısını ölüm sessizliğine büründüren bir cani olarak nefretle anılmıştır.[13]

Pek çok kaynağın, Moğol fatihinin gerçekleştirdiği kanlı eylemlerden bahsettiği doğrudur. Ancak günümüzden geriye doğru tarafsız bir gözle bakıldığında, Timuçin'in –bir boy önderi ya da Moğollar'ın hanı olarak– yaptıklarının çağdaşlarından daha zalimce ya da daha yıkıcı olmadığı görülür.[14] Ne derece parlak bir zekaya sahip olursa olsun, Cengiz Han da, insan olarak, yaşadığı dönemin ve doğduğu toprakların bir ürünüdür. Bu yüzden, yaptığı şeyleri döneminin tarihsel ve toplumsal koşulları dışında bir çerçeveden bakarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Tarihte bir önemleri olmadığı için en az onun kadar kanlı eylemlere girişmiş olan çağdaşlarının çoğunun isimleri dahi bilinmemektedir. Moğollar'ın yaptıkları fetihler sırasında öldürdükleri insanlar ve geçtikleri yerlerde verdikleri zararlar sayılamayacak kadar çoktur, zira Cengiz Han Avrasya'nın dört bir yanına seferler yapmıştır. Bu seferler sırasında, Cengiz Han'ın ordusu, düşman ordularından sayıca hep daha az olmuştur. Bu yüzden, bütün bozkır boylarında görülebileceği gibi, Moğollar da, ele geçirdikleri ülkeleri bıraktıkları işgal birlikleriyle değil, saldıkları korku ve dehşetle denetim altında tutmuşlardır. Cengiz Han'ın Moğollar'ı ilkel köklerinden kopamamış olduğundan, savaş yöntemleri de bunun etkisini taşıyordu. Göçebe ya da avcı olan bu insanlar, yerleşik yaşamın nimetlerinden ve tarımın öneminden habersizdi.

Cengiz Han, büyük seferlerinin hiçbirinde, o gün için bir savaşta normal kabul edilebilecek hareketlerin ötesine geçmemiştir.[15] Ancak, bütün büyük fatihler gibi o da, amacına ulaşmak için, gerekli gördüğünde, sayısız insanın hayatına kastetmekten ve büyük ölçekli yıkımlara yol açmaktan çekinmemiştir.

İMPARATORLUK

Moğol fetihlerinin dünya tarihindeki etkileri çok geniş çaplı olmuş, köklü sonuçlar doğurmuştur. Cengiz Han öldüğünde, Moğol İmparatorluğu, o zaman bilinen dünyanın neredeyse yarısını egemenliği altına

almıştır.[16] Cengiz Han, seferleriyle yalnızca büyük bir insan kıyımına ve birçok şehrin harap olmasına yol açmamış, belki de birbirlerinin varlığından bile haberdar olmayan halkları bu büyük imparatorlukta, kendi yönetiminde bir araya getirmiştir. Bu insanlar, coğrafi koşullar ve güvenlik nedenleriyle, daha önce ilişkiye giremedikleri komşularıyla yakın ilişkiler kurmuştur. İmparatorluk iki eski kültür odağını da kendi bünyesinde toplamıştır: Çin ve İran. Bunlara karşılık, tüm Asya'nın tek bir yetkenin egemenliği altında olduğu bu yeni durumdan en çok kültürel değil ticari ilişkiler etkilenmiştir. Yasa'nın bütün bu ülkelerde egemen hale gelmesiyle ticaret oldukça canlanmıştır. Kuşkusuz, Yasa'daki düzenlemeler ağır cezalar içermektedir, ancak bu düzenlemelerle sağlanan ve *Pax Mongolica* adı verilen barış ve güven ortamı, her şeyin ötesindedir. Dönemin İranlı tarihçilerinden biri, İran ile Turfan arasındaki bölgenin güvenliğini anlatmak için, bir kişinin Doğu Akdeniz'den Orta Asya'ya kadar başında altın bir tepsiyle seyahat edebileceğini yazmıştır.[17]

Büyük askeri birliklerin komutanları, aynı zamanda, atlı ulak servisinin (Yam) korunmasından sorumluydu. Bu servis yalnızca askeri ve bürokratik iletişimi etkili bir biçimde sağlamakla kalmıyor[18], ticaretle uğraşanlar da bu servisten yararlanabiliyordu. Çok iyi korunan bu yollar üzerinden aynı anda hem mal, hem bilgi, hem de fikir alışverişi sağlanıyordu. Savaşın ve şiddetin ardından, yenilen ülkelerde seyyahların hareketi başlamış, zamanla Güneybatı Asya ile Çin arasında açılan yollar her renkten ulaklar, tacirler ve misyonerlerle dolmuştur.[19] *Pax Mongolica* sayesinde özellikle bölgedeki ticaret büyük bir hareket kazanmıştır.

Moğol fatihi bu uluslararası ticaretin önemini bilse de, Moğollar'ın kendisi bu etkinlikte hiçbir zaman yer almamıştır. Bunun yerine, Moğollar, yüzyıllar boyunca Çinliler'den kürk ve deri karşılığında yiyecek, giyecek ve metal eşyalar aldıkları değiş-tokuş işini sürdürmüşlerdir. Bu arada, özellikle Akdeniz ülkeleriyle Çin arasındaki ticaret oldukça gelişmiştir. Bu ticaretten elde edilen gelirler, uzunca bir süre, Moğol İmparatorluğu'nun temel kaynaklarından biri olmuştur.

Moğollar'ın fethettikleri yerleri kendi bozkırlarına benzetmek istediği düşüncesi de gerçekleri yansıtmamaktadır. Çinli filozof Çang-çun'un yaptığı seyahatler, Moğollar'ın, savaşlar biter bitmez, fethettikleri ülkelerin eski zenginliğine kavuşması için çaba gösterdiklerini ortaya koymuştur. Danışmanları olan Ta-ta Tonga, Ye-lü Çu-tsay ve baba-oğul Yalavaçlar'ın tavsiyelerini dikkate alan Cengiz Han, tarım ya da ticaret yoluyla geçinen bir halkın kendisine getirisinin göçebelerden çok daha fazla olacağını anlamıştır.[20] Cengiz Han, içinde çok çeşitli ulusları ve

dinleri barındıran bu dev imparatorluğu yönetmek için bu konuda daha tecrübeli ulusların bilgi ve deneyimine baş vurmaktan da çekinmemiştir. Moğollar, imparatorluktaki en üst sınıfı oluşturmalarına karşın, gerçekte, yönetici sınıf değillerdi. Yönetim işlerinin çoğunu, boyunduruk altına aldıkları halklardan kişilere bırakmışlardı.[21] Göçebe yaşam tarzları, düzenli işlere uyum sağlamalarını güçleştiriyordu. Bu yüzden, devletin yüksek kademelerinde çalışan Moğollar'ın sayısı bir hayli azdı. Bu tür görevleri, genellikle, Uygurlar, Kitanlar, Çinliler ve İranlılar üstleniyordu.

Cengiz Han, hayatının sonuna kadar, Uygur uygarlığının kendi imparatorluğu için en uygun model olduğunu düşünmüştür. Dünyanın fatihinin bu görüşü, Çin ve İran kültürleriyle tanıştıktan sonra bile değişmemiştir. Ye-lü Çu-tsay'la olan yakın ilişkisi de bu fikrini değiştirmeye yetmemiştir. Çin ve İran uygarlıkları, elbette, Moğol toplumu üzerinde bazı etkiler yaratmıştır, ancak Cengiz Han, ölümünden sonra imparatorluğunu yönetecek olan Cengiziler'den göçebe yaşam tarzına ve Yasa'nın öğretilerine bağlı kalmalarını istemiştir. Bu amaç için de en uygunu Uygur kültürüdür.[22] Kendi klanının sonsuza kadar egemen olarak kalacağını düşünen Cengiz Han, ardıllarından ve Moğol aristokrasisinden bozkır yaşamını ortadan kaldırmayacaklarına dair söz almıştır. Bu yalın yaşam tarzı belli bir mekânla kısıtlanmamalıdır. Yasa, bu yaşam tarzına göre biçimlendirilmelidir. Ancak böyle yapılırsa imparatorluk ailesi yerleşik halkları yönetmeye devam edebilecektir.

Daha gelişmiş ülkelerin topraklarını imparatorluğuna kattıktan sonra bile, Cengiz Han, Orta Asya'daki boyları birleştirirken kullandığı politikaları uygulamayı sürdürmüştür. Moğol seferlerinin toplumsal ve ekonomik nedenleri gerçekte ne olursa olsun, Cengiz Han, bunları Tengri'den (Ebedi Gök) aldığı emirlerle düzenlediğini söylemiştir. Ardılları da onu izleyerek bu durumu daha da ileri götürmüştür. Onlara göre, Moğol İmparatorluğu, yalnızca devletler içinde bir devlet değil, 'kurulmakta olan dünya imparatorluğu'dur. Onun kurulması ise Tengri'nin isteğidir: Cengiz Han ve ardıllarına dünyaya hükmetme hakkını Ebedi Gök vermiştir. Bunun için, diğer devletlere, Moğollar'ın tanrısının temsilcisi olan imparatorun emirlerine boyun eğmeleri gerektiği, teslim olmayı reddetmeleri halinde bunun bir başkaldırı olarak görüleceği şeklinde mesajlar gönderilmiştir.[23]

Cengiz Han, devleti kendi klanına ait bir şey olarak görüyordu. İmparatorluğun yapısı, Cengiz Han'ın, ailesinin ve yakın çevresinin görkemli bir yaşam sürdürebilmesi için onlara mümkün olan en yüksek

geliri sağlamak üzere kurulmuştu. Zaten, Cengiz Han'ın zamanında, yönetimi elinde tutanların hiçbir ahlaki gerekçeye ihtiyaçları yoktu. Başkalarını yönetmek sadece bir zevkti; hatta bu yüzden, Cengiziler, tahta keyif koltuğu derlerdi.[24] Fethettikleri uygar ülkelerin yerleşik halkları, onlara göre, görevleri göçebe efendilerinin iyi bir yaşam sürmesini sağlamak olan kölelerdi.[25]

Yalnızca Cengiz Han'ın soyundan gelenler yönetme hakkına sahipti. Altın Klan'ın ortak egemenliği, ilke olarak, imparatorluğun başındaki kişinin kişisel iktidarıyla çelişmezdi. İmparatorluk, hanın başında olduğu bir bütündü. Bu han, aynı zamanda, Altın Aile'nin de reisiydi. Cengiz Han, "Tahtım ancak tek bir oğlum tarafından devralınabilir," demişti. "Bu sözlerimin değiştirilmesine ya da ihlal edilmesine göz yummam."[26]

Egemenliğin ortak paylaşımı ilkesi, imparatorluk içindeki bölgelerin ve boyların, Cengiz Han ailesinin üyeleri arasında dağıtılmasını öngörüyordu. Bu yurtlukların (*ulus*) büyüklüğü aile üyelerinin yaşına göre değişirdi. Altın Klan'ın her üyesi, ordu birliklerinin, zanaatkârların ve sanatçıların da belli bir kısmını alırdı. Uluslar yalnızca göçebelerin yaşadığı yerleri kapsardı. Çin ve İran gibi ülkeler, Cengiziler'in ulusları içinde yer almazdı. Ancak, buralardan elde edilen gelirler de, diğerleri gibi, Büyük Han ve diğer aile üyeleri arasında paylaşılırdı.[27] Çin ve İran gibi ülkeler, Moğolistan'daki merkez bakanlığa bağlı *darugaçi* adı verilen yüksek memurlar tarafından yönetilirdi. Büyük Han hariç Altın Klan'ın hiçbir üyesinin buraların iktisadi ve idari işlerine müdahale etme hakkı yoktu. Kendisine ait ayrı bir ulusu da olan Büyük Han, bu konularda tek yetkeydi.

Cengiziler'in kendilerine ait varlıkları paylaşma ilkeleri, imparatorluk ailesinin ve askeri Moğol aristokrasisinin bir araya geldiği kurultaylarda belirlenirdi. Cengiz Han, Moğol İmparatorluğu'ndaki kurultay kavramını, yeryüzünde 'Ebedi Gök' adına hüküm süren Büyük Han'ın altında, ona hizmet eden bir kurum olarak yerleştirmişti.

Birkaç kuşak boyunca, Altın Klan'ın bölündüğü çeşitli kollar, imparatorluk içinde varlıklarını korudu. Ancak uluslar gelişip birbirlerine olan bağımlılıkları azaldıkça bu dev imparatorluk yavaş yavaş çatırdamaya başladı. Cengiziler'in çeşitli kolları birbirlerine düşman oldular. Yine de, bu birbirinden bağımsız ulusların hepsinde, Cengiz Han'ın yerleştirdiği kurumlar ve kurallar bütünü uzun bir süre daha uygulanmaya devam etti. Bu durum, Moğol fatihinin yetkin organizasyon yetisinin bir başka kanıtını oluşturur.

Zamanla, Cengiz Han'ın istekleri unutulmuş, imparatorluk yıkılmış, büyük fatihlerinin askeri ve idari dehası sayesinde dünya sahnesinde önemli bir rol üstlenen Moğollar bu rollerini sürdürmekte başarısız olmuşlardır. Çevrelerindeki eğitimli halklar ya onlardan kurtulmuş ya da onları asimile etmiştir. Sonunda çoğu, Moğollar'ın Cengiz Han doğduğu sırada yaşadıkları koşullara geri dönmüştür.[28] Cengiz Han'ın klanının her zaman aynı biçimde var olacağına ve sonsuza kadar kurduğu imparatorluğu yönetece̊ğine dair umutları boş çıkmıştır. Cengiziler'in birliğini korumaya Yasa'nın gücü bile yetmemiştir.[29]

13 Babanın İzinde

KALIT

Cengiz Han'ın ölümünden sonra, tahta, Moğol geleneklerine uygun olarak, en küçük oğlu Tuluy vekalet etti. Otşigin (baba ocağının bekçisi) olduğundan, Tuluy'a yurtluk olarak Moğollar'ın asıl vatanı olan Onon ile Kerülen ırmakları arasındaki bölge verilmişti.[1] İmparatorluk ailesi ve Moğol ordusunun 101.000 askeri de onun sorumluluğundaydı. Doğal olarak, 1229 ilkbaharında, Büyük Han'ı atayacak olan kurultayı da o topladı.

Kuşkusuz, Cengiz Han, Moğolistan'ın batısında yaptığı tüm fetihleri Tuluy'un üç büyük kardeşine borçludur. Cuci, Çağatay ve Ögedey, kendilerine verilen topraklar üzerindeki haklarını kullanmaya babaları henüz hayattayken başlamıştır. Ancak ne bu yurtlukların sınırları ne de oğullarının Cengiz Han'ın yetkesi karşısındaki durumları tam olarak bilinmektedir.[2]

Cuci'ye Ural ile İrtiş ırmakları arasındaki bölge verilmişti. Ulusu, güneyde Aral Denizi'nin batı kıyılarından Siri Derya (Signak'a kadar) ve Balkaş Gölü'ne kadar uzanıyordu.[3] Aral Denizi'nin doğu kıyılarının bir kısmı da ona aitti. Cengiz Han öldüğünde Cuci'nin ulusu oğulları

arasında paylaşılmıştı. Büyük oğlu Orda[4], Siri Derya'nın doğu kıyısındaki ve Sarı Su çevresindeki yerleri almıştı.[5] Cuci'nin ikinci oğlu ve oğulları arasında en başarılısı olan Batu[6] ise 1227'de Hazar Denizi'nin kuzey kıyısındaki Ural Irmağı'na kadar olan bölgeleri aldı. Güney Rusya'nın fethinden sonra toprakları daha da genişledi. Öte yandan, Cuci'nin beşinci oğlu Şeyban'ın ulusu[7], Batu'nun ve Orda'nın uluslarının kuzeyinde yer alıyordu ve Ural Irmağı'nın yukarı kesiminden İrtiş'e uzanıyordu. Bu bölge, Turgay ve Irgız ırmaklarını da içine alıyordu.[8]

Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay, Semerkand ve Buhara hariç, eskiden Kara Hıtay Hanlığı'nın kurulu olduğu bölgeyi; Talas, Çu ve İli ırmakları ile Isık Köl çevresindeki yerleri almıştı.[9] Maveraünnehir ise Moğolistan'daki merkezi hükümet tarafından yönetiliyordu. Babasının ardından Moğol İmparatorluğu'nun yönetimini devralacak olan Ögedey'in ulusu, Ala Köl, Tarbagatay Dağları ve Kara İrtiş Irmağı çevresindeki bölgelerle Altay Dağları'ndan Baykal Gölü'ne kadar olan yerleri kapsıyordu.[10] Kendisi de Ala Köl civarında, eskiden İmil şehrinin olduğu yerin yakınlarında yaşıyordu.[11]

Cengiz Han'ın kardeşlerinin de kendilerine ait yurtlukları vardı. Kasar'ın ardıllarına Argun ile Kaylaer ırmakları yakınında bir ulus verilmişti.[12] Buir Nor'un güneydoğusunda, muhtemelen Kore'yi de içine alan[13] bir ulus da Temüge'ye verildi. Cengiz Han'ın aile üyelerine verilen yurtluklar kimi zaman vasalların topraklarını da kapsıyordu. Cengiz Han'ın sözlerinden, Liaolar'ın topraklarının (Liao-yang) Belgütey'in ulusunun içinde yer aldığı anlaşılmaktadır.[14] Kendi uluslarına ek olarak, Cengiz Han'ın oğullarının ve kardeşlerinin, yönetimleri kendilerine ait olmasa da gelirlerini aldıkları başka feodal mülkleri de vardı.[15] Bu feodal mülkler sonraları pek çok çatışmaya kaynaklık edecekti.

YENİ HÜKÜMDAR

Tuluy, naip olarak imparatorluğu bir süre yönettikten sonra[16], 1228'de, babasının ardılını seçmek üzere bir kurultay topladı. Kurultay, Kerülen Irmağı'nın yukarı kesiminin sol yakasında bulunan bir ova olan Köde'ü Aral yakınında toplandı.[17] İmparatorluğun ileri gelenlerini bir araya getiren bu toplantının tek amacı, Cengiz Han'ın isteğini yerine getirerek Ögedey'i Moğol İmparatorluğu'nun başına geçirmekti. Kurultaya katılanlar arasında Çağatay, Ögedey, Temüge, Belgütey ve bunların oğullarıyla birlikte Cuci ile Kaçiun'un oğulları da vardı.[18]

Kurultayda, 'Cengiz Han'ın emrine uygun olarak', Ögedey'in, babasının ardılı olarak tahta geçmesi oya sunuldu.[19] Ancak Ögedey karşı çıkarak bu onurun her zaman Cengiz Han'ın yanında yer alan Tuluy'a verilmesi gerektiğini söyledi. Buna karşın, kurultayın, dünya fatihinin isteklerinin ötesine geçmeye niyeti yoktu ve nihayetinde, 1229 sonbaharında, Ögedey, Moğol İmparatorluğu'nun yeni hükümdarı ilan edildi. Kurultay üyeleri başlıklarını çıkarıp kemerlerini boyunlarına bağlayarak onları selamlarken, Çağatay ve Temüge, yeni hanın iki yanında ona tahta kadar eşlik etti. Tuluy ayin kupasını havaya kaldırdı, oradaki herkes üç kez diz çöktü ve koro halinde şöyle bağırdılar: "Onun hanlığıyla ülkemiz kutsansın."[20] Bundan sonra, Ögedey'in Büyük Han unvanını tam olarak ne zaman aldığıysa bilinmemektedir.[21]

Cengiz Han'ın oğullarının doğum tarihleri hakkında kesin bir bilgi yoksa da, Ögedey'in 1186 yılında doğduğu kabul edilmektedir.[22] Önceleri başka isimlerle anılsa da, bunlardan memnun olmayıp sonunda 'yükselen' anlamına gelen Ögedey adını almıştır.[23] Babası gibi kendisi de kadınlara düşkün olan[24] Ögedey'in iki baş eşi vardı: Borakşin ve Töregene. İlk karısı olmamasına rağmen bu iki kadından öne çıkanı, kuşkusuz, Töregene'ydi. Onun 'çok güzel olmadığı ancak çok buyurgan bir kişiliği olduğu' şeklinde biraz acımasız bir yorum yapılır.[25] Yeni han, babasının parlak yeteneklerinden hiçbirini almamış olsa da, hiç kuşkusuz, Cengiz Han'ın oğulları içinde en zeki olanıydı. Liderlik ve olayları yönlendirme nitelikleri en üst düzeyde olmasa da, sakin, dikkatli ve kurnaz bir hükümdardı. Moğol İmparatorluğu, Yasa'nın ve Cengiz Han'ın işini bilen bakanlarının da yardımıyla genişlemeye devam etti. Tuluy'la iyi bir işbirliğine giden[26], hoşgörülü ve yücegönüllü[27] bir kişiliğe sahip olan Ögedey, buna karşılık, Moğol hükümdarları içinde içkiye en düşkün olanıydı.[28]

İmparatorluğun yönetiminde Ögedey'in en çok güvendiği isimler Yelü Çu-tsay ile Çinkay'dı. Ye-lü Çu-tsay, imparatorlukta Çin modeli bir yönetimin yapılanmasında ve işleyişinde büyük rol oynamıştır. Ününü de, büyük ölçüde, Ögedey'in döneminde gerçekleştirdiği yönetsel düzenlemelere ve Kuzey Çin'deki acımasız Moğol hükümranlığını yumuşatma girişimlerine borçludur. Bu hedeflerini gerçekleştirirken büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Yönetimde dönüşümü sağlayabilmek için, her şeyden önce, Büyük Han'ı eğitmesi ve onun fethedilen bölgelerin toplumsal yapısına eğilmesini sağlaması gerekmiştir. Bundan önce, Moğollar, fethettikleri ülkelerin gelenekleriyle hiç ilgilenmemiş, sadece bu bölgeleri ve kaynaklarını nasıl sömüreceklerini düşünmüşlerdi.[29]

Kitan bakan Ye-lü Çu-tsay, yardımcılarını ve memurlarını Çinliler, Tangutlar ve Uygurlar arasından seçmiştir. Moğol devletinde uzunca bir süre Uygurlar ağırlıktayken, onunla birlikte Çin etkisi artmaya başlamıştır. Ye-lü Çu-tsay'a ek olarak, Cengiz Han'ın başdanışmanlarından Karayitli Çinkay da devlet yönetiminde önemli rol oynamıştır. Kuzey Çin'de ilan edilen tüm fermanlar, bunları Uygur yazısıyla kaleme alan Çinkay'ın elinden geçmiştir.[30] Ögedey, muhtemelen bakanlarının yönlendirmesiyle, 1235'te topladığı kurultayda birtakım kanunlar çıkarmıştır.[31] Ye-lü Çu-tsay Moğol İmparatorluğu için bir bütçe hazırlamak istiyor, bunu yapabilmesi için de çeşitli kişiler tarafından ayni olarak verilen vergileri tek biçim haline getirmesi gerekiyordu. Bundan sonra, yerleşik sakinler vergi olarak gelirlerinin ya da ekinlerinin %10'unu, göçebeler de her yüz hayvandan birini verecekti. Kitan bakan, devlet memurlarının halktan hediye almasını da yasaklamak istedi. Ancak Ögedey onun bunda ne gibi bir sakınca gördüğünü anlayamadı: "Memur gasp yapmadığı sürece verilen hediyeleri neden kabul etmesin ki?" dedi.[32]

Atlı ulak servisi Cengiz Han'ın emriyle kurulmuş olsa da[33] Ögedey'in yeni han olduktan hemen sonra bu organizasyonda birtakım önemli düzenlemeler yaptığı bilinmektedir.[34] Hatta 1235 kurultayı sırasında büyük ölçüde genişletildiğinden, bazı kaynaklar, Yam'ın resmi kuruluş yılı olarak bu tarihi vermektedir.[35] Çağatay bu servisin geliştirilmesinde etkin rol oynamıştı.[36] İmparatorluğun her yerine, atları, sığırları ve yiyecekleriyle ulakları hazır bekleyen mola yerleri kurulmuştu.[37] Orta Asya'da ulakların rotaları boyunca kuyular açılmıştı. İmparatorluk içindeki en önemli rotalar, Ögedey, Çağatay ve Batu'nun ulusları arasındaydı.[38] Ye-lü Çu-tsay ve adamları da topladıkları hububatı bu mola yerlerinde saklıyordu.[39] Atlı ulak servisinin geliştirilmesi ve genişletilmesi ile ulakların yolları boyunca açtığı kuyular, Ögedey'in en çok gurur duyduğu icraatlarıydı.[40]

1219 yılına gelindiğinde, Cengiz Han, kendi ikametgâhı hakkındaki seçimini az çok yapmış gibidir. Tahtını kuracağı yer Orhon Irmağı'nın yukarı kesimlerinde, VIII. ve IX. yüzyıllarda Uygurlar'ın Ordu Balık'ının (Kara Balgasun) bulunduğu yerin yakınındadır. Seçtiği yerin Onon ve Kerülen ırmakları arasında değil de daha sonra Ögedey ve Tuluy'un sahip olacakları ulusların sınırında olması dikkat çekicidir. Bu bölgenin 1220'den itibaren tüm Moğol İmparatorluğu'nun merkezi haline geldiği söylenebilir. 1235'te bu merkezin etrafını surlarla çeviren Ögedey'in, böylece, Moğol başkentinin de kurucusu olduğu kabul edilir.[41] Karaku-

rum adı verilen başkenti güzelleştirmeleri için, Ögedey, Çin'den zanaatkârlar getirtmiştir.[42] Buna karşın, Karakurum hiçbir zaman büyük bir şehre dönüşmemiştir. Moğol başkentini 1254 yılında ziyaret eden Fransisken keşiş Guillaume de Rubrouck şehir hakkında şunları yazmıştır: "Karakurum şehrinin, Han'ın sarayını dikkate almazsak, Saint Denis köyü kadar bir yer bile olmadığını söyleyebilirim; Saint Denis'nin manastırı da bu saraydan on kat daha değerlidir."[43] Kubilay 1260'ta tahtını Pekin'e taşıdıktan sonra Karakurum hızla bir hayalet şehre dönüşmüştür. 1585'te kurulan Budacı Erdeni-ju Manastırı'nın şehrin yıkıntıları üzerine ya da bunların çok yakınına inşa edildiği bilinmektedir.[44]

Hükümetin kalıcı bir merkeze kavuşması, Ye-lü Çu-tsay'ın merkezi yönetimi güçlendirme çabalarına büyük katkıda bulundu.[45] Ancak başkentin kurulmasından sonra da, tam bir Moğol olan Ögedey, tıpkı ardılları Güyük ve Möngke gibi, tek bir yere bağlı kalmayı başaramadı. İlkbaharda, yaklaşık olarak nisan ayının 21'ine kadar Karakurum'da kalan Ögedey, daha sonra, başkentin hemen kuzeyindeki Orhon Irmağı'nın göllerine ve bataklıklarına göç ediyor, mayıs ayının sonunda ya da haziran ayının başında Karakurum'a dönerek kısa bir süre burada kaldıktan sonra, şehrin güneydoğusundaki dağlara çekiliyordu. Ağustos ayının sonunda avlanma sahalarının ve kışlık konutunun bulunduğu güneydeki Ongin Irmağı'na inen Ögedey, şubat ayında yeniden Karakurum'a dönüyordu.[46]

İRAN VE KAFKASYA'NIN YENİDEN FETHİ

Cengiz Han, Harezm seferini tamamlayıp Moğolistan'a döndüğünde, arkasında tamamen yıkılmış ve nüfusu büyük ölçüde yok edilmiş bir Horasan, bir Afganistan ile Orta ve Batı İran bırakmıştı. Buralarda, özellikle de harekatlarının yol açacağı kaosu pek düşünmeyen Cebe ile Sübötey'in[47] kırıp geçirdikleri yerlerde anarşi hakim olmuş, Moğol terörüne doğrudan hedef olan şehirlerin halkları bu yüzden bir kez daha kurban durumuna düşmüştü. Artık buralarda düzeni sağlayacak merkezi bir yönetim de kalmadığından, bu illerin kendi yönetimlerini yerel olarak yeniden kurmaları gerekecekti.

1221'de Delhi'ye kaçmış olan Celaleddin Mengüberti, Moğollar'ın bu durumu umursamamasından yararlanarak, 1224'te, anarşiden bıkmış olan Fars ve Kirman'ı geri kazanmayı başardı. Küçük kardeşi Gıyaseddin'in yerleşmiş olduğu Isfahan da kısa sürede sultanlığına katıldı. Cebe ile Sübötey'in saldırılarından büyük tazminatlar karşılığında kurtulmayı

başaran Azerbaycan atabeyi Özbey de, 1225'te, bölgenin yeni hakiminin egemenliğini tanımak zorunda kaldı.[48] Celaleddin Mengüberti, Azerbaycan'daki egemenliğini sağlamlaştırmak için, 1225 ve 1228 yılları arasında Gürcistan Hıristiyan Krallığı'na başarılı akınlar düzenledi. 1227'de Tiflis'i ele geçirdi.[49] Bu sırada, Gürcistan'ı, 1223'te ölen Kral III. Giorgi'nin yerine geçen kız kardeşi Rusudan yönetiyordu.

Sonuç olarak, Celaleddin, Cengiz Han tarafından yok edilen imparatorluğunu bir ölçüde yeniden kurmayı başardı. 1230'da, bu imparatorluk, başkentleri Isfahan ve Tebriz olmak üzere, Fars, Kirman, Acem Irakı, Azerbaycan ve Mazanderan illerinden oluşuyordu.[50] Yeni sultan, iktidar mücadelesi sırasında en az Moğollar'ınki kadar korkunç eylemlere girişmekten de çekinmedi. Moğollar'dan çok çeken bölge halkı, bir de sultanın disiplinsiz birlikleriyle uğraşmak zorunda kaldı. Elde ettiği konumu koruyabilmek için, Celaleddin, rakip olarak gördüğü kardeşi Gıyaseddin'i öldürttü.[51] Sultan II. Muhammed'in oğlu, cesur bir komutan olmasına karşın, bir devlet adamı olarak babasının öngörüsünden yoksundu. Kurduğu yeni İran Krallığı'nı Moğollar'ın olası bir saldırısına karşı hazırlayacağı yerde, zaten gelişmeleri şüpheyle izleyen Bağdat halifesiyle çekişmeye başladı. Bunun yanında, Anadolu Selçukluları ve Suriye'deki Eyyubiler'le de sorunları vardı.[52]

Bu arada, Celaleddin'e bir ciddi tehdit de doğudan geldi. 1230'da, Ögedey, eski Harezm Sultanlığı'nın yeniden kurulması girişimine son vermek için, Celaleddin'in üstüne Çormagan Noyan komutasında 30.000 kişilik bir ordu gönderdi. Çormagan, ordusuyla birlikte hızlı bir biçimde hareket ederek Horasan ve Rey üzerinden Azerbaycan'a geçti. Bu sırada, öncü birlikler Tebriz yakınlarına kadar ulaşmıştı ve düşmanın tamamen hazırlıksız olduğunu gördüler.[53] Celaleddin, Anadolu Selçukluları ve Eyyubiler'le vakit geçirmeden barış yapacak kadar akıllı davrandı.[54] Ancak, yine de, bu cesur komutan, Moğollar'la savaşmayı göze alamadı. Önce Mogan ve Harran ovalarına kaçtı, ardından Diyarbakır'a sığındı. Moğollar, on yıl önce babasını kovaladıkları gibi, bu kez de onun peşine düştüler. Celaleddin kaçmaya devam ettikçe yandaşları da azaldı.[55] Sultanın sonunun tam olarak nasıl geldiği bilinmese de, 1231'de, neredeyse tamamıyla terk edilmiş bir haldeyken, Kürtler tarafından öldürüldüğü sanılmaktadır. Ölümündeki bu belirsizlik, yıllar boyunca, bazı maceracıların kendilerinin Celaleddin olduğunu öne sürerek onun haklarını talep etmelerine yol açtı.[56]

Çormagan, İran'ın fethettiği bölgesinde askeri vali olarak kaldı. Kampını atlı bir ordunun kışı geçirmesi için oldukça uygun bir yer olan

Mogan ve Harran ovalarında kurdu.[57] Horasan ve Mazanderan'da önce bir Kara Hıtay olan ve bu görevi 1235'teki ölümüne dek sürdüren Kin Temür vali oldu. 1239'da buraya vali olarak Çinkay'ın yakın dostu Körgüz atandı.[58] Nasturi inacını benimsemiş bir Uygur olan Körgüz, başarılı bir yönetim gösterdi.[59] Çormagan, on yıl süren (1231-1241) egemenliği boyunca, Moğolluğunu gösterdi ve komşu ülkeleri de boyunduruğu altına aldı. Ancak bu ilerleyiş, Kafkasya'nın zorlu bir coğrafyaya yayılmış çok sayıda devletten oluşan yapısı yüzünden ağır oldu. Dahası, bu komşuların gösterdiği direnç de –özellikle Gürcüler düşünüldüğünde– yabana atılır cinsten değildi.[60] 1233'te Diyarbakır ve çevresine yaptığı akın, en az 1220-1221 yıllarında Maveraünnehir ve Horasan'a yapılan akınlar kadar kanlı geçti.[61] Daha sonra, yönünü Kafkasya'ya çeviren Çormagan, 1236'da Gürcistan Krallığı'na girdi. Kraliçe Rusudan Tiflis'ten Kutaysi'ye kaçtı ve Gürcistan da bir vasal devlet olarak Moğol İmparatorluğu'na katıldı. Çormagan, son harekatlarından birini de Kars ve Ani şehirlerini ele geçirmek üzere yaptı.[62]

Çormagan, bölgesindeki Müslüman ve Hıristiyanlar'a ibadet özgürlüğü tanıdı. 1241'de aniden konuşma yetisini kaybedince, yeni komutan gelene kadar valiliği karısı yürütmek durumunda kaldı. Yeni vali Baycu Noyan da, selefi gibi, İran ve Kafkasya valiliğini uzun zaman (1256'ya kadar) sürdürdü. Ancak Hıristiyanlar'a karşı Çormagan kadar hoşgörülü değildi.[63] Baycu'nun dönemindeki en önemli olay, Anadolu Selçuklu devletinin yıkılmasıydı.

Selçuklu İmparatorluğu'ndan yaklaşık 1075'te kopan Konya Sultanlığı, zaman içinde, Bizans İmparatorluğu'ndan öylesine etkilendi ki İslami çizgisinden ayrılarak kendisini Hıristiyan uygarlığının bir parçası yapacak adımlar attı.[64] Ancak, 1200-1237 yılları arasında hüküm süren bir refah döneminin ardından, Sultan II. Keyhüsrev zamanında gücünü yitirmeye başladı. 1237 yılında tahta oturan II. Keyhüsrev, zayıf kişiliğini kısa zamanda ortaya koymuştu.[65] Buna karşın, 1242'de, Moğollar Konya Sultanlığı'na girip Erzurum'u kuşattıklarında güçlü bir direnişle karşılaştılar.[66] 1242'nin sonunda şehir düşünce, burayı acımasızca yağmalayarak ateşe verdiler. Moğollar, kış yaklaştığından, o an için Mogan Ovası'na geri döndüler.[67] Bu arada, Anadolu Selçukluları'nın, her biri kendi derdine düşmüş olan Bağdat halifesinden ya da Suriye ve Mısır'daki Eyyubiler'den yardım alması zordu.

1243 yazının başında, Baycu, Anadolu Selçukluları'nı bütünüyle boyunduruk altına almak için 30.000 kişilik bir orduyla tekrar Anadolu'ya hareket etti. Buna karşılık, Sultan II. Keyhüsrev, vasallarının da des-

teklediği 80.000 kişilik bir orduyla Moğollar'ı karşılamak üzere ilerlemeye başladı. 26 Haziran 1243'te iki ordu Sivas'ın kuzeydoğusundaki Kösedağ yakınlarında karşılaştı[68]: Selçuklular'ın öncü birlikleri yenilmişti. Haberi duyan Keyhüsrev ana ordusuyla birlikte batıya doğru kaçarken[69], Baycu'nun birlikleri ilerlemelerini sürdürerek Sivas ve Kayseri'yi aldılar. Sonunda, sultan, Mogan Ovası'na dönen Baycu'ya bir elçilik heyeti göndererek, Anadolu Selçukluları'nın Moğollar'ın egemenliğini kabul etmesi anlamına gelen yıllık bir vergiyi Büyük Han'a ödemeyi kabul etti.[70]

Güneydoğu Anadolu'da Ermeniler'in kurduğu küçük bir Hıristiyan krallığı olan Kilikya'nın hükümdarı Kral I. Hethun da (1226-1269), Moğollar'ın vasalı olduğu Konya Sultanlığı'na boyun eğdirmesinden etkilenerek, Moğol egemenliğine girdi. Kurnaz kral, bu yolla, Baycu'nun olası bir işgalinden de kurtulmuş oldu. Onun ardından Musul atabeyi de aynı yolu izledi.[71]

ÇİN'DEKİ SAVAŞ DEVAM EDİYOR

Mukali'nin 1223'teki ölümünün ardından, Kinler, Cengiz Han'ın yokluğunu da fırsat bilerek, özellikle Wei Vadisi ve Şensi'de Moğollar'ın fethettiği bölgelerin önemli bir kısmını geri aldılar. Şensi'de Po-çu şehrini ele geçirdiler. Ölüm döşeğindeyken oğullarına verdiği öğütten de anlaşılabileceği gibi[72], Cengiz Han, Kinler'in ciddiye alınması gereken bir düşman olduğunun her zaman için farkındaydı.[73] Ölmeden önce, oğullarını, Kinler'in en iyi birliklerinin Huang-ho Irmağı ile Kin Ling Dağları arasında yer alan, Honan eyaletinin girişini tutan ve güçlü bir savunmaya sahip Tong-kuan'da bulunduğu konusunda uyarmıştı. Başkentleri Kai-feng'e ulaşmanın tek yolu, Songlar'ın topraklarından geçmekti. Bu yüzden, onlara, Kinler'le Songlar arasında yüz yıldır süren düşmanlığı kullanmalarını öğütledi. Ölümünden 12 yıl önce Cengiz Han bunu denemiş[74], onun Songlar'la anlaştığı haberini alan Kinler de savunmalarını Honan'da yoğunlaştırmışlardı.

Moğol saldırısı 1230'da başladı. Ancak Moğollar ummadıkları bir Kin savunmasıyla karşılaştılar. Curçenler'in savaşçı ruhu geri dönmüştü. Kin General Wan-yen Yi, Moğol ordusunu önce Kansu'nun doğu tarafında, sonra da Wei Vadisi'nde geri püskürtmeyi başardı. 1231 ilkbaharında, Moğollar, bu kez Sübötey'in komutasında yeni bir saldırı daha düzenlediler. Fengşiang'ı ele geçirdiler ancak Şian'ın güneydoğusunda Wan-yen Yi tarafından bir kez daha geri püskürtüldüler.[75]

Ögedey artık babasının öğüdüne uymaya karar vermişti. Hemen Songlar'a bir elçi gönderdi ancak bu elçi Song topraklarına ayak basar basmaz öldürüldü. Binbir zorluktan sonra, gönderilen ikinci elçi bir anlaşma yapmayı başardı.[76] Ögedey, ana ordusu ve kuşatma donanımıyla birlikte Şansi'ye hareket etti. Askeri açıdan önem taşıyan Po-çu şehrini ele geçirdikten sonra[77] doğuya dönerek Huang-ho'nun kuzey yakasına yöneldi. Bu arada, Tuluy, 30.000 atlıdan oluşan ordusuyla, bilinçli bir biçimde Songlar'ın sınırlarını da tahrip ettiği geniş çaplı bir kanat harekatına girişti.[78] Bu harekat sırasında, askerleri, yiyecek kıtlığından ve değişen hava koşullarından çok kötü etkilendiler.[79] Tuluy, önce Wei, sonra Han ırmaklarını aşarak Song bölgesindeki Hang-çung şehrini aldı ve ardından Çia-ling Irmağı üzerinden güneye geçti. Sıçuan'da tekrar kuzeydoğuya dönerek, 1232'nin ocak ayı sonunda, bir kez daha Han Irmağı'nı geçti ve birdenbire Kin topraklarında bitiverdi.[80]

Şubat 1232'de, Ögedey, Tong-kuan'la Lo-yang arasından Huang-ho'yu geçerek Lo-yang'ı fethetti. Yüşien yakınında iki Moğol ordusu güçlerini birleştirdi ve hemen hemen aynı anda başarılı komutan Wan-yen Yi yönetimindeki 15.000 kişilik bir Kin ordusuyla karşı karşıya geldiler. Uzun bir süre iki taraf arasında gidip gelen zorlu bir savaşın ardından Curçenler yenilgiye uğradılar. Wan-yen Yi, Moğollar tarafından esir alındı. Kin generalinin yeteneklerini yakından bilen Tuluy, onu Moğollar'ın hizmetine girmeye ikna etmeye çalıştı. Ancak Tuluy'un bu yolda zor bile kullanmasına karşın, gururlu Curçen buna razı gelmedi. Düşmanının hizmetine girmektense şehit olarak ölmeyi tercih etti.[81] Bu yenilginin ardından, Kinler, topraklarının geri kalanını Moğollar'a terk ederek bütün birlikleriyle Kai-feng ve çevresine çekildiler. Ögedey başkenti kuşatarak İmparator Ngai-tsung'dan imparatorluk unvanından vazgeçmesini ve Honan valisi olarak Moğol egemenliğini tanımasını istedi. Ancak Kin imparatoru bu onur kırıcı teklifi reddetti.

Ögedey ve Tuluy, kuşatmanın komutasını Sübötey'e bırakarak, sıcak yazı dağlarda geçirmek üzere kuzeye gittiler.[82] Kai-feng'in alınması Moğollar için çok zor oldu. Başkentteki dirençli savunmanın yanı sıra, Kinler'in kullandığı patlayıcılar da onları çok zorladı: "Kinler'in yeri göğü inleten büyük havan topları vardı."[83] Moğollar'ın verdikleri kayıplar o kadar ağırlaştı ki, Sübötey, Kin imparatoruyla anlaşma yolları aramaya başladı.

Muhtemelen, Sübötey'i endişelendiren tek şey, bu ağır kayıplar değildi. Tuluy'la birlikte Ling-hu-tai'nin kuzeyinde bulunan Ögedey, ağır bir hastalığa yakalanmıştı. İki kardeşin buradaki dağlarda kaldıkları sırada

yaşadıkları tam olarak bilinmemektedir. Bir süre sonra, Ögedey iyileşmesine rağmen Tuluy ölmüştür. Tuluy'un aşırı alkol yüzünden öldüğü sanılmaktadır.[84] Ancak Tuluy'un ardılları, imparatorluğun yönetimini devraldıktan sonra, onun ölüm biçimini idealleştirerek kendisini Ögedey için kurban ettiği efsanesini yaratma ihtiyacı duymuşlardır. Bu efsaneye göre, Ögedey'in durumunun ciddiyeti, etrafındakileri endişeye sevk etmiş, hastalığı ondan uzaklaştırmaları için şamanlar getirtilmiş, bu da bir işe yaramayınca Tengri'ye onun yerine aile üyelerinden bir başkasını alması için dua edilmiştir. Bu duasına olumlu yanıt almış olacak ki, Tuluy, kardeşi için kendisini feda etmeye karar vermiştir. Karısını ve çocuklarını Ögedey'e emanet ettikten sonra da, sihirli bir iksir içerek ölmüştür.[85] Ögedey ise kısa bir süre sonra iyileşmiştir. Tuluy'un 9 Ekim 1232'de öldüğünde 39 yaşında olduğu kabul edilmektedir.[86] Gelecek için önemli bir nokta da, Ögedey'in, Tuluy'un dul eşi Sorgaktani'ye bundan sonra sürekli danışacak olmasıdır.[87] Böylelikle, zekasıyla ünlü Sorgaktani, Moğol İmparatorluğu'nda etkili olmaya devam etmiştir.

İki başkomutanının yanında olmadığı sürede, Sübötey, karar alma sorumluluğunu tek başına üstlenmek zorunda kaldı. İmparator Ngai-tsung, onun uzlaşma önerisini reddetmişti. Kin İmparatorluğu'na çabuk ve kesin bir biçimde son vermek için, Sübötey, yeniden Hang-çu'daki Songlar'la anlaşma yoluna gitti. Songlar, Honan ile Kai-feng'in kendilerine verilmesi karşılığında Moğollar'a yardım etmeye hazır olduklarını söylediler. Bu anlaşmanın hemen ardından, General Meng-Hung, 20.000 kişilik ordusuyla Kai-feng'e geldi.[88] Songlar aynı hatayı yüz yıl önce de yapmışlardı: Curçenler'e Kitanlar'ı yenmeleri için yardım etmişler, ancak sonradan Curçenler onlara karşı Kitanlar'dan çok daha saldırgan davranmışlardı. Şimdi, Çinliler, Curçenler'e karşı kuzeyden gelen yeni barbarları destekliyorlardı. Bunun kendileri için nasıl bir felakete yol açacağını otuz yıl sonra göreceklerdi.

Kai-feng'de durum giderek daha umutsuz bir hal alıyordu. 1233'te, İmparator Ngai-tsung, kuşatılmış başkentinden kaçmayı başararak doğuda, etrafı sularla çevrili bir şehre yerleşti. Burada kaldığı süre içinde Songlar'ı planlarından vazgeçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı.[89] 1233 ilkbaharında, Tsui-li adında bir Kin generalinin ihanetinin ardından, Kai-feng teslim oldu.[90] Sübötey, Kin hanedanının erkek üyelerinin tümüyle birlikte, Wan-yen Yi'nin tüm ailesini de kılıçtan geçirtti. İmparatorluk ailesindeki kadınlarsa Karakurum'a gönderildi. Sübötey, aslında, başkent nüfusunun tamamını ortadan kaldırmayı düşünüyordu ama Ye-lü Çu-tsay'ın zamanında müdahalesiyle bu katliam engellendi. Buna

karşın, böylesine uzun bir kuşatmadan sonra yapılan yağma, gasp, zorbalık ve yakıp yıkmalar kaçınılmazdı. Bunlara Song birlikleri de katıldı.[91]

İmparator hayatta kaldığı sürece egemenliğinin sona erdiği söylenemezdi. Moğollar ve Songlar, güneye kaçan Ngai-tsung'un peşine düştüler. İmparator 1234 ilkbaharında intihar etti. Aynı yıl Hunan yakınında geriye kalan son Kin direnişi de kırıldı.[92] Moğollar ve Songlar, nefret ettikleri düşmandan kurtulmalarını Hang-çu'da coşkuyla kutladılar. Hizmetlerinin karşılığı olarak Songlar'a Honan'ın güneydoğusu ile Anhui'nin kuzeybatısı verildi. Ancak Kai-feng bu ödülün içinde yer almadı. Artık Kuzey Çin'in tartışmasız hakimi olan Moğollar, eski başkenti kendilerine saklamışlardı. Ögedey firari Tsui-li'yi Kai-feng'e vali olarak atadıktan sonra Moğol kuvvetlerinin bir kısmı kuzeye doğru çekildi. Moğollar, geri çekilirken de Kin halkına çok zulmettiler; ancak Ye-lü Çu-tsay buna da bir son vermeyi başardı.

Kuzey sınırlarındaki saldırgan Moğollar Songlar için ciddi bir tehdit oluşturdu da, Çinliler bunun pek farkında değildi. Birkaç fazla heveskâr akıl hocasının aklına uyan Song İmparatoru Li-tsung (1225-1264), Honan'ın tamamını işgal etme hevesine kapıldı. 1234'ün temmuz ve ağustos aylarında, Songlar, Lo-yang'ı ve Kai-feng'i fazla zorlanmadan ele geçirdiler.[93] Eski Kin başkentinde, insanlar, Ögedey'in atadığı vali Tsui-li'yi öldürdüler. 1235'te Karakurum'da bir kurultay toplamış olan Ögedey, burada Songları cezalandırma kararı aldı. Üç Moğol ordusu Çin'e doğru yola çıktı. Ögedey'in ikinci oğlu Köten'in yönettiği ilk ordu Sıçuan'a girdi. Diğer bir oğlu Küçü'nün komutasındaki ikinci ordu, Mart 1236'da Han Irmağı üzerindeki Siang-yang'ı aldı.[94] Tangut general Çağan ise, üçüncü orduyla önce Hanku yakınındaki Yang-tze'ye ulaştı[95], oradan da Doğu Hu-pei ve Batı Anhui'ye doğru ilerleyişini sürdürdü. Ancak Songlar'ın Meng-Hung'daki generali oldukça yetenekliydi ve Moğollar'a karşı koymayı başardı. 1236 yılında, Hu-pei'deki Çiang-ling yakınında Moğollar'ı yenilgiye uğratarak 20.000 esiri özgürlüğüne kavuşturdu. 1239'da Siang-yang'ın kendisi yeniden Songlar'ın eline geçti.[96]

Bütün bunlara rağmen, Çinliler'in bu başarıları, Moğollar'ın Yang-tze'ye kadar ilerleyerek yağma akınları yapmalarına engel olamadı. Bu akınlar sırasında, Moğollar, 1241'de, bir süreliğine, Sıçuan'daki Çeng-tu'yu ele geçirmiş olsalar da bunlar birbirinden kopuk yapılan, düzensiz akınlardı.[97] Ancak Moğollar'ın güneye doğru bu artan baskısı, aslında, Songlar için gelecekte başlarına gelecek felaketin bir habercisiydi.

KORE HALKININ ÇEKTİKLERİ

Kore (Kao-li), 918'de iktidara gelen Koryo Hanedanı'yla birlikte, bağımsız bir krallığa dönüşmüştü. Ancak 1170'ten beri ülkeyi Koryo kralları değil, askeri valiler yönetiyordu.[98]

Moğollar'la Koreliler arasındaki ilk karşılaşmalar 1216-1218 yılları arasında gerçekleşti. Moğollar Liao-tong Yarımadası'nda Yalu Irmağı'nı geçerek burada bazı şehirleri ele geçiren Kitan kuvvetlerini kovalıyordu. Moğollar, Koryolar'dan, Kitanlar'ı cezalandırmak için yardım istemekle kalmadılar[99], ayrıca, artık Kore'yi de işgal etmiş oldukları gerçeğinden hareketle, onlardan giderek ağırlaşacak olan yıllık bir vergi de talep ettiler.[100] Bu yüzden, Mukali'nin 1223'teki ölümü ve Cengiz Han'ın yokluğu, yalnızca Kinler için değil, Koryolar için de Moğol boyunduruğundan kurtulmak üzere iyi bir fırsattı. 1225'te, bitmez tükenmez taleplerle gelen bir Moğol elçisinin Moğolistan'a dönüş yolunda öldürülmesi olaya ciddi bir boyut kattı. Ancak Moğollar o sırada başka bir cezalandırma seferiyle meşgul olduklarından bunu birkaç yıl sonraya ertelemek zorunda kaldılar.

Büyük Han mertebesine yükseldikten sonra, Ögedey, Moğollar'ın Temüge'nin ulusunun bir parçası olarak gördükleri Kore üzerine yürümeye karar verdi.[101] 1231 yılının ağustos ayı sonunda, Sartak komutasındaki güçlü bir Moğol ordusu, Yalu Irmağı'nı geçerek, Moğollar'ın sonraki otuz yıl boyunca Kore'yi boyundurukları altında tutabilmek için sürekli Yalu'yu geçmek zorunda kalacakları bir dönemi başlatmış oldu.[102] Pyong-yang'ı ele geçirip halkını katlettikten sonra, Moğol ordusu, 1231'in aralık ayı sonunda Koryolar'ın başkenti Kaesong'a vardı. Moğollar, ilerleyişleri sırasında, geçtikleri yerlerde dehşet saçtılar.[103] Sonunda, Koreliler'den yüklü bir tazminat alan Moğollar, 1232'de geri çekilmeye başladılar; ancak geri dönüş yolunda da etraflarına dehşet saçmayı sürdürdüler. Moğollar'ın geri çekilmesini fırsat bilen askeri vali, Koryo hükümetini yarımadanın batı kıyısındaki Kanghwa Adası'na taşımaya karar verdi.[104] Sonradan görüleceği gibi, bu ulaşılması güç yere taşınmak, Koryolar için akıllıca bir hareket oldu.

Moğollar, geri çekilirken, arkalarında, zorla elde ettikleri geliri toplamaları için Kore Yarımadası'nın kuzeybatı kısmında 70 yüksek memur (*darugaçi*) bırakmıştı.[105] Bunlardan bir kısmı öldürülünce, 1232'nin ağustos ve eylül aylarında, Sartak yönetiminde yeni bir Moğol istilası başladı. Bu kez daha kolay ilerleyen Moğollar, fazla zorlanmadan Han Irmağı'na ulaştı. Buradaki savaşta Sartak öldürüldü ve bu olaydan cesaret alan Koreliler, daha da artan bir dirençle, Moğollar'a karşı koydu.[106]

1235'teki kurultay sırasında, Kore'de sürekli canlanan bu direnişe artık kesin bir son verilmesi kararlaştırıldı. Eylül 1235'te, Tankut Bağatur ve Hong Pogwon komutasındaki Moğol ordusu, Yalu Irmağı'nı bir kez daha geçti.[107] Önce yarımadanın doğu kıyısına doğru yönelen Moğol ordusu, 1236 ilkbaharında asıl taarruzunu başlattı. Eylül ayında Anju üzerinden Kaeju'ya ulaşan Moğollar, kış geldiğinde Han Irmağı'nın güneyine varmışlardı bile. Moğollar'ı bir orduyla karşılamayan Koreliler, gerilla savaşını tercih etti. Ancak Kore halkı zaten ağır kayıplar vermiş olduğundan istilacılara karşı bu yöntem pek işe yaramadı. Yeni bir barış anlaşması teklifi ise, Moğollar'ın birliklerinin bir kısmını geri çekmesi sonucu, bir ölçüde de olsa işe yaradı; ancak kalan birlikler bölgede terör estirmeye devam etti. Kore halkı gerilla savaşının verdiği zararları telafi etmeye zorlandı[108]; ancak bu direnişe karşılık olarak ödetilmek istenen bedel o kadar ağırdı ki Koryolar 1238'den itibaren fatihleriyle yeniden pazarlıklara girişmek zorunda kaldı. İki yıl boyunca Kore'yle Karakurum arasında gidip gelen elçilerden bir sonuç alınamasa da, sonunda, 1241'de, kralın bir akrabasının rehin olarak Moğol başkentine gönderilmesiyle Koreliler huzura kavuştu.[109]

14 Avrupa'da Moğol İstilası

ESKİ RUSYA'NIN ÇÖKÜŞÜ

X. yüzyılın başında, Kiev Prensliği, Rus devletleri arasında en güçlüsü konumundaydı. Sviatoslav, hükümdarlığı döneminde (964-972) prensliğin kapsadığı alanı önemli ölçüde artırmıştı. Onun ölümünden sonra yaşanan bir iktidar boşluğunun ardından, 980'de, oğlu Vladimir tahta çıktı. Bu dönemde yaşanan en önemli gelişme, prensin Hıristiyanlık inancına dönmesiyle birlikte X. yüzyılın sonuna kadar Rus halkının neredeyse tamamına yakınının bu dini benimsemesi oldu. Yaroslav döneminde ise (1036-1054) Kiev en büyük genişlemesini yaşadı ve, sınırları tam olarak bilinmese de, kuzeyde Ladoga Gölü'nden güneyde Dnyester Irmağı'na, doğuda Vladimir-Suzdal, Riazan ve Kursk'tan batıda Minsk'e kadar olan bölgeleri içine aldı.[1]

Yaroslav'ın 1054'teki ölümünden sonra prensliği özerk bölgelere ayrılarak oğulları arasında bölüşüldü. XII. yüzyılda ve XIII. yüzyıl başında bunlar arasında en önemlileri, güneyde Kiev ve Çernigov, batıda Galiçya ve Volinya ve ortada Smolensk ile kuzeydoğuda Vladimir-Suzdal ve Riazan'dı. Kuzeyde bağımsız Novgorod Cumhuriyeti vardı.[2] Bu bölünmenin ardından da, Kiev, kültürel ve dinsel bir merkez olarak önemini

korudu; ancak siyasal açıdan eski baskın konumunu büyük ölçüde yitirmişti. Rusya'nın bu şekilde parçalara ayrılması, prenslikler arasında ardı arkası kesilmeyen kıskançlıklara ve çekişmelere yol açtı. Rus prensleri, aralarındaki sürtüşmelerde başka devletleri yardıma çağırmaktan da çekinmedi.

Rusya'nın bu birlikten yoksun yapısını kendi lehlerine kullananlar arasında güneydeki Türk göçebeleri başta geliyordu. Bundan son yararlananlar, XI. yüzyılın sonunda Güney Rusya'daki ovaları istila ederek burada büyük bir krallık kuran Kıpçaklar olmuştu. Başlangıçta Kıpçaklar ve Rus prensleri sürekli savaş halinde olsa da, bu durum, XIII. yüzyılın sonunda Galiçya Prensi Mstislav'ın Kıpçak Hanı Kotyan'ın kızlarından biriyle evlenmesiyle tamamen değişti. XII. yüzyılda Cermen Şövalye Tarikatı'nın Baltık Kıyısı'ndan doğuya doğru sürdüğü Letonlar ve Litvanyalılar, Rusya'nın kuzeybatısında yeni bir tehdit oluşturdu. Sonraları, savaşçı Litvanyalılar, Baltık kıyısında kaybettikleri toprakları Rus prenslerinden aldıklarıyla telafi etmeye çalışacaklardı. Buna karşılık, bu süre içinde hiçbir şey, Rus prenslerini kendi aralarında sürekli kavga etmekten alıkoyamadı. Cebe ve Sübötey'in 1222'de gerçekleştirdiği saldırı bile onların Rus tarihindeki en ciddi tehditlerden biri olan ikinci Moğol istilasına karşı ihtiyaç duyacakları birliği kurmalarını sağlayamadı.

1229 kurultayının ardından, Ögedey, deneyimli generali Sübötey'i keşiflerde bulunmak üzere batıya göndermişti.[3] Bu keşif seferinin sonuçları bilinmemektedir. Ancak, muhtemelen, bu seferin amacı, yedi yıl sonra yapılacak olan büyük harekat için bilgi toplamaktı. 1235 kurultayında Volga Bulgarları'nı, Kıpçakları ve Rusları boyunduruk altına almak üzere büyük bir ordunun batıya gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu ordunun komutası Cuci'nin ikinci oğlu Batu'ya verildi. Ona verilen 50.000 kişilik ordu, batıya gidecek kuvvetlerin ana bölümünü oluşturacaktı. Ögedey'in emriyle diğer uluslardan gönderilen birliklerle birlikte, Batu'nun ordusunun toplam büyüklüğünün 120.000 kişiyi bulduğu sanılmaktadır.[4] Bu ordunun çok büyük bir kısmı Türkler'den oluşuyordu; ancak üst düzey komuta kademesinde ağırlık Moğollar'ındı. Bu sefere katılan komutanlar arasında en önemlisi, o zaman altmış yaşlarında olan Sübötey'di. Batu'nun ast kumandanları arasında ise kardeşleri Orda, Berke ve Şeyban; Ögedey'in iki oğlu Güyük ve Kadan; Çağatay'ın oğlu Baydar ve torunu Büri; son olarak da Tuluy'un iki oğlu Möngke ve Arık Böke vardı.[5] Orduda Sübötey'in yanı sıra başka generaller de yer alıyordu. Cengiz Han'ın eski ast kumandanları olan bu kişilerin hepsinin adı bilinmese de, bunlardan birinin Boroltay olduğu kesindir.[6] Ögedey'in

başlangıçta bu harekatın başkomutanlığını kendi üstlenmeyi düşündüğü de bilinmektedir.[7]

Cengiz Han'ın tüm harekatlarında yaptığı gibi, Batu ve Sübötey, bu seferi çok önceden incelikle planladı. İstihbarat toplamaları için bölgeye keşif erleri ve casuslar gönderildi.[8] Moğollar'ın ilk hedefi Volga Bulgarları'nın başkenti olan Bulgar'dı (Bolgari). Volga Bulgarları, Orta Asya ile Kuzey ve Doğu Avrupa arasındaki ticarette birkaç yüzyıldır önemli rol oynuyordu.[9] Bu yüzden, 1236 sonbaharında Bulgar'ı alan Batu ve Sübötey[10], taş üstünde taş bırakmadıkları şehri çabucak yeniden inşa ettiler.[11] Bu arada, Bulgarlar'dan bazıları batıya, sığınma taleplerinin karşılık bulduğu Rusya'ya kaçtı.[12]

Moğollar, Volga boyunda yaşayan Kıpçaklar'a (ya da Komanlar'a) da Bulgar'ın fethiyle hemen hemen aynı zamanda saldırarak onları yendi. Buradaki Kıpçaklar'ın önderi Baçman, Volga'da bir adaya sığındı. 1236-1237 kışında Möngke onu yakaladığında ise ölüm cezasına çarptırıldı.[13] Kıpçaklar'dan bazıları batıya kaçtıysa da, çoğu, Moğol egemenliğine boyun eğdi. Çeşitli boyların karışımından oluşan bu Türk halkı, sonradan Güney Rusya'daki Moğol hanlığının çekirdeğini oluşturacak, hatta bu hanlığa adını verecektir. Tarihte Batu'nun ulusunun anıldığı adlardan biri de Kıpçak Hanlığı'dır.[14]

Rus prensleri, Volga Bulgarları'ndan sonra sıranın kendilerine geleceğini bildikleri halde, Moğol tehdidini geri püskürtmek için herhangi bir hazırlık yapmadılar. Moğollar'a karşı birleşik bir cephe kurulmaması, onların işini bir hayli kolaylaştırdı. Aralık 1237'de Rus prensliklerine ilk saldırılarına Riazan'la başladılar. Riazan prensi gönüllü olarak teslim etmeyi reddedince başkenti kuşatıldı ve sadece beş gün süren bir kuşatmanın sonunda, 21 Aralık'ta, teslim alındı. Prens Yuri ve karısı idam edildi.[15] Buradan sonra, Moğollar, Yuri'nin kardeşi Prens Roman'ın kaldığı Kolomna'ya yöneldiler. Vladimir-Suzdal Prensi Kolomna'yı kurtarmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Burası da kısa süren bir kuşatmanın ardından fethedildi. Bu kuşatma sırasında, Cengiz Han'ın oğullarından Kölgen ile Merkit ve karısı Kulan öldürüldü.[16] Prens Roman da çatışmalar sırasında öldü.[17] Moğollar, Riazan Prensliği'ndeki bazı küçük şehirleri tarihin sayfalarından sonsuza dek sildiler; bu şehirlerin kalıntıları yıllarca birer acı anıtı olarak kaldı.[18]

Batu ve Sübötey, Rusya'da, Cengiz Han'ın önemli bir şehre ancak çevresindeki şehirlerden bazılarını fethettikten sonra saldırma taktiğini uyguluyorlardı. Bu yüzden, o an için Prens II. Yuri'nin başkenti Vladimir'e dokunmadılar. Batu, o zamanlar daha önemsiz olan Moskova'ya

yöneldi. Kısa bir kuşatmadan sonra alınan şehir, her zamanki yağma prosedürü uygulandıktan sonra ateşe verildi.[19] Bu arada, Prens Yuri, Vladimir'i terk ederek, ordusuyla birlikte kuzeye doğru hareket etti. Bunun üzerine, başkenti kuşatan Moğollar, 8 Şubat'ta düzenledikleri saldırıyla şehri aldılar. Ardından, Moğollar'ın bildik vahşeti başladı. Şehir halkının büyük bir kısmı orada güvende olacaklarını umarak kiliselere sığındı. Ancak kiliselerin ifade ettiği şeylerden habersiz olan Moğollar onları ateşe verince içerideki insanlar diri diri yandı.[20] Vladimir-Suzdal prensinin ailesi ölümle cezalandırıldı.[21] Aynı anda, Batu da Suzdal'ı kuşatmış ve kısa sürede almıştı.

Bunun ardından, Moğollar, kuzeybatıya, Prens II. Yuri'nin ordusuyla kamp kurduğu yere doğru yöneldiler. Bu arada, yolları üzerindeki Pereyslav, Yaroslav ve Tver'i de (bugünkü Kalinin) ele geçirdiler. Böylece, Mologa Irmağı yakınındaki Yuri, kendi prensliklerinden ayrı düşmüş oldu. 4 Mart 1238'de ordusu Sit Irmağı yakınında yenilgiye uğratılan Yuri, bu savaşta öldürüldü.[22] Artık kuzeyde sadece tüccar Novgorod Cumhuriyeti kalmıştı. Moğollar'ın ilerlemeye devam ederek bu Rus devletini de fethetmesinin önünde hiçbir engel yok gibiydi. Buna karşılık, bu cumhuriyette yer alan Torzok şehrini savaşmadan ele geçirmek mümkün olmadı. Şehir ancak 23 Mart 1238'de, iki haftalık bir direnişten sonra alınabildi. Bu iki hafta, kuzeydeki diğer harekatlar için de belirleyici oldu. Karların erimesiyle bataklığa dönüşen zemin, Moğol atlılarının ilerleyişini durdurdu. Novgorod kurtuldu ve hiçbir zaman Moğol istilasına uğramadı.[23] Bir an önce güneye doğru çekilmek zorunda olan Moğol ordusuna yolları üzerindeki Kozelsk de ciddi bir engel oluşturdu: Şehir, Moğol kuşatmasına yedi hafta direndi.[24]

Kuzeydoğu Rusya'daki prensliklerden bazılarını fetheden Batu, artık güneye dönerek 1238'in geri kalanını ve sonraki yılı Güney Rusya'daki Kıpçaklar'ı ve Kuzey Kafkasya boylarını boyunduruk altına almak için değerlendirmeye karar verdi.[25] Kıpçaklar'a karşı yürütülen operasyonları Batu'nun kardeşi Berke yönetti. Yapılan çatışmaların ardından, Kıpçaklar, 1238'de Moğollar'ın egemenliğini tanımak zorunda kaldılar.[26] Hanları Kotyan ise 40.000 yandaşıyla birlikte Macaristan'a sığındı.[27] Bunun ardından, Şeyban ve Büri Kırım'a giderken, Möngke ve Kadan Kafkasya'daki boyları boyunduruk altına almakla görevlendirildi.[28] Kafkasya'da yaşayan Alanlar ve Çerkezler de 1239'da Moğol egemenliğini kabul etmek zorunda kaldılar.[29]

1240 ilkbaharında Batu'nun yeniden bir araya gelen takviye edilmiş orduları, batıya doğru ilerlemeye kaldıkları yerden devam ettiler. Kıpçak

ülkesi büyük önem taşıyan Kiev Prensliği'ne bir saldırı hazırlamak için en iyi yerdi. Olayların gerçekte nasıl ve hangi sırayla cereyan ettiği tam olarak bilinmese de, Kiev şehrine saldırmadan önce, Moğollar'ın 1240 yazında Çernigov ve Pereyaslav'ı aldıkları sanılmaktadır.[30] Kiev ve Çernigov Prensi Mikhail önce Macaristan'a, oradan da Silezya'ya kaçmış[31], Kiev'in savunmasını Boyar Dimitri üstlenmişti. Batu tarafından Kiev'i almakla görevlendirilen Möngke, bu derecede önemli bir şehri yıkıntılar içinde bırakmamak üzere[32], Dimitri'ye elçiler gönderdi. Ancak Boyar Dimitri teslim olmayı reddettiği gibi Moğol elçilerini de öldürttü.[33] Bu hareket şehrin kaderini belirleyecekti.

Moğol ordusunun büyük bir bölümü, başlarındaki Cengiziler'le birlikte bu büyük şehrin önünde toplandı.[34] Dimitri'nin önderliğinde şehri yiğitçe savunan askerler bu büyük ordu karşısında fazla direnemedi. Birkaç günlük bir kuşatmanın ardından, 6 Aralık 1240'ta, Kiev düştü.[35] Ruslar için çok önemli olan şehir yağmalandı ve tahrip edildi. Bundan altı yıl sonra, Moğolistan'a yolculuğu sırasında Kiev'den geçen Giovanni da Pian del Carpini, bir zamanların görkemli şehrinden kalanları şöyle özetlemiştir: "Birçok değerli kutsal emanetten ve mimari eserden geriye kalan tek şey, moloz yığınları."[36] Kiev artık Rusya'daki en güçlü prensliğin merkezi ve Rusya'nın başpiskoposluğu değildi[37]: Eski Rusya'nın kalbi sökülmüştü.

Bu önemli başarının ardından, Moğollar, daha da batıya ilerlediler. Kamenets (Podolsk), Vladimir (Volinya) ve Galiç (Galiçya) gibi bazı şehirleri hileyle ya da zor kullanarak ele geçirdiler.[38] Vladimir ile Galiç arasında kalan, Polonya sınırındaki bölge kendiliğinden teslim olunca, Batu, kışı geçirmek üzere ordusunu buraya yerleştirdi. Galiçyalı Daniel de dahil olmak üzere Rus prenslerinin çoğu, Macaristan ile Polonya'ya kaçmıştı.[39] Bu durum, Moğollar'ın dikkatini bu iki ülkeye yöneltti. Özellikle sürgündeki Kıpçaklar'ın sığındığı Macaristan Moğollar'ın ilgisini çekiyordu. Bu Orta Avrupa ülkelerine giden yol, Asyalı fatihler için artık açıktı. Bir efsaneye göre, esir aldığı Boyar Dimitri de, Batu'ya, Moğollar'ın Macaristan'a saldırabilecek kadar güçlü olduğunu söylemişti.[40]

UÇURUMUN KENARINDAKİ ORTA AVRUPA

XIII. yüzyılın başında, Orta Avrupa, fazla güvenli olmayan krallıklara bölünmüştü. Bu zayıf devletlerin hemen hepsinin Cermen İmparatorluğu'yla doğrudan bir bağlantısı vardı. Bunlardan biri olan Bohemya, 1212'de,

Cermen imparatorunun desteğiyle özerk bir devlet olmuştu. Bohemya Kralı I. Václav, özellikle de imparatorluk ailesinden bir prensesle evli olmasından dolayı, güçlü komşusuna bir hayli meyilliydi. Buna karşılık, Bohemya, kendi içinde gerçek bir birliğe sahip değildi. Avrupa'nın ortasındaki bu krallık, iç çekişmelerle güçten düşmüş bir haldeydi.

Vistül Irmağı ovalarında ise, Piast dükleri, özellikle X. yüzyılın ikinci yarısı boyunca ön plana çıkan bir devlet kurmuşlardı. Bu düklük, I. Boleslaw (992-1025) döneminde Silezya'nın ilhakıyla büyük ölçüde genişlemişti. Dük I. Boleslaw, Cermen imparatorunun egemenliğinden kurtulduktan sonra, Polonya kralı unvanını almıştı. Ancak onun ölümünün ardından, sonu gelmeyen taht kavgaları krallığını zayıflattı. Moğollar'ın Rusya'yı istila ettikleri dönemde, Kral IV. Boleslaw'ın gücü, gerçekte, Sandomierz-Krakov Düklüğü'nü aşmıyordu. Artık Polonya'da Boleslaw'ın egemenliğini tanımayan üç dük daha vardı. Bunların en önemlisi, Dindar Henri adıyla da bilinen Silezya Dükü II. Henri'ydi. Diğer ikisi ise Mazovya Dükü Konrad ile Oppeln-Ratibor (bugünkü Opole ile Raciborz) Dükü Miecislaw'dı. Kral IV. Boleslaw'ın bu dükler üzerindeki egemenliğini yeniden kurmak için yaptığı hamleler ülkeyi sürekli çatışmalara sürüklediğinden, Polonya da Rusya'dakine benzer bir bölünmüşlük görüntüsü veriyordu. Saldırgan Cermen Şövalye Tarikatı da, Baltık kıyısı boyunca, Polonya için Rusya'da olduğundan çok daha büyük bir tehdit oluşturuyordu. Lehler şövalyeler tarafından Baltık kıyısından sürüldükleri gibi, yine onlardan kaçmak zorunda kalan Litvanyalılar da kaybettikleri topraklarını Polonya'dan telafi etmeye çalışıyordu.

XI. yüzyılın başında kurulan Macaristan Krallığı, Polonya ve Bohemya krallıklarından çok daha büyüktü. Macar kralları topraklarını Karpatlar ile Transilvanya Alpleri'ne kadar kademe kademe genişletmeyi başarmıştı. Hatta ülkenin sınırları güneyde Adriyatik'e kadar uzanıyordu. Buna karşılık, Polonya'da olduğu gibi Macaristan'da da tahtın her el değiştirişinde sancılar yaşanıyor, kraliyet ailesinin üyeleri arasında Cermen ve Bizans imparatorluklarının ülkenin içişlerine müdahalesine de olanak tanıyan şiddetli çatışmalar çıkıyordu. Kral III. Béla'nın (1173-1196) tahta çıkmasıyla Macaristan tarihinde parlak bir sayfa açıldı. İyi bir lider olan Béla, Bizans ve Fransız kültürlerine dair bilgisini de kullanarak, krallığını mükemmel bir biçimde organize etti. Ancak onun ardından tam otuz yıl boyunca tahtta kalan II. András (1205-1235) aynı başarıyı gösteremedi ve onun basiretsiz yönetiminden yararlanan büyük toprak sahipleri kralın yetkesini zayıflattılar.[41] III. Béla'nın başlattığı gelişim çizgisini sürdürecek yeteneğe ve ciddiyete sahip olmayan II.

András'ın şahsında, krallık, soyluların gücü karşısında giderek daha çok taviz vermek zorunda kaldı. Kral IV. Béla 1235 yılında tahta çıktığında, ülkeye soyluların bağımsız ve sorumsuz hareketlerinden kaynaklanan bir kargaşa hakimdi.

IV. Béla tahta büyük umutlarla ve bütün iyi niyetiyle çıkmıştı. Ne var ki, ülke yönetiminde gösterdiği başarıyı savaş alanında gösteremedi.[42] 1239'da, Kotyan Han, Güney Rusya'dan kaçan Kıpçaklar'ın ülke topraklarına girebilmesi için Macar kralından izin istedi. IV. Béla, Kıpçaklar'ın Katolik dinini benimsemeleri ve krala bağlı kalacaklarına söz vermeleri koşuluyla bunu kabul etti. Ancak ülkenin orta kesimine yerleştirilen Kıpçaklar'ın Macaristan'a uyum sağlamaları beklenildiği gibi kolay olmadı. XIII. yüzyılda Macaristan halkı geçimini temel olarak tarımdan sağlıyordu. Güney Rusya'nın bozkırlarından gelen göçebeler içinse bu hiç de alışılagelmiş bir yaşam tarzı değildi.[43] Kralın onları kabul ederkenki amacı ise, daha çok, ordusunu bu göçebe atlılarla güçlendirme düşüncesiydi.[44]

Bunun üzerine, Batu, Béla'ya bir ültimatom göndererek şöyle seslendi: "Kullarım olan Kıpçakları korumanıza aldığınızı işittim. Size onları hemen bırakmanızı emrediyorum çünkü onları benden kaçırmakla siz de benim düşmanım oldunuz. Unutmayın ki, onlar için kaçmak, sizin için olduğundan daha kolaydır. Onlar çadırlarda yaşar, sizse evlerde ve şehirlerde yaşıyorsunuz." Batu, bu mesajında, Béla'ya gönderdiği elçilerin –muhtemelen 30 kadar– hâlâ geri dönmediğine de dikkat çekti.[45] Bu elçilerin bir kısmı Rus prensleri tarafından esir alınmış olsa da, aslında, diğerleri Macaristan'a ulaşmayı başarmıştı.[46] Elçilerinin öldürülmesi Moğollar'ın her zaman şiddetle cezalandırdıkları bir davranış biçimiydi. Bu yüzden, Batu'nun suçlayıcı mesajı, Béla'nın başının dertte olduğuna işaret ediyordu. Buna karşılık, Kral IV. Béla gibi bir adamın böyle bir hata yapması inanılır gibi değildir. Moğollar 1236'da Avrupa'ya girdiğinde onlar hakkında bir şeyler öğrenmeye çalışan birkaç Avrupalı kraldan biri olan Béla, Batu'ya elçiler göndermiş, bunlardan Dominiken Julien, Moğollar'ı ziyaret ettikten sonra 1237'de ülkesine geri dönmüştür.[47] Kıpçakları sınır dışı etmeyen Béla, böylece, Moğollar'ı Macaristan'a davet etmiş oldu. Bunu yaparken, muhtemelen, Macarlar'ın şimdiye kadar Güney Rusya'nın bozkırlarından gelen göçebe saldırganların hiçbirine pabuç bırakmamış olmasına güveniyordu.[48]

Batu ve Sübötey, Macaristan'a yapacakları muhtemel bir saldırı sırasında, kuzeyden gelebilecek bir tehdidi de hesaba katmak zorundaydılar. Bu ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerine bakıldığında, böyle

bir saldırı olasılığı çok fazla gözükmese de, Polonya ve Bohemya'nın, belki Cermen imparatorunun da desteğiyle, Macaristan'ın yardımına gelmesi ihtimali göz ardı edilemezdi. Bu olası tehdide karşı koymak ve Macaristan'a yürüyecek ana ordunun kuzey kanadının güvenliğini sağlamak için, aynı anda Polonya'ya da bir saldırı düzenlenmesi kararlaştırıldı. Deneyimiyle Moğollar'ın saldırı planının hazırlanmasına öncülük eden Sübötey, bu noktada, Cengiz Han'ın ilkelerinden birini devreye sokmuştu: Tehdit altındaki bir kanadı korumak için bu tehdidi oluşturan güce saldırmak.

Polonya, coğrafi açıdan, Macaristan ve Bohemya'ya göre çok daha savunmasız bir konumdaydı. Bu iki ülke, etraflarındaki dağ zincirleriyle –Südetler, Beskidler ve Karpatlar– bir ölçüde korunuyordu. İlginç olan, Moğollar tarafından tehdit edilen bu üç ülkenin de az sayıda tahkimli yere sahip olmaları, buna karşın, Moğollar sınırlarına dayanana dek ordularını takviye etmeyi düşünmemeleriydi.[49]

Batu'nun ordusu, batıya doğru yürüyüşüne, kışı geçirdikleri Vladimir ile Galiç arasındaki bölgeden başlayacaktı. Polonya'ya gidecek birlikler, buradan, 1241 yılı şubat ayının hemen başında ayrıldı. Yaklaşık 30.000 kişiden oluşan bu kuvvetin başında[50] Orda ile Avrupa tarihinde Peta olarak anılan Baydar vardı. Moğollar'ın Polonya'ya iki koldan saldırdıkları ve Orda'nın komuta ettiği kolun Mazovya üzerinden geniş bir dönüş hareketi yaptığı söylense de[51], bu pek makul görünmemektedir[52]. Bir kanat harekatıyla ana ordularını korumak isteyen Moğollar'ın Polonya'daki birliklerini de ikiye ayırması akla yatkın değildir.

Polonya'ya yönelen Moğollar, 13 Şubat 1241'de, donmuş olan Vistül Irmağı'nı geçerek ele geçirdikleri Sandomierz şehrini şanlarına yakışır biçimde yağmaladılar. Batıya doğru ilerleyişlerini sürdüren Orda ve Baydar, 18 Mart'ta, Şmielnik yakınlarında Kral IV. Boleslaw yönetimindeki Polonya ordusuyla karşı karşıya geldi. Burada Lehler ağır bir yenilgiye uğratıldı ve Boleslaw –askerlerinin bir kısmını da yanına alarak– Moravya'ya sığındı.[53] 22 Mart'ta, Moğollar, Krakov önlerine geldi. Şehirde yaşayanların birçoğu onlar gelmeden kaçmıştı. Moğollar, Palmiye Pazarı'nda şehri ateşe verdiler ve sağ kalanların çoğunu da yanlarına alarak götürdüler.[54] Daha da batıya ilerleyen Orda ve Baydar, Opole'nin doğusunda bir yerde, Dük Miecislaw'ın ordusuyla karşılaştılar ve onu geri çekilmeye zorladılar. Oder Irmağı'nı Raciborz yakınından geçtiler: Raciborz'u terk eden şehirliler, şehri Moğollar'dan önce ateşe vermişlerdi. Sırada Breslau (bugünkü Wroclaw) vardı: Moğollar şehri ele geçirdilerse de içindeki kaleyi fethedemediler. Kaleye karşı yaptık-

ları saldırı sonuçsuz kalınca, kuşatmayla vakit kaybetmemek için burayı es geçtiler ve batıya doğru ilerlemelerini sürdürdüler.[55]

Orda'nın hedefi, Silezya Dükü II. Henri'nin Liegnitz (bugünkü Legnica) yakınındaki ordusuydu. Dük, kendi birliklerine ek olarak, Opole-Raciborz Dükü'nün birliklerinin de içinde yer aldığı, yaklaşık 30.000 kişilik bir orduya sahipti. Kral Boleslaw'ın ordusundan kaçan birlikler de gönüllü olarak bu orduya katılmıştı. Dük Henri, Silezya'da mülkleri bulunan Cermen şövalyeleri tarafından da destekleniyordu. Buna karşın, iki ordu 8 Nisan'da Liegnitz yakınında karşı karşıya geldiklerinde[56], komşu ülkelerin hiçbiri dükün yardımına gelmedi. Kayınbiraderi olan Bohemya kralı yardım için yola çıktıysa da, ordusu yavaş ilerlediğinden, zamanında yetişemedi.[57] Orda ve Baydar başlangıçta geri çekilip Henri'nin kendilerini takip etmesini sağladılar; ardından saldırıya geçerek, 9 Nisan'da, Liegnitz'e yaklaşık on kilometre mesafede, Wahlstadt yakınındaki Katz-brook'ta Silezya-Polonya ordusunu yenilgiye uğrattılar. Dük Henri kaçmaya çalıştıysa da birçok Cermen şövalyesiyle birlikte öldürülmekten kurtulamadı.[58] Dük Miecislaw, Breslau'daki kale gibi direnmeyi sürdüren Liegnitz Kalesi'ne sığındı.[59] Orda ve Baydar'ın, bu zaferin ardından, önlerinde açılan yoldan batıya doğru ilerlemeye devam ettikleri düşünülse de[60], gerçekte öyle olmadı. Liegnitz'deki zaferden iki gün sonra, Batu da Macaristan'da zaferini ilan etti: Kuzeydeki koruma kanadının görevi artık sona ermişti. Birlikler, Batu'nun ordusundaki yerlerini almak üzere, güneye doğru harekete geçtiler.

Orda ile Baydar'ın güçlü ordusuyla tek başına baş edemeyeceğini anlayan Bohemya Kralı Václav, Moğol atlılarının hareket kabiliyetini kısıtlayabilmek için, Bohemya ve Moravya'daki dağlık bölgeye çekilmeye karar verdi. Bu karar, Václav'ın cesaretinin tartışılmasına yol açsa da, en azından, Bohemya'yı Moğol yağmasından kurtarmış ve ordusuna kayıp verdirmemeyi başarmıştır.

Glatz'a (bugünkü Klodzko) yapılan saldırı başarısız oldu. Bu arada, Moğollar, dar dağ geçitlerinin Bohemya ordusunun kendilerine saldırması için çok uygun yerler olduğunu fark ettiler.[61] Orda ve Baydar, Opole ile Klodzko arasındaki Othmachau civarında iki hafta kadar kamp yaptı. 1241 yılı mayıs ayının başında Moravya'ya girdiler. Burada birçok küçük, korumasız yeri yağmaladılar. Olomouc şehrini alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca, Brno üzerinden, Batu'nun Macaristan'daki ana ordusuna katıldılar. Sonuç olarak, Bohemya bakir kalmasına karşın, Moravya, Moğollar'dan çok çekmişti. Polonya ve Silezya'daki yıkım da aynı derecede ağırdı.[62]

Batu'nun ana ordusu, Orda ve Baydar –Vladimir ile Galiç arasındaki bölgeden– Polonya'ya doğru yola çıktıktan dört hafta sonra ayrıldı. Muhtemelen, Batu ve Sübötey, Polonya'dan gelecek haberleri beklemişler, harekatlarının ana hedefi olan Macaristan'a doğru harekete geçmeden önce Cengiz Han'ın ünlü ilkesini hatırlayarak tehdit edilen kanadın güvenliğinden emin olmak istemişlerdi. Bu arada, geride kalan birlikleri üç kola ayırarak yaklaşık 40 bin kişilik bir ana kuvvetle 10 ila 20 bin kişilik iki kanat oluşturdular. Bu, açıkça, Karpatlar'daki geçitlerde daha hızlı ilerlemelerini sağlamak üzere yapılmış bir bölümlemeydi.

Sübötey ve Boroltay'ın da birlikleriyle yer aldığı Batu'nun komutasındaki ana ordu, 11 Mart 1241'de, Galiçya'nın güneyindeki Karpat geçitlerinden geçerek[63], güneye doğru ilerlemeye başladı.[64] Uzgorod ile Mukaçevo arasında onları bekleyen bir Macar ordusunu 12 Mart'ta ağır bir yenilgiye uğrattılar.[65] Moğollar bu savaşta çok sayıda esir aldılar ve onları geçtikleri yolları temizlemeleri için önlerine kattılar.[66] 15 Mart'ta, Batu ve Sübötey, Tuna Irmağı'na ulaştılar ve birliklerini Pest (Peşte) önüne yığdılar. Kral IV. Béla, ordusunu Tuna'nın batısında toplamıştı. Ancak, muhtemelen, ordusu daha tam toparlanamadığından, henüz Şeyban'ın birlikleriyle takviye edilmemiş olan Batu'nun ordusuna ilişmedi.

İlerlemekte olan Moğol ordusunun kuzey kolunu Şeyban komuta ediyordu. Şeyban, yukarı Vistül boyunca ilerleyerek, Yablunkovski Geçidi'nden geçip Vah ve Morava ırmaklarının oluşturduğu havzaya geldi.[67] Peşte'ye hemen hemen aynı anda vararak Batu'yla burada buluşmaları planlandığından, mümkün olduğu kadar hızlı ilerlemesi için emir almıştı. Bu nedenle, ilerleyişi sırasında yağmalara çok az izin verdi. O günler için oldukça hatırı sayılır bir hızla ilerlemesini sürdüren Şeyban, birliklerine günde yaklaşık 75 kilometre yol aldırmayı başardı. 17 Mart'ta Tuna Irmağı kıyısındaki Vac şehrine vardı.[68] Bu şehri ele geçirdikten sonra da Batu'nun kuzeybatısında yerini aldı.

Moğol ordusunun güney kolunu yöneten Kadan ise, Moldavya ve Transilvanya üzerinden Macaristan'a doğru hareket etti. Muhtemelen, Kadan'a, keşif görevinin yanı sıra, ana ordunun güvenliğiyle ilgili bir rol verilmişti. Belli bir noktada bu kol ikiye ayrıldı: Kadan Bistrita ve Grosswardein (bugünkü Oradea) şehirlerini alıp Körös Irmağı boyunca ilerlerken[69], Arık Böke birlikleriyle güney yönünde ilerleyerek eski Cermen yerleşkeleri Hermannstadt ve Weissenburg'dan (bugünkü Alba Julia ve Sibiu) geçip Mureş Irmağı'na ulaştı ve burada Arad ile Szeged şehirlerini

yakıp yıktı.[70] Kadan ve Arık Böke'nin birlikleri, geçtikleri yerlerde halka büyük acılar çektirdiler.

Moğol ordusu Peşte'de ilerlerken, Macar halkı, Kıpçaklar'a karşı ayaklandı. Bu ayaklanmanın bir nedeni, Güney Rusya'dan gelen göçebelerin bu ülkenin ev sahipleri olan yerel halka karşı gösterdikleri duyarsız davranışlarsa, diğer bir nedeni de halkın Moğollar'la yapılan savaşta Kıpçaklar'ın düşman saflarında yer aldığına inanmasıydı. Boyunduruk altına alınan boyları –kayıplarını telafi etmek için– kendi saflarında çarpışmaya zorlamak, Moğol ordusunun geleneksel olarak kullandığı bir yöntemdi. Ancak, Kıpçaklar'a zaten düşman olan Macar halkı, bunu bir ihanet olarak değerlendirerek Kotyan'ın kampına saldırıp onu ve takipçilerini öldürmüştü. Bu olayın ardından, Kıpçaklar, Kotyan'ın öcünü almak için olabildiğince çok Macar'ı kılıçtan geçirerek yeniden güneye döndüler.[71]

Batu ve Sübötey, Tuna Irmağı'nın gerisinde bekleyen Macar ordusuna saldırmanın bir yolunu bulamayınca, alışılmış taktiklerini kullanıp doğuya doğru yavaşça geri çekilmeye başladılar.[72] Kral Béla da, kendisinden beklenildiği gibi, onları takip etti. Batu ve Sübötey, Hernad Irmağı'nın Sajo'ya karıştığı yerin çok yakınında, Hernad'ın sol yakasında konumlandılar. Bu arada, Béla, Batu'nun konumlandığı yerin güneybatısında, Mohi düzlüklerinde bir mola verdi. Yaklaşık 65.000 kişilik bir orduya böylesine küçük bir alanda kamp kurdurarak ne kadar kötü bir general olduğunu göstermiş oldu.[73] Dahası, yük arabalarını birbirlerine zincirlerle ve halatlarla bağlayarak kamp yerinin etrafını çevreledi. Muhtemelen, bununla, Moğol saldırılarına karşı bir koruma sağlamayı düşünmüştü; ancak aynı zamanda birliklerini bu çemberin içine hapsettiği hiç aklına gelmedi. 10 Nisan 1241 akşamı iki ordu bu durumdaydı.[74]

İzledikleri yola bakılacak olursa, Kadan ile Arık Böke'nin savaştan önce Batu'nun Mohi düzlüklerindeki ordusuna katılmış olma olasılığı düşüktür. Bu yüzden, Macar ordusu sayıca Moğollar'dan üstün olmasına karşın, komutanlarının deneyimsizliği onlar için zaferin önünde bir engeldi. Macarlar disiplin ve cesaret açısından da Batu'nun askerleriyle karşılaştırılamazdı.

10 Nisan akşamı, Moğol kampından kaçan bir Rus, Macarlar'ın kampına giderek Batu ile Sübötey'in gece onlara saldırmaya hazırlandığını söyledi. Kral Béla buna rağmen fazla bir önlem almadan askerlerini o dar çemberin içinde tuttu. Gerçekten de, Moğollar aynı gece saldırıya geçtiler. Batu, kardeşi Şeyban'la birlikte, Hernad ve Sajo ırmaklarını geçerek

kuzeye döndü. Sübötey ve Boroltay, Sajo'yu Hernad'la birleştiği yerin doğusundaki sığ bir yerinden geçerek orada Batu'nun hareketini beklemeye başladılar. Batu'nun bir köprü üzerinden Sajo'nun batı yakasına ulaşma çabası Macarlar tarafından fark edilince, Béla'nın kardeşi Koloman, birlikleriyle gelerek Moğollar'ı geri püskürttü. Macarlar hemen zafer havasına girmişlerdi. Buna karşılık, Batu, Sajo'nun batısında bir köprü başı oluşturmak için girişimlerine devam etti. Bu arada, Macar ordusu da tüm dikkatini onun birliklerine vermişti. Muhtemelen, Batu ve Sübötey'in istedikleri de buydu. Bunun için fırsat kollayan Sübötey, sonunda, Sajo'yu hiçbir engelle karşılaşmadan güneyinden geçerek Mohi Ovası'na yaklaştı. Çevreleri kısa sürede Moğollar tarafından sarılan Macarlar, her şeyden önce kendi çemberleri içinde kısılıp kaldılar. 11 Nisan 1241 sabahı Moğol ordusu eyleme geçti. Bir süre sonra, boşuna mücadele ettiklerini anlayan kalabalık Macarlar, Moğollar'ın etraflarındaki çemberde bilerek açtığı bir delikten yararlanarak kaçmaya başladılar. Moğollar'ın hilesi tutmuştu: kaçanların çoğu, Moğollar tarafından yakalanarak katledildi. Bunların içinde çok sayıda Macar soylusu da vardı. Kral Béla ile kardeşi Koloman ise kaçmayı başardılar; ancak ağır yaralı olan Koloman kısa bir süre sonra öldü. Mohi ovalarındaki savaştan beş gün sonra, büyük Peşte şehri de Moğollar'ın eline geçti ve acımasızca yağmalandıktan sonra ateşe verildi.[75]

Agram'a (bugünkü Zagreb) kaçan Kral Béla, 1241-1242 kışına kadar Tuna Irmağı'nın batısındaki topraklarını elinde tutmayı başardı. Bunun bir nedeni, ırmağın Moğollar için bir engel oluşturması, diğer nedeni ise Moğol ordusunun yazı dinlenip toparlanmak için değerlendirmeyi tercih etmesiydi. Batu'nun işgal ettiği yerlerde yaşayanlar, Çin ve Harezm'dekilerle aynı kötü kaderi paylaştı. Erkek nüfusunun büyük bir kısmı, kuşatılan şehirlerde surların önüne yem olarak sürüldü. Moğollar, kaçan Macarları ektikleri ekinleri biçmeleri için geri dönmeye teşvik ettiler; ancak işleri bittiğinde gözlerini bile kırpmadan hepsini acımasızca öldürdüler. Bu kez kadınlara ve çocuklara da merhamet edilmedi.[76] Fetihlerinden sonra hep yaptıkları gibi, Moğollar, hemen yeni bir hükümet kurdular. Doğal olarak oldukça katı olan bu hükümetin birincil amacı, ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktı. Ne ki, bu sayede günlük hayat da, bir ölçüde de olsa, normale döndü.[77]

1241-1242 kışı o kadar sert geçti ki Tuna Irmağı bile tamamen dondu. Bu fırsattan yararlanan Batu, 25 Aralık 1241'de, Esztergom (Estergon) yakınından nehri geçti. Moğollar, Cermen İmparatorluğu topraklarını dahi istila etmekten çekinmediler. Temmuz 1242'de, Viyana'nın

güneyindeki Neustadt'a ulaştılar. Batu, Adriyatik kıyısında bir yere kaçan Kral Béla'yı yakalaması için Kadan'ı birlikleriyle birlikte güney gönderdi. Burada bile güvende olmadığını hisseden Béla ise, bu arada, kıyıdan uzak bir adaya taşındı.[78] Kadan onun izini Split'e kadar sürdü, ancak adadaki krala ulaşamayıp, bunun yerine, insanların korkunç istilacılardan kaçmak için dağlara sığındıkları Slovenya, Hırvatistan ve Bosna'ya yöneldi.[79]

MOĞOLİSTAN'A DÖNÜŞ

Mart 1242'de, Moğol ordusu, Moğolistan'daki Ögedey'in 11 Aralık 1241'de öldüğü haberini aldı. Bu önemli haber, onları daha batıya gitmekten alıkoydu. Avrupa'daki Cengiziler, yeni hanı atayacak olan kurultaya katılmak istiyordu. Özellikle Töregene'nin naip olarak yaptığı yönlendirmelerden henüz haberi olmayan Batu'nun kurultay toplanmadan önce Moğolistan'a dönmek istemesi oldukça anlaşılırdı.

Avrupa'daki sefer sırasında ciddi bir olay yaşanmış ve Batu, kuzenlerinden ikisiyle, Ögedey'in büyük oğlu Güyük ve Çağatay'ın torunu Büri'yle kavga etmişti.[80] 1240'ta Ruslar'a karşı kazandıkları zaferin ardından verilen bir şölende, Güyük ile Büri, başkomutan olarak ilk bir ya da iki kupa şarabı içme hakkı kendisine ait olan Batu'nun bu ayrıcalığa sahip olmadığını öne sürdüler ve Büri Batu'ya hakaret etti. Cengiz Han'ın kardeşi Kaçiun'un torunu olan Harkasun da onların tarafını tuttu. Tartışma öylesine büyüdü ki bu üçü Batu'yu dövmeye kalktılar ve onu bir direğe bağladılar. Moğollar statü ve hiyerarşi konularına çok önem verirdi. Bu yüzden, özellikle şölenlerde ve toplantılarda bir araya geldikleri zaman, protokol sırasında yaşanan sorunlar, aralarında uzun süreli düşmanlıklara neden olurdu.[81] Böylece, Batu üç kuzeninin bu davranışlarını Ögedey'e şikâyet ettiğinde, Ögedey onları Moğolistan'a geri çağırmanın uygun olacağına karar verdi.

Batu'yla aralarında bir görüş ayrılığı olmamasına karşın, Möngke de bu üçlüyle birlikte geri döndü. Möngke'nin bu hareketinin nedeni tam olarak bilinmese de, daha sonraki gelişmelere bakıldığında, onun, Batu'nun avukatı olarak Moğolistan'a gittiğini düşünmek yanlış olmaz. Başlangıçta, Ögedey, bu üçünün davranışlarını çok ciddi biçimde kusurlu buldu. Öyle ki, oğlu Güyük'ü kabul etmek istemediğini açıkça belirttiğinden, Güyük, ancak o öldükten sonra Karakurum'a gelebildi.[82] Ögedey Çağatay'dan Büri'nin durumunu araştırmasını istedi. Büyük Han'ın

kendisi, Büri ve Harkasun'u disiplinsiz davranışlarından dolayı ağır bir biçimde cezalandırmayı düşünüyordu. Özellikle uzak akraba sayılabilecek Harkasun'un Cengiz Han'ın torunlarından birine yaptığı hakaret affedilmezdi. Ancak Büyük Han sonradan tutumunu yumuşattı ve bu üçünü kişisel olarak affettiğini açıkladı.[83] Uzun vadede önemli sonuçlara yol açacak olan bu olay, Cengiziler'in birbirine düşman iki gruba ayrılmasının doğrudan nedeni olmuş, Cuci ve Tuluy'un soyundan gelenler, Ögedey ve Çağatay'ın soyundan gelenlere karşı bir kan davası başlatmıştır.

Moğolistan'a dönme kararı alan Batu, Orda ve Kadan, 1242'nin mart ayı bitip nisan ayı başlarken, kendi kamp yaptıkları bölgelerden yola çıkarak, bir daha geri dönmemek üzere Macaristan'ı terk ettiler. Batu Tuna Irmağı'nın güney kıyısı boyunca ilerleyerek Eflak'a vardı.[84] Orda Transilvanya üzerinden güneydoğu yönünde ilerledi ve çekilirken yolu üzerindeki Cermen yerleşkelerinden bazılarını da yakıp yıktı.[85] Kadan birliklerini Bosna ve Sırbistan üzerinden Bulgaristan'a yöneltti. Moğollar, geri dönüşleri sırasında, Balkan Yarımadası'nın kuzey bölümünde, çoğu yerde sıkı bir direnişle karşılaşmalarına karşın, büyük bir yıkıma yol açtılar.[86] Üç ordu Eflak'ta yeniden birleşti. Fethettikleri yerlerde aldıkları çok sayıda esir hareketlerini engellemeye başladığından, artık bunlardan kurtulma zamanı gelmişti. Moğollar önce memleketlerine geri dönebileceklerini söyleyerek bunların bir kısmını serbest bıraktılar, fakat sonra atlarıyla peşlerinden giderek fazla uzağa gidemeden hepsini acımasızca öldürdüler.[87] 1242-1243 kışını aşağı Volga'da geçiren Moğol ordusu, dönüş yolculuğunu Güney Rusya üzerinden sürdürdü. Moğollar, yedi yıl süren seferlerinin ardından, 1243'te, Moğolistan'a döndüler.

Genellikle, Moğollar'ın, Macaristan'ı Ögedey'in ardılının belirleneceği kurultayla bağlantılı olarak terk ettikleri kabul edilir. Buna karşılık, Moğollar'ın Güney Rusya bozkırlarından hiçbir zaman çekilmemiş olması ilgi çekicidir. Bu nedenle, Macaristan'ın boşaltılmasının, Batu'nun askerlerine yeterli lojistik desteği sağlayamaması ve Macaristan otlaklarının ordusunun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması yüzünden aldığı bir karar olması olasılığı göz ardı edilmemelidir. İşin gerçeği, bu otlaklar, Moğol ordusunu uzun süre idare edebilecek kapasitede değildi ve bu gerçeği gören Batu, Karpatlar'ın doğusundaki Macaristan'dan beş kat daha büyük olan bu topraklara çekildi.[88]

Asya ordusu doğuya döndüğünde Avrupa devletleri rahat bir nefes aldı. Başlangıçta Moğollar'ın yarattığı tehlikeyi hafife almışlar, ancak

Avrupa ordularının Liegnitz ve Mohi'de uğradığı bozgunlardan sonra durumun ciddiyetini anlamışlardı. Yenilen devletlerin yaşadığı acılar, büyük ölçüde, istilacılara karşı birleşmekte gönülsüz davranmalarından kaynaklanıyordu. Geçmişte Cengiz Han'ın yaptığı gibi, Batu ve Sübötey de Avrupa'nın çeşitli krallıkları arasındaki çekişmeleri çok iyi kullanmıştı. Buna karşılık, Rusya'daki devletler gibi Orta Avrupa'dakiler de, Moğollar'a karşı bir birlik oluşturma çabasına girmemişlerdi.

Macaristan'ın Moğollar karşısında böylesine kötü bir duruma düşmesinin kendisinden ve Avrupa'nın o zamanki durumundan kaynaklanan iki ayrı sebebi vardı. Her şeyden önce, monarşiyle yönetilen bu ülke, kendi içinde bir birlik sağlayamamıştı. Kral, soylular ve din adamları arasındaki bölünmüşlük de ülkeyi böylesi bir felakete açık hale getiriyordu.[89] 1240'ın Avrupalı güçlerinin tehdit altındaki krallıklara yardım etmede başarısız kalması ise, Cermen-Roma İmparatorluğu ile Vatikan arasında uzun süredir devam eden kan davasının bir sonucuydu. Olaylar 1215'te II. Friedrich'in tahta çıkmasıyla başlamış, IX. Gregorius'un (1227-1241) papa olmasıyla doruk noktasına ulaşmıştı. 1239-1241 yılları arasında, Avrupa'nın bu iki etkili lideri, kendi kavgalarıyla meşguldü. Bu yüzden, yanı başlarında yaşanan dramın farkında bile değildiler. Hatta papa, 1241'in şubat ayı ortasında, Macarlardan –beklenildiği gibi Moğollar'a karşı değil– imparatora karşı yapılacak bir haçlı seferine destek vermelerini dahi istedi.[90] Friedrich ise dikkatini tümüyle İtalya'daki olaylara vermişti. Belki de, Moğollar'ın bir anda gösterdikleri bu olağanüstü başarı önlenemezdi; ne var ki, imparator, Moğol istilasının sonuçlarını kavramakta da tamamen başarısız olmuştu. Friedrich, Moğollar'ın ilerlemesinde hiçbir tehlike görmediğinden, papayla olan çekişmesinde tarafsız kalan Béla'ya yardım önerisinde bulunmak aklının ucundan dahi geçmemişti.[91] Friedrich'in vasallarından biri olan Avusturya dükü ise, Macaristan'ın içine düştüğü bu kötü durumdan yararlanmak konusunda tereddüt etmedi ve Mohi'deki savaşın ardından yenik kral Béla'yı topraklarından vazgeçmeye zorladı. Sonuç olarak, şu açık ki, Moğollar eğer Atlantik kıyısına kadar inmek isteselerdi karşılarında onlara engel olabilecek hiçbir Avrupa ordusu yoktu.[92]

Asyalı istilacıların bu inanılması zor başarılarının altında cesaretleri, deneyimleri, disiplinleri ve her şeyden önce savaşçı niteliklerini kullanmadaki muhteşem yetenekleri yatıyordu. Burada, Sübötey'in bir general olarak oynadığı rolün payı kuşkusuz büyüktü: Rusya ve Orta Avrupa seferlerinin zekice yürütülen planları, neredeyse tamamıyla onun eseriydi ve onun kadar eskiydi. Batu'nun sadece görünürde başkomutan

olduğu ve gerçekte komutanın Sübötey'de olduğu bile söylenebilirdi.[93] Belki de, zafer şöleninde Batu'nun ilk kadehi içme hakkına itiraz eden Güyük ve Büri'nin serzenişlerinin sebebi de buydu. Ögedey de, Moğol ordusunun Avrupa'daki başarılarının arkasında Sübötey ve diğer deneyimli generallerin olduğunu vurguluyordu.[94] Bu, kuşkusuz, doğru bir yargıydı: 1236-1241 yılları arasında, Çin'de olduğu gibi Rusya ve Orta Avrupa'da da kazanılan zaferler öncelikle Cengiziler'in isimleriyle anılsa da, muhtemelen, buralardaki seferler boyunca önderlik, gerçekte, Cengiz Han tarafından seçilip eğitilen generallerdeydi.

Rusya, Moğol istilasının etkilerini yüzyıllar boyunca üzerinde taşıdı. Kıpçaklar'ın sahip olduğu Güney Rusya düzlükleri, ulusunun sınırları artık Ural Irmağı'na kadar uzanmış olan Batu'nun yönetiminde, Moğol topraklarına katıldı. Yenik Rus prensleri de, böylece, az ya da çok, Batu'nun vasalları haline gelmiş oldular. Bu, Rusya'nın tarihinde karanlık bir dönemin başlangıcıydı.

15 Birliğin Son Evresi

'TÖREGENE ÇOK AKILLI VE GÜÇLÜ BİR KADINDI'[1]

Ögedey, hükümdarlığı sırasında, genellikle, Cengiz Han'ın memurlarının onun döneminde başladıkları işleri bitirmelerine ya da daha ileri götürmelerine izin vererek, var gücüyle babasının izinden gitti. Bu anlamda, Moğollar'ın yeni liderleriyle giriştikleri fetih hareketlerinin hiçbiri yeni planlanmış değildi. Moğollar'ın Avrupa'ya girişini az ya da çok Cengiz Han hazırlamıştı; Cebe ve Sübötey'in 1221-1222 yıllarında yaptıkları akın, adeta Batu ve Sübötey'in 1236-1242 yılları arasında gerçekleştirdikleri seferi örnek almıştı.

Ögedey'le babası arasındaki temel fark, Ögedey'in aynı anda birçok cephede savaşmasıydı. Cengiz Han rakiplerini tek tek elemek zorunda kalırken, Ögedey'in zamanında Moğol orduları Çin, Kore, Güneybatı Asya ve Avrupa'ya aynı anda saldırabilmişlerdi. Bunun nedeni, devasa bir hal alan imparatorluğun çeşitli yerlerinden daha çok asker toplanabilmesiydi. Orduda Moğol askerleri azınlık durumuna düşerken, çoğunluk artık Türk, Tangut, Kitan, Curçen ve Tacik Acemiler'den oluşuyordu. Sonraları, bunlara Kıpçaklar, Alanlar ve Çerkezler de katıldı. Ancak Moğollar ordunun komuta kademesindeki üstünlüklerini hep korudular.

Ögedey'in içkiye olan düşkünlüğü yüzünden öldüğü sanılmaktadır.[2] Yaşamının sonuna doğru alkole öylesine bağımlı hale gelmişti ki Çağatay onun kaç kupa içki içtiğini gözetleterek bu sayıyı sınırlandırmak zorunda kalmıştı. Ancak Ögedey daha büyük kupalar kullanarak kendisini bu sayma işinden kurtarmıştı.[3] 1241 ilkbaharında ciddi bir rahatsızlık geçiren Ögedey, kısa sürede toparlandı. 7 Aralık 1241'de düzenlenen büyük bir batuya katılan Ögedey, av partisinden sonra verilen şölende yine çok içince 10 Aralık gecesi fenalaşarak sabaha karşı –muhtemelen felç geçirerek[4]– öldü.[5] Böylece, Kaplan yılında, Cengiz Han'ın ilk ardılının 12 yıllık hükümranlığı sona erdi.

Ögedey'in kaç oğlu olduğu bilinmemektedir.[6] Tahtın varisleri olarak, Töregene'den olma oğulları görünüyordu. Aslında, babası gibi Ögedey de, ölmeden önce ardılını belirlemişti: İlk olarak seçtiği üçüncü oğlu Küçü 1236'da, Çin'deki sefer sırasında ölünce, Ögedey de Küçü'nün büyük oğlu Şiremon'u tahta oturtmayı düşündü.[7] Ancak bu isteğini yeteri kadar açık bir biçimde belirtmemiş olacak ki, ortaya çıkan karışıklık, Töregene'ye kendi adayını öne çıkarma imkânı verdi. Bu da, Ögedey'in, babasından, ardılı olacak kişi konusunda ardında açık talimatlar bırakmanın önemini öğrenemediğini göstermektedir.[8]

Oğlu ve ardılı Güyük gibi Ögedey de, Cengiz Han'ın yattığı 'büyük yasak bölge'ye değil kendi ulusunun yakınına gömüldü. Mezarının yeri tam olarak bilinmese de, Kara İrtiş Irmağı'na yakın bir yerde olduğu sanılmaktadır.

Ögedey'in ölümünden sonra yerine naip olarak Töregene geçti. Nayman boyundan olan Töregene, Merkitler'in ileri gelenlerinden biriyle evliyken, kocası Moğollar'la yapılan bir savaşta öldürülünce Ögedey'in karısı olmuştu.[9] Moğol devletinin başına bir kadının geçmesi konusunda herhangi bir engel bulunmasa da, Töregene'nin naipliğine karşı çeşitli itirazlar yükseldi.[10] Buna karşın, Töregene, kendi yönlendirmeleri ve Çağatay'ın da desteğiyle iktidara gelmeyi başardı.[11] Bu güçlü ve kararlı kadının asıl amacı, Cengiziler'i etkileyerek, kurultay toplandığında büyük oğlu Güyük'ü imparator yapmaktı. Ancak Güyük ile Batu arasında yaşanan çatışma, Cengiziler'in bir kısmının onu Büyük Han olarak kabul etmeyecekleri anlamına geliyordu. Bu yüzden, Töregene'nin, büyük oğluna tahtın yolunu açabilmek için birkaç yıla ihtiyacı vardı. Buna zemin hazırlamak için de kurultayı mümkün olduğunca erteledi.

Töregene, çok zeki ve kurnaz bir kadın olan Horasanlı nedimesi Fatıma'nın[12] da etkisiyle, Ögedey hayattayken de[13] anlaşamadığı bir grup deneyimli devlet adamıyla kısa zamanda çatışmaya girdi.[14] Naibin

şimşeklerini üzerine çeken ilk kişi, Cengiz Han tarafından göreve getirilen ve Ögedey'e de sadakatle hizmet eden Karayitli Çinkay oldu. Töregene onu öldürtmeye çalışınca, Çinkay, Ögedey ile Töregene'nin ikinci oğlu Köten'in yanına sığındı.[15] Eskiden Tangut krallığı Şişia'nın olduğu yerde bir ulusu bulunan Köten, onu geri vermeyi reddederek[16] bundan sonra annesine bağımlı olmayacağının ilk sinyallerini verdi, sonradan da ağabeyi Güyük'e karşı kurulan cepheye katıldı.[17] Töregene'nin bir sonraki hedefi Yalavaçlar oldu. Pekin valisi Mahmut Yalavaç da Çinkay gibi Köten'e sığındı. Mahmut'un Maveraünnehir valisi olan oğlu Mesut ise Batu'ya sığındı. Ancak Töregene'nin gazabından herkes böyle kolay kurtulamadı. Çinkay'ın yakın dostu olan Horasan valisi Körgüz, Çağatay'la girdiği tartışmalar sonucunda idam edildi. Onun yerine Horasan ve Mazanderan valiliğine Oyrat boyundan Argun atandı.[18] Töregene, Mahmut Yalavaç'ın yerine, vergileri yükselterek daha çok gelir sağlayacağı sözünü veren Abdurrahman'ı atadı.

Naibin anlaşmazlığa düştüğü bir başka kişi de güçlü bakan Ye-lü Çu-tsay'dı. Kitan bakan, Cengiz Han'ın danışmanı olarak atandığı 1215 yılından beri, ağırlıklı olarak, yönetim ve maliyeyle ilgili işlerle ilgilenmişti. Ancak Moğol sarayında Ögedey'in hükümranlığının son döneminde ortaya çıkan hizipleşmeler, Ye-lü Çu-tsay'ın kurduğu, pek de sağlam olmayan yönetim yapısını zayıflattı. Onun başında bulunduğu Çin yanlısı grubun yerini artık saraydaki İslam yanlısı grup almıştı. Ye-lü Çu-tsay hâlâ bakanlığının başında bulunmasına karşın, yönetimdeki etkisi bir hayli azalmıştı. Töregene'yle girdiği çatışmanın ardından 1242'de görevinden ayrılan Ye-lü Çu-tsay, ertesi yıl öldü.[19] 1242'de Çağatay da ölünce, Cengiziler, naibin keyfi davranışlarına karşı seslerini iyice yükselttiler. Hatta Cengiz Han'ın en küçük kardeşi Temüge, bir orduyla Karakurum'a yürümeye bile kalktı; ancak Güyük'ün Avrupa'dan dönmesiyle, Töregene, onu bu hareketinden vazgeçirmeyi başardı.[20]

Bütün bunlar olup biterken, Töregene'yi bize bu şekilde anlatan İranlı tarihçiler Cüveyni ile Reşidüddin'in, Cengiz Han'ın küçük oğlu Tuluy'un soyundan gelen, İran'daki Moğol hükümdarlarının destekçisi oldukları unutulmamalıdır. Bu yazarlar, Tuluy'un dul eşi Sorgaktani'yi överken, rakibi Töregene'yi, muhtemelen, onlara karşı kendi oğlunun davasını savunduğu için kötü göstermişlerdir.[21]

1245'in sonunda, Töregene, uygun zamanın geldiğini düşünerek kurultayı toplamaya karar verdi. Kurultay 1246 yazında, muhtemelen Karakurum'a çok uzak olmayan Orhon Irmağı kaynağı yakınındaki küçük bir gölün kıyısında yapıldı. Bu kurultaya ilişkin canlı betimlemelerden

birkaçı günümüze kadar ulaşmıştır.[22] Ancak bunların en değerlisi, hiç kuşkusuz, kurultaya bizzat katılan Fransisken keşiş Giovanni da Pian del Carpini'ninkidir.[23] Elimizde daha sonraki kurultayların bile böyle ayrıntılı bir tasviri yoktur.[24]

Yeni Büyük Han'ın seçimi, 2000 kadar insanı alabilecek büyüklükte, dev bir çadırda yapıldı. 'Sira Ordu' adı verilen büyük bir kampta kurulu çadırın etrafı tahta bir duvarla çevriliydi. Cengiziler'in neredeyse tamamı oradaydı. İlk gelenler, Tuluy'un dul eşi Sorgaktani ile oğulları oldu. Diğer aile üyeleri arasında, oğullarıyla birlikte Temüge, Kaçiun'un oğlu Elçidey, Çağatay'ın oğulları ile torunları ve Cuci'nin oğulları vardı. Elbette, tahtın en önde gelen adayları olan Ögedey'in oğulları ve torunları da bu toplantıda hazır bulunuyordu. Eksik olan tek kişiyse Batu'ydu[25]: Muhtemelen, Töregene'nin Güyük'ü Büyük Han yapmak için çevirdiği dolapların hepsinden haberi olduğundan, gut ağrılarını bahane ederek[26] aşağı Volga'daki kendi ordusunda kalmayı yeğ tutmuştu. Ama, aslında, Cengiziler'in en kıdemlisi olarak orada bulunması gerektiğinden, Sübötey onun fikrini değiştirmek için gizliden gizliye çok çabaladı.[27]

Bunun dışında, imparatorluğun her yerinden gelen konuklar vardı. Fethedilen ülkeleri temsilen, doğrudan merkezi hükümete bağlı olarak çalışan valiler gelmişlerdi. Vasallar da ya kendileri gelmişler ya da yerlerine bir vekillerini göndermişlerdi. Kurultay, ihtişamıyla, Moğollar'ın güçlerinin de iyi bir göstergesiydi. Önemli konuklar arasında, kurultay sırasında ölen Vladimir-Suzdal prensi Yaroslav, birkaç yıl sonra Anadolu Selçuklu sultanı olacak olan Kılıç Arslan, Bağdat halifesinin başkadısı, Kilikya Kralı I. Hethun'un kardeşi Sempad, Gürcistan tahtının iki talibi (son kral III. Giorgi'nin oğlu David Lacha ile Kraliçe Rusudan'ın oğlu David Narin) ile Halep, Musul, Fars, Kirman, Erzurum ve Alamut hükümdarlarının temsilcileri dikkat çekiyordu. Konuklar, kurulan 2000 çadırda ağırlandı ve, Giovanni da Pian del Carpini'nin anlattığına göre, bunun için bir karşılık ödemek zorunda kalmadılar.

Başlangıçta, Büyük Han olmak için üç kişinin aday olduğu görüldü: Cengiz Han'ın Ögedey'in muhtemel ardılı olarak uygun gördüğü Köten[28], Ögedey'in kendi seçimi Şiremon ve annesi tarafından öne sürülen Güyük. Köten'e sağlığının kötü olması nedeniyle karşı çıkıldı. Şiremon'dan çok şey beklenilmesine karşın o da böyle güçlü bir imparatorluğun başına geçmek için çok genç bulundu. Pian del Carpini, Köten ve Güyük'ün şanslarının başlarda eşit olduğunu yazmıştı, ancak sonunda Güyük seçildi. Güyük de, bundan böyle, büyük hanların sadece kendi ailesinden seçilmesi şartını koydurdu.[29]

Yeni Büyük Han'ın tahta çıkma töreni 24 Ağustos 1246'da gerçekleşti. Ögedey'in töreninde olduğu gibi, orada bulunanlar, başlıklarını çıkarıp kemerlerini boyunlarına bağlayarak Güyük'ü selamladılar. Orda ve bir başka akrabası (muhtemelen Yesü Möngke) ellerinden tutarak Güyük'e tahtına kadar eşlik ettiler. Daha sonra, toplu halde dışarı çıkarak güneye dönüp diz çöktüler. Pian del Carpini, bunun bir büyücülük ayini mi olduğunu, yoksa Tanrı ya da başka bir ilahi varlığa yönelik olarak mı yapıldığını bilmediğinden, bunu yapmayı reddetti.[30]

PAPANIN ELÇİSİ

Cengiz Han'ın fetih haberlerinden Avrupa'ya ilk ulaşanı Harezm Sultanlığı'nın fethi olmuştu. Avrupalı Hıristiyanlar, henüz tanımadıkları bu fatihi, İslam'a karşı savaşlarında bir müttefik olarak görmüşlerdi.[31] Kutsal topraklardaki Haçlılar arasında Rahip Jean efsanesi yeniden canlanmış, Orta Asya boylarının Nasturi inancına döndüklerine ilişkin öyküler anlatılmaya başlamıştı.[32] Ancak yeni fatihe duyulan ilgi, Cebe ile Sübötey'in 1221-1222 yıllarında gerçekleştirdikleri Rusya seferinde olanların öğrenilmesiyle önemli ölçüde azaldı. Efsanevi Asyalı barbarların Rusya'yı ikinci kez istila etmesi de, Avrupa'da pek ilgi uyandırmadı. Ama Moğol ordularının Avrupa'nın içlerine kadar girerek 1241'de Liegnitz ve Mohi'de kazandıkları muhteşem zaferler, bu duyarsızlığı korkuya dönüştürecekti.

1243'te papalığa getirilen Papa IV. Innocentius, Kutsal Koltuk'a oturanların en yeteneklilerinden biri olduğunu birçok şekilde göstermiştir. Yeni papa, ne yapıp edip Moğollar'ı Hıristiyanlaştırarak Avrupa ile barış içinde yaşamaya ikna etmiştir. Bunun için, ilkin, 1240-1242 yılları arasında Moğollar'ın istila ettikleri ülkelerden bilgi toplayarak, bu bilinmeyen Orta Asyalı halk hakkında mümkün olduğunca çok şey öğrenmeye koyulmuştur.[33] Özellikle, Macaristan kralından kendisi için değerli pek çok şey öğrenmiştir.[34] Kral IV. Béla, bu açıdan, en bilgili Avrupa hükümdarlarından biri gibi görünmektedir: Batu 1242'de ülkesini terk ettikten sonra bile, Moğol başarılarını yakından takip etmeye devam etmiştir.[35]

1245'te, Papa IV. Innocentius, Asya'nın korkulan hükümdarlarına bir grup elçi gönderdi.[36] Bunlar arasında en önemlileri Dominikenler'den André de Longjumeau ile Cremonalı Ascelin, Fransiskenler'den ise Laurent de Portugal ile Giovanni da Pian del Carpini'ydi. Çeşitli sebep-

lerle Ortadoğu'dan ileri geçmeyen iki Dominiken'in Moğolistan'a gitmekle görevlendirilip görevlendirilmedikleri belli değildir.[37] Laurent de Portugal'in seyahati hakkında ise çok az şey bilinmektedir.[38]

Giovanni da Pian del Carpini, yolculuğunun ardından, bu kitapta sürekli baş vurulan eşsiz raporunu yazdı. Muhtemelen, ona da, diğer papalık elçilerininkine benzer bir görev verilmişti. Anlattığına göre, Moğolistan'a kendi inisiyatifiyle gitmişti: "Yakın gelecekte Tanrı'nın kilisesini bu bölgeden gelecek bir tehlikenin tehdit edeceğinden korktuğumuz için, önce Tatarlar'a* gitmeye karar verdik."[39] 16 Nisan 1245'te Lyon'dan yola çıkan Giovanni da Pian del Carpini, tehlikelerle dolu zorlu yolculuğuna başladığında 63 yaşındaydı. Yaşlı keşiş, bu uzun yol boyunca karşılaşacağı kaçınılmaz riskleri, çekeceği yoksunlukları ve yaşayacağı yorgunluğu çok iyi biliyordu: "Tanrı'nın isteğine uygun olarak, papanın verdiği görevi yapmaya çalışan bizler, kendimizi esirgemedik."[40]

Papa IV. Innocentius, Pian del Carpini'ye verdiği mektupta, Büyük Han'a, bu dünyanın yaratıcısı olan Tanrı'nın yarattıklarının barış içinde beraberce yaşamasını istediğini, bu nedenle Moğollar'ın yol açtığı yıkımı duyduğunda çok üzüldüğünü ve Büyük Han'ın keşiş Giovanni'nin kendisine Kutsal Kitabı açıklamasına izin vereceğini umduğunu yazmıştı.[41] Mektup, Tatar halkına ve kralına hitaben yazılmıştı; Avrupa'da henüz bilinmediğinden, Büyük Han'ın adı mektupta geçmiyordu.[42] Daha çok siyasi kaygılar taşıyan bu mektupta, papa, Büyük Han'ı Hıristiyanlığa katılmaya çağırmamıştı.[43]

Akdeniz ülkeleri üzerinden Ortadoğu'ya geçen diğer papalık elçilerinin aksine, Pian del Carpini, yolculuğunu Polonya ve Rusya üzerinden yaptı. Böylece, 1237 yılında Batu'nun yanından dönen Macar Kralı IV. Béla'nın elçisi Dominiken Julien'in izlediği yoldan gitmiş oldu.[44] Pian del Carpini'nin yol arkadaşları arasında, Lyon'dan beraber yola çıktığı Étienne de Bohême ile gruba Breslau'da katılan Polonyalı Benoit vardı. Benoit gruba tercümanlık yaptı.[45]

1245-1246 kışı, Dnyeper Irmağı'nı ve Azak Denizi'ni donduracak kadar sert geçti. 4 Şubat'ta Kiev'den ayrılan grup, 4 Nisan'da Batu'nun aşağı Volga'daki ordusuna vardı. Ancak Pian del Carpini'nin Batu'yla görüşebilmesi için bir hediye getirmiş olması gerekiyordu. Pian del Carpini, kısaca, papanın hediye vermediğini söyledi.[46] Güneybatı Asya'dan ileriye geçemeyen diğer papalık elçileri de aynı sorunla karşılaşmıştı.[47]

* O zamanlar Avrupa'da Moğollar'a Tatar deniyordu.

Macar kralından alınmış bir çadırda oturan Batu[48], onlara, Karakurum'a gitmelerini söyledi. Bunun üzerine, Pian del Carpini, Aral Denizi'nin kuzeyinden, Balkaş Gölü'nün güneyinden ve Nayman ülkesinden geçerek Moğol başkentine yöneldi. 22 Temmuz 1246'da 'Sira Ordu'ya varmışlardı.

Ancak Güyük'ün tahta çıkmasından sonra ona papanın mektubunu verme şansını yakalayabilen yaşlı keşiş, yine aynı sorunla karşılaştı: Papa hediye yollamamıştı. Muhtemelen bu sebeple, grup, kasım ayına kadar Büyük Han'ın karşısına çıkamadı. Pian del Carpini, bu arada, Güyük'ün seçilmesinden sonra itibarını yeniden kazanan Çinkay ve yanındaki Kadak'la (Güyük'ün Nasturi gizli ajanlarından biri) görüştü.

Papanın elçileri, Çinkay'dan, Büyük Han'ın kendileriyle birlikte Avrupa'ya bir elçi göndermeyi düşündüğünü öğrendiler. Ancak bu fikir onları korkuttu. Anlaşılabilir sebeplerle, bu elçinin bir casus olacağını ve –elbette– Büyük Han'ı Avrupa'daki derin siyasal çatışmalardan haberdar edeceğini düşündüler. Böylece, Büyük Han, bir kez daha, batı ülkelerine saldırmayı göze alacaktı. Bunun dışında, Pian del Carpini, bu elçinin Avrupa'da öldürülmesinden ve Moğollar'a intikam fırsatı verilmesinden de korktu.

11 Kasım 1246'da, Güyük, elçileri kabul ederek Moğolca yazılmış bir mektupla papaya yanıt verdi. Ardından, önce Farsça'ya çevrilen mektup, bir tercüman yardımıyla Pian del Carpini tarafından Latince'ye aktarıldı.[49] Sonradan, Pian del Carpini, papaya mektubun hem imparatorun mührünü taşıyan Farsça aslını (girişi Türkçe yazılmıştı) hem de Latince çevirisini verdi. Mektup, Büyük Han'ın kendini ne kadar güçlü hissettiğinin bir göstergesiydi. Güyük, papadan ve tüm Avrupalı krallardan Karakurum'a gelerek bizzat saygılarını göstermelerini istiyordu. Tüm dünyanın boyunduruk altına alınması, Tanrı tarafından Cengiz Han ve Ögedey'e bahşedilmiş bir görevdi; bu yüzden, papanın neye dayanarak Tanrı adına konuştuğuna inandığını merak ediyordu. Mektup, eğer Avrupalı krallar kendiliğinden boyun eğmezlerse, Moğollar'ın bundan böyle onları düşmanları olarak belleyeceği tehdidiyle bitiyordu.[50]

13 Kasım'da Pian del Carpini ve beraberindekilerin Karakurum'dan ayrılmasına izin verildi. Grup, Orta Asya'nın sert kışında yola koyuldu: "Kış boyunca, çoğunlukla karlar üzerinde uyuyarak seyahat ettik. Bazen, üzerinde hiç ağaç olmayan dümdüz arazide, kendimizi bütünüyle rüzgârın savurduğu karlarla kaplanmış olarak bulurduk."[51] 9 Mayıs 1247'de Batu'nun ordusuna vardılar. Bir ay sonra Kiev'e vardıklarındaysa, sevinçle karşılandılar.[52] Yazılarında bahsetmese de, Pian del Carpini'nin Macaris-

tan üzerinden Köln'e gittiğine[53] ve 3 Ekim 1247'de hâlâ orada bulunduğuna dair belirtiler vardır.[54] 65 yaşındaki Fransisken keşiş, 18 Kasım 1247'de, iki buçuk yıl aradan sonra Lyon'a dönmüştür.

Papa IV. Innocentius, elçisini, Dalmaçya'da Antivari (bugünkü Bar) piskoposluğuyla ödüllendirmiştir. Giovanni da Pian del Carpini'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmese de[55] 1252 olarak kabul edilmiştir.[56]

ÖGEDEYLER'İN ÇÖKÜŞÜ

Güyük'ü bizzat gören Pian del Carpini, Büyük Han'ı şöyle betimlemişti: "Şu anki imparator 40-45 yaşlarında ya da biraz daha yaşlı, orta boylu; çok zeki ve şaşırtıcı derecede kurnaz olmasının yanı sıra, davranışlarında oldukça ciddi ve ağırbaşlı. Sürekli onun yanında olan Hıristiyanlar'ın anlattıklarına göre, asla sıradan şeylere gülmeyen ve hafifmeşrep davranışlarda bulunmayan biri."[57] Güyük'ün sağlığı iyi değildi ve sürekli hastalanıyordu. Ağır romatizma ağrıları çekiyordu. Ancak bu durum, onun kadınlara ve içkiye olan düşkünlüğünü azaltmamıştı.[58]

Güyük, annesinin gözden düşürdüğü Çinkay'ı kısa bir süre sonra yeniden bakanlığa getirmişti. Ama en güvendiği adamı, çok uzun zamandır kendisine hizmet veren Kadak'tı. Yeni Büyük Han, sağlık durumu yüzünden pek ilgilenemediği hükümet işlerini bu ikisine bırakmıştı. Her ikisi de Nasturi olan bu en yakın iki adamı sayesinde, Nasturi inancına da ilgi duymaya başlamıştı.[59] Güyük'ün annesinin güdümünde hareket etmediğini gösteren tek örnek Çinkay değildi. Mesut Yalavaç da Maveraünnehir valisi olarak eski görevine iade edilmişti. Töregene'nin Çin'deki fethedilmiş bölgelerin başına geçirdiği Abdurrahman ise görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle idam edilmiş, yerine yeniden Mahmut Yalavaç getirilmişti.[60]

Güyük'ün Büyük Han seçilmesinden hemen sonra, iki önemli kişi ölmüştü. Bunlardan ilki, oğlunun seçilmesinden sonra sadece birkaç ay daha yaşayan Töregene'ydi.[61] Ancak Moğol İmparatorluğu için asıl önemli olanı, Sübötey'in ölümüydü. 1246'da Moğolistan'a döndükten sonra, kendi boyu olan Uryangkatlar'ın yaşadığı Baykal Gölü'nün doğusundaki topraklara yerleşen büyük general, aynı yıl, 70 yaşındayken öldü.[62] Sübötey, Ye-lü Çu-tsay'la birlikte, hem sivil hem de askeri alanda Cengiz Han'ın koyduğu ilkelerin Ögedey döneminde de devamını sağlayan iki adamdan biriydi. Bir general olarak da, tıpkı Cebe gibi, belki de dünya tarihinin en büyük komutanlarından biriydi.

Bu arada, Köten'in beklenmedik ölümü, Kadak ile Çinkay'a, Töregene'nin nedimesi Fatıma'dan kurtulma şansını verdi. Köten'in ölümünden onun sorumlu olduğuna dair kuşkular vardı. Yapılan işkencenin ardından suçunu itiraf eden Fatıma, ölüme mahkûm edildi ve bir nehre atıldı.[63]

Annesinin döneminde merkezi yetkenin zayıfladığını gören Güyük, yönetimi eski gücüne kavuşturmak için uğraş verdi. Büyükbabasının Yasa'ya sıkı sıkıya bağlı kalınması konusundaki uyarılarını tekrarladı. Sadece Cengiz Han tarafından seçilen ve onun sağ kolu olan sınırlı sayıda kişiye güvenebileceğini çok iyi bilen yeni Büyük Han, annesinin görevden uzaklaştırdığı kişileri mümkün olduğunca geri kazanmaya çalıştı. Bununla birlikte, büyükbabasının döneminde onunla birlikte çalışan ve artık hayatta olmayan üstün yetenekli insanların yerini doğru kişilerle dolduracak seçme ve değerlendirme yeteneğinden yoksundu.

Bu arada, Güyük, aile meseleleriyle ilgilenmeyi de ihmal etmedi. Amcası Temüge'nin Töregene'yi tahttan düşürmek amacıyla giriştiği hareketi araştırması için, aralarında Orda ve Möngke'nin de bulunduğu, özel bir mahkeme heyeti kurdu. Bu özel mahkeme, Temüge'yi suçlu bularak idama mahkûm etti.[64] Ardından, Büyük Han, Çağatay Hanlığı'nda da bir reforma gitti ve Çağatay'ın 1242'deki ölümünün ardından onun yerine geçen torunu (1221'de Bamiyan'da ölen Mötüken'in oğlu) Kara Hülagü'yü, ancak hayatta kalan bir oğlu yoksa bir hanın yerine torununun geçebileceğini öne sürerek, 1246 yılında tahttan indirip yerine yakın dostu Yesü Möngke'yi geçirdi.[65]

Güneybatı Asya'da da bir görev değişikliği yapıldı. Güyük'ün güvendiği bir ajanı olan Elcigidey, 1247'de, Hazar Denizi'nin güneyindeki ve güneybatısındaki bölgelere gönderildi.[66] Burada hangi görevle bulunduğu ve tam olarak ne yaptığı bilinmese de, Elcigidey'in, bölgenin askeri valisi Baycu'nun üstü olarak göreve geldiği, buna karşın, Baycu'nun askeri komutanlık görevini sürdürdüğü söylenir.[67]

Büyük Han, Gürcistan Krallığı'nda devam eden taht kavgasına da son noktayı koydu. Tiflis'e dönen Kraliçe Rusudan, bundan kısa bir süre sonra tahttan indirilmiş ve, bazılarına göre, üzüntüsünden ölmüştü. Tahtın iki talibi vardı: Son kral III. Giorgi'nin oğlu David Lacha ile Kraliçe Rusudan'ın oğlu David Narin. Sonunda, krallık bu ikisi arasında bölüştürüldü ve David Narin, kuzenine göre, daha küçük bir bölgeyle yetinmek zorunda kaldı.[68]

Kilikya Kralı I. Hethun ise Güyük'ün döneminde Moğol İmparatorluğu'yla olan bağlarını kuvvetlendirerek Güneydoğu Anadolu'daki bu

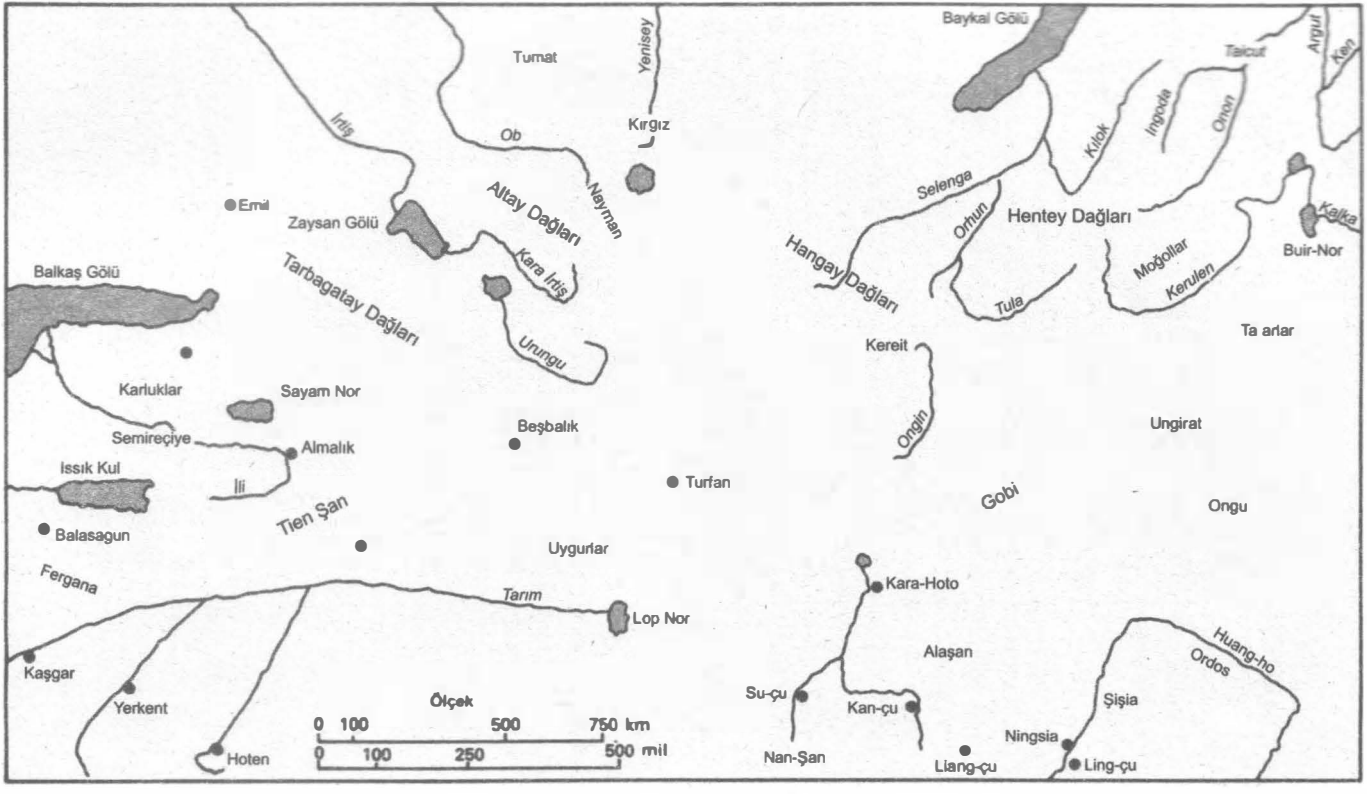
Hıristiyan krallığını güçlü Müslüman komşularına karşı korumak için bu ittifaktan olabildiğince yararlandı. Saray nazırı olan kardeşi Sempad da, Güyük'ün tahta çıkma törenine katıldığında, Orta Asya'da Nasturi inancının bir hayli güç kazandığını görmüştü. 1248 yılı şubat ayında, Semerkand'dan kayınbiraderi olan Kıbrıs kralına gönderdiği bir mektupta, Moğollar üzerindeki Hıristiyan etkisinin öneminden söz etti.[69]

Büyük Han olarak Güyük'ün seçilmesi, Batu'yla aralarında bir şeyler olacağının habercisiydi. 1240'ta Rusya'da tutuştukları kavga hâlâ akıllardaydı. Batu'nun Güyük'ün tahta çıkma töreninde bulunmaması işleri daha da zora sokmuştu. Güyük, Batu'ya karşı güç kullanmaya karar verdi. Kendi ulusuna bir ziyaret yapmaya gidiyormuş gibi Karakurum'dan çıktı ve batıya doğru ilerlemeye başladı. Cengiziler arasında şimdiye dek bastırılmış olan gerilim giderek artıyordu. Güyük'ün gerçek niyetini bilen ve Batu'nun annesinin kız kardeşi olan Sorgaktani, gizlice bir ulak göndererek, Batu'ya, Güyük'ün ordusunun başında ona doğru ilerlediğini haber verdi.[70] Batu kuzeninden kaçmamaya kararlıydı: Ordusuyla birlikte doğuya doğru ilerleyerek İli Irmağı'na vardı. Güyük'ün de Nisan 1248'de Beşbalık'ı geçmesiyle artık iki kuzenin savaşması kaçınılmaz olmuştu. Ancak 43 yaşındaki Büyük Han'ın ani ölümü her şeyi değiştirdi.[71]

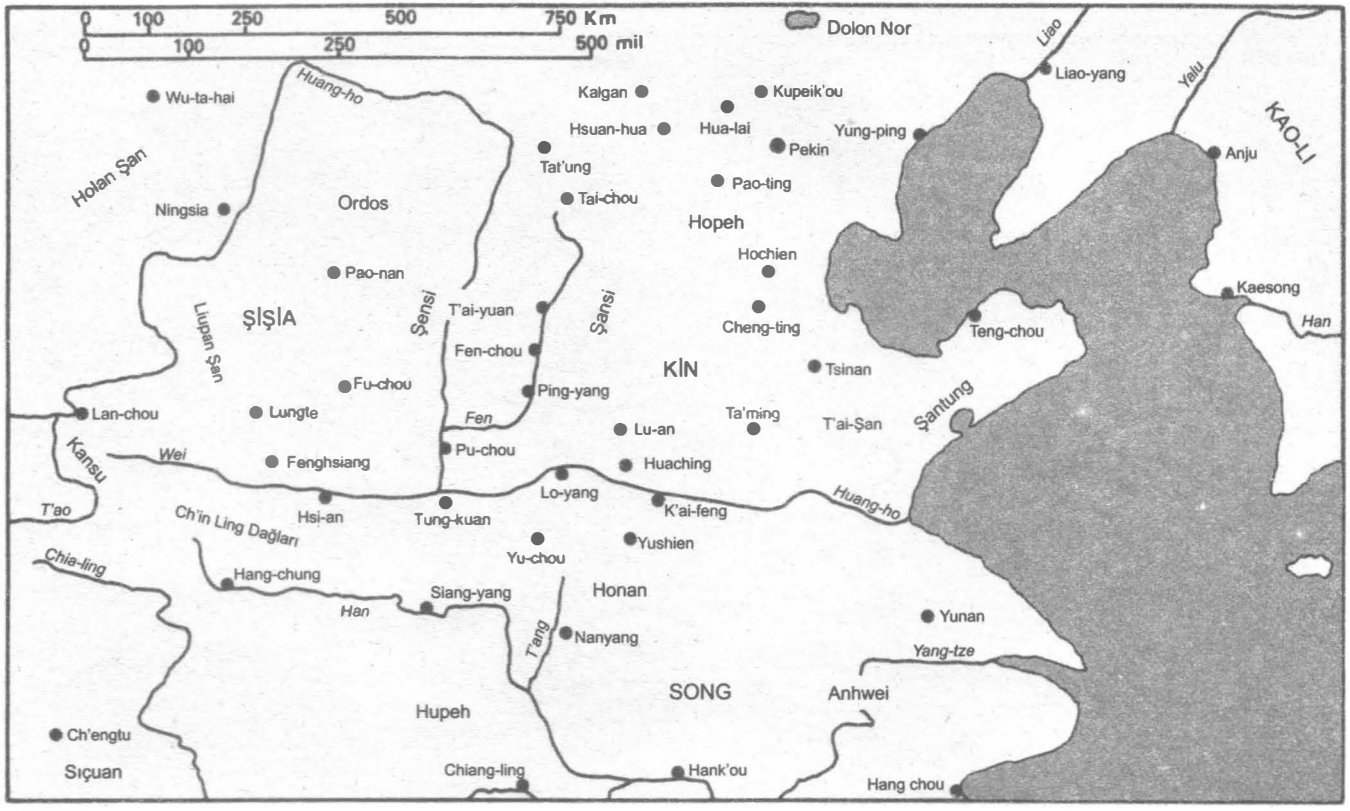
Güyük ile Batu'nun ordularının karşı karşıya gelmesi, Moğol İmparatorluğu için ölümcül sonuçlara yol açmayacak olsa da, imparatorluğun güvenliğini ciddi biçimde tehlikeye sokacağı açıktı. Zaten karşılıklı meydan okumaları sonuçsuz kalmamış, Cengiziler arasındaki gizli kalmış ihtilaflar ayyuka çıkmıştı. Cuci ve Tuluy'un ailelerini temsilen, Batu ile Sorgaktani, Ögedeyler'in egemenliğine açıkça göz diktiler. İktidarı ele geçirecek gücü toplamak için de, Güyük'ün dul eşi Oğul Kaymiş'in naipliğine itiraz etmediler.[72]

Güyük'ün ölümünden sonra baş gösteren iktidar mücadelesi, Altın Aile'nin sonsuza dek bölünmesine yol açtı. Moğol İmparatorluğu'nun birkaç on yıl daha sürdürdüğü görülen birliği sadece görünüşten ibaretti. Cengiziler'in ulusları giderek ayrı birer hanlığa dönüşmeye başlamıştı. Bu değişimin, Büyük Han olma şansları Batu ve Sorgaktani'nin kurduğu ittifak tarafından ellerinden alınan Ögedey'in ardılları için çok ciddi sonuçları oldu. Ögedeyler'in Moğol İmparatorluğu'ndaki işlevi giderek azaldı. Güyük'ün ani ölümü, Ögedeyler'in çöküşüne neden olmuştu.

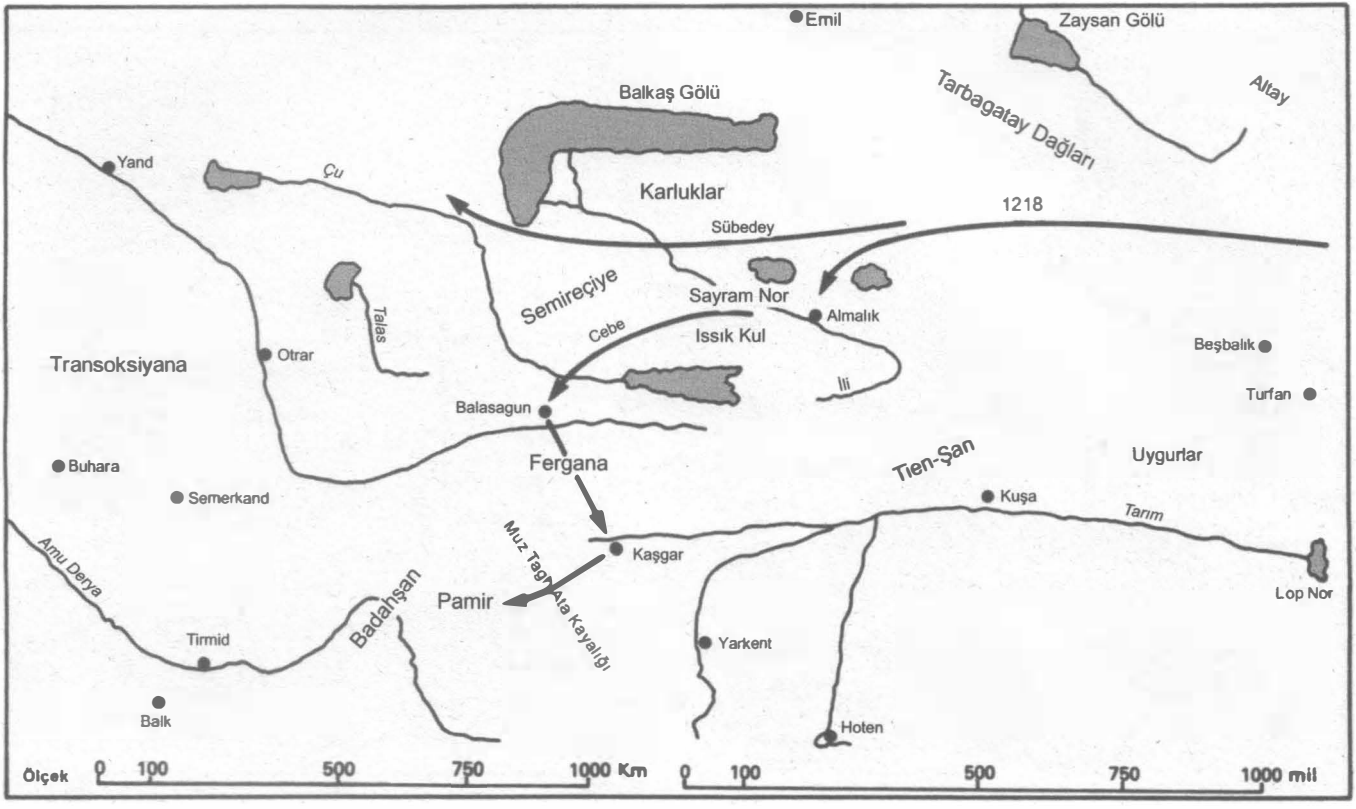
Haritalar

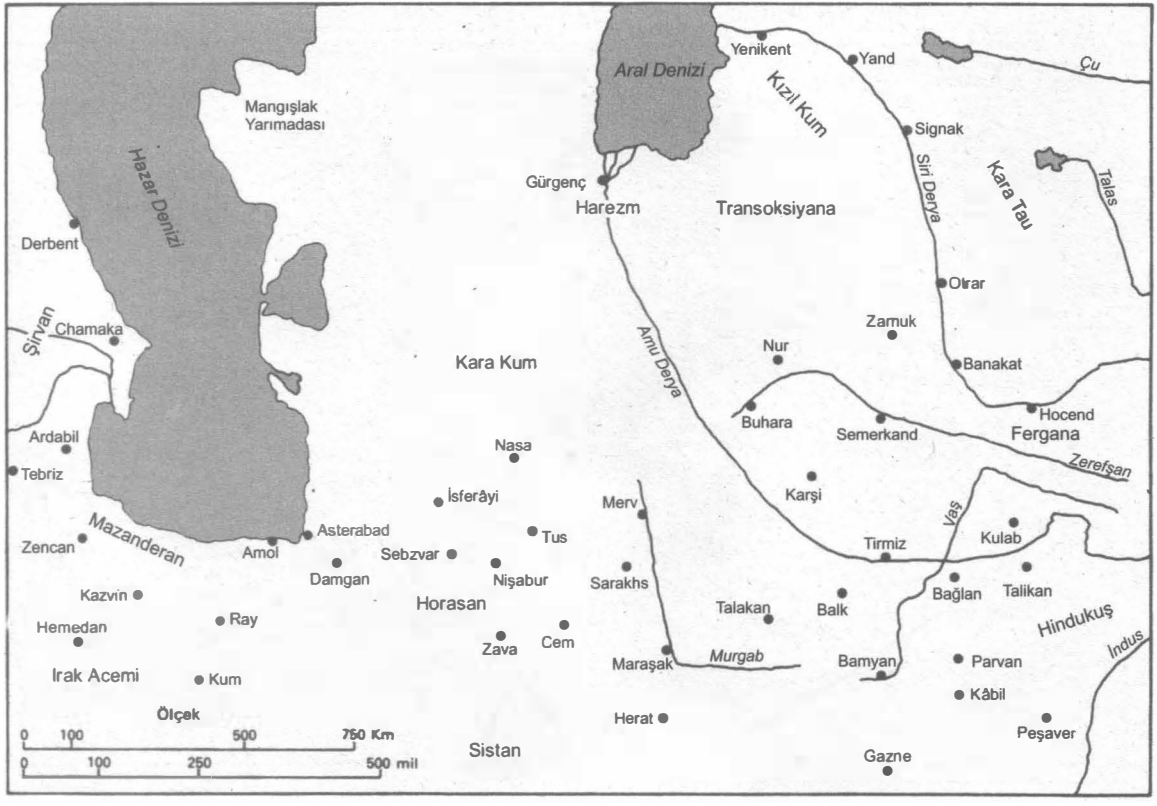
Harita 1: 12. yüzyılın sonunda Orta Asya (1., 2., 3., 6., 11. bölümler)

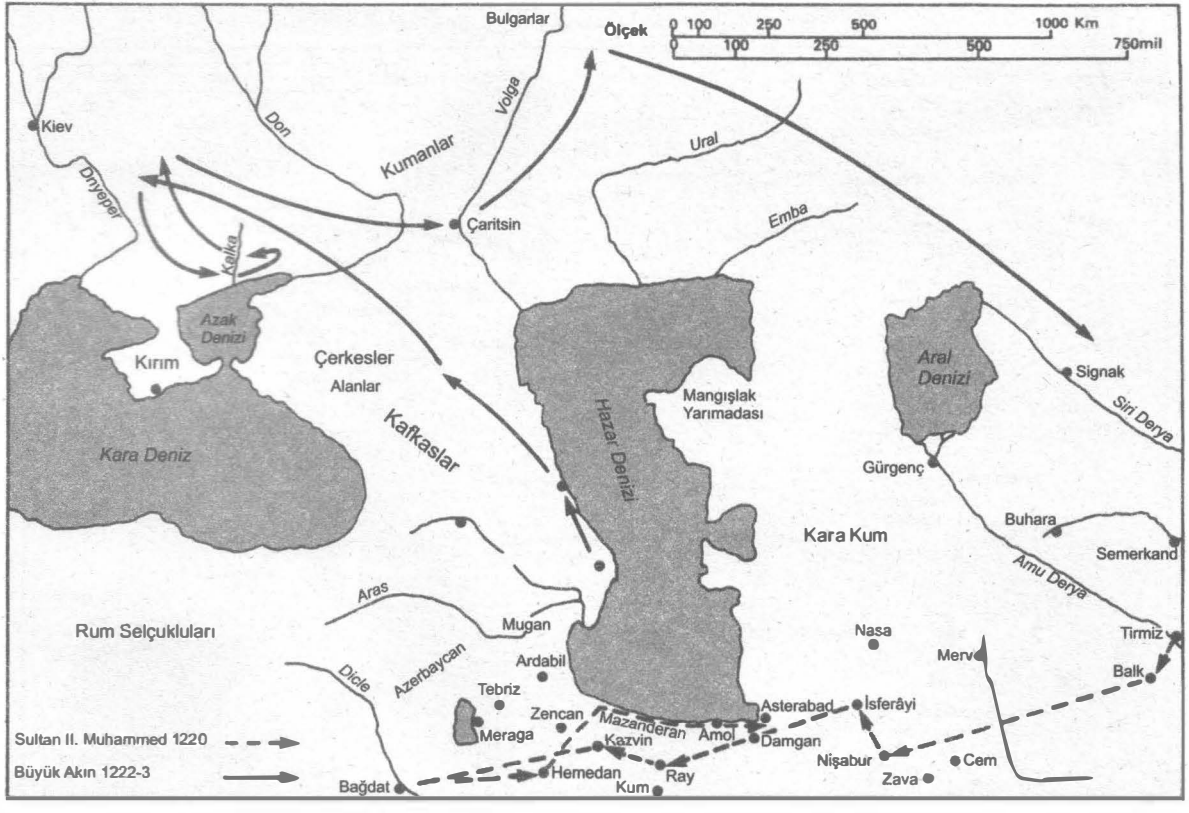
Harita 2: Kuzey Çin (1205-40) (6., 11. ve 13. bölümler)

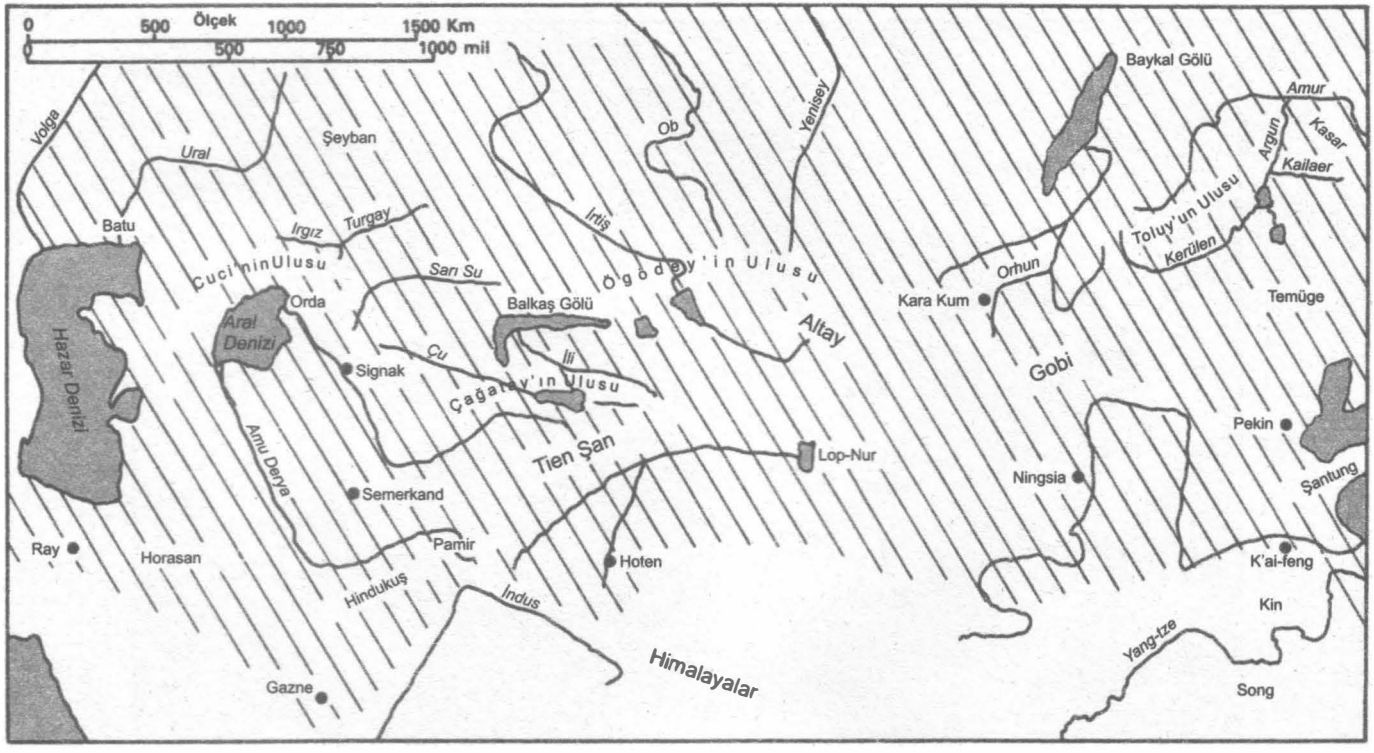
Harita 3: Kara Hıtay Krallığı (1135-1218) (7. bölüm)

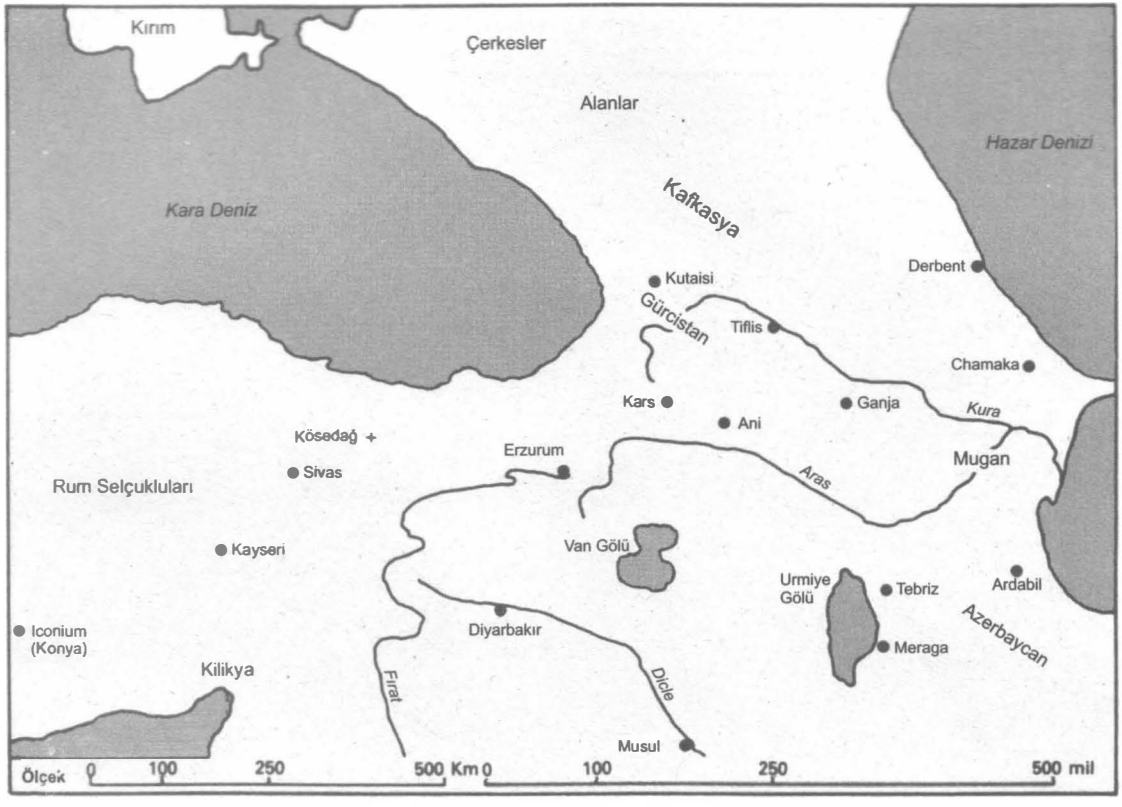
Harita 4: Güneybatı Asya (1215-45) (7., 8., 10. ve 13. bölümler)

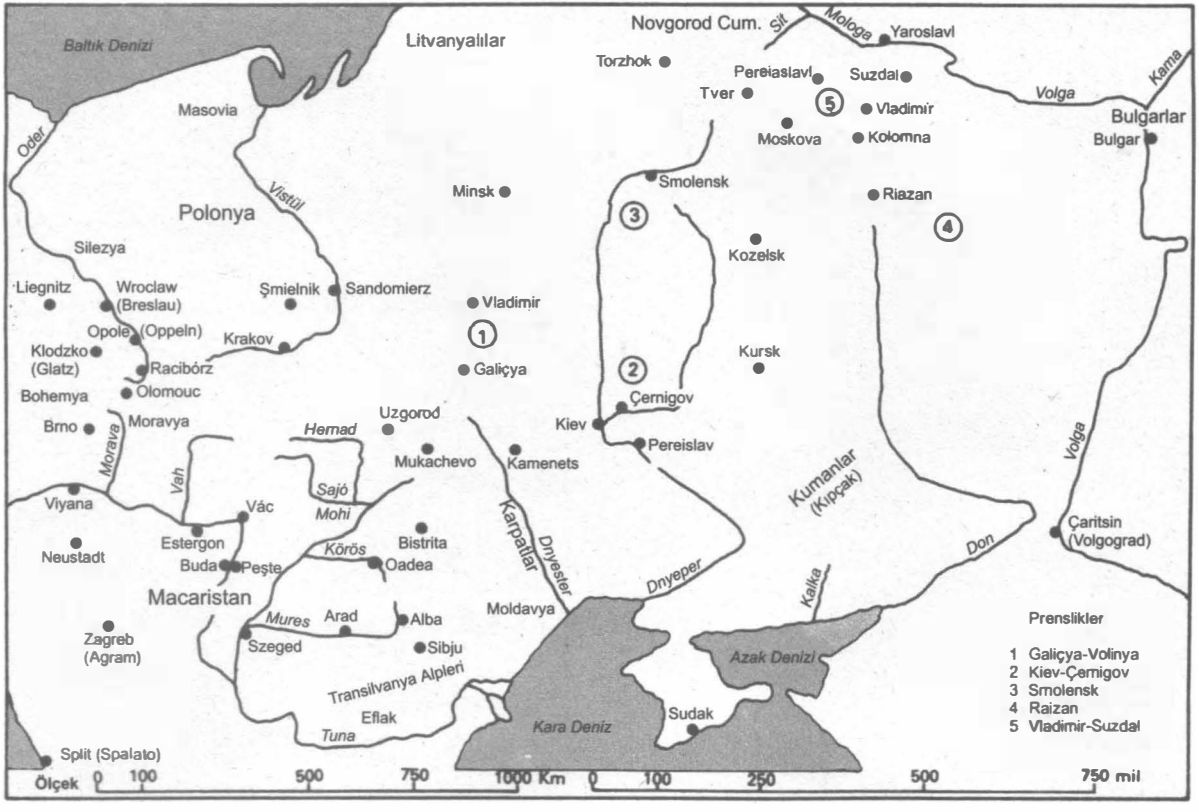
Harita 5: II. Muhammed'in izlediği yol ve Büyük Akın (1220-3) (8. ve 9. bölümler)

Harita 6: Moğol İmparatorluğu (12. ve 13. bölümler)

Harita 7: Ortadoğu ve Kafkasya (1230-45) (13. bölüm)

Harita 8: Doğu Avrupa (1236-42) (14. bölüm)

Notlar

1. BÖLÜM

1) Risch, 1930, s. 236.
2) Jahn, 1954, s. 46.
3) Pelliot, 1920, s. 146.
4) Sinor, 1963, s. 306.
5) Grousset, 1939, s. 248.
6) Vladimirtsov, 1948b, s. 39-10.
7) Grousset, 1939, s. 250.
8) Vladimirtsov, 1948b, s. 43.
9) a.g.e., s. 46.
10) a.g.e., s. 43.
11) a.g.e., s. 47.
12) Grousset, 1939, s. 250.
13) a.g.e., s. 250.
14) Vladimirtsov, 1948b, s. 56.
15) Vernadsky, 1953, s. 13.
16) Vladimirtsov, 1948b, s. 60; Boyle, 1958, s. 60; Jackson, 1978, s. 193.
17) Grousset, Auboyer, Buhot, 1941, s. 278.
18) Pelliot, 1914, s. 627; Grousset, 1939, s. 245.
19) Barthold, 1935, s. 151.
20) Grousset, 1939, s. 244.
21) von Erdmann, 1862, s. 563; Grousset, 1939, s. 244.
22) Pelliot, 1920, s. 146.
23) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 273-8.
24) Barthold, 1935, s. 51; Pelliot, 1929, s. 125.
25) Boyle, 1958, s. 20.
26) Dawson, 1955, s. 72, 123-4.
27) Barthold, 1935, s. 151.
28) Grousset, 1941, s. 55.
29) a.g.e., s. 25.
30) Pelliot, 1920, s. 146; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 402-9.
31) Grousset, 1939, s. 248.
32) Barthold, 1935. s. 127; Pelliot, 1914, s. 629.
33) Vladimirtsov, 1948b, s. 40.
34) Spuler, 1966. s. 151.
35) Barthold, 1935, s. 48.
36) a.g.e., s. 49.

37) Vladimirtsov. 1948a, s. 49.
38) Jahn, 1954, s. 19.
39) a.g.e., s. 18; Spuler, 1966. s. 153.
40) Barthold, 1935, s. 53.
41) Grousset, 1939, s. 376.
42) a.g.e., s. 277.
43) D'Ohsson, 1834, cilt I, s. 409.
44) Pelliot, 1930, s. 33; Spuler, 1972, s. 31.
45) Jagchid ve Bawden, 1965, s. 246.
46) Risch, 1930, s. 80.
47) Spuler, 1972, s. 176.
48) Moule ve Pelliot, 1938, s. 168.
49) Haenisch, 1933, s. 145; Boyle, 1965, s. 145.
50) Spuler, 1966, s. 142-3.
51) Grousset, 1938, s. 251.
52) a.g.e.
53) Dawson, 1955, s. 94.
54) a.g.e.
55) Spuler, 1972, s. 31.
56) Boyle, 1963, s. 501.
57) D'Ohsson, 1834, 2. cilt, s. 618.
58) Boyle, 1963, s. 201.
59) D'Ohsson, 1834, 1. cilt, s.369, 2. cilt, s. 30, 42.
60) Hambis, 1970, s. 129.
61) Dawson, 1955, s. 96.
62) Risch, 1930, s. 95.
63) D'Ohsson, 1834, cilt I, s. 59, 86, 107, 204.
64) Boyle, 1958, s. 21.
65) Vladimirtsov, 1948b, s. 69.
66) a.g.e.
67) Dawson, 1955, s.103.
68) Vladimirtsov, 1948a, s. 35.
69) Dawson, 1955, s.107.
70) D'Ohsson, 1834, 1. cilt, s. 19.

2. BÖLÜM

1) Valdimirtsov, 1948a, s. 12; Grousset, 1939, s.253.
2) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 231.
3) Haenisch, 1948, par. 54; Cleaves, 1982, böl. 54.
4) Haenisch, 1948, par. 54-6; Cleaves, 1982, böl. 56.
5) Haenisch, 1948, par. 60.
6) a.g.e., böl. 101.
7) a.g.e.; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 186; Ratchnevsky, 1983, s. 150.
8) Vladimirtsov, 1948a, s. 12.
9) Krause, 1922, s. 41; Pelliot, 1959, s. 282-6; Schmidt, 1829, s. 63.
10) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 126.
11) Heissig, 1964, s. 43.
12) Pelliot, 1959, s. 289
13) Haenisch, 1948, par. 59; Cleaves, 1982, kısım 59; Krause, 1922, s. 11.
14) Grousset, 1941, s. 51.
15) Haenisch, 1948, par. 61; Cleaves, 1982, kısım 61; Ratchnevsky, 1983, s. 19.
16) Haenisch, 1948, par. 63.
17) a.g.e., par. 70-3.
18) a.g.e., par. 60; Peliol ve Hambis, 1951, s. 173.
19) Haenisch, 1948, par. 79-87; Cleaves, 1982, böl. 82-7.
20) Haenisch, 1948, par. 90-3; Cleaves, böl. 90-3.
21) Haenisch, 1948, par. 116.
22) a.g.e., par. 40.
23) a.g.e., par. 94; Cleaves, 1982, böl. 94.
24) Haenisch, 1948, par. 96.
25) a.g.e., par. 97; Cleaves, 1982, böl. 97.
26) Haenisch, 1948, par. 100; Boyle, 1971, s. 228.
27) Haenisch, 1948, par. 99, 101.
28) a.g.e., par. 103.
29) a.g.e., par. 104-10
30) a.g.e., par. 112.
31) Pelliot, 1949, s. 26; Boyle, 1971, s. 97-8.
32) Haenisch, 1948, par. 117.
33) Vladimirtsov, 1948a, s. 29.
34) Haenisch, 1948, par. 118-19; Cleaves, 1982, böl. 118-19.
35) Haenisch, 1948, par. 123.
36) Pelliot, 1959, s. 297; Ratchnevsky, 1983, s. 82-3.
37) Pelliot, 1959, s. 301; Boyle, 1958, s. 39.
38) Vladimirtsov, 1948a, s. 34.
39) Haenisch, 1948, par. 125; Cleaves, 1982, böl. 125.

40) Vladimirtsov, 1948a, s. 34-5.
41) Krause, 1922, s. 12; Haenisch, 1948, par. 129; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 37.
42) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 135.
43) a.g.e., s. 231; Krause, 1922, s. 15.
44) Krause, 1922, s. 15; Haenisch, 1948, par. 151, 155, 177; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 231.
45) Haenisch, 1948, par. 132.
46) Krause, 1922, s. 14; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 192.
47) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 193.
48) a.g.e.; Krause, 1922, s. 15.
49) Haenisch, 1948, par. 134; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 192.
50) Haenisch, 1948, par. 135.
51) Ratchnevsky, 1965, s. 90-1.
52) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 192.
53) Krause, 1922, s. 15; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 214, 257; Boyle, 1977, s. 75.
54) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 309.
55) Grousset, 1941, s. 99; Hambis, 1973, s. 62.
56) D'Ohsson, 1834, cilt 1, s. 75.
57) Haenisch, 1948, par. 159; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 295; Cleaves, 1982, böl. 159.
58) Krause, 1922, s. 16; Haenisch, 1948, par. 161.
59) Krause, 1922, s. 16; Haenisch, 1948, par. 161; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 295.
60) Haenisch, 1948, par. 163; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 296; de Rachewiltz, 1977, s. 46.
61) Krause, 1922, s. 17.
62) D'Ohsson, 1834, cilt 1, s. 60.
63) Krause, 1922, s. 17.
64) a.g.e., s. 18; Haenisch, 1948, par. 141; Cleaves, 1982, böl. 141.
65) Barthold, 1935, s. 123; Barthold, 1956, cilt 1, s. 28.
66) Haenisch, 1948, par. 129.
67) a.g.e., par. 142-3; Krause, 1922, s. 19.
68) Vladimirtsov, 1948, s. 39.
69) Haenisch, 1948, par. 145.
70) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 155.
71) a.g.e., s. 155-6; Haenisch, 1948, par. 147; Cleaves, 1982, böl. 147.
72) Haenisch, 1948, par. 154; Hambis, 1973, ps. 72-3; Cleaves, 1982, böl. 154.
73) Vladimirtsov, 1948, s. 40.
74) Haenisch, 1948, par. 155; Cleaves, 1982, böl. 155.
75) Krause, 1922, s. 19.
76) Haenisch, 1948, par. 153; Cleaves, 1982, böl. 153.
77) Grousset, 1939, s. 264.

3. BÖLÜM

1) Haenisch, 1948, par. 164; Cleaves, 1982, böl. 164.
2) Vladimirtsov, 1948a, s. 42.
3) Krause, 1922, s. 20; Haenisch, 1948, par. 165; Cleaves, 1982, böl. 165.
4) Krause, 1922. s. 20.
5) a.g.e., s. 21; Haenisch, 1948, par. 168; Cleaves, 1982, böl. 168.
6) Krause, 1922, s. 21; Haenisch, 1948, par. 169; Boyle, 1958, s. 37.
7) Krause, 1922, s. 21; Haenisch, 1948, par. 170.
8) Haenisch, 1948, par. 170.
9) a.g.e., par. 171; Cleaves, 1982, böl. 171.
10) Haenisch, 1948, par. 172-3; Cleaves, 1982, böl. 172-3.
11) D'Ohsson, 1834, cilt 1, s. 73
12) Haenisch, 1948, par. 178.
13) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 41-2.
14) a.g.e., s. 45-7; Cleaves, 1955, s. 357-421; Boyle, 1958, s. 37.
15) Krause, 1922, s. 23-4; Cleaves, 1955, s. 357-421.
16) Krause, 1922, p 24.
17) a.g.e., s. 23.
18) a.g.e., s. 24; Haenisch, 1948, par. 183-5; de Rachewiltz, 1977, s. 47.
19) Krause, 1922, s. 24.
20) Hambis, 1973, s. 84.
21) Haenisch, 1948, par. 187; Cleaves, 1982, böl. 187.

22) Krause, 1922, s. 25; Haenisch, 1948, par. 190.
23) Krause, 1922, s. 25; Haenisch, 1948, par. 193.
24) Haenisch, 1948, par. 193.
25) Krause, 1922, s. 26.
26) Haenisch, 1948, s. 194; Cleaves, 1982, böl. 194.
27) Krause, 1922, s. 26.
28) Haenisch, 1948, par. 195; Cleaves, 1982, böl. 195.
29) Krause, 1922, s. 26.
30) a.g.e.
31) Haenisch, 1948, par. 196.
32) Krause, 1922, s. 26.
33) Haenisch, 1948, par, 196; Cleaves, 1982, böl. 196.
34) Haenisch, 1948, par. 189.
35) Haenisch, 1948, par. 196; Cleaves, 1982, böl. 197.
36) a.g.e., par. 197; Cleaves, 1982, böl. 197.
37) Krause, 1922, s. 28.
38) Valdimirtsov, 1948a, s. 65.
39) Krause, 1922, s. 29.
40) Haenisch, 1948, par. 239.
41) a.g.e, par. 198.
42) Barthold, 1928, s. 361.
43) Haenisch, 1948, par. 200-1; Cleaves, 1982, böl. 200-1.
44) Vladimirtsov, 1948a, s. 65.
45) Haenisch, 1948, par. 235; Cleaves, 1982, böl. 235.
46) Barthold, 1928, s. 362.
47) Krause, 1922, s. 29; Ratchnevsky, 1983. s. 92.
48) Haenisch, 1948, par. 238; Boyle, 1958, ps. 44-6.
49) Haenisch, 1948, par. 238; Vladimirtsov, 1948a, s. 65.
50) Haenisch, 1948, par. 240-1.
51) a.g.e , par. 202; Krause, 1922, s. 29.
52) Vladimirtsov, 1948b, s. 108.
53) Krause, 1922, s. 28.
54) Grousset, 1941, s. 181 1958, s. 39.
55) Haenisch, 1948, par. 177.
56) Pelliot, 1930, s. 32.
57) Valdimirtsov, 1948a, s. 54.
58) Haenisch, 1948, par. 202; Cleaves,1982, böl.202.
59) Haenisch, 1948, par. 21 Rachewiltz, 1977, s. 49.
60) Haenisch, 1948, par. 244; Cleaves, 1982, böl. 244.
61) Haenisch, 1948, par. 245; Cleaves, 1982, böl. 245.

4. BÖLÜM

1) Vladimirtsov, 1948a, s.55.
2) a.g.e., s. 36.
3) Barthold, 1928, s. 386; Ratchnevsky, 1983, s. 162.
4) Vladimirtsov, 1948a, s.61; Ratchnevsky, 1983, s. 162.
5) Morgan, 1986a, s. 163.
6) Ratchnevsky, 1983, s.87.
7) Vernadsky, 1938, s. 339, 360; Ayalon, 1971a, s. 135.
8) Valdimirtsov, 1948a, s. 61; Ratchnevsky, 1983, s. 87, 165.
9) Barthold, 1928, s. 391-2; Boyle, 1958, s. 42; Ayalon. 1971b, s. 154-5.
10) Ayalon, 1971b, s. 127, 132, 140.
11) Ratchnevsky, 1983, s.165-6
12) a.g.e., s. 87.
13) Riasanovsky, 1931, s. 402-4.
14) Riasanovsky, 1937, s. 33.
15) Ayalon, 1971b, s. 151-2.
16) Boyle, 195B. s. 40.
17) Riasanovsky, 1937, s. 33.
18) Vernadsky, 1953, s. 30.
19) Pelliot, 1930, s. 193 ve izleyen sayfalar; Olbricht, 1954, s. 36-40.
20) Olbricht, 1954, s. 66, 87
21) a.g.e., s. 40-1.
22) Vernadsky, 1953, s. 127.
23) Spuler, 1985, s. 350.
24) Olbricht, 1954, s. 20; Spuler, 1985, s. 349.

5. BÖLÜM

1) Vladimirtsoy, 1948b, s. 132.
2) Spuler, 1960, s. 36.

3) Barthold, 1928, s. 386; Boyle, 1958, s. 32.
4) Valdimirtsov, 1948a, s. 59.
5) Boyle, 1958, s. 150; Boyle, 1971. s. 30.
6) Barthold, 1928, s. 385.
7) Grousset, 1939, s. 282; Boyle, 1958, s. 37.
8) Vernadsky, 1938, s. 351.
9) Vladimirtsov, 1948a, s. 59.
10) Haenisch, 1948, par. 220; de Rachewiltz, 1977, s. 47.
11) Pelliot, 1930, s. 33.
12) Haenisch, 1948, par. 209.
13) a.g.e., par. 224-9; Barthold, 1928, s. 383-4; Pelliot, 1930, s. 26.
14) Barthold, 1928, s. 384; Haenisch, 1948, par. 224.
15) Haenisch, 1948, par. 226.
16) Vladimirtsov, 1948a, s. 57.
17) Haenisch, 1948, par. 224.
18) Grousset, 1939, s. 282.
19) Vladimirtsov, 1948a, s. 58.
20) Haenisch, 1948, par. 192.
21) a.g.e., par. 228.
22) Risch, 1930, s. 161-9; Grenard, 1935, s. 76.
23) Martin, 1950, s. 19.
24) Poucha, 1956, s. 144.
25) Barlhold, 1928, s. 421; Sinor, 1981, s. 137.
26) Moule ve Pelliot, 1938, s. 1 73.
27) von Erdmann, 1862, s. 364.
28) Grousset, 1939, s. 284.
29) de Hartog, 1979b, s. 479.
30) Grousset, 1939, s. 284; Sinor, 1976, s. 251: Sinor, 1981, s. 137.
31) de Hartog, 1979b, s. 480.
32) Altunian, 1911, s. 74.
33) Risch, 1930, s. 175.
34) a.g.e., s. 174.
35) Haenisch, 1948, par. 193; Boyle, 1958, s. 373.
36) Altunian, 1911, s. 76-7.
37) Franke, H., 1974, s. 169-72.
38) Risch, 1930, s. 17.
39) de Hartog, 1979b, s. 482.
40) Moule ve Pelliot, 1938, s. 173.
41) Martin, 1950, s. 17.
42) Vernadsky, 1953, s. 116.
43) Sinor, 1971, s. 239, 241.
44) de Hartog, 1979b, s. 483.
45) Vernadsky, 1938, s. 354; Sinor, 1981, s. 135.
46) Vernadsky, 1938, s. 351.
47) Riasanovsky, 1937, s. 164.
48) Boyle, 1958, s. 40.
49) Dawson, 1955, s. 100-1; Boyle, 1958, s. 27-8.
50) Boyle, 1958, s. 28.
51) Vernadsky, 1953, s. 118-19.
52) Boyle, 1971, s. 53.
53) Westermann Lexicon der Geographie, cilt 3, 1970, s. 392-1.
54) de Hartog, 1979b, s. 484.
55) Barthold, 1928, s. 404.
56) Vladimirtsov, 1948a, s. 72.

6. BÖLÜM

1) Duyvendak, 1935, s. 170-201; Fitzgerald, 1942, s. 373-417; Eberhard, 1960, s. 187-230.
2) Pelliot, 1914, s. 631; Grousset, 1941, s. 210-12.
3) Haenisch, 1948, par. 249.
4) Krause, 1922, s. 27; Ratchnevsky, 1983, s.93.
5) Hambis, 1973, s. 91.
6) Krause, 1922, s. 28; Grousset, 1941, s. 213; Ratchnevsky, 1983, s. 94.
7) Hambis, 1973, ps. 98-9.
8) Krause, 1922, s. 29.
9) Haenisch, 1948, par. 265.
10) Krause, 1922, s. 29.
11) a.g.e.; Ratchnevsky, 1983, s. 94.
12) Krause, 1922, s. 29; Haenisch, 1948, par. 249; Ratchnevsky, 1983, s. 95.
13) Grousset, 1941, s. 215.
14) a.g.e.
15) Krause, 1922, s. 30.
16) a.g.e.
17) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 181-2.
18) D'Ohsson, 1834, cilt 1, s. 213.
19) Grenard, 1935, s. 109.

20) Vladimirtsov, 1948a, s. 76-7.
21) Martin, 1950, s. 126.
22) Krause, 1922, s. 30-1; Pelliot ve Hambis, 1950, s. 62.
23) Waley, 1931, s. 62-3.
24) Krause, 1922, s. 30.
25) a.g.e., s. 31.
26) a.g.e.
27) a.g.e.
28) Grousset, 1939, s. 288.
29) Haenisch, 1948, par. 247; Grousset, 1941, s. 218.
30) Krause, 1922, s. 31.
31) a.g.e.
32) Waldron, 1983, s. 656.
33) Grousset, 1944, s. 244.
34) Krause, 1922, s. 32.
35) Grenard, 1935, s. 118.
36) Krause, 1922, s. 32.
37) Martin, 1950, s. 165.
38) Grousset, 1941, s. 219.
39) Grousset, 1944, s. 245.
40) Martin, 1950, s. 165.
41) Grousset, 1944, s. 247.
42) Krause, 1922, s. 32.
43) Pelliot ve Hambis, 1951, s. 173.
44) Krause, 1922, s. 32; Vladimirtsov, 1948a, s. 80.
45) Martin, 1950, s. 169.
46) Vladimirtsov, 1948a, s. 81.
47) Krause, 1922, s. 32.
48) a.g.e., s. 33.
49) Martin, 1950, s. 170.
50) Krause, 1922, s. 33.
51) Grousset, 1941, s. 220.
52) Krause, 1922, s. 33.
53) Haenisch, 1948, par. 251; Boyle, 1971, s. 34.
54) Vladimirtsov, 1948a, s. 81.
55) Krause, 1922, s. 33.
56) a.g.e.; Vladimirtsov, 1948a, s. 81.
57) Krause, 1922, s. 33; de Rachewiltz, 1977, s. 49.
58) Krause, 1922, s. 33.
59) a.g.e., s. 34.
60) a.g.e., s. 33.
61) Grousset, 1944, s. 249.
62) Martin, 1950, s. 176.
63) Hambis, 1973, s. 103.
64) Krause, 1922, s. 34.
65) von Erdmann, 1862, s. 328.
66) Krause, 1922, s. 33.
67) Barthold, 1928, s. 393-4.
68) Haenisch, 1948, par. 252.
69) Martin, 1950, s. 180; Kwanten, 1979, s.118.
70) Krause, 1922, s. 34.
71) a.g.e., s. 35.
72) a.g.e.; Martin, 1950,
73) Walker, 1939, s. 68.
74) Grousset, 1944, s. 252.
75) Grousset, 1939. s. 292.
76) Krause, 1922, s. 35.
77) Martin, 1950, s. 161.
78) Barthold, 1936, s. 882; Martin 1950, s.242; de Rachewiltz, 1977, s. 50; Ratchnevsky, 1983, s.110.
79) Grousset, 1944, s. 252.
80) Grousset, 1939, s. 293.
81) Krause, 1922, s. 35.
82) a.g.e.
83) a.g.e., s. 36.
84) a.g.e., s. 37; de Rachewiltz, 1977, s. 51-2.
85) de Rachewiltz, 1977, s.52-3
86) Krause, 1922, s. 38.
87) a.g.e.
88) Pelliot, 1930, s. 49; Pelliot ve Hambis, 1951, s. 371; de Rachewiltz, 1977. s. 54.
89) Vladimirtsov, 1948a, s. 87.
90) a.g.e.
91) a.g.e., s. 89.
92) a.g.e., s. 85; Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 10; de Rachewiltz, 1962, s. 193.
93) Grousset, 1944, s. 255; de Rachewiltz, 1962, s. 194.
94) Grousset, 1941, s. 265.
95) Vladimirtsov, 1948a, s. 84
96) a.g.e.
97) a.g.e.

7. BÖLÜM

1) Sinor, 1954, s. 84.

2) Barthold,1956, cilt I, s. 27; Hambis, 1953, s. 56; Bosworth, 1968, s. 148.
3) Barthold,1956, cilt I, s. 27-28.
4) a.g.e., s. 28.
5) a.g.e., s.29
6) Bosworth, 1968, s. 147.
7) Spuler,1965, s. 346; Hambis, 1953, s. 56.
8) Barthold, 1928, s. 324.
9) a.g.e., s. 327; Barthold, 1956, cilt 1, s. 29.
10) Barthold, 1945, s. 109; Spuler, 1966, s. 196.
11) Barthold, 1928, s. 339.
12) Bosworth, 1968, s. 167.
13) Hartman, 1975, s. 70.
14) Ross ve Elias, 1895, s. 125.
15) Spuler, 1966, s. 197; Hartman, 1975, s. 75.
16) Barthold, 1928, s. 348; Hartman, 1975, s. 75-8.
17) Barthold, 1928, s. 348; Bosworth, 1968, s. 182; Hartman, 1975, s. 78.
18) Barthold, 1928, s. 348.
19) a.g.e., s. 349.
20) Bosworth, 1968. s. 191.
21) Spuler, 1966, s. 199; Hartman, 1975, s. 80.
22) Barthold, 1928, s. 367; Ratchnevsky, 1983, s. 107.
23) Barthold, 1935, s. 150.
24) Barthold, 1945, s. 109.
25) Barthold, 1935, s. 155.
26) Barthold, 1928, s. 365-6; Boyle, 1958, s. 395.
27) Barthold, 1928, s. 364; Barthold, 1935, s. 150; Hartman, 1975, s. 80.
28) Barthold, 1928, s. 369.
29) Barthold, 1956, cilt 1, s. 35.
30) Barthold, 1956, cilt 1, s. 34.
31) Barthold, 1956, cilt 1, s. 34.
32) Barthold, 1928, s. 368; Boyle, 1958, s. 65.
33) Boyle, 1958, s. 64.
34) a.g.e., s. 66, 73.
35) Boyle, 1968, s. 303.
36) Barthold, 1928, s. 393.
37) Boyle, 1968, s. 303.
38) Barthold, 1928, s. 394.
39) Boyle, 1968, s. 303.
40) a.g.e., s. 304.
41) Barthold, 1928, s. 396.
42) Boyle,1968, s. 304.
43) Barthold, 1928, s. 396.
44) a.g.e., s. 397.
45) Boyle, 1968, s. 304.
46) Barthold, 1928, s. 397,
47) a.g.e., s. 394; Spuler, 1966, s. 205.
48) Spuler, 1966, s. 205.
49) Barthold, 1928, s. 395.
50) Spuler, 1966, s. 205.
51) Lech, 1968, s. 19.
52) Barthold, 1928, s. 394.
53) Barthold, 1956, cilt 1, s. 71.
54) Vladimirtsov, 1948a, s. 93.
55) Barthold, 1928, s. 395.
56) Vladimirtsov, 1948a, s. 93.
57) Barthold, 1928, s. 397.
58) Boyle, 1968, s. 304.
59) Haenisch, 1948, par. 254; Cleaves, 1982, böl. 253.
60) Boyle, 1958, s. 79; Pelliot, 1930, s. 52-3.
61) Boyle, 1968, s. 305.
62) Barthold, 1928, s. 399.
63) Vladimirtsov, 1948a, s. 94; Boyle, 1958, s. 367.
64) Boyle, 1958, s. 80.
65) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 277; Barthold, 1928, s. 399.
66) Grousset, 1944, s. 263; Boyle, 1958, s. 75.
67) Barthold, 1928, s. 401; Boyle, 1958, s. 65.
68) Grousset, 1944, s. 264.
69) Grousset, 1941, s. 224.
70) a.g.e., s. 197; Boyle, 1968, s. 305.
71) Vladimirtsov, 1948a, s. 89; Boyle, 1968, s. 305.
72) Marquart, 1914, s. 136; Barthold, 1928, s. 371; Spuler, 1960, s. 89.
73) Haenisch, 1948, par. 202, 237.
74) D'Ohsson, 1834, cilt 1, s. 172; Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 233.
75) Barthold, 1928, s. 401, 402; Martin, 1950, s. 231; Ratchnevsky, 1983, s. 107.

76) Barthold, 1928, s. 402; Vladimirtsov, 1948a, s. 91.
77) Barthold. 1928, s. 402; Grousset, 1944, s. 265.
78) Boyle, 1958, s. 67.
79) a.g.e.
80) a.g.e.
81) a.g.e.; Pelliot, 1930, s. 55.
82) Boyle, 1958, s. 68.
83) Barthold, 1928, s. 403; Grousset, 1944, s. 266.
84) Boyle, 1958, s. 143.
85) Barthold, 1928, s. 403; Vladimirtsov, 1948a, s. 98.
86) Barthold, 1956, cilt I, s. 38; Hartman, 1975, s. 82.
87) Barthold, 1935, s. 148; Spuler, 1960, s. 8; Spuler, 1966, s. 205.
88) Hartman, 1975, s. 83-4.
89) Barthold, 1928, s. 399; Boyle, 1958, s. 390.
90) Hartman, 1975, s. 84.
91) Barthold, 1928, s. 400.
92) a.g.e.
93) Haenisch, 1948, par. 254.
94) a.g.e., par. 243.
95) Boyle, 1971, s. 17, 164.
96) Haenisch, 1948, par. 255.
97) a.g.e., Boyle, 1971, s. 17
98) Haenisch, 1948, par, 255.

8. BÖLÜM

1) Barthold, 1935, s. 123.
2) Barthold, 1928, s. 377.
3) a.g.e.
4) a.g.e., s. 378.
5) Boyle, 1958, s. 466; Spuler, 1966.s. 199.
6) Barthold, 1928, s. 379.
7) Spuler, 1972, s. 32.
8) Barthold, 1956, cilt 1, s. 71; Ratchnevsky, 1983, s. 154.
9) Barthold, 1928, s. 404.
10) Boyle, 1958, s. 376; Boyle, 1968, s. 306.
11) Barthold, 1928, s. 405; Barthold, cilt 1, s. 39,
12) Grenard, 1935, s. 139.
13) Spuler, 1985, s. 22.
14) Barthold, 1928, s. 160.
15) Barthold, 1928, s. 371-2; Boyle, 1968, s. 306.
16) Barthold, 1928, s. 406.
17) D'Ohsson, 1834, cilt 1, s. 212.
18) Barthold, 1928, s. 409, 411.
19) Haenisch, 1948, par, 257.
20) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 10; Vladimirtsov, 1948a, s. 96.
21) Haenisch, 1948, par. 257.
22) Bretschneider, 1910, cilt I, 277; Boyle, 1958, s. 82.
23) Barthold, 1928, s. 403; Martin, 1950, s. 237.
24) Barthold, 1928, s. 404.
25) a.g.e., s. 407.
26) Barthold, 1935, s. 161.
27) Haenisch, 1959, s. 87.
28) Waley, 1931, s. 78.
29) Boyle, 1958, s. 83; Boyle, 1968, s. 307.
30) Barthold, 1928, s. 407.
31) Boyle, 1953, s. 100-2.
32) Barthold, 1958, s.408-409
33) Boyle, 1968, s. 307.
34) Barthold, 1928, s. 409.
35) Grousset, 1944, s. 1958, s. 106.
36) Barthold, 1928, s. 410.
37) Grousset, 1944, s. 286.
38) Spuler, 1985, s. 22.
39) Boyle, 1958, s. 117; Boyle, 1968, s. 308.
40) Barthold, 1928, s. 41 1.
41) Boyle, 1958, s. 108; Boyle, 1968 s. 308.
42) Barthold, 1928, s. 411.
43) a.g.e., s. 419; Boyle, 1958, s. 378.
44) Barthold, 1928, s. 419.
45) Boyle, 1958, s. 143.
46) Barthold, 1935, s. 161.
47) Waley, 1931, s. 93.
48) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 278; Barthold, 1928, s. 412. Boyle, 1958,s. 85.
49) Barthold, 1928, p 414.
50) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 278; Boyle, 1958, s. 86-90.
51) Barthold, 1928, s. 417.

52) Boyle, 1958, s. 143.
53) Barthold, 1928, s. 417, 419.
54) a.g.e., s. 417-18; Boyle, 1958, s. 93.
55) Boyle, 1968, s. 308.
56) Barthold, 1928, s. 427.
57) a.g.e., s. 420.
58) Boyle, 1958, s. 143.
59) Haenisch, 1958, par. 257.
60) Barthold, 1928, s. 420.
61) a.g.e., s. 421; Boyle, 1968, s. 307.
62) Barthold, 1928, s. 422.
63) Boyle, 1958, s. 144.
64) a.g.e., s. 145; Boyle, 1968, s. 310.
65) Boyle, 1958, s. 146.
66) a.g.e., s. 384; Barthold, 1928, s. 422, 425.
67) Bretschneider, 1910, Barthold, 1928, s. 426.
68) Spuler, 1985, s. 24.
69) Boyle, 1968, s. 311.
70) Haenisch, 1948, par. 257.
71) Barthold, 1928, s. 424; Boyle, 1958, s. 174-5.
72) Boyle, 1958, s. 175.
73) Barthold, 1928, s. 446.
74) a.g.e., s. 428.
75) Grousset, 1944, s. 291.
76) Barthold, 1928, s. 430-1.
77) a.g.e., s. 432.
78) Boyle, 1958, s. 399-401.
79) a.g.e., s. 402; Boyle, 1968, s. 317.
80) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 280; Barthold, 1928, s. 432.
81) Barthold, 1928, s. 437; Boyle, 1958, s. 402-4.
82) Boyle, 1958, s. 131: Boyle, 1968, s. 312.
83) Barthold, 1928, s. 433.
84) Boyle, 1958, s. 126.
85) Barthold, 1928, s. 434; Boyle, 1958, s. 124, 126.
86) Haenisch, 1948, par. 254.
87) Barthold, 1928, s. 435; Boyle, 1971, s. 118.
88) Barthold, 1928, s. 436-7.
89) Boyle, 1968, s. 313.
90) Boyle, 1958, s. 159.
91) Barthold, 1928, s. 446.
92) Spuler, 1960, s. 9.
93) Boyle, 1971, s. 165.
94) Boyle, 1958, s. 162; Boyle, 1968, s. 313.
95) Grousset, 1939, s. 301.
96) Grousset, 1944, s. 306.
97) Boyle, 1968, s. 314.
98) a.g.e.
99) Grousset, 1939, s. 302; Boyle, 1958, s. 177-8.
100) Bretschneider, 1910. cilt 1, s. 281; Grousset, 1939, s. 302.
101) Boyle, 1958, s. 152; Boyle, 1971, s. 165.
102) Boyle, 1958, s. 132; Boyle, 1968, s. 312, 317.
103) Barthold, 1928, s. 441.
104) Boyle, 1958, s. 406-7; Boyle, 1968, s. 319.
105) Barthold, 1928, s. 443.
106) Boyle, 1958, s. 132.
107) Boyle, 1971, s. 137.
108) Boyle, 1958, s. 132-3.
109) D'Ohsson, 1834, cilt 1, s. 294-6.
110) Boyle, 1968, s. 320.
111) Grousset, 1939, s. 303.
112) Barthold, 1928, s. 445-6; Boyle, 1968, s. 320.
113) Boyle, 1958, ps. 134,411.
114) Barthold, 1928, s. 446.
115) Haenisch, 1933, s. 529; Krause, 1922, s. 38; Barthold, 1928, s. 446.
116) Barthold, 1928, s. 449.
117) Vladimirtsov, 1948a, s. 106.
118) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 282; Boyle, 1958, s. 135.

9. BÖLÜM

1) Altunian, 1911, s. 21.
2) Grousset, 1941, s. 258.
3) Grousset, 1944, s. 341.
4) Grenard, 1935, s. 165.
5) Grousset, 1944, s. 341.
6) Grousset, 1941, s. 516.
7) Schütz, 1973, s. 256.
8) a.g.e.

9) Grousset, 1944, s. 341.
10) a.g.e., s. 342.
11) Grousset, 1939, s. 307.
12) Grousset, 1941, s. 517.
13) Schütz, 1973, s. 257.
14) Grousset, 1939, s. 307.
15) Altunian, 1911, s. 21.
16) Schütz, 1973, s. 258.
17) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 295; Marquart, 1914, s. 142; Grousset, 1941, s. 517.
18) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 295; Marquart, 1914, s. 143; Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 54; Spuler, 1965, s. 12.
19) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 296; Vernadsky, 1948, s. 39.
20) Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 191.
21) a.g.e., s. 190; Bezzola, 1974, s. 41.
22) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 296; Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 191.
23) Grousset, 1939, s. 208.
24) Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 193.
25) Grousset, 1941, s. 518-19.
26) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 297; Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 193.
27) Grenard, 1935, s. 168; Grousset, 1939, s. 308.
28) von Erdmann, 1862, s. 434-5; Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 194.
29) Marquart, 1914, s. 145; Barthold, 1956, cilt 1, s. 41.
30) Grenard, 1935, s. 168.
31) Marquart, 1914, s. 146: Grousset, 1939, s. 308.
32) Haenisch, 1933, s. 534; Haenisch, 1948, par. 257; Cleaves, 1982, böl. 257.
33) Wolff, 1872, s. 110; Howorth, 1876, cilt 2, s. 97.
34) Spuler, 1960, s. 10.

10. BÖLÜM

1) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 35.
2) Waley, 1931, s. 51.
3) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 42; Waley, 1931, s. 48.
4) Waley, 1931, s. 44.
5) D'Ohsson, 1834, cilt 1, s. 416.
6) Waley, 1931, s. 54.
7) a.g.e., s. 69.
8) a.g.e., s. 92.
9) a.g.e., s. 93-110.
10) a.g.e., s. 112.
11) a.g.e., s. 117.
12) a.g.e., s. 118.
13) a.g.e., s. 133.
14) a.g.e., s. 135.
15) Boyle, 1958, s. 137-8.
16) Barthold, 1928, s. 453.
17) D'Ohsson, 1834, cilt 2, s. 319-23.
18) Barthold, 1928, s. 453.
19) Boyle, 1958, s. 137-8.
20) a.g.e., s. 139.
21) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 283; Barthold, 1928, s. 454-5.
22) Boyle, 1968, s. 321.
23) Vladimirtsov, 1948a, s. 108.
24) Barthold, 1928, s. 455; Boyle, 1968, s. 322.
25) Vladimirtsov, 1948a, s. 109.
26) Spuler, 1966, s. 208.
27) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 283; Barthold, 1928, s. 456; Boyle, 1968, s. 322.
28) Barthold, 1928, s. 456.
29) a.g.e.; Boyle, 1958, s. 96.
30) Barthold, 1928, s. 457.
31) Yule, 1916, cilt 2, s. 287-8.
32) Waley, 1931, s. 34-8, 72, 112.
33) Boyle, 1958, s. 97.
34) Haenisch, 1948, par. 263.
35) Pelliot, 1930, s. 4-8.
36) Barthold, 1956, cilt 1, s. 71,
37) Grousset, 1939, s. 304.
38) Barthold, 1928, s. 163.
39) Spuler, 1960, s. 9.
40) Grousset, 1939, s. 304-5.
41) Barthold, 1928, s. 163; Schurman, 1956, s. 304.

11. BÖLÜM

1) Haenisch, 1948, par. 256.
2) Krause, 1922, s. 39.
3) Boyle, 1971, s. 147.

4) Vladimirtsov, 1948a, s. 113.
5) Haenisch, 1948, par. 265.
6) Krause, 1922, s. 39
7) Grenard, 1935, s. 309.
8) Walker, 1939, s. 29
9) Grenard, 1935, s. 174.
10) Haenisch, 1943, par. 267.
11) Vladimirtsov, 1948, s. 115.
12) Grousset, 1939, s. 309.
13) Grenard, 1935, s. 175.
14) Krause, 1922, s. 39.
15) a.g.e., s. 40.
16) a.g.e.
17) Haenisch, 1948, par. 265.
18) Krause, 1922, s. 40.
19) Spuler, 1972, s. 43.
20) Barthold, 1928, s. 458; Boyle, 1971, s. 118.
21) Haenisch, 1948, par. 268; Cleaves, 1982, böl. 268.
22) Pelliot, 1959, cilt 1, s. 305.
23) Haenisch, 1933, s. 547.
24) Pelliot, 1959, cilt 1, s. 327.
25) Krause, 1922, s. 40; Boyle, 1958, s. 183.
26) Pelliot, 1959, cilt 1, s. 308; Ratchnevsky. 1983, s. 127.
27) Krause, 1922, s. 41; Schmidt, 1829, s. 105.
28) Vladimirtsov. 1948a, s. 115.
29) Krause, 1922, s. 40.
30) Haenisch, 1948, par. 267; Cleaves, 1982, böl. 267.
31) Haenisch, 1933, s. 546.
32) Haenisch, 1948, par. 268; Cleaves, 1982, böl. 268.
33) Haenisch, 1933, s. 546-7.
34) Spuler, 1972, s. 44.
35) Haenisch, 1948, par. 268.
36) Grousset, 1941, s. 273.
37) Spuler, 1972, s. 44.
38) Pelliot, 1959, cilt 1, s. 335-6; Spuler, 1972, s. 44.
39) Pelliot, 1959, cilt 1, s. 342; Krause, 1922, s. 41; Haenisch, 1933, s. 549.
40) Spuler, 1972, s. 44.
41) a.g.e., s. 145; Kwanten, 1979, s. 124.
42) Boyle, 1958, s. 189; Bovle, 1971, s. 31.
43) Boyle, 1968, s. 45.
44) Pelliot, 1959, cilt 1, s. 353; Boyle, 1971, s. 228.

12. BÖLÜM

1) Barthold, 1928, s. 459; Pelliot, 1929, s. 166; Pelliot, 1930, s. 13.
2) Barthold, 1928, s. 459.
3) Vladimirtsov, 1948a, s. 133; Ratchnevsky, 1983, s. 132.
4) Barthold, 1928, s. 461.
5) Grousset, 1939, s. 314; Ratchnevsky, 1983, s. 133.
6) Boyle, 1971, s. 17.
7) Vladimirtsov, 1948a, s. 124; Ratchnevsky, 1983, s. 145.
8) Vladimirtsov, 1948a, s. 133; Ratchnevsky, 1983, s. 136-7.
9) Barthold, 1928, s. 461; Ayalon, 1971b, s. 163-4; Ratchnevsky, 1983, s. 147.
10) Barthold, 1928, s. 461.
11) a.g.e., s. 462.
12) a.g.e.; Ayalon, 1971b, s. 163.
13) Stübe, 1908, s. 532.
14) Vladimirtsov, 1948a, s. 131; Vernadsky, 1953. s. 2; Ratchnevsky, 1983, s. 147.
15) Vladimirtsov, 1948a. s. 131.
16) Krause, 1924. s. 6.
17) Grousset, 1939, s. 316.
18) Vernadsky, 1933, s. 127.
19) Jansma, 1959, s. 10.
20) Barthold, 1956, cilt 1, s. 43.
21) Vernadsky, 1953, s. 131; de Rachewiltz, 1966, s. 132; Sinor, 1982, s. 307; Ratchnevsky, 1983, s. 161-2.
22) Vladimirtsov, 1948a, s. 121; Vernadsky, 1953, s. 130; Ratchnevsky, 1983, s. 158.
23) Voegelin, 1941/2, s. 404-5, 409; de Rachewiltz, 1973, s. 23-4; Franke, H., 1973, s. 17-18; Ratchnevsky, 1983, s. 141.
24) Haenisch, 1948, par. 230; Sagaster 1973, s. 225; Franke, H., 1978, s. 16; Ratchnevsky, 1983, s. 142.

25) Vladimirtsov, 1948a, s. 117; Schurman, 1956, s. 304.
26) Vladimirtsov, 1948a, s. 118.
27) a.g.e., s. 119; Schurman, 1956, s. 309.
28) Vladimirtsov, 1948a, s. 123.
29) Ayalon, 1971b, s. 164; Ratchnevsky, 1983, s. 162-4.

13. BÖLÜM

1) Boyle, 1971, s. 163.
2) Barthold, 1935, s. 180.
3) a.g.e.
4) Pelliot, 1949, s. 29.
5) Grousset, 1939, s. 469.
6) Pelliot, 1949, s. 28.
7) a.g.e., s. 44.
8) Grousset, 1939, s. 469.
9) Grousset, 1941, s. 285; Boyle, 1958, s. 43.
10) Barthold, 1935, s. 180.
11) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 160; Boyle, 1958, s. 43.
12) Grousset, 1939, s. 319.
13) Henthorn, 1963, s. 195.
14) Grousset, 1941, s. 277.
15) a.g.e., s. 537.
16) Krause, 1922, s. 41.
17) Haenisch, 1948, par. 269; Boyle, 1977, s. 75.
18) Boyle, 1958, ps. 183-4; Boyle, 1971, s. 30.
19) Boyle, 1958, s. 185.
20) a.g.e., s. 186-7: Boyle, 1971, s. 30-1; Ayalon, 1971b, s. 153.
21) Pelliot, 1930, s. 157.
22) Boyle, 1971, s. 16.
23) a.g.e., s. 17.
24) a.g.e., s. 61.
25) a.g.e., s. 18-19.
26) Boyle, 1958. s. 549.
27) a.g.e., s. 204-8; Boyle, 1971, s. 76-94.
28) Franke, O., 1948, cilt 4, s. 161.
29) de Rachewiltz, 1962, s. 189, 210-11.
30) Pelliot, 1914, s. 628.
31) D'Ohsson, 1834, cilt 2, s. 63; Kwanten, 1979, s. 128-9.
32) Haenisch, 1941, s. 43.
33) Spuler, 1985, s. 349.
34) Olbricht, 1954, s. 40; Spuler, 1985, s. 350.
35) Olbricht, 1954, ps. 40-1.
36) Haenisch, 1948, par. 279-80.
37) Pelliot, 1930, s. 193-5; Olbricht, 1954, s. 41.
38) Haenisch, 1948, par. 279.
39) D'Ohsson, 1834, cilt 2, s. 63.
40) Haenisch, 1948, par. 281; Cleaves, 1982. böl. 281.
41) Groussec, 1941, s. 538-9.
42) Pelliot, 1959, cilt 1, s. 165; Boyle, 1971, s. 61-2; Dawson, 1955, s. 156.
43) Dawson, 1955, s. 183-4.
44) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 123.
45) Grousset, 1941, s. 289.
46) Boyle, 1972, s. 125-31.
47) Grousset, 1939, s. 324.
48) a.g.e., s. 325; Boyle, 1958, s. 424.
49) Minorsky, 1953, s. 149-56; Spuler, 1985, s. 30.
50) Grousset, 1939, s. 325.
51) Spuler, 1985, s. 30.
52) Minorsky, 1953, s. 154; Boyle, 1958. s. 438; Hartman. 1975, s. 85-6.
53) Boyle, 1958, s. 452-3.
54) Boyle, 1971, s. 46.
55) Boyle. 1958, s. 453-7.
56) a.g.e., s. 459, Spuler, 1985, s. 31.
57) Pelliot. 1924. s. 301; Grousset, 1939, s. 326.
58) Pelliot, 1914, s. 634.
59) Boyle, 1958, ps. 489-500.
60) Spuler, 1985, s. 34.
61) D'Ohsson, 1834, cilt 2, s. 70.
62) Altunian, 1911, s. 35 ve izleyen sayfalar; Grousset, 1939, s. 337.
63) Pelliot, 1924, s. 247
64) Houtsma, 1892, s. 14-15.
65) Matuz, 1973, 182-3
66) Turan, 1970, s. 249
67) Matuz, 1973, s. 189
68) Turan, 1970, s. 249
69) Matuz, 1973, s. 195-6.
70) Altunian, 1911, s. 38; Grousset, 1939, s. 328.

71) Grousset, 1939, s. 328.
72) Franke, O., 1948, cilt 4, s. 284.
73) Krause, 1922, s. 40.
74) Franke, O., 1948, cilt 4, s. 284.
75) a.g.e., s. 285.
76) a.g.e.
77) Grousset, 1939, s. 312.
78) a.g.e.
79) Boyle, 1971, s. 34.
80) Grousset, 1939, s. 322.
81) Franke, O., 1948, cilt 4, s. 287.
82) a.g.e.
83) a.g.e., s. 288.
84) Boyle, 1958, s. 549.
85) Haenisch, 1948, par. 272; Cleaves, 1982, böl. 272.
86) D'Ohsson, 1834, cilt 2, s. 59.
87) Boyle, 1958, s. 551; Ayalon, 1971b, s. 153-5.
88) Franke, O., 1948, cilt 4, s. 288.
89) a.g.e., s. 288.
90) Krause, 1924, s. 90.
91) Franke, O., 1948, cilt 4, s. 289.
92) a.g.e., s. 291.
93) Grousset, 1939, s. 313.
94) a.g.e.
95) Grousset, 1941, s. 213.
96) Franke, O., 1948, cilt 4, s. 303.
97) a.g.e.
98) Henthorn, 1963, s. ix.
99) a.g.e., s. 14.
100) Ledyard, 1964, s. 2.
101) Henthorn, 1963, s. 195.
102) Franke, O., 1948, cilt 4, s. 302.
103) Henthorn, 1963, s. 64.
104) a.g.e., s. 70.
105) Grousset, 1939, s. 313.
106) Henthorn, 1963, s. 74.
107) a.g.e., s. 102.
108) a.g.e., s. 103-4.
109) Ledyard, 1964, s. 4.

14. BÖLÜM

1) Vernadsky, 1938, s. 28-31.
2) a.g.e., s. 36-7; Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 184-5.
3) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 300; Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 196; Spuler, 1965, s. 15.
4) Vernadsky, 1953, s. 49.
5) Grousset, 1941, s. 296; Boyle, 1958, s. 269; Boyle, 1971, s. 56.
6) Haenisch, 1948, par. 277; Boyle, 1971, s. 56-7.
7) Spuler, 1965, s. 16.
8) Vernadsky, 1953, s. 49.
9) Spuler, 1960, s. 11.
10) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 309; Spuler, 1965, s. 17.
11) Barthold, 1935, s. 167.
12) Spuler, 1965, s. 17.
13) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 311; Pelliot, 1920, s. 166-7; Boyle, 1971, s. 58.
14) Grousset, 1939, s. 329; Sinor, 1959, s. 66.
15) Spuler, 1965, s. 17.
16) Boyle, 1958, s. 269; Boyle, 1971, s. 59.
17) Grousset, 1939, s. 330.
18) Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 200.
19) Vernadsky, 1953, s. 51.
20) Grousset, 1939, s. 330.
21) Vernadsky, 1953, s. 51.
22) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 313; Spuler, 1965, s. 18.
23) Spuler, 1965, s. 18.
24) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 313; Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 202.
25) Spuler, 1965, s. 19.
26) Grousset, 1939, s. 329; Saunders, 1971, s. 82.
27) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 322.
28) Boyle, 1971, s. 60.
29) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 316; Grousset, 1939, s. 297.
30) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 307; Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 204.
31) Spuler, 1965, s. 19.
32) Grekov ve Iakoubovski, 1939, s. 305,
33) Vernadsky, 1953, s. 52.
34) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 318-19.
35) Vernadsky, 1953, s. 52.
36) Dawson, 1955, s. 30.

37) Spuler, 1960, s. 12.
38) Spuler, 1965, s. 20.
39) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 323; Vernadsky, 1953, s. 52.
40) Bretschneider, 1910, cilt I, s. 319.
41) Sinor, 1959, s. 48-64.
42) de Ferdinandy, 1958, s. 144.
43) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 2; Sinor, 1959, s. 68-9.
44) de Ferdinandy, 1958, s. 139; Sinor, 1959, s. 70.
45) Strakosch-Grassman, 1893, s. 42; Sinor, 1956, s. 42-3.
46) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 9.
47) Sinor, 1952, s. 600; Sinor, 1956, s. 42; Bezzola, 1974, s. 52.
48) Sinor, 1959, s. 68; Bezzola, 1974, s. 66.
49) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 29.
50) de Hartog, 1979a, s. 171.
51) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 42; de Ferdinandy, 1958, s. 142.
52) Spuler, 1960, s. 13; Spuler. 1965, s. 22.
53) Grousset, 1939, s. 331.
54) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 39.
55) Sinor, 1971, s. 245.
56) Strakosch-Grasamann, 1893, ps. 43-4.
57) a.g.e., s. 45.
58) a.g.e.
59) a.g.e., s. 46.
60) Spuler, 1965. s. 22.
61) Strakosch-Grassmann. 1893, s. 50.
62) a.g.e., s. 67.
63) von Hammer-Purgstall, 1840, s. 120.
64) a.g.e.
65) a.g.e.
66) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 67-71.
67) a.g.e.
68) a.g.e.
69) von Hammer-Purgstall, 1840, s. 122.
70) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 92-6; Bezzola, 1974, s. 88.
71) Strakosch-Grassmann, 1893, ps. 72-5; Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 323; de Ferdinandy, 1958, s. 140; Sinor, 1959, s. 72.
72) Bretschneider, 1910, s. 141.
73) de Ferdinandy, 1958, s. 141.
74) Strakosch-Grassmann, 1893, ps. 78-9.
75) a.g.e., s. 84-7.
76) Grousset, 1939, s. 322; Bezzola, 1974, s. 87-8.
77) Vernadsky, 1958, s. 70.
78) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 325; Sinor, 1959, s. 75.
79) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 161-7.
80) Boyle, 1958, s. 588.
81) Jackson, 1978, s. 195.
82) Boyle, 1958, s. 240.
83) Haenisch, 1948, par. 257-77.
84) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 173.
85) de Ferdinandy, 1958, s. 149.
86) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 168; Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 326.
87) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 173.
88) Sinor, 1977, s. 181-3.
89) Strakosch-Grassmann, 1893, s. 18; Sinor, 1956, s. 44.
90) Sinor, 1959, s. 70, 74; Bezzola, 1974, s. 76.
91) Sinor, 1959, s. 70.
92) Sinor, 1956, s. 45.
93) Haenisch, 1948, par. 270.
94) a.g.e., par. 277.

15. BÖLÜM

1) Boyle, 1958, s. 240.
2) Haenisch, 1948, par. 281; Cleaves, 1982, böl. 281.
3) Boyle, 1971, s. 65.
4) Franke, O., 1948, cilt 4, s. 305; Boyle, 1958, s. 200.
5) Boyle, 1971, s. 120.
6) Hambis. 1945, s. 3-4.
7) Boyle, 1971, s. 180.
8) Boyle, 1968, s. 45 ve izleyen sayfalar.
9) Pelliot, 1931/2, s. 55(193).
10) Spuler, 1985, s. 37.
11) Grousset, 1939, s. 334; Boyle 1958, s. 240; Boyle, 1971, s. 176.
12) Boyle, 1958, s. 245.

13) Boyle, 1971, s. 176.
14) Boyle, 1958, s. 241.
15) Spuler, 1985, s. 37.
16) a.g.e.; Boyle, 1958, s. 241.
17) Hambis, 1945, s.71; Boyle, 1971, s. 21.
18) Boyle, 1958, s. 241, 503; Boyle, 1971, s. 177.
19) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 10; de Rachewiltz, 1962, s. 208.
20) Boyle, 1958, s. 244; Boyle, 1971, s. 178, 182; Jackson, 1978, s.198.
21) Ayalon, 1971b, s. 155-56, 162-3.
22) Boyle, 1958, s. 249-254, Boyle, 1971, s. 180-2.
23) Risch, 1930, s. 237-243.
24) Spuler, 1985, s. 217-18.
25) Boyle, 1958, s. 249.
26) Boyle, 1971, s. 180.
27) Bretschneider, 1910, cilt 1, Grousset, 1941, s. 305.
28) Boyle, 1958, s. 251.
29) Boyle, 1971, s. 185.
30) Risch, 1930, s. 241.
31) Richard, 1949, s. 292.
32) Krause, 1925, s. 353.
33) Bezzola, 1974. s. 110-113
34) Sinor, 1956, s. 47.
35) Sinor, 1957, s. 205-206.
36) Bezzola, 1974, s. 113
37) Pelliot, 1922/3, s. 8 (6).
38) a.g.e. (1924), s. 225-335; Sinor, 1956, s. 47; Bezzola, 1974, s. 124.
39) Risch, 1930, s. 49.
40) a.g.e.
41) a.g.e., s. 43-5.
42) Pelliot (1924), s. 302 (106).
43) a.g.e. (1922/3), s. 6.
44) Sinor, 1952, s. 599-600; Sinor, 1956, s. 47; Sinor, 1957, s. 206.
45) Pelliot (1924), s. 283(87).
46) Risch, 1930, s. 226.
47) Pelliot (1924), s. 308 (112), 241
48) Risch, 1930, s. 227.
49) Pelliot (1922/3), s. 11, 29.
50) a.g.e., s. 18-23; Risch, 1930, s. 259.
51) Risch, 1930, s. 259.
52) a.g.e., s. 260.
53) Sinor, 1956, s. 47; Sinor, 1957, Boyle, 1971, s. 204-5.
54) Pelliot, 1924, s. 256 (60).
55) Risch, 1930, s. 41.
56) Pelliot, 1924, s. 332 (156).
57) Risch, 1930, s. 256.
58) Risch, 1930, s. 256.
59) Boyle, 1958, s. 259.
60) Boyle, 1971, s. 183; Spuler, 1985, s. 39.
61) Pelliot, 1931/2, s. 57 (195); Grousset, 1939, s. 325.
62) Bretschneider, 1910, cilt 1, s. 332; Grousset, 1941, s. 305.
63) Boyle, 1958, s. 245; Boyle, 1971, s. 179.
64) Ayalon, 1971b, s. 157-9, 164-5.
65) Boyle, 1958, s. 255; Boyle, 1971, s. 182-3.
66) Boyle, 1958, s. 256-7.
67) Pelliot, 1924, s. 315 (119); Bezzola, 1974, s. 155.
68) Spuler, 1985, s. 41-2; Grousset, 1939, s. 337.
69) Pelliot, 1924, s. 326(130).
70) Boyle, 1971, s. 99, 185.
71) Pelliot, 1931/2, s. 57-8, 61(195-6, 199); Boyle, 1958, s. 261.
72) Boyle, 1958, s. 263.

Kaynakça

Alinge, C., *Mongolische Gesetze* (Leipzig, 1934).

Altunian, G., *Die Mongolen und ihre Eroberungen in kaukasischen und kleinasiatischen Ländern im XIII. Jahrhundert* (Berlin, 1911).

Ayalan, D., 'The Great Yasa of Chingiz Khan, a reexamination', *Studia Islamica* içinde, cilt 33 (1971a), s. 97-140, cilt 34 (1971b), s. 151-80.

Barthold, W., *Turkestan down to the Mongol Invasion* (Londra, 1928).

–, '12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens', *Die Welt des Islams* içinde, Beiband (1935).

–, 'Cingis Khan', *Encyclopaedia of Islam* içinde, cilt i (Leiden, 1936), s. 882.

–, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale* (Paris, 1945).

–, *Four Studies on the History of Central Asia*, cilt 1 & 3 (Leiden, 1956).

Bausani, A., 'Religion under the Mongols' *Cambridge History of Iran* içinde, cilt 5, *The Saljuq and Mongol Periods* (Cambridge, 1968), s. 538-49.

Bawden, C. R., *The Mongol Chronicle Altan Tobci* (Wiesbaden, 1955).

Beazley, C. R., *The Texts and Versions of John of Plano Carpini and William Rubruquis* (Londra, 1903).

Becquet, J. ve Hambis, L., *Jean de Plan Carpin: Histoire des Mongols* (Paris, 1965).

Bezzola, G., *Die Mongolen in abendländischer Sicht (1200-1270)* (Bern, 1974).

Bretschneider, E., *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, cilt 1 & 2 (Londra, 1910).

Bosworth, C. E., 'The political and dynastic history of the Iranian world (A.D. 1000-

1217)', *Cambridge History of Iran*, cilt 5, *The Saljuq and Mongol Periods* (Cambridge, 1968), s. 1-203.

Boyle, J. A., 'On the titles given in Juvaini to certain Mongolian princes', *Harvard Journal of Asiatic Studies* içinde, cilt 19 (1956), s. 146-54.

–, *The History of the World-Conqueror by Ala-ad-din Malik Juvaini*, cilt 1 & 2 (Manchester, 1958).

–, 'Juvaini and Rashid al-Din as sources on the history of the Mongols', *Historians of the Middle East* içinde, (yay. haz.) B. Lewis ve P. M. Holt (Londra, 1962), s. 133-7.

–, 'Kirakos of Ganjak on the Mongols', *Central Asiatic Journal* içinde, cilt 8 (1963a), s. 199-214.

–, 'The Mongol commanders in Afghansitan and India according to Tabaqat-i-Nasiri of Juzjani', *Islamic Studies* içinde, cilt 2 (1963b), s. 235-47.

–, 'A form of horse sacrifice amongst the 13th- and 14th-century Mongols', *Central Asiatic Journal* içinde, cilt 10 (1965), s. 145-50.

–, 'Dynastic and political history of the II-Khans', *Cambridge History of Iran* içinde, cilt 5, *The Saljuq and Mongol Periods* (Cambridge, 1968a), s. 303-421.

–, 'The burial place of the Great Khan Ögödei', *Acta Orientalia* içinde, cilt 32 (1968b), s. 45-50.

–, *The Successors of Genghis Khan*, Rashid al-Din'in Farsça metninden çeviri (New York ve Londra, 1971).

–, 'The seasonal residence of the Great Khan Ögödei', *Central Asiatic Journal* içinde, cilt 16 (1972), s. 125-31.

–, 'Sites and localities connected with the history of the Mongol Empire', *The Mongol World Empire 1206-1370* içinde, böl. 16 (Londra, 1977).

Chavannes, E., 'Inscriptions et pièces de chancellerie chinoise de l'époque mongole', *T'oung Pao* içinde, cilt 5 (1904), s. 357-447, cilt 6 (1905), s. 1-42, cilt 9 (1908), s. 297-428.

Cheshire, H. T., 'The Tatar invasion of Europe', *Slavonic Review* içinde, cilt 5, s. 89-105.

Cleaves, F. W., 'Sino-Mongolian inscriptions of 1362', *Harvard Journal of Asiatic Studies* içinde, cilt 12 (1949), s. 1-133.

–, 'Sino-Mongolian inscriptions of 1346', *Harvard Journal of Asiatic Studies* içinde, cilt 15 (1952), s. 1-123.

–, 'The historicity of the Baljuna covenant', *Harvard Journal of Asiatic Studies* içinde, cilt 18 (1955), s. 357—421

–, The Secret History of the Mongols (çeviri), cilt I (Cambridge, Mass., 1982).

Cordier, H., 'L'invasion mongole au Moyen-Age et ses conséquences', *Mélanges d'histoire et géographie orientales* içinde, cilt 2 (Paris, 1920), s. 254-69.

Dawson, Chr., *The Mongol Mission: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China* (Londra ve New York, 1955).

Doerfer, G., 'Lur Datierung der Geheime Geschichte der Mongolen', *Zeitschrift des deutschen Morgenländischen Gesellschaft* içinde, cilt 113 (1964), s. 87-111.

Douglas, R. K., *The Life of Jenghiz Khan* (Londra, 1877).

Duyvendak, J. J. L., *Wegen en gestalten der Chineesche geschiedenis* ('s Gravenhage, 1935).

Eberhard, W., *A History of China* (Londra, 1960). von Erdmann, F., *Temudschin der Unerschütterliche* (Leipzig, 1862).

Euler, E., 'Die Begegnung Europas mit den Mongolen in Spiegel abendländischer Reiseberichte', *Saeculum* içinde, cilt 23 (1972), s. 47-58. de Ferdinandy, M., *Tschingis Khan – Der Einbruch der Steppenmenschen* (Hamburg, 1958).

Fitzgerald, C. P., *China* (Londra, 1942).
Franke, H., 'Asien und Europa im Zeitalter des Mongolensturms', *Saeculum Weltgeschichte* içinde, cilt 5 (1965), s. 1-68.
–, 'Siege and defence of towns in medieval China', *Chinese Ways in Warfare* içinde,' (yay. haz.) F. A. Kierman ve J. K. Fairbank (Cambridge, Mass., 1974), s. 151-201.
–, *From Tribal Chieftain to Universal Emperor and God: the Legitimation of the Yüan Dynasty* (Münih, 1978).
Franke, O., *Geschichte des chinesischen Reiches*, cilt 4 & 5 (Berlin, 1948, 1952).
Gibb, H. A. R., *The Travels of Ibn Batuta (A.D. 1325-1354)* (Cambridge, 1958).
Grekov, B. ve Iakoubovski, A., *La Horde d'Or* (Paris, 1939).
Grenard, F., *Gengis-Khan* (Paris, 1935).
Grousset, R., *Histoire de l'Asie*, cilt 3 (Paris, 1922).
–, *L'Empire des Steppes* (Paris, 1939).
–, *L'Empire mongol (Ire phase)* (Paris, 1941).
–, *Le Conquérant du Monde (Vie de Gengis Khan)* (Paris, 1944).
Grousset, R., Auboyer, J. ve Buhot, J. 'L'Asie orientale des origines au xve siècle', *Histoire du Moyen-Âge* içinde, cilt 10 (Paris, 1941).
Haenisch, E., 'Die letzten Feldzüge Cinggis Hans und sein Tod', *Asia Major* içinde, cilt 9 (1933), s. 503-51.
–, 'Kulturbilder aus Chinas Mongolenzeit', *Historische Zeitschrift* içinde, cilt 164 (1941), s. 21-48.
–, *Die Kulturpolitik des mongolischen Weltreiches* (Berlin, 1943).
–, 'Der Stand der Yüan-ch'ao-pi-shi Forschung', *Zeitschrift des deutschen Morgenländischen Gesellschaft* içinde, cilt 98 (Neue Folge cilt 23) (1944), s. 107-20.
–, *Die Geheime Geschichte der Mongolen* (Leipzig, 1948).
–, 'Die Jagdgesetze im mongolischen Ostreich', *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin* içinde, Veröffentlichung 48 (Berlin, 1959).
–, 'Weiterer Beitrag zum Text der Geheime Geschichte' *Zeitschrift des deutschen Morgenländischen Gesellschaft* içinde, cilt iii (Neue Folge cilt 36) (1962), s. 137-49.
Halperin, Ch. J., 'Russia in the Mongol Empire in comparative perspective', *Harvard Journal of Asiatic Studies* içinde, cilt 43 (1983), s. 239-61.
Hambis, L., 'Le Chapitre CVII du Yuan Che (les généalogies impériales mongoles dans l'histoire officielle de la dynastie mongole)', *T'oung Pao* içinde, cilt 38'e ek (1945).
–, *La Haute-Asie* (Paris, 1953).
–, 'L'Histoire des Mongols avant Gengis-Khan d'après les sources chinoises et la documentation conservé par Rasidu-d'-din', Central Asiatic Journal içinde, cilt 14 (1970), s. 125-33.
–, *Gengis Khan* (Paris, 1973a).
–, 'L'Asie Central et les études mongoles' Journal Asiatique içinde (özel sayı) (1973b).
von Hammer-Purgstall, J., *Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak* (Pesth, 1840).
Hartman, A., *An-Nasir li-Din Allah (1180-1225). Politik, Religion, Kultur in der späten 'Abbasidenzeit'* (Berlin, New York, 1975).
de Hartog, L., *Djenghis Khan, 's Werelds grootste veroveraar* (Amsterdam, Brussels, 1979a).
–, 'The army of Genghis Khan', Army Quarterly and Defence Journal içinde, cilt 109 (1979b), s. 476-85.
–, *Europese reizigers naar de Grote Khan. De reizen van de franciscaner monniken en de familie Polo naar de opvolgers van Djenghis Khan* (Baarn, 1985).

Heissig, W., *Ein Volk sucht seine Geschichte* (Düsseldorf, Viyana, 1964).
–, 'Mongolenreiche', Propyläen Weltgeschichte içinde, cilt 6 (1964), s. 345-72.
Henthorn, W. E., *Korea: the Mongol Invasions* (Leiden, 1963).
Houtsma, M. Th., Over de geschiedenis der Seljuken van Klein-Azië (Amsterdam, 1892).
Howorth, H. H., *History of the Mongols*, cilt 1, 2a, 2b, 3 (Londra, 1876, 1880, 1888).
Hung, W., 'The transmission of the book known as the Secret History of the Mongols', *Harvard Journal of Asiatic Studies* içinde, cilt 14 (1951), s. 443-92.
Jackson, P., 'The dissolution of the Mongol Empire', Central Asiatic Journal içinde, cilt 22 (1978), s. 186-244.
Jagchid, S. ve Bawden, C. R., 'Some notes on the horse-policy of the Yüan dynasty', Central Asiatic Journal içinde, cilt 10 (1965), s. 246-68.
Jahn, K., Enkele beschouwingen over de geschiedenis en beschaving der oud-Turkse volkeren, (Leiden, 1954).
Jansma, T., Oost-westelijke verkenningen in de dertiende eeuw (Leiden, 1959).
Jenkins, G., 'A note on climatic cycles and the rise of Chingis Khan', Central Asiatic Journal içinde, cilt 18 (1974), s. 217-26.
Khachikyan, L. S., 'Mongols in Transcaucasia', Cahiers d'Histoire Mondiale içinde, özel sayı (1958), s. 98-125.
Krader, L., 'The cultural and historical position of the Mongols', Asia Major içinde, cilt 3 (1953).
–, 'Qan - Qayan and the beginning of the Mongol Kingship', Central Asiatic Journal içinde, cilt i (1955), s. 17-35.
–, 'Feudalism and Tatar polity of the Middle Ages', *Comparative Studies in Society and History* içinde, cilt i (1958/9), s. 74—94.
Krause, F. E. A., Cingis Han. Die Geschichte seines Lebens nach den chinesischen Reichsannalen (Heidelberg, 1922).
–, *Die Epoche der Mongolen* (Berlin, 1924).
–, *Geschichte Ostasiens*, cilt i (Göttingen, 1925).
Kwanten, L., 'Chingis Khan's conquest of Tibet. Myth or reality?', *Journal of Asian History* içinde, cilt 8 (1974), s. 1-20.
–, *Imperial Nomads: a History of Central Asia, 500-1500* (Philadelphia, 1979).
Lattimore, O., 'Chingis Khan and the Mongol conquests', *Scientific American* içinde, cilt 209 (1963), s. 55-68.
Lech, K., Das mongolische Weltreich. Al-'Umari's Darstellung der mongolische Reiche (Wiesbaden, 1968).
Ledyard, G., 'The Mongol campaigns in Korea and the dating of the Secret History of the Mongols', Central Asiatic Journal içinde, cilt 9 (1964), s. 1-22.
Martin, H. D., *The Rise of Chingis Khan and his Conquest of North China* (Baltimore, Md, 1950).
Marquart, J., 'Über das Volkstum der Komanen', Osttürkische Dialekstudien içinde (Abhandlungen der Königl. Gesellschaft der Wissenschaft zu Göttingen), cilt 13 (Berlin, 1914).
Masson Smith, J., 'Mongol manpower and the Persian population', Journal of the Economic and Social History of the Orient içinde, cilt 18 (1975), s. 271-99.
Matuz, J., 'Der Niedergang der anatolischen Seldschuken: die Entscheidungsslacht am Kösedag', Central Asiatic Journal içinde, cilt 17 (1973) s. 180-99.

Minorsky, V., *Studies in Caucasian History* (Londra, 1953).
Morgan, D. O., 'The Mongol armies in Persia', Der Islam içinde, cilt 56 (1979), s. 81-96.
–, 'Who ran the Mongol Empire?', Journal of the Royal Asiatic Society içinde (1982), s. 124-36.
–, 'The "Great Yasa of Chingiz Khan" and the Mongol Law in the Ilkhanate', Bulletin of the School of Oriental and African Studies içinde, cilt 49 (1986a), s. 163-76.
–, The Mongols (Oxford, 1986b).
Moule, A. C., 'Table of the emperors of the Yü an dynasty', in journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society (1914).
Moule, A. C. ve Pelliot, P., *Marco Polo: the Description of the World*, cilt i (Londra, 1938).
Olbricht, P., *Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft in 13. und 14. Jahrhundert* (Wiesbaden, 1954).
d'Ohsson, M. C., *Histoire des Mongols*, cilt 1, 2, 3, 4 (Amsterdam, 1834).
Pelliot, P., 'Chrétiens d'Asie Centrale et d'Extrême-Orient', *T' oung Pao* içinde, cilt 15 (1914), s. 623-44.
–, 'À propos des Comans', *Journal Asiatique* içinde, cilt 208 (1920), s. 125-85.
–, 'Les Mongols et la Papauté', *Revue de l'Orient Chrétien* içinde, cilt 23 (1922/3), s. 3-30, cilt 24 (1924), s. 225-335, cilt 28 (1931/2), s. 3-84.
–, 'Les Systèmes d'écriture en usage chez les anciens Mongols', *Asia Major* içinde, cilt 2 (1925) s. 286-9.
–, 'L'édition collective des œuvres de Wang Kouo-wei', *T' oung Pao* içinde, cilt 26 (1929), s. 113-82.
–, 'Notes sur le "Turkestan" de W. Barthold', *T' oung Pao* içinde, cilt 27 (1930), s. 12-56.
–, *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or* (Paris, 1949).
–, *Notes on Marco Polo*, cilt 1, 2, 3 (Paris, 1959, 1963, 1973).
Pelliot, P. ve Hambis, L., *Histoire des campagnes de Gengis Khan* (Leiden, 1951).
Phillips, E. D., *The Mongols* (Londra, 1969).
Poucha, P., *Die Geheime Geschichte der Mongolen* (Prag, 1956).
de Rachewiltz, I., 'Yeh-lü Ch'u-ts'ai (1189-1243): Buddhist idealist and Confucian statesman', *Confucian Personalities* içinde, (yay. haz.) A. F. Wright ve D. Twitchett (Stanford, 1962), s. 189-216.
–, 'Personnel and personalities in north China in the early Mongol period', *Journal of the Economic and Social History of the Orient* içinde, cilt 9 (1966), s. 88-144.
–, 'Some remarks on the ideological foundation of Chingis Khan's empire', *Papers on Far Eastern History* içinde, cilt 7 (1971), s. 21-36.
–, 'Muqali, Bol, Tas and An-t'ung', *Papers on Far Eastern History* içinde, cilt 15 (1977), s. 45-62.
Ratchnevsky, P., 'Sigi-Qutuqu, ein mongolischer Gefolgsmann im 12.-13. Jahrhundert', *Central Asiatic Journal* içinde, cilt 10 (1965), s. 87-113.
–, *Cinggis-Khan, sein Leben und Wirken* (Wiesbaden, 1983).
–, 'Die Rechtsverhältnisse bei den Mongolen im 12.-13. Jahrhundert', *Central Asiatic Journal* içinde, cilt 31 (1987), s. 64-110.
Riasanovsky, V. A., 'The influence of Chinese law upon Mongolian law', *Chinese Social and Political Science Review* içinde, cilt 15 (1931), s. 402-21.
–, 'Mongol law and Chinese law in the Yüan dynasty', *Chinese Social and Political Science Review* içinde, cilt 20 (1936), s. 266-89.
–, Fundamental principles of Mongol law (Tientsin, 1937).

Richard, J., 'Le Début des relations entre la Papauté et les Mongols de Perse', *Journal Asiatique* içinde, cilt 237 (1949), s. 291-7.
–, 'L'Extrême-Orient légendaire au Moyen-Âge: Roi David et Prêtre Jean', *Annales d'Éthiopie* içinde, cilt 2 (Paris, 1957), s. 225-42.
–, 'Les Causes des victoires mongoles d'après les historiens occidentaux du 13e siècle, *Central Asiatic Journal* içinde, cilt 23 (1979), s. 104-17.
–, 'Le Christianisme dans l'Asie centrale', *Journal of Asian History* içinde, cilt 16 (1982, s. 101-24.
Risch, F., *Johann de Plano Carpini: Geschichte der Mongolen und Reisebericht* (Leipzig, 1930).
Rockhill, W. W., *The Journey of William of Rubrock to the Easlern Parts of the World* (Londra, 1900).
Ross, E. D. ve Elias, N., *A History of the Moghuls of Central Asia* (Londra, 1895).
Sagaster, K., 'Herrschaftsideologie und Friedensgedanke bei den Mongolen', *Central Asiatic Journal* içinde, cilt 17 (1973), s. 223-42.
Sakharov, A. M., 'Les Mongols et la civilisation russe', *Cahiers d'Histoire Mondiale* içinde, özel sayı (1958), s. 77-97.
Saunders, J. J., *The History of the Mongol Conquests* (Londra, 1971).
Schmidt, I. J., *Geschichle der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses, verfasst von Ssanang Ssetsen Chungtaidschi der Ordus'* (St. Petersburg, Leipzig, 1829).
Schurman, H. F, 'Mongolian tributary practices in the thirteenth century', *Harvard Journal of Asiatic Studies* içinde, cilt 19 (1956), s. 304-89.
Schütz, E., 'Tatarenstürme in Gebirgsgelände', *Central Asiatic Journal* içinde, cilt 17 (1973), s. 253-73.
Sinor, D., 'Un voyageur du 13e siècle: le dominicain Julien de Hongrie', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* içinde, cilt 14 (1952), s. 589-602.
–, 'Central Eurasia', *Orientalism and History* içinde (Cambridge, 1954), s. 82-103.
–, 'Les Relations entre les Mongols et l'Europe jusqu'à la mort d'Arghoun et de Bela IV', *Cahiers d'Histoire Mondiale* içinde, cilt 3 (1956), s. 39-62.
–, 'John of Plano Carpini's return from the Mongols', *Journal of the Royal Asiatic Society* içinde (1957), s. 193-206.
–, *History of Hungary* (Londra, 1959).
–, *Introducüon à l'étude de l'Eurasie centrale* (Wiesbaden, 1963).
–, *Inner Asia* (Lahey, 1969).
–, 'On Mongol strategy', *Proceedings of the fourth East Asian Altaistic Conference* içinde (Taipei, 1971), s. 238-49.
–, 'What is Inner Asia?', *Altaica Collecta: Berichte und Vorträge des XVII Permanent Altaistic Conference* içinde (Wiesbaden, 1976), s. 245-58.
–, 'Horse and pasture in Inner Asian history', *Inner Asia and its Contacts with Medieval Europe* içinde (Londra, 1977), s. 171-84.
–, 'The Inner Asian Warriors', *Journal of the American Oriental Society* içinde, cilt 101 (1981), s. 133-44.
–, 'Interpreters in medieval Inner Asia', *Journal of the Israel Oriental Society* içinde, cilt 16 (1982), s. 293-320.
Spuler, B., 'Die Mongolen und das Christentum', *Internationale Kirchliche Zeitschrift* içinde (1938), s. 156-75.
–, 'Die Goldene Horde und Russlands Schicksal' *Saeculum* içinde, cilt 6 (1955), s. 397-406.

–, *The Muslim World*, Part II, *The Mongol Period* (Leiden, 1960).
–, *Die Goldene Horde: Die Mongolen in Russland (1223-1502)* (Wiesbaden, 1965).
–, 'Geschichte Mittelasiens seit dem Aufreten der Türken', *Handbuch der Orientalistik* içinde, cilt 5 (Leiden, 1966), s. 123-310.
–, 'The disintegration of the caliphate in the East', *Cambridge History of Islam* içinde, cilt i, *The Central Islamic Lands* (Londra ve New York, 1970), s. 143-74.
–, *History of the Mongols* (Londra, 1972).
–, *Die Mongolen in Iran* (Leiden, 1985).
Strakosch-Grassmann, G., *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241-1242* (Innsbrück, 1893).
Stübe, R., 'Tschingiz-Chan seine Staatsbildung und seine Persönlichkeit', *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur* içinde (Leipzig, 1908).
Turan, O., 'Anatolia in the period of the Seljuks and the Beyliks', *Cambridge History of Islam* içinde, cilt i, *The Central Islamic Lands* (Londra ve New York, 1970), s. 231-62.
Vernadsky, G., 'The scope and contents of Chingis Khan's Yasa', *Harvard Journal of Asiatic Studies* içinde (Aralık 1938), s. 337-60.
–, *A History of Russia* (New Haven, Conn., 1948).
–, *The Mongols and Russia* (Londra ve New Haven, Conn., 1953).
Vladimirtsov, B., *Gengis-Khan* (Paris, 1948a).
–, *Le Régime social des Mongols: le féodalisme nomade*, (Paris, 1948b).
Voegelin, E., 'The Mongol orders of submission to European Powers, 1245-1255' *Byzantion* içinde, cilt 15 (1941/2), s. 378-413.
Waldron, A. N., 'The problem of the Great Wall of China', *Harvard Journal of Asiatic Studies* içinde, cilt 43 (1983), s. 643-63.
Waley, A. *The Travels of an Alchemist: the journey of the Taoist Ch'ang-Ch'un* (Londra, 1931).
Walker, C. C., *Jenghiz Khan* (Londra, 1939).
Werner, E. T. C., 'The burial place of Gengis Khan', *Journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society* içinde (1925), s. 80-6.
Wolff; O., *Geschichte der Mongolen oder Tataren* (Breslau, 1872).
Wylie, T. V., 'The first Mongol conquest of Tibet reinterpreted', *Harvard Journal of Asiatic Studies* içinde, cilt 37 (1977), s. 103-33.
Yule, H., *Cathay and the Way Thither*, cilt 1 & 2 (Londra, 1913, 1916).

Dizin

Abbasiler 83, 96, 120.
Abdurrahman 177, 182.
Adriyatik 164, 171.
Afganistan 84, 95-96, 108, 125-128, 150.
Alagay-beki 64.
Alak 104.
Alakuş Tegin 36, 40, 66-67.
Almalık 90-91, 99-100, 124.
Altay Dağları 36, 124, 147.
Amu Derya 82, 97-99, 101-102, 105, 107-110, 126, 128.
András II., Macaristan kralı 164.
André de Longjumeau 179.
Antivari 182.
Aral Denizi 86, 110, 127, 146, 181.
arban 49.
Argun 177.
Arkay Kasar 74.
Arolat 23.
Arslan 38, 66, 84, 90, 99.
Arık Böke 35, 136, 160, 168-169.
Ascelin, Cremonalı 179.
Asya 11, 17, 20, 28-31, 33, 35, 38-39, 45-46, 49-50, 62-64, 67, 74-76, 86, 88, 95, 98, 124, 128-129, 139-140, 142-143, 149, 161, 163, 172-173, 175, 179, 180-181, 183-184.
Atsız 82, 83.

Badahşan 92.
Baday 33, 35, 40.
bağatur 21, 50-51.
Bahaddin Razi 74, 87, 98.
Balasagun 81, 85, 92.
Balcuna 34, 128.
Balkaş Gölü 38, 90-91, 99, 146, 181.
Banakat 100, 102, 104.
Barçuk 38, 66, 99-100.
Barkun 38.
Barthold, W. 59, 99.

batu 147, 149, 160-163, 165-181, 184.
Baycu 152-153, 183.
Baydar 160, 166-168.
Beşbalık 184.
Béla III., Macaristan kralı 164.
Béla IV., Macaristan kralı 165, 168, 179-180.
Belgütey 22-24, 30, 36, 50, 147.
Benoit 180.
Berke 160, 162.
Besüt 29.
Bizans 118, 152, 164.
Boleslaw IV., Polonya kralı 164, 166.
Borciginler 15, 21, 22, 23, 39.
Borokul 28, 33, 39, 40.
Boroltay 160, 168, 170.
Börte 22, 23, 24, 25, 27, 34, 41, 94, 138, 140.
Budacılık 17, 47, 86.
Buhara 16, 82, 84-85, 87, 89, 101-103, 128, 147.
Bulgarlar 121, 160-161.
Burkan Kaldun 24, 67, 135, 136.
Buryat 38.
Buzar 84, 90.
Büri 160, 162, 171-172, 174.

cağun 49-50, 52, 59.
Camuka 23-26, 28-29, 32-38.
Cebe 29, 30, 36, 40, 69-70, 76, 91-93, 104-108, 111, 115-121, 127, 132, 138, 150, 160, 175, 179, 182.
Celaleddin Mengüberti 112, 150-151.
Celme 23, 24, 25, 29, 33, 40.
Cengiziler 64, 140, 143-145, 163, 171-172, 174, 176-178, 184.
Cuci 24, 32, 37-38, 44, 57, 70-71, 91-92, 94, 98, 100, 103-104, 107-110, 127-128, 134, 140, 146-147, 160, 172, 178, 184.
Curçenler 13, 62, 63, 67-70, 80-81, 153-155.
Cüveyni 40, 45, 57, 177.

Çağatay 47, 70-71, 94, 100, 102-104, 109-110, 112, 127, 132, 140, 146-149, 160, 171-172, 176-178, 183.
Çang-çun 69, 103, 123-128, 142.
Çerkezler 118, 162, 175.
Çilaun 23, 28.
Çimbay 23.
Çin 14-17, 19, 22, 26, 40, 45-47, 49, 53, 55, 59-65, 67-70, 72-81, 87-88, 95, 98-99, 123-125, 128-129, 132-134, 137-138, 142-144, 148-150, 156, 170, 174-177.
Çinkay 124, 128, 148-149, 152, 177, 181-183.
Çu 100, 147.
Çung-sing 65.
Çung-tu 63.

Dalmaçya 182.
Daniel 163.
darugaçi 128, 144, 157.
David Lacha 178, 183.
David Narin 178, 183.
Dimitri 163.
Dimyat 116.

EbediGök 16, 40-42, 67, 143-144.
Eflak 172.
Elburz Dağları 106.
Elcigidey 183.
Elçidey, Moğol generali 113, 178.
Eyyubiler 151-152.

Fatıma 176, 183.
Fergana 85, 104.
Filistin 82, 86.
Friedrich II., imparator 173.

Giyaseddin 150-151.
Giorgi III Lacha, Gürcistan kralı 116, 151, 178, 183.
Glatz 167.
Gregorius IX., papa 173.
Grosswardein 168.
Guillaume de Rubrouck 48, 150.
Gur Han 28, 81-85, 90.
Guriler 84.
Gübersü 27, 37, 138.
Gürcistan 116-117, 151-152, 178, 183.
Gürgenç 85, 104, 107-110, 112, 128.
Güyük 150, 160, 171, 174, 176-179, 181-184.

Harezm 45, 55, 59-60, 65, 71, 82, 85-88, 93, 95-97, 99-100, 107, 110, 112, 123-124, 127-129, 131-133, 137, 150, 170, 179.
Harezm şah 74, 76, 83-87, 89, 91, 93, 96-98, 100-102, 104-106, 108, 119.
Harkasun 171-172.
Harun el-Reşid 111.
Hazar 106, 108, 117-118, 121, 127, 147, 183.
Hebraeus, Bar 14.
Henri II., Silezya dükü 164, 167.
Hermannstadt 168.
Hethun I., Kilikya kralı 153, 178, 183.
Hıristiyanlık 159.
Hoçent 81, 86, 104, 108.
Holan Şan 65.
Horasan 92, 95-96, 107-113, 127, 129, 150-152, 176-177.
Hoten 82, 86, 90-93, 128.
Höelün 21-23, 25, 27, 41.
Hülagü 35, 183.

Innocentius IV., papa 179-180, 182.

İbaka Beki 35.
idikut 16, 38, 66, 83-84, 90, 99.
İl Arslan 83.
İli Irmağı 84, 90, 184.
İnalçuk 89, 103.
İnanç Bilge 26-27, 36.
İran 16, 22, 40, 45-46, 57, 60, 74, 76, 83, 129, 130, 142-144, 150-152, 177.
İslam 47, 82-84, 86, 88, 93, 96, 111, 129, 141, 152, 177, 179.

Jean, rahip 82, 86, 179.
Julien, Dominiken keşişi 165, 180.

Kada 74.
Kadak 181-183.
Kadan 160, 162, 168-169, 171-172.
Kaldun Dağı 67, 135.
Kalka 33-34, 120-121, 124.
Kamenets 163.
Kao-çi 70, 72.
Kao-li 157.
Kara Hıtay 26, 38, 45, 63, 81-86, 89-93, 147, 152.
Kara İrtiş 14, 37, 38, 99, 124, 127, 147, 176.
Karakurum 15, 37, 149-150, 155-156, 158, 171, 177, 181, 184.
Karluklar 38, 66, 84, 90, 99.
Kasar 21, 23, 28, 34, 37, 41, 70-71, 74, 138, 147.
Kaşgar 81, 86, 90, 92-93, 128.
Kaşin 64.
Katagin 37.
Kayalık 99-100.
Kayseri 153.
Kayır Han 89.
Keyhüsrev 152-153.
Kılıç Arslan 178.
Kıpçaklar 118-120, 160-163, 165, 169, 174-175.
Kırgızlar 15-16, 30, 35, 38, 61.
Kilikya 153, 178, 183.
Kin 26, 27, 63-70, 72-80, 87, 98, 123, 131-134, 138-139, 153-157.
Kitanlar 13, 15, 61-63, 67, 69-70, 77, 79-81, 143, 155, 157.
Konya 152-153.
Kotyan 119, 160, 162, 165, 169.
Kököçü 25, 39-42, 138.
Körgüz 152, 177.
Körös 168.
Kösedağ 153.
Krakov 164, 166.
Kubilay, Moğol Generali 38, 90.
Kubilay, Toluy'un oğlu 30, 35-36, 40, 51.
Küçlüg 36-38, 68, 76, 83-86, 88, 90-92, 138.
Kulan 37, 99, 127, 134, 138, 161.
kurultay 28.
Kutuka Beki 36, 38.

Li An-şuan 65-66.
Liao Hanedanı 62-63, 69, 79.
Liegnitz 167, 173, 179.

Manicilik 16.
Marco Polo 48, 53-54, 56.
Maveraünnehir 82, 87, 92, 95, 97-98, 103-104, 110, 112, 123, 127-129, 147, 152, 177, 182.
Mazanderan 95-96, 106, 108, 151-152, 177.
Mazdacılık 16.

Merkit 14, 21, 24-25, 28, 30, 35-38, 90-91, 99, 161, 176.
Miecislaw, dük 164, 166-167.
Mikhail 163.
minghan 49-51.
Moğolistan 11, 12, 15-16, 22, 30, 35-37, 39, 43-45, 48, 51, 59, 61, 64, 68, 74, 80-81, 88, 99, 101, 103, 106, 108, 110, 115, 120, 125-133, 135, 140, 144, 146-147, 150, 157, 163, 171-172, 180, 182.
Moğollar 12-20, 22-23, 25-28, 33, 36-40, 42-46, 48, 51-56, 58, 60, 64-80, 84, 88-89, 91-92, 97-122, 124, 126, 128-135, 137-138, 140-143, 145-146, 148, 150-158, 160-173, 175-176, 178-181, 184.
Mohi 169-170, 173, 179.
Morava 168.
Möngke 35, 48, 136, 150, 160-163, 171, 183.
Mötüken 112, 183.
Muhammed II., sultan 84-93, 95-99, 101-102, 104-109, 121, 151.
Mukali 24, 26, 28, 35, 40, 50, 59, 73, 76-78, 99, 127-128, 132, 153, 157.
Mureş 168.
Müslümanlar 28, 46, 55, 81-83, 85-86, 88, 90, 92-93, 100, 117, 128.

Nasa 107-108.
Nasır, Bağdat halifesi 83.
Nayman 12, 14, 16-17, 21, 26-28, 30-31, 34-37, 39-40, 43, 64, 83-84, 86, 90, 138, 176, 181.
Novgorod 159, 162.
Nur 101.

Odoric de Pordenone 48.
Oğuz 117.
Ong Han 27, 28, 29, 30, 32-35, 40, 66, 86.
Ongur 74.
Orda 147, 160, 166-168, 172, 179, 183.
Ordu Balık 15, 149.
Otrar 87-89, 93, 97, 100-101, 103-104, 127.
Oyrat 15, 30, 35-36, 38-39, 177.

Pamir Dağları 92.
Pax Mongolica 142.
Peçenekler 117-118.
Pekin 27, 61, 63, 66, 69, 70-76, 79, 87, 95, 124, 126, 128, 150, 177.
Pelliot 22.
Peşte 168-170.
Pian del Carpini, Giovanni da 12, 44, 48, 52, 54, 56, 140, 163, 178-182.

Riazan 159, 161.
Roman, Riazan prensi 161.
Rusudan 151-152, 178, 183.
Rusya 59-60, 76, 88, 117-121, 147, 160-165, 169, 172-174, 179-180, 184.
Rükneddin 106.

Samuka 73, 75-76, 78.
Sartak 157.
Selçuklular 81-83, 96, 110, 130, 151-153.
Semerkand 16, 81-82, 84-85, 97, 98, 101-104, 117, 124-126, 128, 147, 184.
Semireçiye 81, 91-93, 100.
Sencer, Selçuklu sultanı 82-83, 85, 110.
Senggün 28, 32-35.
Siri Derya 86, 91, 97, 99-100, 104, 107, 120-121, 126-127, 146, 147.
Sistan 95, 111.
Sivas 153.
Smolensk 159.
Songlar 62-63, 68, 73, 77, 78, 123, 132, 134, 153-156.
Sorgaktani 35, 136, 155, 177-178, 184.
Sugnak Tegin 90, 99.
Sünniler 115.
Sviatoslav, Kiev prensi 159.

Şeyban 147, 160, 162, 168-169.
Şiiler 115.
Şiki Kutuku 27, 40, 43, 74, 112-114.
Şişia 62, 64-65, 68, 78, 126, 131-135, 138, 177.
Şmielnik 166.

Ta-ta Tonga 43, 128, 142.
Talas 85, 100, 127, 147.
Tang 61, 62.
Tangut 16, 52-53, 62, 65, 75, 77, 126, 131-135, 149, 156, 175, 177.
Tankut 158.

Taoculuk 17, 123.
Tarbagatay Dağları 37, 81, 91, 99, 147.
Tatarlar 14-15, 21-22, 26-30, 35, 55, 66-67, 180.
Taybuka 27, 36-37, 43.
Tekiş 83-84.
Temüge 21, 36-37, 41, 50, 70, 71, 99, 124, 147-148, 157, 177-178, 183.
Tengri 16-17, 25, 39-40, 43, 67, 89, 143, 155.
Timuçin 21-26, 28, 40, 141.
Timur Melik 104, 108, 129.
Timurlenk 139.
Toktoa Beki 36-38, 90.
Tokuçar 105, 107-109, 111.
Törbey 114.
Töregene 148, 171, 175-178, 182-183.
Tuğrul 21, 23-24, 26-28, 33-35, 66, 86.
Tuna Irmağı 118, 168-170, 172.
Turgay Han 101, 103.

Ukana 89.
ulus 144.
Ural 117, 146-147, 174.
Ursut 38.
Usun 41.
Uygur 13-17, 35, 38, 43, 45, 62, 64, 66, 83-84, 90, 99-100, 128, 140, 143, 149, 152.
Uzlak Şah 108.

Václav I., Bohemya kralı 164, 167.
Vah 168.
Vatikan 173.
Vistül Irmağı 164, 166.
Vladimir 159.
Vladimir-Suzdal 159, 161-162, 178.
Volinya 120, 159, 163.

Wan-yen Yi 153-155.
Wei Çao Wang 66, 70.
Wei-ming 65.
Weissenburg 168.

Yam 47, 48, 142, 149.
Yarkent 86, 90, 92-93.
Yaroslav, Kiev prensi 159, 162, 178.
Yasa 42, 44-47, 56-57, 94, 138, 140, 142-143, 145, 148, 183.
Ye-lü Çu-tsay 79-80, 99, 125, 128, 132, 135, 142-143, 148-150, 155-156, 177, 182.
Ye-lü Liu-ko 69, 73, 133, 134.
Ye-lü Ta-şi 81-83, 86.
Ye-lü Tsi-lu-ku 83-85.
Yenikent 104, 108.
Yesü Möngke 179, 183.
Yesügen 30, 138.
Yesügey 14, 21-24, 33, 41.
Yesüy 30, 94, 132, 133, 138.
Yuan 15, 40, 47.
Yun-çi 66.
Yuri, Riazan prensi 161-162.
Yuri II., Vladimir-Suzdal prensi 161-162.
Yusuf Kanka 87-88.

Zagros Dağları 93, 106.
Zamuk 101.
Zava 105.

Cengiz Han

Leo de Hartog

Hollandalı tarihçi. İkinci Dünya Savaşı sırasında bir ara Almanlar'a esir düşen Hartog, daha çok Moğol İmparatorluğu, Ön Asya Tarihi ve kültürü konusundaki araştırma, makale ve eserleriyle bu alandaki tartışmalara yeni bir boyut getirmiştir. Bundan önce yayımladığı *Rusya ve Moğol Boyunduruğu* (1995) isimli eserinde, Asya toplumlarının tarihsel ve askeri kompozisyonundaki temel değişkeleri anlattı. Dost Kitabevi Yayınları tarafından yayımlanan *Cengiz Han: Dünyanın Fatihi*, Moğollar'a atfedilen cemaatçi yapının, gerçekte, bir çöl aristokrasisi yaratma kaygısıyla bağlantılı tali bir işlev olduğunu ileri sürerek büyük yankı uyandırdı.

D

CENGİZ HAN

Leo de Hartog

Türkçesi: Serkan Uzun

Çin Seddi'ni aşarak Pekin'i fetheden Cengiz Han'ın orduları, Afganistan'dan Güney Rusya'ya ve oradan da Pers İmparatorluğu'na kadar karşısına çıkan her türlü direnişi kırarak XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde nihayet Avrupa'ya ulaştı. Ardında yıkılmış kentler ve ceset yığınları bırakan Cengiz Han'ın öyküsü, Sibirya bozkırlarında yaşayan küçük bir kabilenin bir dünya imparatorluğu olmasının da öyküsüdür aynı zamanda. Moğollar'ın tarihini Cengiz Han merkezli bir eksende ele alan de Hartog, imparatorluğun Avrupa seferinden Vatikan'la ilişkilerine dek birçok ayrıntıyı da bu genel çerçevede titizlikle çözümlüyor.

ISBN 975-298-089-9

9 789752 980891

tarih

askeri tarih, siyaset